LIBRARY
OF THE
Theological Seminary,
PRINCETON, N. J.
BX 5037 .B85 1846 v.6
Bull, George, 1634-1710.
The works of George Bull

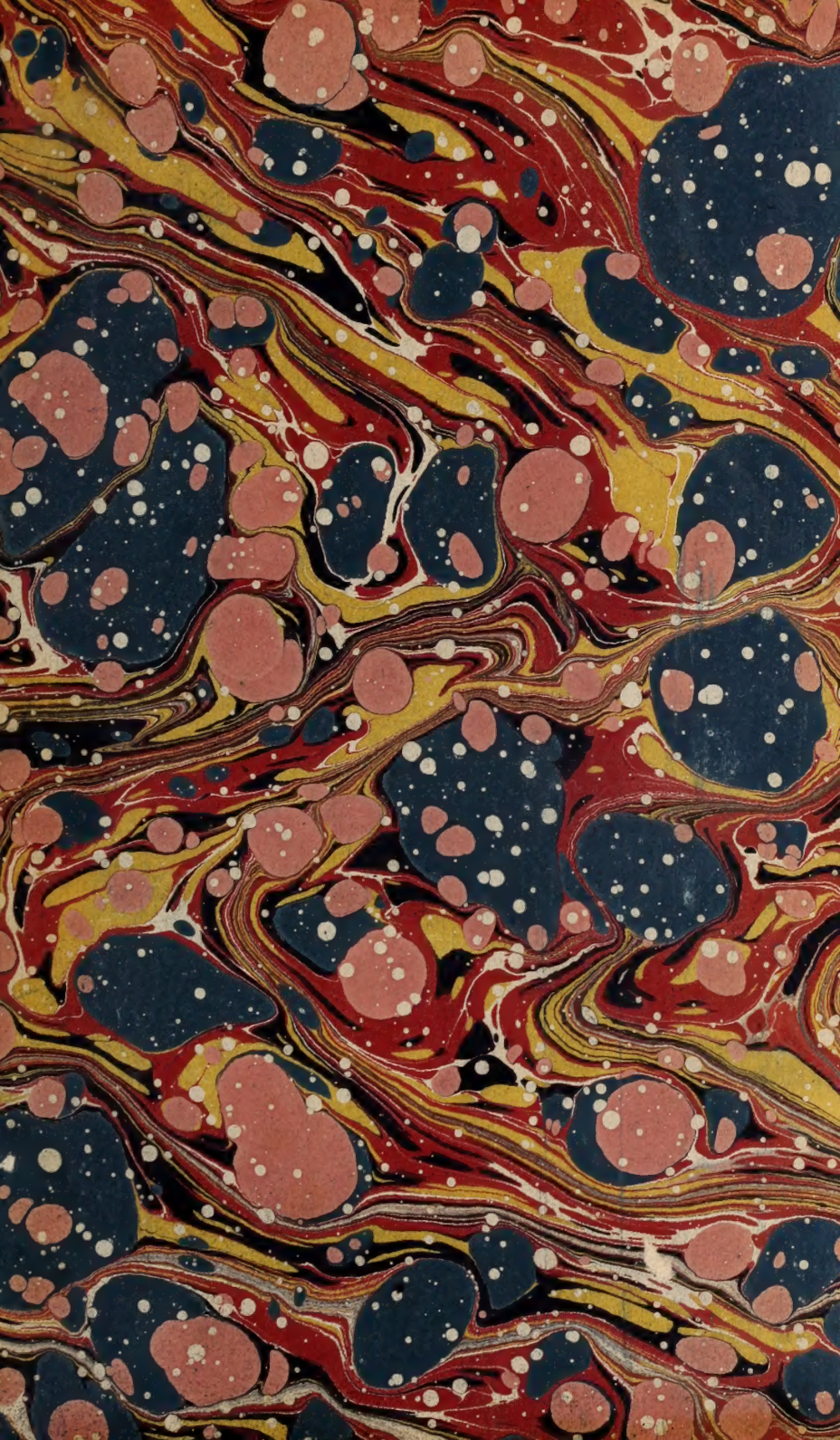

BOUND BY
MACMILLAN & Co
CAMBRIDGE

36-8
8

Princeton Theol. Sem. Library.

Part of a donation of Mss^rs
R. L. and A. Stuart. Nov. 1854.

THE WORKS

OF GEORGE BULL, D.D.

LORD BISHOP OF ST. DAVID'S,

COLLECTED AND REVISED

BY

THE REV. EDWARD BURTON, D.D.

FORMERLY STUDENT, AFTERWARDS CANON OF CHRIST CHURCH AND REGIUS PROFESSOR OF DIVINITY.

TO WHICH IS PREFIXED

THE LIFE OF BISHOP BULL,

BY

ROBERT NELSON, ESQ.

VOL. VI.

OXFORD:
AT THE UNIVERSITY PRESS.
MDCCCXLVI.

Digitized by the Internet Archive
in 2014

https://archive.org/details/worksofgeorgebul06bull

I. JUDICIUM ECCLESIÆ CATHOLICÆ.

II. PRIMITIVA ET APOSTOLICA TRADITIO.

III. BREVES ANIMADVERSIONES IN TRACTATUM GILBERTI CLERKE.

JUDICIUM

JUDICIUM

ECCLESIÆ CATHOLICÆ

TRIUM PRIMORUM SECULORUM,

DE

NECESSITATE CREDENDI,

QUOD DOMINUS NOSTER JESUS CHRISTUS SIT VERUS DEUS.

ASSERTUM CONTRA

M. SIMONEM EPISCOPIUM, ALIOSQUE.

AUTHORE

GEORGIO BULLO, S.S.T.P.

PRESBYTERO ANGLICANO.

Imprimatur.

Henr. Aldrich, vice-can. Oxon.

Jun. 4. 1694.

PRÆMONITIO AD LECTOREM.

DUM in evolvendis M. Simonis Episcopii Institutionibus Theologicis olim versarer, perlecto capite tricesimo quarto lib. IV. sect. 2.[a] *De necessitate credendi modum filiationis divinæ Jesu Christi*, ad privatos usus conscripsi, seu potius velut primis lineis designavi, responsionem ad argumenta, quibus ibidem vir eruditus probare conatus est, articulum de Filii Dei Servatoris nostri divina ex Deo Patre ante sæcula generatione in primitivis ecclesiis pro creditu ad salutem necessario minime habitum fuisse, adeoque ecclesias illas communionem coluisse cum iis, qui articulum istum negarent, Christumque purum putum esse hominem, qui ante B. Mariam non extiterit, crederent ac docerent. Brevem vero istam responsionem haud ita pridem ab amicis rogatus latius deduxi, pluribusque auxi; additis quoque tribus integris capitibus, in quibus, tum ex primævorum Patrum testimoniis, tum ex historia ecclesiastica, Episcopii sententiam luculenter, ni fallor, refutavimus.

Quid autem me impulerit, ut hoc, quicquid est, operis in publicum aliquando exire permiserim, dicam brevi. Prodiere in Anglia nostra, inter paucos

[a] [Vol. I. p. 338.]

abhinc annos, scripta non pauca hominum nefariorum, qui dogma fidei nostræ κυριώτατον, in quo certe Christianismi cardo vertitur, (de Filio nempe Dei, ante omnia sæcula ex ipso Deo Patre nato, vero Deo de Deo vero, per quem omnia condita fuere, nostræ salutis causa incarnato, homineque facto,) labefactare atque evertere omni ope adnisi sunt; eorum aliis Arianam, aliis vero Samosatenianam blasphemiam impudenter propugnantibus. De quibus non injuria dicam, quod de scriptis Lælii Socini, Francisci Davidis, Blandratæ, aliorumque ejusdem farinæ hæreticorum sui sæculi, pronuntiavit vir magnus, Hieronymus Zanchius: "[b] Legi, quanquam "magno cum stomacho, novorum Arianorum et "Photinianorum inepta deliria. Atque hoc possum "affirmare, in horum scriptis nihil a me lectum fu-"isse, quod aliquid saltem habeat acuminis; sicut "multa habuerunt veterum hæreticorum libri. Om-"nia enim sunt vel vetus κράμβη centies repetita, vel "novæ ineptiæ." His tamen, (ne vani scil. homines triumphum agerent, infirmique ipsorum qualibuscunque strophis a catholica veritate seducerentur,) editis ex adverso scriptis, occurrerunt viri quidam e nostratibus pii atque eruditi, qui eo certe nomine a bonis omnibus gratiam ac laudem meruerunt.

2 Inter hæc vero emersere nonnulli, qui se mediatores scilicet, pacisque sequestros in hac controversia interponere, partesque inter se longe disjunctissimas, maximeque diversas, ecclesiam nempe catholicam

[b] In Epist. Dedicat. librorum de tribus Elohim.

atque hæreticos, hoc est, Christum et Belial, conciliare et conjungere aggressi sunt. Hi homines, cum veritatem articuli de coessentiali Dei Filio cum catholicis se tenere atque credere profiteantur, (utinam sincere!) ejusdem tamen necessitatem minime agnoscunt; rati scilicet, ad salutem sufficere, si in Jesum Christum, Filium Dei, humani generis Salvatorem, quoquo modo credatur; neque multum referre, merum ipsum hominem aut creaturam esse, gratia tantum atque adoptione Deum factum atque ad divinos honores evectum, an vero verum, hoc est, natura Deum existimes. Atque hanc suam sententiam tuentur iisdem fere argumentis, quibus Episcopius utitur, quæque ille a Socino mutuatus est. Vociferantur, Patres Nicænos primum τὸ ὁμοούσιον Filii sancivisse, atque in diversum sentientes anathema temere denuntiasse; primitivam vero ecclesiam longe mitiorem fuisse, atque, ut tenerrimam scil. matrem decuit, in gremio suo fovisse etiam eos, qui Christum Servatorem suum natura non nisi ψιλὸν ἄνθρωπον crediderunt; quod ex symbolo, Apostolorum dicto, atque ex celebri loco Justini Martyris, in Dialogo cum Tryphone, probatum eunt. Hæc nimirum in eorum scriptis utramque fere paginam faciunt. Sed quam frustra hæc ab ipsis afferantur, in sequenti tractatu clare ostensum est.

Cæterum assertio Episcopii, cui isti, ut videtur, temere fidem habuerunt, quamque nos refutandam suscepimus, ejusmodi est, ut qui ipsam affirmare ausus fuit, vel primævorum Patrum scripta veteremque

historiam ecclesiasticam vix a limine salutasse, vel certe contra suam ipsius conscientiam scripsisse, judicandus sit. Posterius illud de Episcopio credere vetat charitas, longeque a me abest, ut ipse credam. Anne igitur in veteris ecclesiæ monumentis minus versatus fuit? ne sic quidem magnæ temeritatis notam effugiet, qui de primitivæ ecclesiæ sententia, sibi minus explorata, præsertim in re tanti momenti, tam fidenter pronuntiaverit; adeoque consequenter optimorum sæculorum doctoribus, episcopis, confessoribus, martyribus gravissimam imposuerit contumeliam; quasi scilicet in tutando capite religionis Christianæ omnium maximo tepidi, imo prorsus frigidi fuissent. Verum ita profecto res est. Vir sane magni ingenii, atque in multis non vulgariter doctus, veterum Patrum ac doctorum scripta parum vel consuluit vel curavit, imo plane contempsit. Audi ipsum Wadingo Jesuitæ, Patres et concilia falso crepanti, respondentem, sensumque mentis suæ libere aperientem his verbis[c]; "Dicam hic semel quod "sentio. Nunquam me compinges in pistrinum "istud, mi Wadinge. Ego ex isto mustaceo lau- "reolam non quæro; nec invideo multæ lectionis et "capacis memoriæ gloriam iis, quibus lubet in isto "conciliorum ac Patrum oceano semper errare ac "fluctuare, in eoque otium et industriam suam om- "nem occupare. Non enim tanti facio, cujus me "pœnitere aliquando potest." Scilicet in laudabile

[c] Resp. ad Epist. Wading. de Cultu Imag. c. 1. [vol. I. p. 132.]

studium sedulamque lectionem veterum Patrum et conciliorum incumbere, ipsi est, *in mustaceo laureolam quærere*, hoc est, (ut Erasmus adagium exponit,) ex frivolo negotio captare famam haud præclaram, neque magnificam; illud ipsi nihil aliud est, quam oleum atque operam perdere, atque id agere, cujus te aliquando pœniteat. Et mox ibidem, postquam scriptis sanctorum Patrum (quibus vel Patrum nomen ac titulum ipsis vulgo tributum sibi displicuisse profitetur) authoritatem atque existimationem pene omnem ratiunculis quibusdam suis adimere 3
conatus fuisset, ita demum concludit; "Hæc causa "est, cur in iis" (Patrum scil. scriptis) "operam "magnam non ponam."

Quam vellem autem, Patres saltem ac scriptores trium primorum sæculorum hic excepisset! Iis certe legendis si plus temporis atque studii impendisset, operam navasset neque sibi, neque ecclesiæ Christi pœnitendam. Nunquam Arianorum ac Socinistarum patrocinium eatenus suscepisset, ut ipsorum de persona Servatoris nostri doctrinam, sub obtentu auctoritatis ac sententiæ primævarum ecclesiarum, ut erroneam fortasse quidem, sed minime hæreticam excusaret, quam ecclesiæ illæ omnes, ut hæresim perniciosissimam ac θανατηφόρον, consentiente calculo ac judicio damnaverunt.

Hoc satis, opinor, abundeque demonstratum habes in ea, quam nunc tibi exhibemus, dissertatione; quæ quidem pro coronide ad *Defensionem Fidei Nicænæ*, ante aliquot annos a me editam, haberi potest.

Sicuti enim eo in opere symbolum ipsum Nicænum ab hæreticorum calumniis vindicavimus, doctrinamque in eo traditam fidei ecclesiæ catholicæ trium primorum sæculorum plane consonam esse, fuse atque evidenter ostendimus; (nemine ex sanctæ synodi adversariis quicquam adhuc, quod sciam, reponente;) sic in hoc opusculo *ἀναθεματισμὸν*, symbolo isti annexum, tuemur ac defendimus. Hinc enim clare elucet, Patres Nicænos convenienter sententiæ primarum ecclesiarum, quæ inde ab ipsis usque apostolorum temporibus fuerunt, suam fidei confessionem hoc anathemate sancivisse; *τοὺς δὲ λέγοντας, ἦν πότε, ὅτε οὐκ ἦν, καὶ πρὶν γεννηθῆναι οὐκ ἦν, καὶ ἐξ οὐκ ὄντων ἐγένετο, ἢ ἐξ ἑτέρας ὑποστάσεως ἢ οὐσίας φάσκοντας εἶναι, ἢ κτιστὸν, ἢ τρεπτὸν, ἢ ἀλλοιωτὸν τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τούτους ἀναθεματίζει ἡ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ ἐκκλησία.* i. e. "Eos autem qui dicunt, *Erat, quando* "*non erat*, et *Priusquam nasceretur non erat*, aut *Ex* "*non existentibus factus est*, vel ex alia hypostasi sive "substantia, vel creatum, aut convertibilem, aut "alterabilem dicentes Dei Filium, hos anathemate "ferit catholica et apostolica ecclesia." Hoc judicium ecclesiæ Christi universalis, omnium temporum, reverebuntur certe pii ac sobrii omnes, adeoque ab *ἀρνησιθέῳ* Samosatenianorum simul et Arianorum hæresi cavebunt sibi, totoque animo abhorrebunt. Quod ut tu quoque facias, lector, (quisquis es,) te serio hortor, ac valere jubeo.

INDEX CAPITUM.

INTRODUCTIO. ..... P. 11.

CAP. I.

Afferuntur primævorum Patrum testimonia docentium, articulum de Servatoris nostri divinitate ad salutem creditu plane necessarium esse. ..... P. 14.

CAP. II.

De iis qui primo Christianismi sæculo doctrinam evangelii de Christo θεανθρώπῳ impugnarunt. ..... P. 33.

CAP. III.

De iis qui secundo tertioque sæculo Jesum Christum verum Deum esse negarunt. ..... P. 70.

CAP. IV.

De symbolis primævæ ecclesiæ; ac primum de primo atque antiquissimo symbolo, ejusque enarrationibus, quæ apud Irenæum et Tertullianum reperiuntur. ..... P. 81.

CAP. V.

De symbolo Apostolorum dicto. ..... P. 95.

CAP. VI.

De symbolo veteri orientali. ..... P. 130.
Annotata ad cap. IV. V. et VI. ..... P. 170.

CAP. VII.

De celebri loco Justini in Dialogo cum Tryphone Judæo. P. 187.
Appendix ad cap. VII. .... P. 215.

INTRODUCTIO.

VIR doctissimus, M. Simon Episcopius in Theologicis suis Institutionibus, IV. 2. 33.[a] postquam ostendisset, Deum Jesu Christi Patrem, et Jesum Christum Dei Patris Filium, etiam quatenus homo est, quatuor modis κατ' ἐξοχὴν in Scripturis vocari; nimirum ratione conceptionis ex Spiritu Sancto, muneris mediatorii, resurrectionis a mortuis, ac denique exaltationis ad dextram Patris; deinde addit, et ex locis quibusdam S. Scripturæ et ex rationibus Scriptura nixis probat, (quanquam sane in tota illa disputatione frigidum nimis tantæ veritatis vindicem se ostendat,) "Ἐξοχὴν illam filiationis, sive Filii Dei, "Jesu Christo competere alia insuper ac magis pe- "culiari ratione, quæ ad aliquem istorum quatuor "modorum, ac proinde ad Jesum Christum, quate- "nus homo est, referri non potest; quia scil. de Jesu "Christo, i. e. de eo, qui postea Jesus Christus dic- "tus fuit, sic non raro loquatur Scriptura, ut dubi- "tari vix possit, quin is revera extiterit et substi- "terit, tanquam vera atque unica Patris sui proles, "antequam ex Maria matre sua homo nasceretur;" atque adeo (ut postea se plenius explicat) "ante "rerum omnium creationem, idque ita, ut per ipsum "condita fuerint universa, ac proinde Deus ipse "fuerit."

Tandem vero cap. 34. ejusdem libri, pro more suo, inquirit, "An quintus iste modus filiationis Jesu

[a] [Pag. 335.]

" Christi ad salutem scitu ac creditu necessarius sit, " iisque, qui illum negant, anathema dicendum sit?" et partem quæstionis negantem it defensum tribus argumentis; quorum duo priora aliis discutienda relinquemus; nos tertium solummodo (quod nostræ quasi sortis id negotium videatur) ad examen hic revocare constituimus.

Argumentum hujusmodi est; " In primitivis ec- " clesiis, quæ ab ipsis usque apostolorum tempori- " bus, saltem per tria integra sæcula, fuerunt, fides " ac professio specialis hujusmodi filiationis ad salu- " tem scitu ac creditu necessaria judicata non fuit; " ergo, cur jam necessaria credatur, causa non est. " Ratio consequentiæ per se manifesta est ex regula " Vincentii Lirinensis; quod necessarium scitu et " creditu est ad salutem, id ubique, ab omnibus, et " semper pro tali habitum ac creditum esse in ec- " clesia Christi, ut statuatur necesse est."

Consequentiam ambabus (quod aiunt) ulnis amplexamur; ad antecedens vero quod attinet, (ut ignoscamus Episcopio soloecismum in verbis illis; " Fi- " des ac professio specialis hujusmodi filiationis ad " salutem scitu ac creditu necessaria judicata non " fuit," cum dubio procul voluerit, fidem istam ac professionem ad salutem necessariam non fuisse judicatam,) illud aperte falsum esse contendimus, atque hoc qualicunque opere nostro abunde demonstrabimus.

Hoc unum præmonemus, judicium primarum ecclesiarum de necessitate hujus (alteriusve alicujus nostræ religionis) articuli nobis seris nepotibus haud alia certiori ratione constare posse, quam primo consulendo catholicorum Patrum et celebriorum in ecclesiis illis doctorum scripta et monumenta, quæ

extant, ut inde, quid illi hac de quæstione senserint, cognoscamus; deinde perscrutando historiam ecclesiasticam de iis, qui in primis sæculis Jesu Christi Domini nostri divinitatem negarent; ut intelligamus, cujusmodi in ipsos sententiam tulerint illorum temporum ecclesiæ; utrum in communione sua eosdem retinuerint, an rejecerint, ut a corpore Christi alienos. Est quidem et tertia ratio dignoscendi, quæ dogmata primæva ecclesia pro creditu necessariis habuerit, nempe ex symbolis et fidei confessionibus, quas ab iis, qui communione sua frui vellent, exigebat. Neque hanc rationem declinamus ipsi, imo lubentes amplectimur, ut in sequentibus liquebit. Verum cum in hac temporum fæce quamplurimi vetera ecclesiæ symbola, ut et ipsa sacra eloquia, non secundum ecclesiastici et catholici sensus normam, (quod monuit Vincentius,) sed pro libitu suo interpretentur; quin et ex symbolo vulgari, quod apostolorum dicitur, Episcopius aliique ipsum secuti pro sententia sua argumentum deprompserint; ideo satius mihi visum est, quæ de symbolis dicenda habeo, in eum locum rejicere, ubi ad illorum argumenta respondetur.

Quibus præmissis, assertionem Episcopii hac me- 6
thodo facile refutabimus. Primo testimonia adducam Patrum primævorum, satis aperte docentium, dogma de Christi vera divinitate ad salutem creditu prorsus necessarium esse. Deinde ex historia ecclesiastica ostendam, neminem unquam in primis sæculis Jesu Christi Domini nostri divinam ex Deo Patre ante omnia sæcula generationem negasse, quin propterea catholicæ Christi ecclesiæ communione protinus ejiceretur, et pro hæretico habitus fuerit. Denique ad argumenta, quibus Episcopius Antecedens

suum probare nititur, fusissime respondebo. Hic scopus, hic hujus dissertationis nostræ terminus.

CAP. I.

Afferuntur primævorum Patrum testimonia, docentium, articulum de Servatoris nostri divinitate ad salutem creditu plane necessarium esse.

1. A PATRUM primævorum testimoniis initium faciam. Ignatius apostolorum, saltem Johannis apostoli, symmysta, in genuinis suis Epistolis ab Isaaco Vossio editis, doctrinam de Christo θεανθρώπῳ, vero Deo et vero homine, sæpius inculcat, tanquam creditu omnino necessariam, contra hæreticos illius ævi, qui alterutram Christi naturam negarint. Sic in Epist. ad Ephes. post recitatas ipsorum laudes, quas ab Onesimo illorum episcopo accepisset, nempe quod orthodoxam et apostolicam doctrinam adhuc mordicus retinuerint, atque ab omni hæresi se puros conservaverint, deinde monet ipsos, ut in catholica fide perseverent, sedulo sibi caventes ab hæreticis, qui tunc temporis in agro ecclesiæ zizania sua subdole ac latenter spargerent. Verba ejus sunt [b]; Εἰώθασι γάρ τινες δόλῳ πονηρῷ τὸ ὄνομα περιφέρειν, ἀλλά τινα πράσσοντες ἀνάξια Θεοῦ· οὓς δεῖ ὑμᾶς ὡς θηρία ἐκκλίνειν. εἰσὶν γὰρ κύνες λυσσῶντες, λαθροδήκται, οὓς δεῖ ὑμᾶς φυλάσσεσθαι ὄντας δυσθεραπεύτους. i. e. juxta versionem Usserianam, " Consueverunt enim quidam " dolo malo nomen" (Christianorum scil.) " circum- " ferre, sed quædam operantes indigna Deo; quos " oportet vos ut bestias declinare. Sunt enim " canes rabidi, latenter mordentes, quos oportet vos

[b] Pag. 21. [§. 7. p. 13.]

" observare, existentes difficile curabiles." Continuo subjungitur πολυθρύλλητος ille locus de duabus in Christo naturis[c]; Εἷς ἰατρός ἐστιν σαρκικός τε καὶ πνευματικὸς, γεννητὸς καὶ ἀγέννητος, ἐν σαρκὶ γενόμενος Θεὸς, ἐν θανάτῳ ζωὴ ἀληθινὴ, καὶ ἐκ Μαρίας, καὶ ἐκ Θεοῦ. i. e. " Unus est Medicus carnalis et spiritualis, factus " et non factus, in carne Deus, in morte vita vera, et " ex Maria, et ex Deo." Immediate vero sequitur, Μὴ οὖν τις ὑμᾶς ἐξαπατάτω. i. e. " Ne igitur quis vos " seducat," scil. a veritate proxime exposita de duplici Servatoris nostri natura. Itaque satis manifestum est, hæreticos, quos ferit Ignatius, apostolicam de Christo θεανθρώπῳ doctrinam negasse; eosque propterea virum apostolicum, tanquam canes rabidos, latenter mordentes, ac lethale dogmatis sui virus animis hominum ingerentes, fugiendos omnino ab omnibus, qui saluti suæ consultum vellent, censuisse.

Cæterum et illud quoque observandum est, virum sanctum, postquam dixisset hæreticos istos δυσθεραπεύτους, *difficile sanabiles*, hoc est, summo in periculo atque æternæ salutis suæ discrimine fuisse, continuo dicti ejus hanc rationem subjicere; " Unus est " Medicus carnalis et spiritualis, factus et non fac- " tus, &c." q. d. Nulla est hominibus salus, nisi per unicum animarum Medicum, Christum Deum et hominem, Deum inter hominemque Mediatorem; at isti hujusmodi Medicum et Mediatorem nullum agnoscunt, nullum volunt; itaque plane deplorata est ipsorum salus, nisi scil. ab hæresi sua tandem serio resipiscant, ac Deum Filium pro sua salute incarnatum atque hominem factum amplectantur, atque omni obsequio venerentur.

[c] Vide Defens. Fid. Nic. II. 2. 6. [p. 114.]

Idem postea in eadem Epistola, rursus eosdem hæreticos hominum perditissimis deteriores pronuntiat, ipsos cum eorum sectatoribus gehennæ flammis addicit, ac denique dogma ipsorum *diabolicam doctrinam* appellat. Verba ejus sunt[d], *Μὴ πλανᾶσθε ἀδελφοί μου. οἱ οἰκοφθόροι βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσιν. εἰ οὖν οἱ κατὰ σάρκα ταῦτα πράσσοντες ἀπέθανον, πόσῳ*
7 *μᾶλλον ἐὰν πίστιν*[e] *Θεοῦ ἐν κακῇ διδασκαλίᾳ φθείρῃ, ὑπὲρ ἧς Ἰησοῦς Χριστὸς ἐσταυρώθη; ὁ τοιοῦτος ῥυπαρὸς γενόμενος εἰς τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον χωρήσει, ὁμοίως καὶ ἀκούων αὐτοῦ.* i. e. "Ne erretis, fratres mei; domus "corruptores regnum Dei non hæreditabunt. Si "igitur qui secundum carnem hæc operantur mortui "sunt, quanto magis si quis fidem Dei in mala doc- "trina corrumpat, pro qua Jesus Christus crucifixus "est? Talis inquinatus factus in ignem inextingui- "bilem ibit; similiter et qui audit ipsum." Et paulo post, *Μὴ ἀλείφεσθε δυσωδίαν διδασκαλίας τοῦ ἄρχοντος τοῦ αἰῶνος τούτου.* i. e. "Ne ungamini fœtore doctrinæ "principis sæculi hujus." Mox vero apostolicam fidem, malæ isti et diabolicæ doctrinæ oppositam, proponit his verbis; *Ὁ γὰρ Θεὸς ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ἐκυοφορήθη ὑπὸ Μαρίας κατ' οἰκονομίαν Θεοῦ, ἐκ σπέρματος μὲν Δαβὶδ, πνεύματος δὲ ἁγίου.* i. e. "Deus enim noster "Jesus Christus conceptus est ex Maria secundum "dispensationem Dei, ex semine quidem David, Spi- "ritu autem Sancto." Ideo igitur in seductores et seductos istos intonat, et ignem ipsis inextinguibilem minatur vir alioqui mitissimus, quod primam religionis

[d] Pag. 26, 27. [§. 16. p. 15.]

[e] Al. *ἐκκλησίαν*. Et sic quidem melius servatur antithesis inter humana habitacula et domum Dei. *Usser.* [Sed vix opus est ut *πίστιν* mutemus, si *οἰκοφθόροι* cum Hesychio *mœchi* interpretemur. v. Eurip. Fragm. inc. xlviii.]

Christianæ veritatem, cujus præcipue *στύλος καὶ ἑδραίωμα* esse debet, monente apostolo[f], omnis vera Christi ecclesia, (ipsam scil. profitendo, suo testimonio tuendo, atque evangelii prædicatione conservando,) nempe magnum illud pietatis mysterium, Deum in carne manifestatum fuisse, convellere niterentur. Qui istam impietatem moliti sunt, duo fuere, Ignatii ætate, hæreticorum genera, sibi invicem non minus quam veritati repugnantium. Alii divinam quandam Servatori nostro naturam attribuentes, humanam prorsus ipsi detraxerunt; Christum putative tantum inter homines ut hominem conversatum, passum ac mortuum fuisse affirmantes; qua in hæresi fuere Simoniani, Menandriani, Saturniniani, aliique, quos propterea omnes *δοκητὰς* et *φαντασιαστὰς* posterior ætas appellavit. Alii contra humanam tantum in Domino Jesu naturam agnoscebant, ut Cerinthiani et Ebionæi. Utra hæresis perniciosior fuerit, haud facile est dictu; posteriorem certe dignitati personæ Servatoris nostri apertiorem contumeliam intulisse liquet. Utrumque autem hæreticorum genus et in locis citatis, et alibi in Epistolis suis, respexisse Ignatium consentiunt eruditi, et per se manifestum est. Quæ Ignatii loca quisquis legerit, ac sine præjudicio et partium studio expenderit, sane is cum Episcopio nunquam sentiet, aut credet dogma de Jesu Domini nostri vera divinitate in primitiva ecclesia ad salutem creditu necessarium non fuisse judicatum, nedum ecclesiam illam communionem coluisse cum iis qui ipsum negarint; quod tamen Episcopius ausus est affirmare. Ac de Ignatio hactenus.

2. Justini Martyris (utut ipsum pro sua sententia Episcopius et alii illum secuti, vel nimis imperite,

[f] 1 Tim. iii. 15, 16.

vel minus candide citaverint) de iis, qui Christum Dominum nostrum merum hominem aut creaturam dicerent, idem fuisse judicium, infra commodiori loco liquido ostendam.

3. Interea Ignatio succedat Irenæus. Qui in adolescentia sua Polycarpi apostolorum discipuli assiduus adeo atque diligens auditor fuit, ut in ipsa senectute beatissimi illius viri sermones ac doctrinam firmiter in memoria retinuerit, (quemadmodum ipse testatur in Epistola ad Florinum, apud Euseb. Eccl. Hist. V. 20.) ac proinde facile ab ipso scire potuit, quæ dogmata apostolica ecclesia pro hæreticis habuerit. Ille autem passim in scriptis suis eos, qui Christum Θεάνθρωπον, verum Deum et verum hominem negabant, juxta cum Ignatio tanquam hæreticos repudiat, atque a salvifica Christi cognitione alienos pronuntiat. Sed verba ipsius de Cerinthianis et Ebionæis clarissima sunt lib. III. 21.[g] in ipso initio; "Rursus autem qui nude tantum hominem eum "dicunt ex Joseph generatum, perseverantes in ser- "vitute pristinæ inobedientiæ moriuntur, nondum "commixti Verbo Dei Patris, neque per Filium "percipientes libertatem, quemadmodum ipse ait, "*Si Filius vos manumiserit, vere liberi eritis.* Igno- "rantes autem eum, qui ex Virgine est Emmanuel, "privantur munere ejus, quod est vita æterna; non "recipientes autem Verbum incorruptionis perseve- "rant in carne mortali, et sunt debitores mortis, "antidotum vitæ non accipientes." Ubi duplicem errorem attribuit hæreticis istis, quod scil. docuerint, Christum et hominem esse ex hominibus genitum, non ex pura Virgine natum, et merum hominem esse, nihilque præterea. Ob utrumque dogma ipsos

[g] [Cap. 19. p. 212.]

a salute excludit, affirmans, eos "perseverantes in "servitute pristinæ inobedientiæ mori, per Filium "non percipere libertatem, privari munere Christi, "quod est vita æterna, denique mortis esse debito- "res." Sed ideo imprimis tremendam hanc in eos 8
fert sententiam, quod Emmanuel, i. e. *Deum nobiscum*, ignorarint, quod non receperint Verbum incorruptionis, seu incorruptibile, perseverantes in carne mortali, h. e. divinam incorruptibilem atque immortalem Christi naturam non agnoverint.

His gemina sunt, quæ adversus Ebionæos nominatim disserit, V. 1.[h] "Vani autem et Ebionæi, "unitionem Dei et hominis per fidem non recipien- "tes in suam animam." Et paulo post, "Reprobant "itaque hi commixtionem vini cœlestis, et solam "aquam sæcularem volunt esse, *non recipientes Deum* "ad commixtionem suam. Perseverantes autem "in eo qui victus est Adam et projectus est de "Paradiso; non contemplantes, quoniam quemad- "modum ab initio plasmationis nostræ in Adam ea "quæ fuit a Deo inspiratio vitæ, unita plasmati, "animavit hominem, et animal rationale ostendit, "sic in fine VERBUM PATRIS ET SPIRITUS DEI, "ADUNITUS ANTIQUÆ SUBSTANTIÆ PLASMATIONIS "ADÆ, viventem et perfectum effecit hominem." Quibus addas locum Irenæi a Theodoreto citatum ex IV. 59.[i] Ἀνακρινεῖ δὲ καὶ τοὺς Ἡβιώνους. πῶς δύνανται σωθῆναι, εἰ μὴ ὁ Θεὸς ἦν, ὁ τὴν σωτηρίαν αὐτῶν ἐπὶ γῆς ἐργασάμενος; ἢ πῶς ἄνθρωπος χωρήσει εἰς Θεὸν, εἰ μὴ ὁ Θεὸς ἐχωρήθη εἰς ἄνθρωπον; i. e. "Judicabit autem" (scil. homo spiritualis) "et Ebionitas. Quomodo "possunt salvari, nisi Deus sit, qui salutem illorum

[h] [§. 3. p. 293.] [i] [33, 4. p. 271.]

" super terram operatus est ? et quomodo homo trans-
" iet in Deum, si non Deus in hominem transiit ?"

4. Tertullianus (de Præscript. adv. Hæres. cap. 13.[k]) articulum de Filii Dei ex ipso Deo Patre ante sæcula generatione ad regulam illam fidei omnino pertinere affirmat, " quæ nullas habet apud Christia-
" nos quæstiones, nisi quas hæreses inferunt, et quæ
" hæreticos faciunt ;" quem locum infra, ubi de symbolis agitur, integrum proferemus. Quin et mox in hoc capite illustre ex Tertulliano, pro necessitate illius articuli, testimonium citatum reperies.

5. Tertulliano subjungendus est Novatianus, sive auctor libri de Trinitate inter opera Tertulliani. Ille enim ejusdem libri cap. 11.[l] doctrinam eorum, qui Christi Deitatem negant, et merum hominem aut creaturam ipsum dicunt, ut hæresin periculosissimam, et in ipsum Deum Patrem contumeliosam, condemnat. Ita scil. ibidem disserit ; " Est enim
" periculum grande, Salvatorem generis humani,
" totius Dominum et Principem mundi, cui a suo
" Patre omnia tradita sunt et cuncta concessa, per
" quem instituta sunt universa, creata sunt tota,
" digesta sunt cuncta, ævorum omnium et tempo-
" rum Regem, angelorum omnium Principem, ante
" quem nihil præter Patrem[m], hominem tantum-
" modo dicere, et auctoritatem illi divinam in his
" abnegare. Hæc enim contumelia hæreticorum ad
" ipsum quoque Deum Patrem redundabit, si Deus
" Pater Filium Deum generare non potuit. Sed
" enim veritati cæcitas hæreticorum nulla præscri-
" bet." Idem ejusdem libri cap. 12. in ipso initio,

[k] [Pag. 207.] [l] [Pag. 713.]

[m] Quo sensu illud dixerit Novatianus, a nobis explicatum videas Def. Fid. Nic. III. 8. 7. [p. 603.]

salvari non posse, qui Christum Deum non agnoscit, diserte docet. En ipsius verba ipsissima; " Cur ergo " dubitemus dicere, quod Scriptura non dubitat ex- " primere? cur hæsitabit fidei veritas, in quo Scrip- " turæ nunquam hæsitavit auctoritas? ecce enim " Osee prophetes ait ex persona Patris, *Jam non* " *salvabo eos in arcu, neque in equis, neque in equi-* " *tibus, sed salvabo eos in*[n] *Domino Deo ipsorum.* " Si Deus salvare se dicit in Deo, non autem salvat " nisi in Christo Deus, cur ergo homo dubitet " Christum Deum dicere, quem Deum a Patre " animadvertit positum per Scripturas esse? Imo " si non salvat nisi in Deo Pater Deus, salvari non " potuerit a Deo Patre quisquam, nisi confessus " fuerit Christum Deum, in quo se et per quem se " repromittit Pater salutem daturum; ut merito " quisquis illum agnoscit esse Deum, salutem in- " veniat in Deo Christo; quisquis non recognoscit " esse Deum, salutem perdiderit, quam alibi nisi " in Christo Deo invenire non poterit." Denique cap. 30. de utroque genere hæreticorum, tum qui Filium Patrem dicunt, tum qui Deum illum esse negant, locutus, non minus vere quam scite et eleganter addit, " Revera quasi inter duos latrones " crucifigitur Dominus, quomodo fixus aliquando " est; et ita excipiunt hæreticorum istorum ex " utroque latere sacrilega convitia."

6. Ad Origenem venio, qui, siquis alius veterum, liberiorem theologiam secutus est; ut ipsum, Patrem (si vocabulo nostratibus satis noto uti liceat) *Latitudinarium* jure merito dixeris. Et ille ipse tamen

[n] Targum Jonathan habet, *per Verbum Domini Dei sui.* Inde et veteres Christiani scriptores locum de Christo Verbo et Filio Dei communiter exponunt. Vid. Def. Fid. Nic. I. 1. 19. [p. 39.]

9 Origènes, de necessariis Christianæ fidei articulis ex professo disserens lib. I. Περὶ ἀρχῶν[o], iis et hunc de Filii divinitate, idque inter primos, disertis verbis annumerat. Locus notatu dignus est, quem propterea, utut prolixum, describere hic non gravabor ex Apologia Pamphili martyris[p]; "Cum multi sint, qui se "putant sentire quæ Christi sunt, et nonnulli eorum "diversa a prioribus sentiant, servetur vero eccle- "siastica prædicatio per successionis ordinem ab "apostolis tradita, et usque ad præsens in ecclesiis "permanens, illa sola credenda est veritas, quæ in "nullo ab ecclesiastica traditione discordat. Illud "autem scire oportet, quoniam S. apostoli, fidem "Christi prædicantes, de quibusdam quidem, quæ- "cunque necessaria crediderunt omnibus credenti- "bus, etiam his qui pigriores erga inquisitionem "divinæ scientiæ videbantur, manifestissime tradi- "derunt; rationem scilicet assertionis eorum relin- "quentes ab his inquirendam, qui Spiritus dona "excellentia et præcipue sermonis sapientiæ et "scientiæ per ipsum Spiritum S. percipere mere- "bantur. De aliis vero dixerunt quidem quia sint; "quomodo autem, aut unde sint, siluerunt; pro- "fecto ut studiosiores quique ex posteris suis, "amatores sapientiæ et scientiæ, exercitium habere "possent in quo ingenii sui fructum ostendere vale- "rent; hi videlicet, qui dignos se et capaces sapi- "entiæ præpararent. Species vero eorum quæ per "prædicationem apostolicam manifeste traduntur, "istæ sunt, Primo quod unus est Deus, qui omnia "creavit atque composuit, quique ex nullis esse fecit

[o] [Præf. 2. p. 47.]

[p] Inter opera Hieron. tom. IX. p. 115, 116. edition. Victor. [vol. IV. Origen. Append. p. 20.]

" universa, &c. Et quod hic Deus in novissimis die-
" bus, sicut per prophetas suos ante promiserat, misit
" Dominum Jesum Christum, &c. Tum deinde, quia
" Christus Jesus, ipse qui venit, ante omnem crea-
" turam natus ex Patre est. Qui cum in omnium
" conditione Patri ministrasset, (*per ipsum* namque
" *omnia facta sunt*,) novissimis temporibus seipsum
" exinaniens, homo factus est; incarnatus est, cum
" Deus esset; et homo factus mansit quod erat
" Deus." Quibus verbis Origenes doctrinam de Filii deitate partem esse dicit ecclesiasticæ prædicationis ab apostolis ipsis traditæ, et in ecclesiis usque conservatæ; et cum diversi fuerint generis, quæ apostoli docuerunt, hunc articulum reponit inter ea, quæ tanquam necessaria omnibus credentibus, etiam rudioribus, manifestissime tradiderunt.

In eadem Apologia[q] citatur Origenis liber in Epist. ad Titum, in quo ad locum illum apostoli cap. iii. ver. 10. *Hæreticum hominem post unam correptionem devita*, hæc annotat; " Nomen *hære-*
" *sis*, quantum ego deprehendere potui, etiam in
" Epistola ad Corinthios designatur hoc modo,
" *Oportet enim hæreses esse, ut probati manifesti*
" *fiant inter vos.* Et iterum ad Galatas, inter opera
" carnis hæresis quoque nomen adscribitur, sicut
" ait, *Manifesta autem sunt opera carnis, quæ sunt*
" *fornicatio, immunditia, impudicitia, idololatria, ve-*
" *neficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ,*
" *rixæ, discordiæ, hæreses*, &c. *quæ et prædico vobis,*
" *quoniam qui talia agunt regnum Dei non posside-*
" *bunt.* Per quæ cognoscimus, quoniam sicut hi qui
" fornicationibus vel immunditiis atque impudicitiis

[q] Ib. p. 117. [p. 22.]

" et idolorum cultibus maculati sunt, regnum Dei " non possidebunt; ita et hi qui in hæresin decli- " naverint. Propterea ergo, secundum auctoritatem " sententiæ ipsius (apostoli) oportet nos, sicut reliqua " mala quæ numeravit, ita etiam nomen hæresis " devitare, neque cum talibus orationis societate " misceri." Deinde post pauca ostendit Origenes, quinam pro hæreticis habendi sint, his verbis; " Quid " vero sit hæreticus homo, pro viribus nostris, secun- " dum quod sentire possumus, describamus: Omnis " qui Christo se credere confitetur, et tamen alium " Deum legis et prophetarum, alium evangeliorum " Deum dicit, &c. Unum atque idem credendum " est etiam de eo, qui de Domino nostro Jesu Christo " falsi aliquid senserit, sive secundum eos, qui di- " cunt eum ex Joseph et Maria natum, sicut sunt " Ebionitæ et [r]Valentiniani; sive secundum eos, " qui Primogenitum eum negant et totius creaturæ " Deum, et Verbum, et Sapientiam, quæ est initium " viarum Dei, antequam aliquid fieret, ante sæcula " fundatam, atque ante omnes colles generatam, " sed hominem solum eum dicentes." Certe his nihil clarius.

7. Dionysius Romanæ ecclesiæ episcopus celeberrimus, qui non multo post Origenem floruit, in Epist. adversus Sabellianos, citante Athanasio[s], dogma de SS. Trinitate vocat τὸ σεμνότατον κήρυγμα τῆς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ, " augustissimam sive religiosissimam " prædicationem ecclesiæ Dei," quam scil. vel minimum violare nefas sit. Eos vero qui Filium Dei creaturam et factum quiddam esse audent affirmare,

[r] Vid. Huetii notas in Orig. Comment. p. 120.

[s] De Decret. Synod. Nic. tom. I. p. 275. 276. [§. 26. vol. I. p. 231.]

non modo hæresis, sed et maximæ blasphemiæ arguit; Βλάσφημον οὖν, inquit, οὐ τὸ τυχὸν, μέγιστον μὲν οὖν, χειροποίητον τρόπον τινὰ λέγειν τὸν Κύριον. εἰ γὰρ γέγονεν υἱὸς, ἦν ὅτε οὐκ ἦν· ἀεὶ δὲ ἦν. i. e. "Blasphemia "igitur non vulgaris, sed maxima habenda est, Do- "minum dicere quodammodo manufactum; si enim "factus est Filius, erat igitur quando ille non erat; "atqui ille semper erat." Certum est igitur, Dionysii ætate ecclesiam Romanam, omnium ecclesiarum tunc temporis merito honoratissimam, articulum de æterna Filii divinitate creditu omnino necessarium judicasse, ac minime communionem coluisse cum iis qui Christum Deum non agnoscerent, sed creaturam illum esse dicerent.

8. Infinitus sim, si omnia omnium primævorum Patrum dicta, huc spectantia, in medium proferrem; quare testimoniis jam adductis solummodo hanc observationem generalem visum est adjicere, nempe, in primis sæculis inter Judæos et Christianos controversiam fuisse vehementer agitatam de persona Messiæ sive Christi, Deus ne et homo, juxta prophetarum vaticinia, is futurus esset, an ψιλὸς ἄνθρωπος, *purus putus homo*. Posterius adfirmabant Judæi et Judaizantes aliquot Christiani; (iis, qui Christi divinitatem adstruebant, ethnicam πολυθεότητα objectantes;) prius vero illud, tanquam caput fidei ac salutis suæ, strenue propugnabant Christiani omnes catholici; adeo ut eos etiam, qui cætera Jesu Christi fidem profitentes tamen illud negarent, pro alienis ab ecclesia Christiana atque ad synagogam transfugis habuerint. Nimirum perinde fere ipsis videbatur, Jesum pro Christo non agnoscere, atque Deum esse ipsum negare.

9. Justino Martyri in Dial. cum Tryphone osten-

dere aggredienti, Messiam sive Christum a sacris vatibus prænunciatum et Deum futurum, et ex Virgine hominem nasciturum, sic occurrit Trypho[t]: *Τὸ γὰρ λέγειν σε, προϋπάρχειν Θεὸν ὄντα πρὸ αἰώνων τοῦτον τὸν Χριστὸν, εἶτα καὶ γεννηθῆναι ἄνθρωπον γενόμενον ὑπομεῖναι, καὶ ὅτι οὐκ ἄνθρωπος ἐξ ἀνθρώπου, οὐ μόνον παράδοξον δοκεῖ μοι εἶναι, ἀλλὰ καὶ μωρόν.* i. e. "Nam quod ais, præextitisse hunc Christum Deum "ante sæcula, ac deinde nasci etiam hominem factum "sustinuisse, nec tamen ex hominibus hominem na-"tum, non modo paradoxum et incredibile mihi vide-"tur, verum etiam stultum." Cui regerit Justinus, *Οἶδ' ὅτι παράδοξος ὁ λόγος δοκεῖ εἶναι, καὶ μάλιστα τοῖς ἀπὸ τοῦ γένους ὑμῶν, οἵτινες τὰ τοῦ Θεοῦ οὔτε νοῆσαι, οὔτε ποιῆσαι ποτὲ βεβούλησθε, ἀλλὰ τὰ τῶν διδασκάλων ὑμῶν, ὡς αὐτὸς ὁ Θεὸς βοᾷ.* i. e. "Scio incredibilem videri "sermonem istum, maxime hominibus vestræ gentis, "qui ea quæ Dei sunt neque intelligere, neque facere "unquam voluistis, prout ipse Deus vociferatur." Origenes lib. I. contra Cels.[u] reprehendit Epicureum istum, quod in Prosopopœia sua, qua Judæum inducit loquentem, decorum non servasset, verbis scil. Judæo suo affictis, quæ personæ ipsius minime congruerent; nempe his, "Meus vero propheta Hierosolymis olim "cecinit, venturum Dei Filium, piorum Judicem, "injustorum Punitorem." Causam reprehensionis mox hanc subdit, *Ἰουδαῖος δὲ οὐκ ἂν ὁμολογήσαι, ὅτι προφήτης τις εἶπεν, ἥξειν Θεοῦ υἱόν· ὃ γὰρ λέγουσιν, ἐστὶν, ὅτι ἥξει ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ. Καὶ πολλάκις γε ζητοῦσι πρὸς ἡμᾶς εὐθέως περὶ υἱοῦ Θεοῦ, ὡς οὐδενὸς ὄντος τοιούτου, οὐδὲ προφητευθέντος.* i. e. "Cæterum Judæus nunquam fateretur, prophetam aliquem prædixisse,

[t] [§. 48. p. 143–4.] [u] Pag. 38. edit. Cantabr. [I. 49. p. 366.]

" venturum Dei Filium; quod vero prædicant Judæi, " hoc est, venturum Christum Dei. Et quoties " nobiscum disputant, statim quærunt de Filio Dei, " quasi nusquam talis existat, aut per prophetas sit " prædictus." Idipsum rursus exprobrat Celso lib. IV.[x] Οὐκ οἶδε μέντοιγε, ὅτι οὐ πάνυ τι Ἰουδαῖοι λέγουσι Θεὸν ὄντα τὸν Χριστὸν καταβήσεσθαι, ἢ Θεοῦ υἱόν. i. e. " Imo illud quoque ignorat, Judæos nequaquam " dicere, descensurum Christum qui Deus sit, aut Dei " Filius."

10. Sed magis apposite ad observationem nostram scribit Tertullianus adv. Prax. sub finem[y]. " Cæ- " terum Judaicæ fidei ista res, sic unum Deum cre- " dere, ut Filium annumerare ei nolis, et post Fi- " lium, Spiritum. Quid enim erit inter nos et illos, " nisi differentia ista? quid opus evangelii, quæ est " substantia Novi Test. statuens legem et prophe- " tas usque ad Johannem, si non exinde Pater et " Filius et Spiritus, tres crediti, unum Deum sistunt? " Sic Deus voluit novare sacramentum, ut nove unus " crederetur per Filium et Spiritum, ut coram jam " Deus in suis propriis nominibus et personis cog- " nosceretur, qui et retro per Filium et Spiritum " prædicatus non intelligebatur. Viderint igitur " antichristi, qui negant Patrem et Filium, &c." Appositissima autem sunt, quæ habet Novatianus lib. de Trin. cap. 23. ubi ad locum Johannis cap. viii. 14, 15. *Etsi ego de me testificor, verum est testimonium meum; quia scio unde venerim, et quo eam. Vos ignoratis unde venerim, aut quo eam; vos secundum carnem judicatis*, hæc annotat sane egregia; " Ecce et hic illuc se dicit rediturum, unde " se testificatur ante venisse; missum scil. de cœlo.

[x] Pag. 162. [§. 2. p. 503.] [y] [p. 518.]

" Descendit ergo unde venit, quomodo illuc vadit
" unde descendit. Ex quo, si homo tantummodo
" Christus esset, non inde venisset; veniendo autem
" inde unde homo venire non potest, Deus se osten-
11 " dit venisse. Sed enim hujus ipsius descensionis
" ignari et imperiti Judæi hæredes sibi hæreticos
" istos reddiderunt, quibus dicitur, *Vos ignoratis*
" *unde veniam, et quo eam; vos secundum carnem*
" *judicatis.* Tam isti, quam Judæi, carnalem solam
" esse Christi nativitatem tenentes, nihil aliud Chris-
" tum esse quam hominem crediderunt; non consi-
" derantes illud, quoniam cum de cœlo homo non
" potuerit venire, ut merito illuc possit redire, Deum
" esse qui inde descenderit, unde homo venire non
" potuerit."

11. Itaque auctor Epistolæ ad Heronem diaconum, Ignatio adscriptæ, (quisquis ille fuerit,) in hoc saltem audiri meruit, quod hæresin eorum, qui Christi divinitatem negant, tanquam Judaicam impietatem ac blasphemiam condemnet his verbis[z]; Εἴτις ἄνθρωπον ψιλὸν λέγῃ τὸν Κύριον, Ἰουδαῖός ἐστι Χριστοκτόνος. i. e. "Si quis hominem nudum dicit Dominum, Ju-
" dæus est, Christi occisor." Consimilia habet idem, ut videtur, auctor in Epist. ad Antiochenos, ubi ipsos jubet[a], Πᾶσαν Ἰουδαϊκὴν καὶ Ἑλληνικὴν ἀπορρίψαι πλάνην· καὶ μήτε πλῆθος θεῶν ἐπεισάγειν, μήτε τὸν Χριστὸν ἀρνεῖσθαι προφάσει τοῦ ἑνὸς Θεοῦ. i. e. "Omnem Ju-
" daicum et Gentilem errorem abjicere, et neque
" multitudinem deorum introducere, neque Christum
" prætextu unius Dei negare." Et paucis interjectis addit, Πᾶς οὖν ὅστις ἕνα καὶ μόνον καταγγέλλει Θεὸν ἐπ' ἀναιρέσει τῆς τοῦ Χριστοῦ θεότητος, ἐστὶ διάβολος καὶ ἐχθρὸς πάσης δικαιοσύνης. i. e. "Omnis igitur qui

[z] [Vid. ed. Coteler. vol. II. p. 109.] [a] [Ibid. p. 104.]

" unum annuntiat Deum in interemptionem divi-
" nitatis Christi, filius est Diaboli, et inimicus omnis
" justitiæ."

12. Denique sensum hic primævæ ecclesiæ catholicæ optime, pro more suo, expressit magnus Athanasius in Orat. cont. Gregales Sabellii non procul ab initio[b]; Πολλὰ καὶ μεγάλα, inquit, κατὰ τῶν εἰδωλολατρούντων ἔχουσι λέγειν οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ δίκαια λέγουσι, κατηγοροῦντες αὐτῶν τῇ κτίσει λατρευόντων παρὰ τὸν κτίσαντα. ἀλλ' οὐχ ὅτι δυσσέβειαν ἐλέγχουσι, διὰ τοῦτο εὐσεβεῖν ὁμολογηθήσονται, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, δι' οὗ τὰ πάντα γέγονεν, ἀρνούμενοι, καὶ τοῖς δι' αὐτοῦ τὸν Πατέρα σεβομένοις ἐγκαλοῦντες πολυθεότητα. διόπερ ἐξεληλύθαμεν ἐξ Ἑλλήνων καὶ ἀφωρίσμεθα, πρὸς τὸ μὴ ταῖς ἀκαθάρτοις εἰδωλολατρίαις ἀναμίγνυσθαι. ἐξεληλύθαμεν δὲ καὶ ἐκ τῆς τῶν Ἰουδαίων βλασφημίας, τὸν υἱὸν ὁμολογήσαντες τοῦ Θεοῦ. i. e. " Multa et magnifica habent Judæi,
" quæ contra idololatras dicant, et justa dicunt, cum
" eos execrantur, quod creaturæ potius quam Creatori
" inserviant. Sed tamen non ideo quia impietatem is-
" tam incessunt, pro piis sunt habendi, dum Filium Dei,
" per quem omnia creata sunt, inficiantur, iisque qui
" per ipsum Patrem venerantur, pluralitatem deorum
" objectant. Quapropter ab ethnicis recessimus et se-
" gregati sumus, ne impuris idololatriis admisceremur;
" discessimus quoque a Judæorum blasphemia, dum
" Filium Dei agnoscimus." Deinde paucis interjectis addit, Χωριζόμεθα δὲ καὶ τῶν Ἰουδαϊζόντων καὶ τὸν Χριστιανισμὸν ἐν Ἰουδαϊσμῷ παραφθειρόντων, οἱ τὸν ἐκ τοῦ Θεοῦ Θεὸν ἀρνούμενοι, Θεὸν ἕνα παραπλησίως Ἰουδαίοις λέγουσιν· οὐχ ὅτι μόνος ἀγέννητος, καὶ μόνος πηγὴ θεότητος, διὰ τοῦτο φάσκοντες αὐτὸν εἶναι μόνον Θεὸν, ἀλλ' ὡς

[b] [Vol. II. p. 37. Sed hanc Orat. Athanasio abjudicat editor Benedict.]

ἄγονον υἱοῦ καὶ ἄκαρπον ζῶντος λόγου καὶ σοφίας ἀληθινῆς. i. e. " Disjungimur quoque a Judaizantibus, qui- " que Christianismum Judaismo corrumpunt, quique " Deum ex Deo inficiantes, Deum unum itidem ut " Judæi prædicant; non ideo dicentes ipsum solum " esse Deum, quod solus sit ingenitus et fons Deita- " tis, sed quasi Filio careret, et sterilis ac vacuus esset " *vivo* Verbo ac Sapientia vera." Quæ sequuntur apud Athanasium lectu sane dignissima sunt, utpote in quibus ex loco Johannis evangelistæ i. 1. et ex ipsa ratione egregie probat vir prope divinus, impossibile esse, ut Deus unus recte concipiatur sensu Judæorum et Judaizantium hæreticorum, hoc est ita unus ut sit μονοπρόσωπος, cum necesse sit, ut Deus, qui est mens æterna, in et apud se habeat λόγον, *Verbum* suum, idque non quale humanum est, sed vivens ac subsistens; quod eo ipso quod Verbum sit vivens ac subsistens, persona sit; et quod Verbum ex Deo Patre sit, divina persona sit a Patre distincta; et tamen eo quod Verbum sit in Patre et Patris Verbum, unus sit cum Patre Deus. Sed ista non sunt hujus loci.

13. Cæterum ad Judæorum de Messia sententiam quod attinet, priusquam hoc caput claudam, non abs re fortasse erit, ὡς ἐν παρόδῳ notasse, ipsorum quidem prophetas passim in scriptis suis non obscure significasse, Messiam sive Christum Deum simul et hominem futurum, prout inter veteres ab Justino Martyre in Dial. cum Tryph. Judæo pluribus ostensum est; neque hoc prorsus ignorasse perspicaciores nonnullos ex Hebræorum magistris abunde demonstravit nobilissimus et doctissimus Plessiaci Dominus in lib. de Ver. Rel. Christ. cap. 28. Nihilominus constat, Judæos etiam Christi temporibus maximam

partem πτωχῶς καὶ ταπεινῶς, *humiliter* admodum *atque abjecte* de Messia suo sensisse, nihil aliud quam hominem ipsum futurum existimantes. Quippe legimus Matt. xxii. 42. sanctissimum Jesum nostrum captiosos Pharisæos capere volentem ita ipsos interrogasse, *Quid vobis videtur de Christo illo? cujus Filius est?* respondisse vero Pharisæos, *Davidis* 12
filius; (quippe Messiam expectabant, qui purus putus esset Davidis filius; de Filio Dei ne somniarunt quidem;) deinde Dominum ursisse ipsos hoc ænigmate com. 43, 44, 45. *Quomodo ergo David per Spiritum vocat eum Dominum, dicens, Dixit Dominus Domino meo,* &c. *Si ergo David vocat eum Dominum, quomodo filius ejus est?* atqui huic quæstioni respondere potuisse e Pharisæis neminem, com. 46. At certe si Pharisæi de Messiæ divinitate quicquam cogitassent, hujus ænigmatis solutio in promptu iis fuisset; dicere enim potuissent, Christum Davidis quidem filium futurum, quod ad carnem attinet; ipsius vero Dominum, si natura ejus divina respiciatur.

Hæc autem Judæorum sententia dubio procul originem habuit a crasso et carnali illo Messiæ conceptu, quem gens carni terræque affixa in animo sibi formaverat. Expectabant enim pro Messia regem quendam gloriosum, vi et opibus et armis præpollentem, qui sceptrum suum, adeoque Judaicam gentem, super omnia orbis terrarum imperia eveheret, devictisque omnibus populi sui hostibus, Romaque imprimis superba sede sua dominatrice dejecta, ejus loco Hierosolymas, velut totius mundi metropolin, constitueret. Messiæ autem, qui talis esset, quid opus erat divinitate? ista certe omnia a Cyro, Alexandro, aut Cæsare aliquo, adspirante Dei providentia,

præstari poterant. Quid quod mundanum hujusmodi imperium Deo prorsus indignum erat? nihil itaque mirum, si talia de Messia cogitantes Judæi divinam in ipso naturam nullam agnoverint.

14. Verum enimvero admirationem plane omnem excedit, inter Christianos, de Christo suo longe sanctiora ac sublimiora per evangelium clarissime edoctos, vel hodie reperiri, vel unquam repertos fuisse, qui nudum ipsum hominem aut meram esse creaturam suspicarentur. Ut enim taceam N. T. loca, quæ θεολογίαν ejus immediate respiciunt, in quibus scil. *Dei Filius* et *Deus ante sæcula, per quem omnia facta sint*, prædicatur, (loca sane tot ac tam diserta, ut dedita opera cæcutiat necesse sit, qui eorum lucem non videat;) etiam ea, quæ de οἰκονομίᾳ ejus dicuntur, quæque ad ipsius sive officium sive honorem pertinent, qua Messias, Christus, et Mediator noster est, certe plusquam hominem aut creaturam sonant. Οἰκονομία, quæ ipsi tribuitur, θεολογίαν necessario (ut loquuntur) præsupponit, ipsamque omnino statuit; quid enim? Messiam sive Christum prædicant sacræ nostræ literæ, et credere nos profitemur omnes, qui sit animarum Sospitator; qui nobis sit *Sapientia, justitia, sanctificatio, ac redemptio*, hoc est, nos sapientes, justos, sanctos ac tandem perfecte beatos efficiat; qui preces suorum, ubivis sacrosanctum ejus nomen invocantium, illico exaudiat, adeoque omnipræsens, omniscius, et καρδιογνώστης sit; qui ecclesiæ suæ, per universum terrarum orbem disseminatæ, semper præsto sit, ac vi sua omnipotente ita eam tueatur ac protegat, ut contra ipsam nihil terræ potestates, nihil inferorum portæ quicquam valeant; qui Deo Patri σύνθρονος et in eadem sede collocatus sit, non modo ab hominibus nobis humi repentibus,

sed ab ipsis angelis atque archangelis, atque universo orbe supercœlesti, divino cultu adorandus ; qui denique in exitu mundi, immensa gloria ac majestate refulgens, angelis ministris stipatus, veniet orbem judicaturus, non modo facta omnia, sed et cordis secreta omnium, quotquot unquam fuere, hominum in lucem prodituras, inimicos suos ad Tartarum usque relegaturus, ipsi vero credentes, legique ipsius obsequentes, non opibus, non honoribus, non voluptatibus terrenis, sed cœlesti gloria vitaque ipsa æterna donaturus. Hæccine omnia in purum putum hominem aut creaturam aliquam posse competere? Fidenter dico, qui ita sentiat, non modo contra fidem, sed et rationem ipsam insanire. Verum hæc obiter ; e diverticulo in viam redeo.

Sat multis jam, ut arbitror, veterum testimoniis[c] temerariam Episcopii assertionem obruimus ; ad alia igitur nunc progrediamur.

CAP. II.

De iis qui primo Christianismi sæculo doctrinam evangelii de Christo Θεανθρώπῳ impugnarunt.

1. AD historiam ecclesiasticam accedimus, quam quisquis consuluerit, is mirabitur, nullus dubito, qua fiducia Episcopius adfirmare potuerit[d], "in primi- "tivis ecclesiis, quæ ab ipsis usque apostolorum tem- "poribus, saltem per tria integra sæcula fuerunt, "fidem ac professionem specialis istius modi filiatio- "nis Jesu Christi" (quo nempe ante omnia sæcula

[c] Istis junge insignem S. Cypriani Martyris in Epist. ad Jubaianum locum in Defensione Fidei Nic. II. 10. 2. [p. 366.] allegatum ; ut huc eum transcribere non sit necesse. GRABE.

[d] [Pag. 339.]

Filius Dei et Deus statuitur) " ad salutem necessa-
" riam non fuisse judicatam." Certe enim hæc ejus assertio fidei historiæ omnis ecclesiasticæ repugnat. Quod ut manifestum fiat, repetendum est hic, quod hujus dissertationis initio præmonuimus, nempe primævam ecclesiam haud alia certiori ratione declarare potuisse judicium suum de necessitate credendi articulum aliquem religionis nostræ, quam eos, qui ipsum negarent, a communione sua prorsus rejiciendo. Nimirum anathema ecclesiæ a Christianis olim habitum fuit pro " summo futuri judicii præ-
" judicio," ut Tertullianus alicubi[e] loquitur; adeoque quos extra parietes suos ecclesia penitus ejecerat, ii, usque dum resipiscerent, ac pacem ecclesiæ peterent, etiam extra statum salutis fuisse judicabantur; juxta tritum illud, *Extra ecclesiam nulla salus.* Ac profecto Episcopius ipse, cum suam quæstionem ita proponit, " An quintus iste modus filiationis Jesu
" Christi ad salutem scitu ac creditu necessarius sit,
" iisque qui illum negant anathema dicendum sit?" eo ipso non obscure fatetur, anathema alicui dicere ob dogmatis alicujus negationem tantundem esse atque dogma illud ad salutem scitu et creditu necessarium judicare et pronuntiare. Si itaque primitivæ ecclesiæ anathema dixerunt iis, qui quintum istum modum filiationis Jesu Christi negarent, tum modum istum ad salutem scitu et creditu necessarium judicasse omnino censendæ sunt, ipso Episcopio fatente. Ex historia autem ecclesiastica liquido constat, neminem unquam per tria prima sæcula negasse modum istum filiationis Jesu Christi, quo nempe ante omnia sæcula ex ipso Deo Patre genitus fuerit Deus ex Deo, quin ipsi propterea, nisi mature

[e] Apol. 39. [p. 31.]

palinodiam caneret, et suam ipse hæresin damnaret, anathema dixerit ecclesia, hoc est, communione sua omni interdixerit, tanquam extraneo atque a corpore Christi alieno; id quod in hoc et sequenti capite demonstrandum suscipimus.

2. Impietatis illius, quæ Servatoris nostri divinitatem negat, principes et architecti fuere Cerinthus et Ebion, qui in ipso ævo apostolico Christi ecclesiam vexarunt. Hoc solum Cerinthi inter et Ebionis sententiam de Domino Jesu discrimen erat, quod ille Jesum a Christo separabat, et Jesum quidem merum fuisse hominem, Josephi et Mariæ filium, statuebat, in quem Christus ex superioribus descenderit post baptismum ejus, atque instante passione ab ipso recesserit, atque ad suum pleroma reversus fuerit; Ebion vero (quippe nomen id hominis fuisse, qui in Asia imprimis hæresin suam sparsit, quanquam aliter sentiant viri quidam eruditi, infra ostendemus) Jesum eundem esse atque Christum, et Jesum Christum, Josephi et Mariæ filium, ab ipso initio usque ad vitæ exitum, nihil aliud quam hominem fuisse affirmabat. Quod discrimen ex Irenæo discimus, qui libro I. cap. 25.[f] Cerinthi dogmata his verbis explicat: "Cerinthus autem quidam in Asia "non a primo Deo factum esse mundum docuit, sed "a virtute quadam valde separata et distante ab ea "principalitate, quæ est super universa, et ignorante "eum, qui est super omnia, Deum. Jesum autem "subjecit, non ex Virgine natum, (impossibile enim "hoc ei visum est,) fuisse autem eum Joseph et "Mariæ filium, similiter ut reliqui omnes homines, "et plus potuisse justitia, et prudentia, et sapientia

[f] [c. 26, 1. p. 105.]

" præ[g] omnibus; et post baptismum descendisse in
" eum, ab ea principalitate quæ est super omnia,
" Christum figura columbæ; et tunc annuntiasse
14 " incognitum Patrem, et virtutes perfecisse; in fine
" autem revolasse iterum Christum de Jesu; et Je-
" sum passum esse et resurrexisse, Christum autem
" impassibilem perseverasse, existentem spiritalem."
Deinde capite proxime sequenti in ipso initio sic de Ebionæis scribit; " Qui autem dicuntur Ebionæi,
" consentiunt quidem mundum a Deo factum; ea
" autem, quæ sunt erga Dominum, non similiter ut
" Cerinthus et Carpocrates opinantur." Ubi si receptam lectionem sequimur, duplicem differentiam manifeste statuit Irenæus inter Cerinthi et Ebionæorum placita; alteram de mundi creatione sive de Deo Creatore, de Jesu Domino nostro alteram. Cerinthus voluit mundum non a primo Deo, sed a potestate aliqua ipso inferiore, factum fuisse; Ebionæi vero ab ipso primo Deo, summo omnium principio, condita fuisse universa fatebantur. Rursus Cerinthus docuit, Christum, nescio quem, a summa illa principalitate, quæ est super mundi Conditorem, in Jesum post baptismum ejus ad tempus descendisse; at Ebionæi nullam ejusmodi principalitatem agnoverunt, proinde neque Christum aliquem, qui ab illa principalitate in Jesum aliquando veniret. Quod si textum movendum velis, et cum viro doctissimo[h] pro *non similiter* legendum *consimiliter*, tum etiam sensus Irenæi erit, Ebionæos hactenus quidem con-

[g] Al. *hominibus*. [ed. Benedict. *ab hominibus*.]

[h] Pearsono in Vindic. Ignatii part. II. cap. 2. prope finem. Cujus locus mihi non occurrebat, cum notas ad Irenæum scriberem, licet eandem ibi conjecturam proposuerim. GRABE. [Bullo et Grabio non consentit editor Benedict.]

similiter Cerintho sensisse, quod Jesum ex Josepho et Maria nudum hominem natum fuisse docuerint, (quemadmodum quidem aliis locis supra a nobis adductis ipse Irenæus testatur,) quanquam alterum de Domino Cerinthi figmentum respuerent. Ac sane quomodo potuerunt commentum illud de Christo aliquo, a principalitate quæ est super mundi Conditorem in Jesum descendente, recipere, qui mundum ab ipso summo Deo conditum fuisse docerent? hoc autem docuisse Ebionem, præter Irenæum, Tertullianus etiam aperte testatur de Præscript. adv. Hæres. cap. 48.[i] his verbis: "Hujus (Cerinthi) successor "Hebion fuit, Cerintho non in omni parte consen- "tiens, quod a Deo dicat mundum, non ab angelis, "factum." Atque hæc de primis Ebionæis scripserunt Irenæus et Tertullianus. Posterior ætas duo vidit Ebionæorum genera, alios qui Domini nostri tum divinitatem, tum ex Virgine nativitatem negabant; alios, qui, cum Christum Deum esse inficiarentur, tamen ex Maria Virgine per Spiritum S. conceptum ac natum fuisse cum catholicis fatebantur, de quibus infra agemus.

3. Cæterum ad commune dogma quod attinet Cerinthi et Ebionis, nempe Jesum Servatorem nostrum hominem esse nudum, non verum Dei Filium ante omnia sæcula ex ipso Deo Patre natum, quam execrabile illud visum fuerit apostolicæ eique proximæ ecclesiæ, quamque alieni ab ecclesia Christi, adeoque a salute per Christum, in primis sæculis habiti fuerint, qui id ipsum docerent, jam supra ex Ignatii et Irenæi scriptis satis luculenter ostendimus. Qui-

[i] [Pag. 221. Sed 8 ultima capita hujus operis in quibusdam MSS. desiderantur, et Tertulliani sint necne inter Criticos dubitatur.]

bus et illud hic addendum, quod Hieronymus[k] ex veterum monumentis refert, "Johannem apostolum " evangelium scripsisse, rogatum ab Asiæ episcopis, " adversus Cerinthum, aliosque hæreticos, et maxime " tunc Ebionitarum dogma consurgens, qui asserunt, " Christum ante Mariam non fuisse." Ac de Cerintho quidem cum Hieronymo consentit Irenæus III. 11. ubi diserte scribit, Johannem apostolum "vo- " luisse per evangelii annuntiationem auferre eum, " qui a Cerintho inseminatus erat hominibus, erro- " rem." Unde colligere est, episcopos Asiæ (nempe earum partium in quibus Cerinthus et Ebion primum docuerunt) simul atque hæreticos istos in ecclesias suas irrupisse, seu irrepsisse potius, intellexissent, mox indicta synodo, tanquam bonos pastores ἐπὶ λυμεῶνας τῆς Χριστοῦ ποίμνης, "adversus gregis Domi- " nici vastatores," (ut de concilio Antiocheno adversus Paulum Samosatenum congregato loquitur Eusebius[l],) simul omnes convenisse; initisque mutuis consiliis, quo pacto hæreses indies gliscentes mature reprimerent, mox implorasse opem atque auxilium Johannis apostoli tunc in vivis, qui hac occasione, simulque ut priorum evangelistarum τὰ παραλειπόμενα suppleret[m], evangelium suum conscripsit; cujus initio Cerinthi et Ebionis aliorumque ejus sæculi hæreticorum deliramenta apostolica sua authoritate "cir- " cumscripsit," (ut in loco proxime citato loquitur Irenæus,) "et regulam veritatis deinceps in ecclesia " constituit."

4. Ac profecto quisquis in primæ ætatis hæresiologia mediocriter versatus exordium evangelii Jo-

[k] Catal. Scrip. Eccles. in Johanne. [vol. II. p. 830.]
[l] Hist. Eccl. VII. 27. [m] Vide Hieronymum ubi supra.

hannis attente legerit, is statim perspiciat necesse est, apostolum ibi hæreticos istos omnes quasi digito monstrasse, impiaque ipsorum dogmata gladio suo apostolico transfigere. Divinam Servatoris nostri naturam adversus Cerinthum et Ebionem adstruit ver. 1. *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Verbum erat Deus.* Erat Verbum in principio, nedum igitur ante Josephum et Mariam, et Deus erat, non itaque ψιλὸς ἄνθρωπος, *purus putus homo.* Dogma Cerinthi et aliorum ante ipsum hæreticorum de creatione mundi respicit evangelista ver. 3. *Omnia per ipsum* (Verbum) *facta sunt.* Scilicet hæretici isti, ut paulo superius in hoc capite observatum est, dicebant, hunc mundum ab inferioribus potestatibus, a summo Deo longe remotis ac prorsus alienis, idque summi Dei ingratiis, conditum fuisse. Contra vero docet evangelista, omnia per Verbum, qui apud Deum erat, et Deus ipse erat, facta fuisse. In eodem commate contra eosdem hæreticos addit, *Et absque eo factum est nihil quod factum fuit*[n]; quæ verba, qui intentionem apostoli non attenderit, nihil aliud quam inanem ταυτολογίαν continere suspicetur. Sed nimirum hæretici isti (ut recte Grotius) alium volebant opificem eorum quæ cernimus, sive mundi hujus aspectabilis; alios rerum invisibilium, et quæ super hunc mundum sunt, in suo quemque pleromate; nihil igitur eorum quæ facta sunt ex operibus τοῦ λόγου excipit Johannes. Rursus eosdem hæreticos manifestissime ferit evangelista ver. 10, 11. *In mundo erat, et mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit. In*

[n] [Mirum est hæc verba auctorem nostrum ita citasse, et non animadvertisse Patres Antenicænos omnes post *nihil* plene interpunxisse, et *quod factum fuit* cum sequentibus conjunxisse.]

sua venit[o], *et sui ipsum non receperunt.* Scil. Cerinthi et aliorum omnium hæreticorum, qui mundi hujus Conditorem a summo Deo separabant, hæc fuit notissima sententia, Christum Servatorem nostrum a summa omnium principalitate in hunc mundum venisse, tanquam in alienum opus; idque ut homines a dominio ac servitute Conditoris universi in nescio quam libertatem (licentiam rectius dixeris) vindicaret. Adversus hos docet apostolus, Dei Verbum et Filium Servatorem nostrum a Patre suo venisse in hunc mundum, ut in domum et opus suum, ab ipso scil. conditum et factum, idque, sicut mox sequitur ver. 12, 13. ut eos, qui ipsum reciperent, in veram libertatem et adoptionem filiorum Dei assereret; quanquam ingrati homines, maximam partem, hunc Creatorem ac Redemptorem suum non agnoverint. Hanc esse veram ac genuinam apostoli in verbis illis mentem ac sententiam mihi persuasissimum est, atque adeo ita ea intellexit Irenæus III. 11.[p] ubi citato loco hæc annotat, "Secundum "autem Marcionem et eos qui similes sunt ei," (nempe Cerinthum aliosque Marcionis præcursores, quos *præcoquos et abortivos Marcionitas* vocat Tertullianus adv. Marc. III. 8.) "neque mundus per "eum factus est, neque in sua venit, sed in aliena." Sic et V. 18. ait, Johannem in evangelii sui initio "manifeste ostendere audire volentibus, id est aures "habentibus, quoniam unus Deus Pater super om-"nes, et unum Verbum Dei, quod per omnes, per "quem omnia facta sunt, et quoniam hic mundus

[o] Gr. Εἰς τὰ ἴδια, i. e. *tanquam in domum suam.* Vide Joh. xvi. 32. et xix. 27. Luc. ii. 49. et Nic. Fuller in loc. misc. S. lib. IV. 17. et Act. xxi. 6.

[p] Vide et Novatianum de Trin. cap. 14.

‘ proprius ipsius, et per ipsum factus est voluntate “ Patris, et non per angelos, neque per apostasiam, “ et defectionem, et ignorantiam, &c.” Porro contra Simonianos, Saturninianos, aliosque Docetas docet apostolus, Verbum sive Filium Dei vere incarnatum atque hominem factum fuisse, ver. 14. *Et Verbum caro factum est, et habitavit inter nos, et spectavimus gloriam ejus, tanquam unigeniti a Patre*, &c. Quin et hac una sententia omnes sui sæculi hæreticos conclusit evangelista, siquidem “ secundum nul- “ lam sententiam hæreticorum Verbum Dei caro “ factum est,” ut vere dixit Irenæus loco jam sæpius laudato, nempe III. 11. Nam hæretici, quicunque de persona Domini Jesu tunc temporis falsi aliquid commenti sunt, omnes (ut supra alicubi notavimus) in duas classes dispertiri possunt. Altera erat phantasiastarum, qui manifestam in Servatore nostro divinitatem agnoscentes humanam ipsi naturam abstulerunt, conjunctionem Dei cum homine divina majestate prorsus indignam existimantes. De quibus præclare scripsit Novatianus lib. de Trin. cap. 18; “ Alii quoque hæretici usque adeo Christi mani- “ festam amplexati sunt divinitatem, ut dixerint “ illum fuisse sine carne, et totum illi susceptum “ detraxerint hominem, ne decoquerent in illo di- “ vini nominis potestatem, si humanam illi socias- “ sent, ut arbitrabantur, nativitatem. Quod tamen “ nos non probamus, sed argumentum afferimus, “ usque adeo Christum esse Deum, ut quidam illum, “ subtracto homine, tantummodo putarint Deum [q].” Altera classis hæreticorum, ex contraria parte, na-

[q] Tertullianus quoque notat hæreticos istos negasse, “ Chris- “ tum in carne venisse, quoniam incredibile præsumpserant, “ Deum carnem factum,” advers. Marc. III. 8.

turam in Jesu nostro tantummodo humanam agnoscebant, ut Cerinthiani et Ebionæi. Utrinque autem Verbum Dei carnem factum, h. e. Christum Deum et hominem, negatum fuisse nimis manifestum est. Denique hæresin, quæ Cerinthi et Ebionis communis fuit, de observatione legis Mosaicæ tanquam ad salutem necessaria, in transcursu (ut notavit Grotius) confodit apostolus ver. 17. *Lex per Mosen data; gratia vero et veritas per Jesum Christum facta.*

16 5. Cæterum eosdem hæreticos in Epistola quoque prima manifeste ferit sanctus apostolus, eosque omnes uno nomine *antichristos* vocat, ut ab Irenæo, Tertulliano, aliisque veterum observatum fuit. Atque initium quidem Epistolæ omnino conforme est exordio evangelii Johannis, siquidem in utroque ὁ θεόλογος magnum illud pietatis mysterium, de Deo in carne manifestato, pandit reseratque, Servatoris nostri tum θεολογίαν, tum οἰκονομίαν non exigua verborum pompa explicans. De Evangelio constat; Epistola autem sic incipit; "Quod erat a principio, " quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod " spectavimus, et manus nostræ contrectarunt de " Verbo illo vitæ; (nam vita illa conspicua facta " est, et illam vidimus, et testamur, et annuntiamus " vobis Vitam illam æternam, quæ erat apud Pa- " trem, et conspicua facta est nobis;) quod (inquam) " vidimus et audivimus, id annuntiamus vobis, &c." Ubi contra Docetas, qui negabant Servatorem nostrum verum fuisse hominem, affirmat Johannes, se cæterosque apostolos τὸν λόγον τῆς ζωῆς, *Verbum vitæ*, seu vivificum, et audivisse et ipsissimis oculis suis vidisse, et manibus quoque contrectasse; sensus omnes idoneos in testimonium vocans veræ ejus ἐνσαρκώσεως. Adversus eos autem, qui Dominum Jesum

affirmabant merum fuisse hominem, docet apostolus τὸν λόγον fuisse ἀπ' ἀρχῆς, *ab initio*, (scil. creationis, ut Gen. i. 1. et Joh. i. 1.) proinde non tum demum existere cœpisse cum ex Maria natus fuerit. Adversus eosdem itidem asserit, τὴν ζωὴν, τὴν ζωὴν αἰώνιον, *Vitam illam*, *Vitam æternam* (nempe τὸν λόγον rursus, ut Joan. i. 4. et 1 Joh. v. 20.) fuisse prius πρὸς τὸν Πατέρα, *apud Patrem;* (idem quod πρὸς τὸν Θεὸν Joh. i. 1.) postea vero, in assumpta scil. carne, conspicuum fuisse factum hominibus. Est hic hujus loci sensus simplex et apertus, adeoque in veteri ecclesia receptus, ut nos docet Tertullianus in libro adv. Praxean cap. 15. Novitia autem interpretatio eorum, qui τὸν λόγον τῆς ζωῆς per evangelium sive doctrinam de vita immortali exponunt, sane perabsurda est. Ut enim alia taceam, quæ huic commento repugnant, qualis, quæso, erit hic sensus, apostolos evangelium non modo audivisse, sed et hisce oculis suis vidisse, hisce manibus contrectasse? Cæterum quam sibi mutuo consonent exordium Evangelii sancti Joannis et initium primæ ejusdem Epistolæ, observatum est olim a viro magno, Dionysio Alexandrino, in libro secundo Περὶ ἐπαγγελιῶν, his verbis[r]: Συνάδουσι μὲν γὰρ ἀλλήλοις τὸ εὐαγγέλιον καὶ ἡ ἐπιστολὴ, ὁμοίως τε ἄρχονται. τὸ μέν φησιν, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος· ἡ δὲ, Ὃ ἦν ἀπ' ἀρχῆς· τὸ μέν φησι, Καὶ ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν· καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ Πατρός· ἡ δὲ τὰ αὐτὰ σμικρῷ παρηλλαγμένα· Ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἑωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὃ ἐθεασάμεθα, καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν, περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς· καὶ ἡ ζωὴ ἐφανερώθη. ταῦτα γὰρ προανακρούεται, διατεινόμενος, ὡς ἐν τοῖς ἑξῆς ἐδήλωσε, πρὸς τοὺς οὐκ

[r] Apud Euseb. Eccl. Hist. VII. 25. p. 275. edit. Valesii. [p. 354. et Dionysii Op. p. 80.]

ἐν σαρκὶ φάσκοντας ἐληλυθέναι τὸν Κύριον. διὸ καὶ συνῆψεν ἐπιμελῶς, καὶ ὃ ἑωράκαμεν, μαρτυροῦμεν, καὶ ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, ἥτις ἦν πρὸς τὸν πατέρα, καὶ ἐφανερώθη ἡμῖν· ὃ ἑωράκαμεν καὶ ἀκηκόαμεν, ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν. ἔχεται αὐτοῦ, καὶ τῶν προθέσεων οὐκ ἀφίσταται. i. e. "Nam Evangelium et Epistola sibi "mutuo consonant, et eodem ordiuntur modo. Sic "enim incipit Evangelium, *In principio erat Ver-* "*bum;* Epistola vero, *Quod fuit ab initio.* In illo "dicitur, *Et Verbum caro factum est, et habitavit in* "*nobis; et vidimus gloriam ejus, gloriam quasi uni-* "*geniti a Patre.* Hæc vero eadem habet, paululum "immutata, *Quod audivimus, quod vidimus oculis* "*nostris, quod perspeximus, et manus nostræ con-* "*trectaverunt, de Verbo vitæ; et vita manifestata est.* "Hæc enim ille veluti modulationis proludia præ- "mittit, adversus eos qui Dominum in carne adve- "nisse negabant, ut in sequentibus ostendit. Quam- "obrem de industria subjunxit, *Et quod vidimus tes-* "*tamur, et annuntiamus vobis vitam æternam, quæ* "*erat apud Patrem, et apparuit nobis. Quod vidimus* "*et audivimus, annuntiamus vobis.* Adeo totus ex "se ipse pendet, et a propositionibus suis ne latum "quidem unguem discedit."

6. In capite secundo ejusdem Epistolæ, postquam fideles monuisset apostolus, multos jam tum fuisse antichristos, eosque ex ipso apostolicæ ecclesiæ gremio profectos ver. 18, 19. (*antichristos* autem vocat hæreticos, qui de persona Jesu Christi falsa atque impia docuerunt,) deinde eorum aliquos suis propriis characteribus designat ver. 22, 23. *Quis est mendax, nisi qui negat Jesum esse Christum? Hic est antichristus, qui negat Patrem et Filium; omnis qui negat Filium, nec Patrem habet.* Inter

primi sæculi hæreticos, Christianum nomen ementientes, fuere (quod mirum videatur) qui Jesum esse Christum negabant. Nimirum Cerinthiani, ut initio hujus capitis ex Irenæo ostendimus, Jesum a Christo separabant, alium esse Jesum, alium Christum docentes. Unde Epiphanius Hæres. XXVIII. quæ est Cerinthianorum, diserte testatur, docuisse ipsos, *οὐ τὸν Ἰησοῦν εἶναι Χριστὸν*, "Jesum minime esse Chris-"tum." In hos hæreticos directa fuisse hæc Johannis verba, *Quis est mendax, nisi qui negat Je-* 17
sum esse Christum? ut et illa cap. v. ver. 1. *Omnis qui credit, quod Jesus est Christus, ex Deo natus est*, nos docet optimus apostoli interpres Irenæus III. 18.[s] Ac profecto alios, in quos loca ista aptius quadrent, frustra quæsiveris. Nam de professis religionis nostræ adversariis, qui negarent Jesum esse Christum sive Messiam a prophetis prænuntiatum, aliumque Messiam expectandum docerent, non loqui apostolum, sed de pseudo-prophetis, sub Christianæ professionis larva fallentibus, ex contextu apertissimum est. Sequentia apostoli verba, *Hic est antichristus, qui negat Patrem et Filium; omnis qui negat Filium, nec Patrem habet*, commune Cerinthi et Ebionis dogma satis manifeste perstringunt. Nam illi ambo Jesum esse verum Dei Filium, ante Mariam, adeoque ante res omnes creatas, ex Deo Patre natum, omnino negabant; ac proinde, apostolo judice, neque Deum Patrem revera confessi sunt; siquidem a revelato evangelio nemo potest Deum Patrem rite colere aut credere, nisi qui Deum Filium simul amplectatur.

7. Rursus in quarto Epistolæ capite com. 1. contra hæreticos sui temporis Christianos munit Christi

[s] [c. 16. p. 206, 207.]

apostolus his verbis, *Dilecti, ne cuivis spiritui credite, sed probate spiritus, an ex Deo sint; nam multi pseudo-prophetæ exierunt in mundum.* In sequentibus vero duo κριτήρια proponit, quibus pseudoprophetæ isti dignoscerentur; quorum alterum ad Docetas manifeste pertinet, ad Cerinthianos et Ebionæos alterum. Docetæ indicantur ver. 2, 3. *In hoc cognoscite Dei Spiritum; omnis spiritus, qui confitetur Jesum Christum in carne venisse, ex Deo est. Omnis vero spiritus, qui non confitetur Jesum Christum in carne venisse, ex Deo non est; sed hic est ille spiritus antichristi, quem audistis venturum fuisse, et qui jam nunc in mundo est.* In quem apostoli locum ἀξιόπιστον habemus interpretem, nempe Polycarpum Johannis discipulum, qui in Epist. ad Philippenses partem loci posteriorem citat, eamque non de apertis Christianismi hostibus, qui negarent Jesum esse verum Messiam, eo scil. quod in carne h. e. statu humili venisset, (ut apostolum perperam omnino intellexit Grotius,) sed de hæreticis Christianum nomen professis diserte exponit. Nam postquam ibi Philippenses adhortatus fuisset vir apostolicus, ut Domino Jesu cum timore et omni reverentia servirent, continuo subdit[t], Ζηλωταὶ περὶ τὸ καλὸν, ἀπεχόμενοι σκανδάλων, καὶ τῶν ψευδαδέλφων, καὶ τῶν ἐν ὑποκρίσει φερόντων τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου, οἵτινες ἀποπλανῶσι κενοὺς ἀνθρώπους. πᾶς γὰρ, ὃς ἂν μὴ ὁμολογῇ Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθέναι, ἀντίχριστός ἐστι· καὶ ὃς ἂν μὴ ὁμολογῇ τὸ μαρτύριον τοῦ σταυροῦ, ἐκ τοῦ Διαβόλου ἐστί. i. e. juxta veterem vulgatum interpretem. " Zelantes bona, abstinentes a scandalis, et " falsis fratribus, et qui in hypocrisi portant nomen " Domini, qui aberrare faciunt inanes homines;

[t] [§. 6. p. 188.]

" *Omnis enim, qui non confitetur Jesum Christum in* " *carne venisse, antichristus est;* et qui non confitetur " martyrium crucis, ex Diabolo est." Itaque falsi erant fratres, Christianum nomen præ se ferentes, qui negabant Jesum Christum in carne venisse. Quod etiam satis manifestum est exs copo Johannis apostoli, notas et indicia tradentis, quibus pseudo-prophetas istos ab orthodoxis doctoribus fideles discernerent. Quid enim notis opus erat, ad dignoscendos apertos et professos religionis Christianæ hostes? quinam vero fuerint hæretici isti, Christianismum professi, qui negarent Jesum Christum in carne venisse, jam aliquoties monuimus. Scilicet Menander, Saturninus, aliique Docetæ primæ ætatis (quorum hæresin renovavit Marcion, tum cum Polycarpus ista scriberet) omnino negabant, Dominum nostrum in vera carne humana venisse in hunc mundum, aut vere passum et crucifixum fuisse, adeoque, ut loquitur Polycarpus, Martyrium crucis nequaquam confessi sunt.

8. Quam hæresin et alter quoque Johannis discipulus et familiaris Ignatius passim transfigit in Epistolis suis, maxime vero in illa ad Smyrnæos, quæ fere tota in perniciosum illud dogma collimat. *Τί γάρ με,* inquit ibidem[u], *ὠφελεῖ τις, εἰ ἐμὲ ἐπαινεῖ, τὸν δὲ κυριόν μου βλασφημεῖ, μὴ ὁμολογῶν αὐτὸν σαρκοφόρον*; *ὁ δὲ τοῦτο μὴ λέγων, τελείως αὐτὸν ἀπήρνηται, ὢν νεκροφόρος.* i. e. secundum interpretem Latinum Usserianum: " Quid enim juvat me quis, si me laudat, Domi- " num autem meum blasphemat, non confitens ipsum " carniferum? qui autem hoc non dicit, ipsum per- " fecte abnegavit, existens mortifer." Ubi quis non videt hoc Ignatii, " non confiteri Dominum *σαρκοφόρον*,

[u] Edit. Vos. p. 4. [§. 5. p. 36.]

" *carniferum*," plane idem esse quod illud Johannis, " non confiteri Jesum Christum ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα, *qui* " *in carne venit*, seu *in carne venisse?*" In eadem vero Epistola paulo superius[x] Docetarum hæresin catholicæ doctrinæ oppositam explicarat Ignatius his verbis: Καὶ ἀληθῶς ἔπαθεν, ὡς καὶ ἀληθῶς ἀνέστησεν ἑαυτὸν, οὐχ' ὥσπερ ἄπιστοί τινες λέγουσιν, τὸ δοκεῖν αὐτὸν πεπονθέναι, αὐτοὶ τὸ δοκεῖν ὄντες. i. e. " Et vere passus " est (Dominus), ut et vere resuscitavit seipsum. " Non quemadmodum infideles quidam dicunt, secun-
18 " dum videri ipsum passum esse, ipsi secundum videri " existentes." Sensus est; qui docent Dominum nostrum in phantasmate et specie tantum hominem factum et passum fuisse, ipsi quidem in phantasmate et specie tantum Christiani habendi sunt. Mox pauculis interjectis phantasiastas istos refellit ex illustri historia de Jesu post resurrectionem discipulis suis, ac Thomæ imprimis, corpus suum atque infixa ipsi vulnera contrectanda exhibente. Ad quam historiam hæc annotat[y]: Καὶ εὐθὺς αὐτοῦ ἥψαντο, καὶ ἐπίστευσαν, κρατηθέντες τῇ σαρκὶ αὐτοῦ καὶ τῷ πνεύματι. i. e. " Et confestim ipsum tetigerunt, et crediderunt, " convicti carne ipsius et Spiritu:" hoc est, eo experimento convicti, Dominum Jesum et verum hominem et verum esse Deum crediderunt. Nam πνεῦμα *Spiritus* in Christo, præsertim ubi carni opponitur, ejus τὴν θεῖαν φύσιν apud primæ ætatis scriptores significat, ut alibi ostendimus[z]. Scilicet alludit manifeste Ignatius ad confessionem Thomæ post visa et contrectata Christi vulnera in has voces erumpentis, Ὁ Κύριός μου καὶ ὁ Θεός μου, *Mi Domine et mi Deus*,

[x] Pag. 2. [§. 2. p. 34.]
[y] [Pag 3. [§. 3. p. 35.]
[z] Def. Fid. Nic. I. 2. 5. [p. 52.]

Joan. xx. 28. Mox hæreticos istos vir sanctus vocat *τὰ θηρία ἀνθρωπόμορφα bestias anthropomorphas*, significans, quod contra manifestam veritatem docuerint, Dominum nostrum in phantasmate tantum fuisse hominem, dignos fuisse, qui ipsi non pro hominibus ratione præditis, sed pro indutis forma hominum belluis haberentur. Denique de iisdem notat, quod a cœna Domini prorsus abstinuerint, *Διὰ τὸ μὴ ὁμολογεῖν τὴν εὐχαριστίαν σάρκα εἶναι τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὴν ὑπὲρ ἁμαρτιῶν ἡμῶν παθοῦσαν*[a], "Quod "non confiterentur eucharistiam carnem esse Sal- "vatoris nostri Jesu Christi, pro peccatis nostris "passam." Hoc est, non crediderunt Dominum verum hominem factum, atque in cruce vere passum fuisse, (quod Polycarpo est "non confiteri martyrium "crucis,") ac proinde passionis Dominicæ memoriam celebrare noluerunt. Hæc duorum Johannis discipulorum luculentissima testimonia dubitare nos non sinunt, quin pseudoprophetæ et antichristi, quos negasse dicit apostolus Christum in carne venisse, haud alii fuerint, quam Menander, Saturninus, Basilides, cæterique primi sæculi phantasiastæ. Atque hos sane in loco illo apostolum significasse, post Ignatium et Polycarpum notarunt Irenæus, Tertullianus, veteresque, qui apostolicæ ætati viciniores fuere, pene omnes.

9. Cum apostolo nostro progrediamur, qui post aliqua in eodem capite, deinde alteram de persona Christi hæresim, Docetarum deliramento contrariam, suo etiam *χαρακτηρισμῷ* designat ver. 15. *Quisquis confessus fuerit Jesum esse Filium Dei, Deus in eo habitat, et ipse in Deo;* intelligendum relinquitur, quod in priori nota expressum est, membrum

[a] Pag. 5. [§. 7. p. 36.]

oppositum, *Quisquis vero confessus non fuerit, Jesum esse Filium Dei, Deus in eo non habitat, neque ipse in Deo.* Non est autem dubitandum, quin apostolus his verbis confessionem exigat illius Filii Dei, quem ipse ex parte supra in hac Epistola prædicaverat, et plenius in evangelio suo declarat, nempe Filii Dei, qui sit Dei Patris λόγος, qui in principio erat, et apud Deum erat, et Deus ipse erat, per quem omnia facta sunt, &c. Quibus elogiis verum et proprium Dei Filium, ante omnem creaturam ex ipso Deo Patre natum, significari, adversarii, quibuscum nobis nunc controversia est, non diffitentur, atque omnibus, qui in meridiana luce non cæcutiunt, manifestissimum est. Hujusmodi vero Dei Filium Jesum nostrum esse, non confessus est Cerinthus, neque post ipsum Ebion, utroque docente, Jesum merum esse hominem, qui ante Mariam non extiterit; proinde utrique, apostoli sententia, a Deo alieni erant. Et quia præ aliis maxime tunc cresceret Cerinthi hæresis, ideo apostolus fidem illam, qua creditur Jesum esse Dei Filium, passim in hac Epistola commendat, urget, atque inculcat. Vide præter loca jam allata etiam cap. iii. ver. 23. et v. 10, 11, 12, 13, 20. Hæ autem notæ, nempe quæ in hoc quarto et in secundo hujus Epistolæ capite traduntur, fidelibus apostolicæ ætatis omnino sufficiebant, ad hæreticos omnes, quicunque tunc temporis de persona Servatoris nostri falsa atque impia docuerunt, discernendos. Earum hæc est summa; Omnem doctorem, qui confessus fuerit unum Jesum Christum, verum Dei Filium, propter hominum salutem vere hominem factum, ex Deo esse; (nimirum ea parte, qua id confitetur ac docet, ut recte Estius;) contra pro pseudopropheta atque antichristo habendum esse,

quisquis hoc confessus non fuerit. Sed iis notis maxime insistit apostolus, quæ hæreticos designent, qui Servatorem nostrum vel verum hominem, vel verum esse Deum negarent; ut notavit Tertullianus de Præscript. adv. Hæres. cap. 33.[b] his verbis: "In "Epistola eos maxime antichristos vocat (Johannes), "qui Christum negarent in carne venisse, et qui non "putarent, Jesum esse Filium Dei; illud Marcion," (et ante eum Menander, Saturninus, et alii,) "hoc "Hebion vindicavit." Hæc autem ideo fusius persecu- 19
tus sum, quod hinc non modo ex antiquissimorum Patrum monumentis, sed etiam ex scriptis apostolicis omnibus liqueat, fuisse in ipso apostolorum ævo, qui Christi Domini nostri divinitatem negarent, quique et nomine pro hæreticis, adeoque pro antichristis, (tantum aberat, ut fratres et vera ecclesiæ membra censerentur,) ab apostolis habiti fuerint. Præterea hinc quoque clare elucet, doctrinam de Filii Dei ἐνσαρκώσει, sive de Christo θεανθρώπῳ, vero Deo et vero homine, ut a nascente evangelio varie a variis hæreticis impugnata fuit, ita ab ecclesiæ veris pastoribus modis omnibus omnique studio, tanquam fidei Christianæ caput ac fundamentum ipsum, religiosissime semper conservatam et custoditam fuisse.

10. Ac de hæreticis ἀρνησιθέοις primi sæculi, nempe Cerinthianis et Ebionæis, desinerem ulterius loqui, nisi auctor impii libelli, *Irenicum Irenicorum* inscripti, prodigiosum quoddam de Ebionæis commentum prodidisset, quod a nobis neutiquam prætermitti debet. Si enim vera sunt, quæ auctor ille ut probet nervis omnibus contendit, non modo de necessitate articuli de Servatoris nostri divinitate, sed

[b] [Pag. 214.]

etiam de ipsa ejus veritate defendenda actum plane erit; atque Ebionæi, saltem minores, adeo hæretici non fuerunt, ut hos solos apostolicæ de Christo doctrinæ ac traditionis fideles fuisse custodes statuendum sit. Quippe fidenter affirmat[c], Ebionæos (eos scil. qui Christum ex Virgine natum confitebantur, sed Deum esse negabant) revera non alios fuisse quam Nazaræos, sive omnium primos et antiquissimos Christianos Hierosolymitanos, qui, post acceptam Christi fidem, legis observationem retinuerunt, quique doctrinam de Christo ψιλῷ ἀνθρώπῳ, quam scil. ab apostolis edocti erant, religiose conservarunt, atque ad posteros tradiderunt; durante ipsorum ecclesia usque ad Adriani tempora, a quo patria expulsi fuere, atque exinde a cæteris Christianis Ebionæi per contemptum appellati, ac pro hæreticis habiti. Atque de hoc suo commento mirifice sibi placet, ac multum gloriatur homo vanissimus, tanquam de traditione, ut loquitur, omnibus catholicorum pro divinitate Filii traditionibus longe antiquiore ac certiore.

11. Verum enim vero putidissimam hanc esse atque impudentissimam hæretici fabulam, ex iis quæ jam diximus, satis liquet. Ut enim sacra oracula a nobis adducta sileant, quis veterum, quis apostolicorum scriptorum quos citavimus, de hac traditione vel fando inaudivit? quis nobis contrariam traditionem suo testimonio non confirmavit? Quin etiam hæc tantopere venditata traditio ex historia ecclesiastica quam facillime, quam certissime refelli potest. Namque Eusebius diserte testatur, se ex veterum scriptis didicisse, omnes quindecim episcopos, qui ex

[c] Irenic. p. 73. et p. 111. et seq.

circumcisione erant, et ecclesiæ Hierosolymitanæ præfuerunt usque ad Adriani tempora, puram ac sinceram Christi cognitionem amplexos fuisse. Sic enim de ipsis scribit Hist. Eccl. IV. 5. " Eorum " quidem episcoporum tempora, qui Hierosolymis " præfuerunt, nusquam reperire potui; omnes quippe " brevi admodum tempore sedisse perhibentur. Illud " autem ex veterum scriptorum monumentis didici, " ad illam usque obsessionem Judæorum, quæ im- " perante Adriano contigit, quindecim episcopos " continua successione illi ecclesiæ præfuisse; Οὓς " πάντας Ἑβραίους φασὶν ὄντας ἀνέκαθεν τὴν γνῶσιν τοῦ " Χριστοῦ γνησίως καταδέξασθαι, quos omnes, cum " origine Hebræi fuerint, cognitionem Christi ge- " nuine suscepisse memorant." Hoc autem certe neutiquam de iis dixisset Eusebius, si ex veteribus illis didicisset, sensisse ipsos de Christo idem quod Ebionæi, quippe quos propterea quod Christum negarent esse Deum Verbum ante sæcula, impietatis condemnet, quin et a Diabolo in ditionem suam redactos pronuntiet. Ita enim de utroque genere Ebionæorum scribit Eccl. Hist. III. 27. " Alios vero " quos a religione Christiana malignus Dæmon pror- " sus dimovere non potuerat, alia ex parte infirmos " esse deprehendens in ditionem suam redegit. Hi " ab antiquis cognominati sunt Ebionæi; quippe qui " humiliter admodum atque abjecte de Christo sen- " tirent. Eum enim simplicem ac vulgarem, nec " aliud quam hominem esse censebant, qui profectu " virtutis justus factus fuisset, cæterum ex viri cum " Maria concubitu procreatum. Porro legis obser- " vationem sibi omnino necessariam ducebant, quasi " per solam in Christum fidem, vitamque ex ea fide " traductam, salutem consequi non valerent. Alii

" ab his, eodem nomine nuncupati, absurdam prio-
" rum sententiam refugientes, Christum quidem ex
" Virgine et ex Spiritu Sancto genitum esse non
" negant; Οὐ μὴν ἔθ' ὁμοίως καὶ οὗτοι προϋπάρχειν
" αὐτὸν, Θεὸν λόγον ὄντα καὶ σοφίαν, ὁμολογοῦντες, τῇ
" τῶν προτέρων περιετρέποντο δυσσεβείᾳ· μάλιστα ὅτε
" καὶ τὴν σωματικὴν περὶ τὸν νόμον λατρείαν ὁμοίως
" ἐκείνοις περιέπειν ἐσπούδαζον. i. e. Sed et hi nihilo-
" minus, cum itidem præextitisse ipsum, utpote
20 " Deum Verbum ac Sapientiam, minime fateantur,
" EADEM CUM PRIORIBUS IMPIETATE SUBVERSI SUNT,
" cum præsertim corporales legis ceremonias, perinde
" atque illi, accurate custodiant." Certe ex collatis his duobus Eusebii locis clare liquet, Ebionæos illos posteriores (quos minores Ebionæos vocat Nicephorus Eccl. Hist. XIII. 13.) a primis Hierosolymitanis Christianis dupliciter discrepasse. 1. Ebionæi illi de Christo impie senserunt, utpote Deum Verbum ac Sapientiam ante carnis nativitatem substitisse ipsum minime confitentes; at primi Hierosolymitani Christiani cognitionem Christi genuine amplexi sunt. 2. Ebionæi illi ritus Mosaicos urgebant, tanquam omnino observatu necessarios, et fidem Christi absque eorum observatione ad salutem sufficere negabant. Hoc de prioribus sive majoribus Ebionæis diserte notat Eusebius, et minores quoque Ebionæos ὁμοίως ἐκείνοις, *perinde atque illos*, legis Mosaicæ studiosos fuisse affirmat, adeoque in hoc impietatem ipsorum ex parte sitam fuisse non obscure significat. Quippe sensus Eusebii manifestus est, Ebionæos istos perniciosum illud dogma, de absoluta necessitate legem Mosaicam observandi, alteri illi impietati suæ; sane maximæ ac per se nimis exitiali, qua nempe Christum Deum negarent, insuper adjecisse, adeoque

non uno nomine impios atque a salute alienos fuisse. Atqui Hierosolymitanis suis Christianis, ut ut circumcisionem quoque et alia Mosis ritualia (pro more scil. ab ipsis apostolis infirmitati ipsorum primitus concesso) observantibus, nullam impietatis dicam impingit Eusebius; quod scil. hi et de Christo recte senserint, atque ab aliis ex gentibus Christianis legis ritualis observationem neutiquam exigerent. Equidem si hoc fecissent, decretum concilii Hierosolymitani, cui præfuit Jacobus, primus sedis illius episcopus, palam oppugnassent. Non est quidem dubitandum, quin Eusebius existimaverit, culpabiles fuisse Christianos illos Hierosolymitanos, eos saltem qui post eversum a Tito templum vixere, quod non tandem viderint cultum ritualem, in lege Mosaica præscriptum, prorsus abolitum fuisse. Propterea vero illos laudat, quod interim legalia ista, quæ ipsi observarent, aliis Christianis non obtruserint, et alioqui fidem catholicam, et speciatim illam ejus partem quæ ad Christi Domini nostri personam spectat, sincere amplexi fuerint.

12. Cæterum Eusebii testimonio, de primitiva ecclesia Hierosolymitana ejusque episcopis, omnino consentit, lucemque adeo fœneratur, gravissimus historicus Sulpicius Severus, Sac. Hist. II. 45. ubi de iisdem sic scribit; "Quia Christiani ex Judæis "potissimum putabantur, (namque tum Hieroso-"lymæ non nisi ex circumcisione habebat ecclesia "sacerdotem,) militum cohortem custodias in per-"petuum agitare jussit (Adrianus), quæ Judæos om-"nes Hierosolymæ aditu arceret. Quod quidem "Christianæ fidei proficiebat: *quia tum pene omnes* "*Christum Deum sub legis observatione credebant.* "Nimirum id Domino ordinante dispositum, ut legis

" servitus a libertate fidei atque ecclesiæ tolleretur." Ubi *pene omnes* dixit, quod fuere etiam Hierosolymæ tunc temporis fideles ex gentibus, licet numero pauciores, qui Christum Deum absque legis observatione crederent. Cæterum quod de Hierosolymitanis illis ex circumcisione Christianis ex veteribus refert Eusebius, ipsos scil. " cognitionem sive fidem " Christi genuine suscepisse," idem de iisdem (sed paulo clarius) testatur hic Sulpicius, affirmans, quod " Christum Deum crederent." His certe nihil manifestius; quare si Nazaræi, qui dicebantur, Hierosolymitanorum ex circumcisione Christianorum posteri ac progenies fuere, (quod docti plerique omnes sentiunt,) et revera, ut ait Irenici auctor, Christum pro mero homine habuerunt, descivisse ipsos ab antecessorum ac patrum suorum fide omnino statuendum est.

13. Verum sublimius de Christo Domino nostro Nazaræos quoque sensisse, magnis auctoribus constat. Certe Philastrius nullam ipsis de Christi persona hæresim ascribit. Augustinus vero in libro de Hæresibus, postquam cap. 8.[d] de Cerinthianis egerat, qui docerent, " carne circumcidi oportere, atque alia " hujusmodi legis præcepta servari; Jesum homi- " nem tantummodo fuisse," &c. deinde cap. 9. et 10. Nazaræorum et Ebionæorum dogmata sic explicat; " Nazaræi cum Dei Filium confiteantur esse Chris- " tum," (adeoque hactenus a Cerinthianis dissentiant, qui illum pro homine tantum habent,) " omnia tamen " veteris legis" (in hoc cum Cerinthianis consentientes) " observant, quæ Christiani per apostolicam " traditionem non observare carnaliter, sed spiri- " taliter intelligere didicerunt. Hebionæi Christum

[d] [Vol. VIII. p. 7.]

" etiam ipsi" (scil. perinde atque Cerinthiani, de quibus paulo ante locutus fuerat) " tantummodo " hominem dicunt. Mandata carnalia legis obser- " vant, &c." Hic palam est, (quicquid cavilletur Irenici auctor,) Augustinum Nazaræos tum a Cerinthianis, tum ab Ebionæis in hoc distinguere voluisse, 21
quod Nazaræi Christum *non hominem tantummodo*, sicut Cerinthiani et Ebionæi, sed *Filium Dei* adeoque Deum confiterentur. Præterea quid Augustino fuerit, *Christum Filium Dei confiteri*, omnes norunt. Quippe non alium ille Filium Dei agnovit, quam qui ante omnia sæcula Deus ex Deo Patre genitus sit[e]. Porro apertissimum est Hieronymi testimonium in Epistola LXXXIX. ad Augustinum[f], ubi de Cerintho, Ebione, et Nazaræis sic scribit; " Si hoc verum est, in Cerinthi et Ebionis hæresin " delabimur, qui credentes in Christo propter hoc " solum a Patribus anathematizati sunt, quod legis " ceremonias Christi evangelio miscuerunt, et sic " nova confessi sunt, ut vetera non omitterent. Quid " dicam de Hebionitis, qui Christianos esse se simu- " lant? Usque hodie per totas Orientis synagogas " inter Judæos hæresis est, quæ dicitur Minæorum[g], " quos vulgo Nazaræos nuncupant, qui credunt in " Christum, Filium Dei, natum de Virgine Maria, " et eum dicunt esse, qui sub Pontio Pilato passus " est et resurrexit, in quem et nos credimus. Sed " dum volunt et Judæi esse, et Christiani, nec Ju- " dæi sunt, nec Christiani." Quibus verbis diserte

[e] Hæc a cavillo adversarii vindicavit reverendus auctor in Tractatu nunc primum edito, cui titulus, *Primitiva et Apostolica Traditio*, &c. I. 7. GRABE.

[f] [Ep. CXII. 13. vol. I. p. 740.]

[g] [Ex Hebraico מינים, quod idem sonat atque *hæreticos*.]

dicit Hieronymus cum Augustino, credidisse Nazaræos in Christum Filium Dei; et hoc non contentus se explicat, affirmans, credidisse ipsos in eum Dei Filium, in quem et nos (scil. catholici) credimus; ut in hac de Filio Dei doctrina discrimen inter catholicos et Nazaræos nullum prorsus agnoscat[h]. Hanc fuisse Hieronymi mentem clarius adhuc liquebit e scopo ipsius in loco citato. Mota erat inter Hieronymum et Augustinum controversia super verbis Pauli de Petro Gal. ii. 11. *κατὰ πρόσωπον αὐτῷ ἀντέστην*· an scil. Paulus serio et ex animo Petrum reprehenderit, an vero res tota ficte tantum et per sanctam quandam simulationem inter ipsos transacta fuerit? prius illud recte statuebat Augustinus; posterius contra manifestam veritatem (etsi consentientibus quidem Græcis nonnullis interpretibus) Hieronymus propugnabat, verba illa *κατὰ πρόσωπον* vertens non *coram*, sed *secundum faciem*, hoc est, ficte, non ex animo. Palmarium argumentum, quo suam defendebat sententiam, (in quam casu, dum lectis Græcis commentariis, et in mente sua plurima coacervans, accito notario, vel sua vel aliena dictaret, nec ordinis, nec verborum interdum, nec sensuum memor, incidisse se ingenue fatetur,) hujusmodi fuit; quod Paulus ipse aliquando Judaizavit, proinde jure non potuit ejus erroris Petrum arguere, in quo ipse fuit. Cui argumento recte respondet Augustinus, Petrum objurgatum fuisse a Paulo, non quia servabat consuetudinem Judæorum in qua natus atque educatus erat, quanquam apud gentes eam non servaret; sed quod gentibus volebat eam imponere, suo scil. exemplo,

[h] Hæc quoque carpenti adversario respondit auctor clarissimus loco citato §. 8. GRABE.

quod Paulus nunquam fecerat. Quippe ceremoniæ legis, etiamsi gentibus imponi non debuerunt, Judæis tamen fidelibus ad tempus concedi poterant. Hæc autem intelligere nolens Hieronymus, more suo oratorio, in Augustinum invehitur, quasi summa sententiæ ipsius esset, "ut post evangelium Christi "etiam nunc bene faciant Judæi credentes, si legis "mandata custodiant, hoc est, sacrificia offerant, &c." Atque adversus hanc sententiam, quæ certe Augustini nunquam fuit, tanquam cum umbra sua dimicans, sic argumentatur; "Si hoc verum est, in Ce- "rinthi et Ebionis hæresin delabimur, qui credentes "in Christo propter hoc solum a Patribus anathe- "matizati sunt, quod legis ceremonias Christi evan- "gelio miscuerunt." Quibus minime voluit Hieronymus, Cerinthum et Ebionem nullam aliam hæresin fovisse, ob quam a Patribus anathematizati fuerint; (quippe nescire non poterat, Ebionem ab antiquis hæresis condemnatum fuisse, quod Christi divinitatem negaret; Cerinthum vero tum ob eandem hæresin, tum ob alia impia dogmata, ex albo Christianorum erasum fuisse;) sed ob eum solum errorem, si cætera orthodoxi fuissent, dignos fuisse a Patribus judicatos, qui anathemate percuterentur. Quia vero illud ab adversario, quem sibi finxerat, in dubium vocari potuisse videret, ideo ab exemplo Cerinthi et Ebionis ultro ipse recedit, alio argumento, a Nazaræis sumpto, quod omnem cavillandi ansam præscinderet, pugnaturus; "Quid dicam," inquit, "de Hebio- "nitis, qui Christianos esse se simulant? usque ho- "die per totas Orientis synagogas, &c." Quasi diceret, de Ebionæis fortasse causaberis, neque ego diffiteor, ipsos de Christo Domino nostro impie sentire, utpote hominem tantummodo illum esse docentes;

proinde ut ut Christianos se simulent, pro vere Christianis tamen minime habendos; at vero certe nihil habebis, quod respondeas de Nazaræis, qui cum per
22 omnia catholici sint, dempto quod legis observationem retineant, ab ecclesia tamen pro hæreticis sunt habiti. Certe hoc voluisse Hieronymum, manifestissimum est. Nemini autem melius cognita esse potuit Nazaræorum sententia, quam Hieronymo, utpote qui eorum conversatione usus fuerit, atque ab ipsis Hebraicum Matthæi evangelium describendi facultatem acceperit, ut ipse diserte testatur de Script. Eccl. de Matthæo agens.

14. Cæterum testimoniis jam productis duo præterea adjiciam, quæ, licet in iis nulla quidem Nazaræorum mentio nominatim facta sit, ad ipsos tamen omnino pertinere, eorumque sententiam satis luculenter declarare mihi videntur. Prius erit scriptoris, omnibus, quos hactenus citavimus, extra controversiam longe antiquioris, nempe Justini Martyris in Dialogo cum Tryphone Judæo; ubi Trypho quæstiones nonnullas, de observatione legis Mosaicæ, Justino solvendas proponit; quarum prima ad eos pertinet, qui sub lege vixerunt ante Christi adventum, et est hujusmodi; "Qui ex præscripto rogatæ per Mosen "legis vixerunt, viventne pariter cum Enoch, Noe "et Job in resurrectione mortuorum, annon?" Ad quam quæstionem sic respondet Justinus[i]; "In lege "Mosis quæ natura pulchra sunt, pia, et justa, san-"cita sunt a morigeris facienda; nec minus quæ "propter induratum cor populi fieri præcepta sunt, "scripta inveniuntur; quæ et præstitere qui sub "lege fuerunt. Quare qui ea fecerunt, quæ in uni-

[i] Pag. 263 et 264. [§. 45. p. 140-41.]

" versum et natura et perpetuo pulchra sunt, Deo " complacuerunt; et per Christum hunc in resur- " rectione, perinde atque majores eorum homines " justi, Enoch, et Noe, et Job[k], et si qui alii exti- " tere, *σωθήσονται σὺν τοῖς ἐπιγνοῦσι τὸν Χριστὸν τοῦ-* " *τον τοῦ Θεοῦ υἱὸν, ὃς καὶ πρὸ ἑωσφόρου καὶ σελήνης ἦν,* " *καὶ διὰ τῆς παρθένου ταύτης τῆς ἀπὸ τοῦ γένους τοῦ* " *Δαβὶδ γεννηθῆναι σαρκοποιηθεὶς ὑπέμεινεν*, salvabuntur " una cum iis qui agnoscunt hunc Christum Dei " Filium, qui et ante Luciferum et Lunam fuit, et ex " Virgine ista generis Davidici caro factus nasci " sustinuit; ut per hanc dispensationem is qui a " principio maligne egit Serpens, et assimilati ei " angeli debellarentur, et mors contemneretur, atque " in secundo Christi ipsius adventu ab iis qui ipsi cre- " dunt, et ex sententia ejus vivunt, penitus cessaret, " neque deinceps exstaret amplius; cum alii quidem " in judicium et condemnationem ignis incessanter " cruciandi mittentur; alii autem in perpessionis " vacuitate et incorruptibilitate, et indolentia, et " immortalitate simul vivent." Cujus responsionis manifesta hæc est sententia; eos qui sub lege Mosaica viventes, cum ritibus sibi a Deo impositis, tum imprimis æternis justitiæ legibus fideliter obtemperarunt, ut et pios qui ante legem istam fuere, per Christi gratiam salutem æternam consecuturos una nobiscum Christianis, quanquam explicitam illam, quæ a nobis nunc requiritur, de Christo fidem non habuerint; explicitam vero illam fidem, quæ a nobis sub evangelio ad salutem exigitur, eam omnino esse, qua nempe agnoscimus Jesum Christum esse Dei Filium, qui ante sæcula extiterit, et in plenitudine

[k] [Cum hic, tum supra pro Ἰὼβ editor Benedict. l. Ἰακώβ.]

temporis incarnatus, atque ex Virgine homo factus fuerit, ut per istam œconomiam Diabolum ac mortem vinceret; quique tandem in exitu mundi iterum adveniet orbem judicaturus, atque impios quidem in æterni ignis supplicia addicturus, pios vero ad gloriæ et felicitatis æternæ regnum evecturus. Ubi obiter notet lector regulam fidei de Christo ad salutem necessariæ ab Justino traditam, ipsamque in opportunum tempus, cum usui fuerit, memoria sua reponat. Cæterum quærit deinde Trypho, an qui istam de Christo fidem nunc amplexus fuerit, et tamen cum fide illa legis etiam Mosaicæ ritualis observationem retinuerit, salvus esse possit? "Quod "si qui," inquit, "nunc quoque vivere velint in ob- "servatione eorum, quæ a Mose rogata sunt, et cre- "dunt in hunc crucifixum Jesum, agnoscentes ipsum "esse Christum illum Dei," (nempe qualem, tu, Justine, modo descripsisti,) "eique datum esse "universorum prorsus judicium, et regnum ejus esse "æternum," (ut a te quoque dictum est,) "possuntne "et hi quoque salutem consequi?" Ad quam quæstionem priusquam respondet Justinus, nonnulla Tryphonem vicissim interrogat, de iis ritibus Mosaicis, qui nunc, post dirutum templum Hierosolymitanum, servari aut non servari queant. Quibus absolutis, repetit quæstionem suam Trypho, et rursus quærit, an qui supra descriptam in Christum fidem tenet, et tamen ea Mosis legalia observare velit, quæ nunc servari queant, salutem possit consequi? Et respondet tandem Justinus his verbis; *Ὡς μὲν ἐμοὶ δοκεῖ, ὦ Τρύφων, λέγω ὅτι σωθήσεται ὁ τοιοῦτος, ἐὰν μὴ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, λέγω δὴ τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν διὰ τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τῆς πλάνης περιτμηθέντας, ἐκ παντὸς πείθειν ἀγωνίζηται ταῦτα αὐτῷ φυλάσσειν, λέγων οὐ σωθήσεσθαι*

αὐτοὺς, ἐὰν μὴ ταῦτα φυλάξωσιν. "Ut mihi quidem
" videtur, O Trypho, salvatum talem iri dico, si modo 23
" alios mortales (eos autem dico, qui ex gentibus
" per Christum ab errore circumcisi sunt,) eo addu-
" cere annisus non fuerit ut eadem secum obser-
" vent, non aliter servatum eos iri affirmans." Ex verbis autem illis Justini, " ut mihi quidem videtur," novam quæstionem movet Trypho; " An sunt," inquit, " qui dicunt, hujusmodi homines salvatum non " iri?" scilicet mirum ipsi videbatur, a Christiano aliquo salutem denegari iis, qui cætera eandem plane secum fidem amplectuntur, ob hoc solum, quod legis a Deo latæ observatio ipsis religio sit; sed respondet Justinus, Εἰσὶν, ὦ Τρύφων, καὶ μηδὲ κοινωνεῖν ὁμιλίας ἢ ἑστίας τοῖς τοιούτοις τολμῶντες· οἷς ἐγὼ οὐ σύναινός εἰμι. i. e. "Sunt, O Trypho, et quidem cum talibus illi neque " consuetudinis neque hospitii communionem habere " audent; quos ego non collaudo." Nimirum censebant isti, post tam diu tamque clare promulgatum Christi evangelium, legalia Mosis non modo mortua esse, sed et mortifera. Neque id prorsus negat Justinus, utpote qui horum Judaizantium Christianorum non quibuscunque salutem concedit, sed iis tantum, qui διὰ τὸ ἀσθενὲς τῆς γνώμης, " propter judicii infirmi-
" tatem," (ut ibidem mox loquitur,) ritibus Mosaicis adhærescebant. Hinc autem clare tandem elucet, fuisse ex Judæis, Justini ætate, qui catholicam de Christo fidem, (qua nempe creditur, Jesum Christum esse Dei Filium, qui ante res omnes creatas extiterit, et definito tempore propter hominum salutem incarnatus atque ex Virgine homo factus fuerit, &c.) cum observatione legis Mosaicæ ritualis miscerent; neque tamen aliis scil. ex gentibus Christianis eam legem observandi necessitatem imponerent. Quinam vero,

te obsecro, fuerunt isti? certe non alii quam Nazaræi, sive Christiani Hierosolymitani, qui jam Justini temporibus haud ita pridem patria sua per Adrianum expulsi fuerant. Atque hæc quidem de Nazaræis scripsit Justinus, qui post aliqua in eodem Dialogo Ebionæorum etiam dogma in transcursu perstringit, ut infra, cum ad argumenta Episcopii venerimus, ostendetur[1].

15. Alterum testimonium ex libro petam Constitutionum Apostolicarum sexto; cujus libri capite 10. dogmata recenset auctor hæreticorum, qui ipsam apostolicam ecclesiam turbarunt; Cerinthianos vero et Ebionæos speciatim perstringit in fine capitis, ubi notat eos, qui docerent *δεῖν περιτέμνεσθαι νομίμως· πιστεύειν δὲ εἰς Ἰησοῦν ὡς εἰς ὅσιον ἄνδρα καὶ προφήτην.* i. e. "Circumcidendum esse secundum legem, credendumque in Jesum tanquam in virum sanctum et prophetam." Deinde cap. 11. prædicationem apostolicam exponit contra omnes hæreticos, quorum deliramenta supra commemoraverat. Sed itidem in fine capitis proprie adversus Cerinthum et Ebionem catholicam fidem exponit his verbis: *Τὸν Χριστὸν οὐ ψιλὸν ἄνθρωπον ὁμολογοῦμεν, ἀλλὰ Θεὸν λόγον καὶ ἄνθρωπον, μεσίτην Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἀρχιερέα τοῦ Πατρός· οὔτε μὴν μετ' Ἰουδαίων περιτεμνόμεθα·* i. e. "Christum confitemur esse non nudum hominem, sed Deum Verbum et hominem, Mediatorem Dei et hominum, Pontificem Patris. Neque vero cum Judæis circumcidimur, &c." Tum in capite *ἀμέσως* sequente contra alios adhuc agit, qui ritualia Mosis sibi observanda existimarent. Titulus capitis est; *πρὸς τοὺς ὁμολογοῦντας, Ἰουδαΐζειν δὲ θέλοντας,* "contra confitentes, et

[1] Hoc ex Justino allatum argumentum defendit doctissimus auctor in ante laudato Tractatu cap. 1. §. 9. GRABE.

"Judaizare tamen volentes;" hoc est, contra eos, qui cum cætera catholicam fidem in capite proxime præcedente expositam amplecterentur, et speciatim illam ejus partem, quæ in extremo capite recensetur, nempe Christum esse Deum et hominem, confiterentur, tamen cum Judæis hactenus senserunt, atque a cæteris Christianis in diversum abierunt, ut legi Mosaicæ rituali etiamnum adhærescerent. Quis autem dubitet, quin hi "confitentes, et Judaizare "tamen volentes," ipsissimi fuerint Nazaræi? scil. de Nazaræis pene iisdem verbis Hieronymum supra testantem audivimus, quod eum Dei Filium confessi sunt, in quem et nos credimus; sed cum voluerunt et Judæi esse et Christiani, nec Judæi fuerunt, neque Christiani. Imo sane alios a Nazaræis, in quos pseudo-Clementis descriptio illa quadret, frustra quæsiveris[m].

16. His tot tantisque veterum testimoniis impar est auctoritas unius Theodoreti, posterioris ævi scriptoris, affirmantis[n], Nazaræos Christum tantummodo ut "hominem justum honorasse." Ad Epiphanium enim quod attinet, cum is Hæres. XXIX. cap. 1.[o] Nazaræos Cerinthianis tanquam *ὁμοδόξους* adjungat, 24
in eadem tamen Hæresi cap. 7.[p] ingenue fatetur, se minime compertum habuisse, quid de Christo Nazaræi senserint; utrum scil. Cerinthi impietatem, an vero catholicam sententiam secuti fuerint. Sic

[m] Et hæc ibi vindicata lege §. 10. GRABE.

[n] Hæretic. Fab. II. 2. [vol. IV. p. 219.]

[o] [Vol. I. p. 116. Neque tamen dicit Epiphanius Nazaræos Cerinthianis *ὁμοδόξους* fuisse: verba sunt, *σύγχρονοι ἦσαν ἀλλήλοις, καὶ ὅμοια κέκτηνται τὰ φρονήματα. οὗτοι γὰρ ἑαυτοῖς ὄνομα ἐπέθεντο οὐχὶ Χριστοῦ, οὔτε αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ, ἀλλὰ Ναζωραίων.*]

[p] [Pag. 123.]

enim ibidem de ipsis scribit : Περὶ Χριστοῦ δὲ οὐκ οἶδα εἰπεῖν, εἰ καὶ αὐτοὶ τῇ τῶν προειρημένων περὶ Κήρινθον καὶ Μήρινθον μοχθηρίᾳ ἀχθέντες ψιλὸν ἄνθρωπον νομίζουσιν· ἤ, καθὼς ἡ ἀλήθεια ἔχει, διὰ πνεύματος ἁγίου γεγεννῆσθαι ἐκ Μαρίας διαβεβαιοῦνται. " De Christo " autem certo illud affirmare nequeo, utrum Cerinthi " vel Merinthi impietate illa decepti simplicem illum " hominem asseverent, an, uti sese res habet, per " Spiritum Sanctum de Maria Virgine genitum esse " fateantur." Ut manifestum sit, Epiphanio parum perspecta fuisse Nazaræorum dogmata. Quod autem antea temere dixerat, Cerinthianis et Nazaræis fuisse ὅμοια τὰ φρονήματα, *similes opiniones*, id arripuisse videtur post ipsum scribens Theodoretus, indeque tradidisse, Nazaræos, perinde ac Cerinthianos, Christum tantummodo ut hominem justum honorasse. Scribit quidem Epiphanius Hæres. XXX. 2. Nazaræos et Ebionæos capita simul contulisse, suamque nequitiam invicem communicasse. Neque sane a vero absimile videtur, Nazaræos posteriorum temporum, a cæteris fere Christianis catholicis diu rejectos ac contemptui habitos, cum Ebionæis, ob communem utrisque rituum Mosaicorum observationem, familiaritatem aliquam contraxisse ; indeque tandem ex ipsis aliquos illorum impietate contaminatos fuisse. Atque horum fortasse degenerum Nazaræorum in numero fuere Ebionæi, qui dicebantur minores, quorum nemo, quantum meminerim, ante Origenem mentionem fecit. Cæterum diu post Judæorum sub Adriano obsidionem, imo usque ad Hieronymi et Augustini saltem tempora, extitisse Nazaræos, qui primorum Nazaræorum, sive primitivæ Hierosolymarum ex circumcisione Ecclesiæ Christianæ fidem illibatam conservarunt, hoc est, Christum Deum

sub legis observatione credidere, allata a nobis modo veterum luculenta testimonia extra dubium ponunt.

17. Ex his autem omnibus abunde tandem liquet, quam in dealbando execrandam Ebionæorum hæresin, ipsamque pro dogmate venditando, ab ipsis apostolis, primis Hierosolymitanis Christianis sive Nazaræis tradito, Irenici auctor se frustra omnino fatigaverit. Haud necesse est igitur, ut de nomine Ebionis ejusque origine cum sophista illo magnopere contendamus. Verumtamen cum videam, viros quosdam doctos et catholicos hactenus cum ipso sentire, ut negent, extitisse unquam hæresiarcham aliquem, cui Ebioni proprium nomen fuerit; atque Ebionæorum cognomentum Judæo-Christianis illis, qui de Christo abjecte atque humiliter sentirent, per opprobrium tantum primitus impositum fuisse; ideo de hac etiam quæstione pauca dicemus. Fuisse aliquando homuncionem quendam, nomine Ebionem, qui Cerinthi hæresin eatenus secutus fuit, ut Dominum Jesum tantummodo hominem esse doceret, diserte testatur hæresiologorum, quos nunc habemus, fere antiquissimus Tertullianus loco supra a nobis in hoc capite laudato. Tertulliano consentit Philastrius, Hieronymus adversus Luciferianos cap. 8. Epiphanius Hæres. XXX. Ruffinus in Symbolum prope finem, aliique. Neque his obstat, quod a plerisque notatum, nomen Ebion *pauperem* sive *inopem* Hebraice significare. Nihil enim aliud inde efficitur, quam Ebionis de Christo sententiam ac notionem cum nomine ipsius optime convenisse. Plane ut in sacris literis de Nabale legimus 1 Sam. xxv. 25. *Prout est nomen ejus, ita est ipse: Nabal nomen ejus, et apud ipsum est stultitia.* Equidem similes ad nomina hæresiarcharum

allusiones frequenter apud ecclesiasticos scriptores occurrunt. Sic Eusebius de Manichæis Eccl. Hist. VII. 31. Ἐν τούτῳ καὶ ὁ μανεὶς τὰς φρένας, ἐπώνυμός τε τῆς δαιμονιώσης αἱρέσεως, τὴν τοῦ λογισμοῦ παρατροπὴν καθωπλίζετο· τοῦ δαίμονος αὐτοῦ δήπου τοῦ θεομάχου Σατανᾶ ἐπὶ λύμῃ πολλῶν τὸν ἄνδρα προβεβλημένου. "Iis- "dem temporibus ille merito dictus Manes, id est "furiosus, qui dæmoniacam hæresin nominis sui con- "didit, armatus insania, a Dei adversario Satana ad "multorum hominum perniciem productus est." Similiter Gregorius Nazianzenus de Ario Orat. XX.[q] Ἀρεῖος, ὁ τῆς μανίας ἐπώνυμος, τὸ πολὺ τῆς ἐκκλησίας διέσεισε καὶ διέφθειρεν. "Ille a furore nomen habens "Arius magnam ecclesiæ partem concussit et labe- "factavit." In quem Nazianzeni locum Nicetas notat: "Arius ἀπὸ τοῦ ἄρεως, id est a marte, dictus "est, bellacissimo et furioso dæmone." Hinc Arii sectatores Ἀριομανίται, *Ariomanitæ*, ab Athanasio et aliis passim dicti. Atque plura hujus generis proferre potuissem, si id operæ pretium existimarem. Cæterum sententiam nostram plane explicat et confirmat Epiphanius Hæres. XXX. 17.[r] de nomine Ebionis ita disserens: Ἐβίων γὰρ ἔχει ἀπὸ ἑβραϊκῆς εἰς ἑλλάδα
25 φωνὴν τὴν ἑρμηνείαν πτωχός· πτωχὸς γὰρ ὡς ἀληθῶς καὶ τῇ διανοίᾳ, καὶ τῇ ἐλπίδι, καὶ τῷ ἔργῳ, Χριστὸν ἄνθρωπον ψιλὸν νομίσας, καὶ οὕτως ἐν πτωχείᾳ πίστεως τὴν ἐλπίδα περὶ αὐτοῦ κεκτημένος. "Ebion enim Hebraica vox "Græca lingua *pauperem* significat. Et fuit qui- "dem iste revera pauper mente, spe, factisque, "utpote qui Christum merum esse hominem existi- "mavit, adeoque spem in ipso cum quadam fidei "paupertate collocavit." Pauculis interjectis addit:

[q] [Orat. XLIII. 30. p. 794.] [r] [Pag. 141.]

Ἀλλὰ φύσει τῷ ὄντι Ἐβίων ἐκαλεῖτο, κατὰ προφητείαν, οἶμαι, ὁ πτωχὸς καὶ τάλας τὸ ὄνομα ἐκ πατρὸς αὐτοῦ καὶ μητρὸς αὐτοῦ κεκληρωμένος. "Sed revera Ebioni pro-
" prium hoc erat nomen; non sine vaticinio tamen
" aliquo, ut opinor, quo pauper infelixque fore signi-
" ficaretur, a parentibus id nominis sortitus est."

18. Itaque Ebionæi primitus dicebantur ii soli, qui Ebionis hæresiarchæ sectatores fuere, ejusque dogma utrumque tum de necessitate ritus Mosaicos observandi, tum de Christo ψιλῷ ἀνθρώπῳ amplecterentur. Sed postmodum, circiter medium scil. tertii sæculi, a quibusdam Ebionæos dictos fuisse, quicunque ex Judæis Christianismum una cum legis observatione professi sunt, ab uno Origene docemur; qui quidem libro II. cont. Cels. non longe ab initio sic scribit; Οἱ ἀπὸ Ἰουδαίων εἰς τὸν Ἰησοῦν πιστεύοντες οὐ καταλελοίπασι τὸν πάτριον νόμον. βιοῦσι γὰρ κατ' αὐτὸν, ἐπώνυμοι τῆς κατὰ τὴν ἐκδοχὴν πτωχείας τοῦ νόμου γεγενημένοι. Ἐβίων τε γὰρ ὁ πτωχὸς παρὰ Ἰουδαίοις καλεῖται· καὶ Ἐβιωναῖοι χρηματίζουσιν οἱ ἀπὸ Ἰουδαίων τὸν Ἰησοῦν, ὡς Χριστὸν, παραδεξάμενοι. "Judæi, qui in Jesum
" credunt, non desciverunt a patriis legibus; vivunt
" enim juxta eas, paupertati suæ legis cognomines.
" Nam Ebion *pauper* Judaica lingua vocatur; et
" Ebionæi dicuntur, qui ex Judæis Jesum pro Christo
" receperunt." Hoc, inquam, nemo, quod sciam, vel ante vel post Origenem tradidit. Interim ex hoc ipso Origenis loco non male observari potest, qui latiore illo sensu Ebionæi tunc nuncupati sunt, non ideo sic appellatos, quod cum Ebionæis primo et proprie sic dictis de Christo abjecte atque humiliter sentirent; (quippe non omnes ex Judæis in Jesum credentes, et legem adhuc observantes, de ipso ita sensisse omnino evicimus;) sed διὰ τὴν πτωχείαν τοῦ

νόμου, ob paupertatem legis, cui omnes adhærescerent, sive quod legis *τὰ ἀσθενῆ καὶ πτωχὰ στοιχεῖα*[s], *infirma atque egena elementa* (ut S. Paulus loquitur) etiamnum in pretio haberent, et religiose colerent. Alibi autem in Commentariis ad Matthæum[t], ubi loquitur Origenes de Ebionæis strictiori sensu sic dictis, qui scilicet *τὴν περὶ Χριστοῦ θεολογίαν* non agnoverunt, ipsos dicit *πτωχεύοντας περὶ τὴν εἰς Ἰησοῦν πίστιν*, "circa "fidem, quæ est in Jesum, inopes." Atque hæc de hæreticis, qui primo Christianismi sæculo Domini nostri divinitatem negarunt, fusius quidem, prout res postulabat, disseruimus. Historiam eorum, qui duobus sæculis sequentibus eandem impietatem propugnarunt, paucioribus, et minori negotio, Deo volente, expediemus.

CAP. III.

26

De iis qui secundo tertioque sæculo Jesum Christum verum esse Deum negarunt.

1. SUB Severo imperatore circa annum Christi 190. Theodotus quidam, patria Byzantinus, ab arte, quam exercuit, *ὁ σκευτεύς*, *coriarius*, cognominatus, Ebionitarum exitiale dogma palam defendere atque affirmare ausus fuit. Hunc quidem Caius presbyter, sive alius antiquus scriptor, apud Eusebium Eccl. Hist. V. 28. appellat *τὸν ἀρχηγὸν καὶ πατέρα τῆς ἀρνησιθέου ἀποστασίας, πρῶτον εἰπόντα ψιλὸν ἄνθρωπον τὸν Χριστόν*: "Defectionis illius Deum abnegantis archi-"tectum ac parentem, qui primus Christum nudum "esse hominem asseruit." Sed voluit, ut opinor, hunc primum inter mere Christianos, hoc est Chris-

[s] Gal. iv. 9.

[t] Pag. 427, 428. edit. Huet. [tom. XVI. 12. vol. III. p. 734.]

tianos ex gentibus, dogma illud asseruisse; cum priores istius blasphemiæ assertores fere sub Christiana professione Judaismum propugnarint, proinde synagogæ potius quam ecclesiæ accensendi fuerint, ac pro Judæis magis quam Christianis, vel certe pro mediis inter utrosque habendi. Hinc ab aliis quoque veterum Ebionæi in catalogum hæresium Judaicarum rejecti fuere, atque ab hæreticis, qui in ecclesia Christiana exorti sunt, distinguebantur, ut infra ostendemus. Cæterum de Theodoto illo ejusque hæresi Tertullianus de Præscript. adv. Hæres.[u] c. 53. hæc refert; "Accedit his Theodotus Byzan-
" tius, qui posteaquam Christi pro nomine compre-
" hensus negavit, in Christum blasphemare non de-
" stitit. Doctrinam enim introduxit, qua Christum
" hominem tantummodo diceret, Deum autem illum
" negaret; ex Spiritu quidem Sancto natum ex Vir-
" gine, sed hominem solitarium atque nudum, nulla
" alia præ cæteris, nisi sola justitiæ auctoritate." Eadem de ipso tradunt Epiphanius Hæres. LIV. Augustinus de Hæres. c. 33. cæterique hæresiologi fere omnes. Anathemate autem perculsus est impius dogmatista a Victore episcopo Romano, testante Caio illo apud Eusebium loco paulo superius indicato.

2. Ubi etiam idem Caius memorabilem historiam narrat, quam, quod ad institutum nostrum quam maxime pertinet, hic recitare non gravabor; "Fa-
" cinus," inquit, "nostra ætate gestum multis fra-
" trum nostrorum in memoriam revocabo. Quod
" quidem si Sodomis admissum fuisset, ipsos, ut ar-
" bitror, incolas ad pœnitentiam provocare potuisset.
" Erat quidam, Natalis nomine, confessor, qui non

[u] [Pag. 223. Sed vid. not. ad p. 37.]

" ita pridem, sed nostra ætate vixit. Hic forte in
" fraudem inductus est ab Asclepiodoto et altero
" quodam Theodoto Argentario. Ambo autem isti
" discipuli erant Theodoti illius Coriarii, qui primus
" ob hanc sententiam seu potius insaniam a Victore,
" ut dixi, tunc temporis episcopo ab ecclesiæ com-
" munione remotus est. Hi persuaserunt Natali, ut
" accepto salario hæresis illius episcopus crearetur,
" ea scilicet conditione ut menstruos centum quin-
" quaginta denarios ab illis acciperet. Sociatus igi-
" tur illorum partibus, sæpe a Domino corripiebatur
" in somnis. Clementissimus enim Deus ac Domi-
" nus noster Jesus Christus, eum qui passionum sua-
" rum testis extiterat, perire extra ecclesiam nole-
" bat. Sed cum nocturnas ejusmodi visiones negli-
" geret Natalis, utpote honore primæ apud illos se-
" dis, et turpis lucri cupiditate (quæ multis mortali-
" bus exitio est) inescatus, tandem a sanctis angelis
" per totam noctem flagris cæsus et gravissime ver-
" beratus est, adeo ut primo diluculo consurgens
" saccum induerit, et cinere conspersus confestim
" cum lacrymis ad pedes Zephyrini episcopi se abje-
" cerit, non solum cleri, verum etiam laicorum vesti-
" giis advolutus; et Christi misericordis ecclesiam
" ipsam quoque misericordem fletibus suis commo-
" verit atque concusserit. Multisque precibus usus,
" ostensis etiam vibicibus plagarum, quas pro Christi
27 " confessione pertulerat, vix tandem ad communio-
" nem admissus est." Scilicet tantæ molis erat ec-
clesiæ pacem recuperare homini, de Christianismo alioquin optime merito, qui in nefandam illam hæresin aliquando prolapsus fuerat. Cæterum ad repetitas visiones quod attinet, quibus ipse Dominus Jesus se exhibuisse divinæ suæ majestatis vindicem,

lapsique confessoris insaniam castigasse hic dicitur, nemo ipsas ut fictas facile rejiciet, qui observaverit, hæc narrasse ipsum illum confessorem, de turpissimo lapsu suo pœnitentiam in ecclesia serio agentem, coram multis testibus, quorum plerorumque tum superstitum fidem appellaverit gravissimus hujus historiæ scriptor; quique porro secum recoluerit, istiusmodi visionum exempla alia, apud tertii etiam sæculi scriptores, eosque probatissimæ fidei, non pauca reperiri. Qua de re vide sis doctissimi Dodwelli nostri Dissertationes Cyprianicas Diss. IV. ad Epist. VIII.

3. Non longe ab initio tertii sæculi extitit Theodotianæ hæresis instaurator Artemon, sive Artemas quidam; contra quem ejusque sectatores Caius, sive antiquus ille scriptor, quem modo laudavimus, eruditum librum composuit, teste Eusebio, dicto loco, nempe Eccl. Hist. V. c. ult. Eo in libro auctor, referente ibidem Eusebio, de Artemonitis istis hæc ad verbum scribit; "Affirmant, priscos quidem omnes, "et ipsos apostolos, ea quæ ab ipsis nunc dicuntur "et accepisse, et docuisse; ac prædicationis quidem "veritatem esse custoditam usque ad Victoris tem-"pora, qui tertius decimus a Petro Romanæ urbis "episcopus fuit; a Zephyrini autem temporibus, qui "Victori successit, adulteratam fuisse veritatem. Ac "fortasse id quod dicunt credibile videretur, nisi iis "refragarentur primum quidem divinæ scripturæ, "deinde fratrum quorundam scripta, Victoris ætate "antiquiora, quæ illi adversus gentes et contra sui "temporis hæreticos pro veritatis defensione scrip-"serunt. Justinum intelligo, et Miltiadem et Ta-"tianum ac Clementem, aliosque quam plurimos; in "quorum omnium libris Christi divinitas adstruitur.

" Nam Irenæi quidem et Melitonis et reliquorum " scripta quis est qui ignoret, in quibus Christum " Deum simul atque hominem prædicaverunt? " Psalmi quoque et Cantica fratrum[x] ab initio a " fidelibus conscripta Christum Verbum Dei conce- " lebrant, divinitatem ei tribuendo. Cum igitur tot " abhinc annis ecclesiastica doctrina prædicata sit, " qui fieri potest, ut omnes usque ad Victoris tem- " pora eam, quam isti dicunt, doctrinam promulga- " verint? quomodo eos non pudet hujusmodi calum- " niam adversus Victorem concinnare, cum certo " sciant, Theodotum Coriarium, qui defectionis il- " lius Deum abnegantis parens et auctor fuit, pri- " musque Christum nudum esse hominem asseruit, " per Victorem a communione ecclesiæ ejectum fu- " isse? nam si, ut aiunt, Victor eadem sentiebat " quæ illorum docet blasphemia, cur Theodotum " opinionis illius auctorem ab ecclesia removit?" Hoc insigne eruditi scriptoris fragmentum eo libentius ex Eusebio integrum transcripsi, ut omnes perspiciant summam auctoris Irenici impudentiam, Artemonitas appellantis, ut apostolicæ traditionis testes fide dignissimos. Certe enim ex his liquet, manifestissimi atque ab omni veritatis specie alieni mendacii ipsos convictos fuisse. Quin et ausim dicere, hanc unam venerandi auctoris paragraphen, si quis ipsam recte expenderit, ad impia illa omnia figmenta, quæ in Irenico isto coacervantur, refellendum sufficere. Cæterum quod ad rem nostram quam maxime spectat, Artemonitas istos a cœtu fidelium eliminatos fuisse, nihilque quicquam cum

[x] Vide Plinii Epist. l. X. Epist. 97. ad Traj. et quæ ipsi ad hunc Caii locum annotavimus Def. Fid. Nic. III. 2. 5. [p. 518.]

ecclesia Christi catholica commune habuisse, perspicuum est ex verbis Patrum Antiochenorum de Paulo Samosateno ab ecclesia jam pulso, in synodica sua Epistola[y] sic loquentium; Τῷ δὲ Ἀρτεμᾷ οὗτος ἐπιστελλέτω, καὶ οἱ τὰ Ἀρτεμᾶ φρονοῦντες τούτῳ κοινωνείτωσαν. "Hic vero ad Artemam scribat, et qui "cum Artema sentiunt, cum illo communicent."

4. Eodem sæculo non multo post Beryllus Bostrorum in Arabia episcopus (referente Eusebio Eccles. Hist. VI. 33.) Τὸν ἐκκλησιαστικὸν παρεκτρέπων κανόνα, ξένα τινὰ τῆς πίστεως παρεισφέρειν ἐπειρᾶτο· τὸν σωτῆρα καὶ κύριον ἡμῶν λέγειν τολμῶν μὴ προϋφεστάναι κατ' ἰδίαν οὐσίας περιγραφὴν πρὸ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας, μηδὲ μὴν θεότητα ἰδίαν ἔχειν, ἀλλ' ἐμπολιτευομένην αὐτῷ μόνην τὴν πατρικήν. "Ecclesiasticam pervertens "regulam, nova quædam et aliena a fide catholica "inducere conatus est; ausus asserere, Dominum ac 28
"Servatorem nostrum, antequam inter homines ver-"saretur, non substitisse in propriæ personæ diffe-"rentia; nec propriam, sed paternam duntaxat di-"vinitatem in se residentem habere." Ex quibus Eusebii verbis conjiciat quis, Beryllum istum ad hæresin Noeti, quæ postea Sabellii fuit, allusisse. Sed nihil hujusmodi de ipso tradidit Hieronymus, cujus verba mox adferam. Cæterum adversus hunc plurimi episcopi synodo convenerunt, eo dubio procul consilio, ut hominem hæresis convictum ab ecclesia removerent. Sed Origene, qui synodo interfuit, errorem ejus coarguente, veritati victas dedit manus, atque ad pristinam sanamque sententiam rediit, ut ibidem Eusebius testatur. De eodem Hieronymus lib. de Script. Eccl. cap. 71.[z] "Beryllus

[y] Apud Euseb. Eccl. Hist. VII. 30. prope finem. [p. 363.]

[z] [c. 60. p. 885.]

" Arabiæ Bostrenus episcopus, cum aliquanto tem-
" pore gloriose rexisset ecclesiam, ad extremum lap-
" sus in hæresin, quæ Christum ante incarnationem
" negat, ab Origene correctus, scripsit varia opus-
" cula, et maxime Epistolas, in quibus Origeni gra-
" tias agit, &c."

5. Circiter annum Christi 260. famosus ille Paulus, a patria Samosatenus, ab episcopali sede Antiochenus nominatus, Artemonitarum hæresin renovavit. Sensit enim (teste Eusebio Eccl. Hist. VII. 27.) *ταπεινὰ καὶ χαμαιπετῆ περὶ τοῦ Χριστοῦ παρὰ τὴν ἐκκλησιαστίκην διδασκαλίαν, ὡς κοινοῦ τὴν φύσιν ἀνθρώπου γενομένου*, " Præter ecclesiasticam doctrinam abjecte
" atque humiliter de Christo, quasi is nihil supra
" communem hominum naturam habuisset." De ipso autem sic scribit in libro de salutari adventu Athanasius[a]; *Ὁ Σαμοσατεὺς Θεὸν ἐκ τῆς παρθένου ὁμολογεῖ, Θεὸν ἐκ Ναζαρὲτ ὀφθέντα, καὶ ἐντεῦθεν τῆς ὑπάρξεως τὴν ἀρχὴν ἐσχηκότα, καὶ ἀρχὴν βασιλείας παρειληφότα· λόγον δὲ ἐνεργὸν ἐξ οὐρανοῦ καὶ σοφίαν ἐν αὐτῷ ὁμολογεῖ, τῷ μὲν προορισμῷ πρὸ αἰώνων ὄντα, τῇ δὲ ὑπάρξει ἐκ Ναζαρὲτ ἀναδειχθέντα.* " Paulus Samosatenus Deum ex Vir-
" gine confitetur, Deum ex Nazaret visum, et inde
" existendi primordium regnique consecutum. Ver-
" bum tamen efficax e cœlo et sapientiam in eodem
" agnoscit, ac prædestinatione quidem fuisse ante
" sæcula, sed Nazareti primum extare cœpisse." Ubi per *λόγον*, qui in Christo fuit, minime intellexit Paulus personam *τοῦ λόγου* seu Filii Dei; hujusmodi enim *λόγον* nullum agnovit; sed vim ac virtutem quandam divinam, qua in utero Virginis conceptus fuit, quæque deinceps in ipso usque operata

[a] Pag. 635. ed. Paris. 1627. [contra Apollin. II. 3. vol. I. p. 942.]

est. Hac tantum ratione per Spiritum S. conceptum fuisse Christum existimavit, (siquidem neque Spiritum aliquem Sanctum, qui divina persona sit, confessus est,) atque hac de causa Deum in Scripturis dici ipsum credidit. De eodem Paulo ejusque sectatoribus Augustinus de Hæres. cap. 44.[b] "Pau-"liani, a Paulo Samosateno, Christum non semper "fuisse dicunt, sed ejus initium, ex quo de Maria "natus est, asseverant: nec eum aliquid amplius "quam hominem putant. Ista hæresis aliquando "cujusdam Artemonis fuit; sed cum defecisset, "instaurata est a Paulo." Sed audiamus ipsos Patres Antiocheni concilii, qui certe Pauli sententiam optime omnium intellexerunt. Illi in Epistola sua synodica apud Eusebium dicti libri cap. 30. testantur, Paulum istum negasse τὸν Θεὸν τὸν ἑαυτοῦ καὶ κύριον, "Deum ac Dominum suum," hoc est, Christi Domini ac Servatoris nostri divinitatem inficiatum fuisse. Et paulo post in eadem Epistola aiunt, noluisse ipsum τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ συνομολογεῖν ἐξ οὐρανοῦ κατεληλυθέναι, "cum catholicis confiteri, Filium "Dei e cœlo descendisse;" sed dixisse, Christum κάτωθεν "e terra ortum fuisse." Denique ibidem diserte ipsum dicunt τὸν ἐξορχησάμενον τὸ μυστήριον, καὶ ἐμπομπεύοντα τῇ μιαρᾷ αἱρέσει τῇ Ἀρτεμᾶ, "hominem, "qui abjurato fidei mysterio ad scelestam se Ar-"temæ hæresin contulit." Sensit igitur Paulus de Christo idem quod Artemas.

6. Tradunt autem veteres nonnulli, Judaicam istam blasphemiam propterea propugnasse Samosatenum, ut Zenobiæ Judææ, quod affirmat Athanasius[c], certe Judæorum religioni addictæ fœminæ,

[b] [Vol. VIII. p. 13.]

[c] In Epist. ad Solit. p. 837. [§. 71. vol. I. p. 386.]

atque in oriente tunc temporis imperium obtinenti, gratificaretur. Ita Chrysostomus Homil. VIII. in Johannem, et Theodoretus Hær. Fab. II. 8. Ut non multum absimili modo nuperi apud nos tum Samosatenianæ, tum Arianæ sectæ instauratores doctrinam de Christo coessentiali Dei Filio, adeoque de SS. Trinitate ὁμοουσίῳ, in ecclesia omnino supprimendam esse contendunt, ne scilicet Judæorum et Turcarum conversioni impedimento illa ulterius sit; hoc est, volunt nos revera Christianos esse desinere, ut infideles isti quoquo modo Christiani fiant.

7. Cæterum adversus impium illum Paulum duæ episcoporum synodi apud Antiochiam congregatæ fuere. Atque in priori quidem, quæ sub Gallieno imperatore, circa annum regni ejus duodecimum, Christi 265. celebrata fuit, sophista, deceptis per simulationem episcopis, indemnis evasit, ut colligere est ex Eusebio Eccl. Hist. VII. 28. In posteriori
29 vero numerosissima synodo, quæ Aureliano imperante, circiter annum Domini 270. habita fuit, a Malchione quodam presbytero, viro in primis erudito, qui synodo interfuit, hæresi ipsius palam detecta, non modo ab episcopali throno deturbatus, sed etiam ecclesiæ catholicæ communione prorsus omni interdictus fuit. Ita enim illius synodi historiam paucis tradidit Eusebius dicti libri cap. 29. " Hujus " (Aureliani) temporibus synodus innumerabilium " fere episcoporum congregata est; in qua auctor " ille hæreseos, apud Antiochiam Paulus, convictus " et ab omnibus manifestissime deprehensus falsi " dogmatis reus, τῆς ὑπὸ τὸν οὐρανὸν καθολικῆς ἐκκλησίας " ἀποκηρύττεται, ab universa quæ sub cœlo est eccle- " sia eliminatus est. Præcipue vero illum coarguit, " et latere cupientem confutavit Malchion quidam

" vir disertissimus, &c." Observatu autem dignum est, quam vehementer quam acerbe sancti Patres in Epistola sua synodica tum in hæresiarcham ipsum, tum in hæresin ejus invehantur; Ipsum dicunt hominem τὸν Θεὸν τὸν ἑαυτοῦ ἀρνούμενον, " Deum suum " abnegantem; ἀποστάντα τοῦ κανόνος, " a fidei regula " deficientem," sive " apostatam a fide;" quin et ἀντιτασσόμενον τῷ Θεῷ, " Deo bellum indicentem." Dogma ejus appellant τὴν θανατηφόρον διδασκαλίαν, " morti- " feram doctrinam," ἀρνησίθεον κακίαν, " Deum negan- " tem malitiam," μιαρὰν αἵρεσιν " scelestam hæresin." Ex quibus manifestum est, magnam et sanctam hanc synodum, adeoque catholicam illius sæculi ecclesiam, dogma de vera Christi divinitate ad salutem scitu et creditu necessarium omnino judicasse.

8. Post Paulum illum Samosatenum, nemo in ecclesiastica historia tertii sæculi, quantum meminerim, occurrit, qui Servatoris nostri Θεολογίαν oppugnavit, præter unum Lucianum quendam; qui itidem propterea excommunicationis sententiam passus fuit. De quo vide sis quæ scripsimus Def. Fid. Nic. II. 13. 8. [p. 448.]

9. Cæterum si ex novorum Arianorum grege quispiam hic objiciat, hæreticos omnes, quos hactenus recensuimus, Christi præexistentiam ante Mariam negasse, quam Ariani agnoscunt, quin et extitisse ipsum ante sæcula fatentur; proinde hæc omnia ut Socinianos tangant, ad Arianos tamen nihil attinere; is frustra omnino erit. Namque apertissimum est, commemoratos hæreticos ab ecclesia damnatos fuisse ob causam, quæ ipsis cum Arianis communis fuit, nempe quod Servatorem nostrum Deum esse negarent. Respice quæ in hoc capite de Theodoto, Artemone, et Paulo Samosateno ex veteribus observavi-

mus, et videbis eorum omnium hæresin in eo a S. Patribus constitutam fuisse, non quod Christum inferiorem quam revera erat creaturam, sed quod meram creaturam omnino statuerent, neque verum Deum agnoscerent. Verbo, convicti ac damnati fuere isti τῆς ἀρνησιθέου αἱρέσεως, "hæresis Deum ne-"gantis," ut de Theodoto et Artemone Caium, de Paulo Samosatensi Patres Antiochenos loquentes audivimus. Certe autem Arii hæresis non minus ἀρνησίθεος fuit, quam illorum: neque tanta fuit distantia inter eorum et Arii sententiam, ut hanc ferendam, illam vero anathemate dignam ecclesia judicaret. Nam utrinque Christus mera creatura statuebatur; de tempore tantum, in quo cœpit existere, diversa fuit sententia.

10. Nihilominus addendum hic est, quod alibi observavimus, etiam ipsas Arii κυρίας δόξας, nempe de productione τοῦ λόγου ante sæcula quidem, sed ab aliquo initio, deque essentiæ ejus a natura supremi Dei distantia, in hæreticis antiquissimis, Gnosticis scilicet, ab ecclesia olim damnatas fuisse. Vide omnino quæ de hac re scripsimus Def. Fid. Nic. II. 1, 15. [p. 100.] et III. 1, 15. 16. [p. 506.] et 10, 16. [p. 666.] Porro recolenda est etiam celebris historia Dionysii Alexandrini, qui a Sabellianis falso accusatus fuit apud Dionysium Romanum eorundem plane dogmatum, quæ postmodum Arius asseruit; Romano Dionysio ea de causa synodum mox convocante, in qua dogmata ista ab omnibus tanquam impia rejecta fuere; et ipse quoque Dionysius, qui ea defendisse dicebatur, procul dubio damnatus fuisset, nisi a fœdissima calumnia sese per literas opportune purgasset. Quam historiam fuse a nobis enucleatam videas Def. Fid. Nic. II. 11. 2. et seq. [p. 392, &c.]

Ex iis autem quæ in hoc et proxime præcedenti capite tam prolixe disseruimus, omnibus tandem, ut arbitror, manifestissimum est, sententiam illam, quæ Servatorem nostrum verum esse Deum negat, in ecclesia catholica trium primorum sæculorum semper fuisse habitam pro hæresi maxime exitiali, adeoque pro detestanda blasphemia; eosque qui ipsam asseruerunt, tanquam impios dogmatistas, atque a vera et salvifica Christi fide plane alienos, prorsus rejectos fuisse: ut merito quis miretur, quibus demum coloribus aut sophismatis (nam ut adversus tam aperta testimonia solidi aliquid adferat, impossibile est) suam Episcopius contrariam assertionem possit defendere. Ad ea tamen, cujusmodicunque sint, accuratius examinanda nunc progrediemur.

CAP. IV.

De symbolis primævæ ecclesiæ: ac primum de primo atque antiquissimo symbolo, ejusque enarrationibus, quæ apud Irenæum et Tertullianum reperiuntur.

1. AD probandum antecedens suum, nempe in primitivis ecclesiis, quæ ab ipsis usque apostolorum temporibus, saltem per tria integra sæcula fuerunt, fidem ac professionem specialis illiusmodi filiationis Jesu Christi, quo scil. ante omnia sæcula Dei Filius, et Deus ex Deo statuitur, ad salutem necessariam non fuisse judicatam, duo omnino argumenta adfert Episcopius, quorum prius sic habet[d]; "Id," inquit, "probant primum symbola ecclesiarum, quibus olim "tanquam notis ac tesseris Christiani ab infidelibus "discernebantur, et qui ea se credere profitebantur

[d] [Pag. 340.]

" albo et matriculæ Christianorum inscribebantur et
" inserebantur. In iis enim modi hujus peculiaris
" fides ac professio nunquam et nuspiam requisita
" aut facta legitur. Antiquissimum, quodque in
" prima baptismi administratione jam inde ab ipsis
" apostolorum temporibus usitabatur, hoc erat; *Credo*
" *in Deum Patrem, Filium, et Spiritum Sanctum;*
" nempe ad præscriptam ab ipso Jesu formulam,
" *Ite, et docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine*
" *Patris, Filii, et Spiritus Sancti.* Symboli hujus
" ἐξηγήσεις, quæ varie apud scriptores veteres, puta
" Irenæum I. 2. et 3. apud Tertullianum lib. de
" Præscript. adversus Hæreticos, et de Velandis
" Virginibus, &c. reperiuntur, earum nullæ modi
" hujus professionem continent, nedum ut ejus pro-
" fitendi necessitatem declarent. Et tamen de sym-
" bolo suo Irenæus ipse ait, id tam esse absolutum,
" ut ei peritia theologica nihil possit addere, im-
" peritia nihil possit detrahere. De suo etiam Ter-
" tullianus, *Nihil ultra scire, omnia scire est,* &c.
" Symbolum ipsum apostolicum sic dictum, quod
" etsi quo tempore conditum sit non satis constat,
" paulatim tamen et successive, nunc his nunc illis
" articulorum additamentis, ex variarum hæresium
" occasione auctum esse indubium mihi est; ad in-
" star tamen præcedentium istorum symbolorum
" compositum adeo accurate est, ut a quibusdam,
" pontificiis scilicet, ab ipsis apostolis, nempe a sin-
" gulis singulos articulos per expressionem, et totum
" symbolum a quolibet per approbationem consarci-
" natum (licet perperam) esse credatur; ab omnibus
" tamen ecclesiis Christianis, si non, quale nunc in-
" tegrum legitur, primis tribus sæculis, saltem ab
" ipso sæculo quarto ad hunc usque diem, pro indu-

" bitata, perfecta et catholica fidei Christianæ regula " habeatur; hoc, inquam, symbolum nullam prorsus " modi hujus filiationis peculiaris mentionem facit, " sed hac brevi formula contentum est; *Credo et in* " *Jesum Christum, Filium ejus unigenitum, Dominum* " *nostrum.*"

2. Respondeo 1. Hujusmodi argumentum nihil hic valere posse. Cum enim ex testimoniis supra allatis et ipsa luce clarioribus abunde probatum sit, fidem ac professionem peculiaris istiusmodi filiationis Jesu Christi ad salutem necessariam fuisse a primævis ecclesiis judicatam, quis fidem habebit ei, qui contrarium ex eo velit probatum, quod symbola ab iis usurpata fidem istam ac professionem non satis aperte contineant? Equidem potius contrario plane modo concludendum esset, scil. cum aliunde satis constet, fidem ac professionem modi illius a primævis ecclesiis ad salutem prorsus necessariam fuisse judicatam, omnino statuendum esse, modum istum in symbolis, sive fidei confessionibus quas ipsæ usurparunt, satis aperte contineri, vel certe satis aperte contineri ab ipsis creditum fuisse. Ac profecto doctores catholicos, qui diu ante conditum symbolum Nicænum vixere, existimasse, dogma de vera Filii divinitate in regula fidei, sive in symbolis sua ætate in ecclesia receptis, contentum fuisse, certum est. Nam Irenæus et Tertullianus dogma illud ad regu- 31
lam fidei omnino pertinere diserte affirmant, ut infra ostendemus. Caius etiam apud Eusebium Eccl. Hist. V. ult. de Artemonitis, qui Christum esse Deum negarent, ait, quod *πίστεως ἀρχαίας κανόνα ἠθετήκασι*, " Fidei antiquæ regulam irritam fecerunt." Patres itidem Antiocheni in synodica sua Epistola apud Eusebium Eccl. Hist. VII. 30. Paulum Samosatensem

dicunt ἀποστάντα τοῦ κανόνος, hominem qui " a canone " sive regula fidei defecerit," ut supra observavimus. Itaque hoc Episcopii argumentum, si quicquam probat, illud tantum probat, primævas ecclesias articulum istum, quem necessarium judicabant, in symbolis suis satis clare non expressisse. Verum 2. nihil causæ est, cur quis hanc ipsis dicam impingat. Quod ut manifestum fiat, symbola, quæ memorat Episcopius, (ipsum κατὰ πόδας secuti,) percurremus.

3. " Antiquissimum," inquit, " quodque in prima " baptismi administratione, jam inde ab ipsis apo- " stolorum temporibus usitabatur, hoc erat, *Credo* " *in Deum Patrem, Filium, et Spiritum Sanctum.*" Resp. 1. Illud nunquam pro symbolo pleno et perfecto habitum fuisse, quod omnes fidei articulos necessarios disertis verbis comprehenderet; (haud satis sanus est, qui universam fidem Christianam tam angusto angulo conclusam arbitretur;) sed pro brevicula tantum et compendiosa primarii de SS. Trinitate articuli confessione a baptizando facienda, sensum ejus prius a catechete plenius atque enucleatius edocto. 2. In hoc tamen qualicunque symbolo vera certe Filii (ut et Spiritus Sancti) divinitas tam aperte traditur, ut in tantulo verborum circuitu vix clarius exprimi potuerit. Nam, 1. perspicuum est, in hac formula, " Credo in Deum Patrem, Filium, " et Spiritum Sanctum," vocem *Deum* ἀπὸ κοινοῦ ad omnes tres, nempe Patrem, Filium et Spiritum S. referri. Quod Græci adhuc clarius exprimunt, Πιστεύω εἰς τὸν Θεὸν τὸν πατέρα, τὸν υἱὸν, καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα. Ita sane hanc brevem confessionem veteres intellexere. Hinc Tertullianus adv. Prax. cap. 13.[e] communem Christianorum de Patre, Filio, et Spiritu S.

[e] [Pag. 507.]

fidem exponens, ait, " Et Pater Deus, et Filius " Deus, et Spiritus S. Deus, et Deus unusquisque." Cyprianus itidem, in Epistola ad Jubaianum[f], contra hæreticorum baptisma ita argumentatur; " Si bapti- " zari quis apud hæreticos potuit, utique et remissam " peccatorum consequi potuit; si peccatorum remis- " sam consecutus est, et sanctificatus est, et templum " Dei factus est. Quæro, *Cujus Dei?* si Creatoris; " non potuit, quia in eum non credidit: Si *Christi;* " nec hujus fieri potuit templum, qui negat *Deum* " *Christum:* Si *Spiritus Sancti;* cum tres unum " sint, quomodo Spiritus S. placatus esse ei potest, " qui aut Filii aut Patris inimicus est?" Ubi manifeste alludit ad formulam confessionis de SS. Trinitate, quæ a baptizandis exigi solebat, qua nempe credere se profitebantur in Patrem Deum, in Filium Deum, et in Spiritum S. Deum, et hos tres unum Deum esse. Obiter quoque observabit attentus lector, S. Cyprianum apertissime hic docere, articulum de Christi Domini nostri vera divinitate ad salutem creditu omnino necessarium esse: nam diserte ait, " Templum Dei fieri non posse" (quod certe perinde est, ac si dixisset, salvari non posse) " qui Deum Christum negat;" sed in orbitam redeo. Mihi sane videtur in his paucis verbis, " Credo in " Deum Patrem, Filium, et Spiritum Sanctum," magnam illam veritatem, nempe Filium et Spiritum S. unum esse cum Patre Deum, aliquatenus clarius exprimi, quam in fusioribus quibusdam symbolis, quæ subsecuta sunt. Nam per additamenta illa post verba, " Credo in Deum Patrem," et adjectiones post mentionem *Filii*, non repetita voce *Deum* in articulis de Filio et Spiritu Sancto, videri potuit, et

[f] [Pag. 133.]

nonnullis visa est, *Dei* appellatio ad solum Patrem pertinere; plane contra mentem ac sententiam eorum, qui latiora illa symbola condiderunt.

4. 2°. In hac formula Filius (ut etiam Spiritus S.) Patri adjungitur, tanquam consors imperii, atque particeps illius fidei, honoris, cultus, atque obedientiæ, quam profitetur, vovet, spondetque baptizandus: quod nudo homini, aut creaturæ cuiviscunque competere posse qui sentiat, næ hunc horrendum idololatriæ crimen quid sit, prorsus nescire omnino statuendum est. Hoc ut clarius elucescat, apprime observandum est, quod in primitiva ecclesia a competentibus proxime ante baptismum duo requirebantur, ἀποταγὴ sive ἀπόταξις τοῦ Σατανᾶ, "Abrenuntiatio Satanæ," et συνταγὴ vel σύνταξις πρὸς τὸν Χριστὸν, "Ascriptio sive aggregatio ad Christum." Ἀπόταξις facta fuit his aut similibus verbis; "Renuntio Satanæ, et operibus ejus, "et cultui ejus, &c." Post abrenuntiationem ἀμέσως sequebatur σύνταξις in hæc verba; "Credo in Deum "Patrem, Filium, et Spiritum S."[g] Hæc formula tam ἀποτάξεως quam συντάξεως in primis sæculis ita
32 per omnes Christi ecclesias recepta fuit, ut dubitandum non sit, quin ab ipsis apostolis profecta fuerit. Quemadmodum autem per ἀπόταξιν illam ad baptismum venientes cultum Diaboli, adeoque idolorum, falsorumque deorum omnium prorsus abdicarunt; ita per σύνταξιν cultui solius veri Dei, nempe Patris, Filii, et Spiritus Sancti sese penitus addixerunt. Quod etiam non obscure colligitur ex Luciani, sive alterius cujuspiam, ejus certe coætanei neque absimilis ingenii, Dialogo, qui Philopatris inscribitur[h].

[g] Vide Constit. Apost. VII. 41. et Cyrilli Hieros. Catech. Myst. I.

[h] [Vol. III. p. 596. ed. Hemsterhus.]

Ubi auctor primæ apostolorum *διαδοχῇ* coævus, profanus quidem, sed qui rem Christianam apprime calluit, ludens inducit Triephonem quendam, Christiani doctoris et catechetis personam sustinentem, et catechumeno suo inter alia mysterium SS. Trinitatis tradentem. Nam roganti catechumeno, "Quemnam "igitur tibi jurabo?" respondet Triephon, *Ὑψιμέδοντα Θεὸν, μέγαν, ἄμβροτον, οὐρανίωνα, υἱὸν Πατρὸς, πνεῦμα ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, ἓν ἐκ τριῶν, καὶ ἐξ ἑνὸς τρία· ταῦτα νόμιζε Ζῆνα, τὸν δὲ ἡγοῦ Θεόν.* i. e. "Deum "alte regnantem, magnum, immortalem, cœlestem, "Filium Patris, Spiritum ex Patre procedentem, "unum ex tribus, et ex uno tria; hæc tu Jovem "puta, hunc existima Deum." Hinc, inquam, colligere est, venientes tunc temporis ex gentilismo ad ecclesiam Christi ad hoc omnino obstrictos fuisse, ut pro Jove alliisque vanis nominibus numinibusque, quæ in gentilismo suo coluerant, deinceps trinunius Dei, Patris, Filii, et Spiritus S. tanquam unici Dei sui, fidei, cultui et obsequio sese totos dederent et consecrarent. Locum autem hunc illustrem a nobis fusius explicatum, atque a Sandii cavillis abunde vindicatum leges Def. Fid. Nic. II. 4. 11. [p. 204.] Ac de primo et antiquissimo, quod Episcopius appellat, symbolo hæc dixisse sufficiat.

5. Ad symboli illius *ἐξηγήσεις*, sive expositiones, quæ apud Irenæum et Tertullianum reperiuntur, accedamus. "Earum nullæ," inquit Episcopius, "modi hujus professionem continent;" h. e. in nulla earum expositionum quicquam continetur, quod Servotorem nostrum alio modo Filium Dei esse declaret, quam qui ipsi, ut mero tantum homini, ante Mariam non existenti, competere possit. Verum hoc, inquam ego, tam aperte falsum est, ut plane nesciam, quo judicio, qua fide, quave conscientia vir doctus

illud tam fidenter affirmare potuerit. Ab Irenæo incipiam. Is in libri primi cap. 1.[i] in transcursu commemorat *τὸν κανόνα τῆς ἀληθείας*, *canonem*, sive *regulam veritatis*, quam sua ætate Christianus quisque *διὰ τοῦ βαπτίσματος εἴληφε*, *per baptismum accepit*. Hanc fidei regulam postmodum variis in locis, varieque, sed in eundem ubique sensum, proponit exponitque. In iis autem omnibus expositionibus divinam Servatoris nostri filiationem satis aperte, in quibusdam vero apertissime declarari, talpa cæcior est qui non videat. In libri primi cap. 2.[k] regulam fidei tradit his verbis; *Ἡ μὲν γὰρ ἐκκλησία, καίπερ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἕως περάτων τῆς γῆς διεσπαρμένη, παρὰ δὲ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν ἐκείνων μαθητῶν παραλαβοῦσα τὴν εἰς ἕνα Θεὸν πατέρα παντοκράτορα, τὸν πεποιηκότα τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γὴν, καὶ τὰς θαλάσσας, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς, πίστιν· καὶ εἰς ἕνα Χριστὸν Ἰησοῦν, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν σαρκωθέντα ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας σωτηρίας· καὶ εἰς πνεῦμα ἅγιον, τὸ διὰ τῶν προφητῶν κεκηρυχὸς τὰς οἰκονομίας, καὶ τὰς ἐλεύσεις, καὶ τὴν ἐκ παρθένου γέννησιν, καὶ τὸ πάθος, καὶ τὴν ἔγερσιν ἐκ νεκρῶν, καὶ τὴν ἔνσαρκον εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἀνάληψιν τοῦ ἠγαπημένου Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν, καὶ τὴν ἐκ τῶν οὐρανῶν ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς παρουσίαν αὐτοῦ, ἐπὶ τὸ ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα, καὶ ἀναστῆσαι πᾶσαν σάρκα πάσης ἀνθρωπότητος, ἵνα Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν, καὶ Θεῷ, καὶ σωτῆρι, καὶ βασιλεῖ, κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ Πατρὸς τοῦ ἀοράτου, πᾶν γόνυ κάμψῃ ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσηται αὐτῷ, καὶ κρίσιν δικαίαν ἐν τοῖς πᾶσι ποίησηται.* i. e. "Ecclesia enim, "tametsi per universum orbem usque ad fines terræ "seminata, ab apostolis et a discipulis eorum accepit

[i] Pag. 40. edit. Feuardentii. [c. 9, 4. p. 46.]

[k] [c. 10. p. 48.]

" eam fidem, quæ est in unum Deum Patrem omni-
" potentem, qui fecit cœlum et terram, mare et om-
" nia quæ in iis sunt; et in unum Jesum Christum
" Filium Dei, incarnatum pro nostra salute; et in
" Spiritum S. qui per prophetas prædicavit disposi-
" tiones, et adventum[1], et passionem, et resurrectio-
" nem a mortuis, et in carne in cœlos ascensionem
" dilecti Jesu Christi Domini nostri, et de cœlis in
" gloria Patris adventum ejus, ad recapitulanda uni-
" versa, et resuscitandam omnem carnem humani
" generis, ut Christo Jesu Domino nostro, et Deo,
" et Salvatori, et Regi, secundum placitum Patris
" invisibilis, omne genu curvetur, cœlestium, terres-
" trium, et infernorum, et omnis lingua confiteatur
" ei, et judicium justum in omnibus faciat, &c." In
hac veteris symboli ἐξηγήσει ecclesia catholica, per
universum terrarum orbem dispersa, credere dicitur
in Christum, ut " Filium Dei τὸν ἐνσαρκωθέντα ὑπὲρ
" τῆς ἡμετέρας σωτηρίας, qui nostræ salutis causa incar-
" natus fuit;" quæ sunt ipsissima fere verba symboli
Constantinopolitani, et in antiquissimo symbolo ori-
entali latiore habebantur, quemadmodum infra os-
tendemus. In quibus verbis, omnibus qui videre 33
volunt, manifeste significatur, Servatorem nostrum
tum extitisse et Filium Dei fuisse in natura carnis
experte antequam homo fieret, tum carnem sive
humanam naturam assumpsisse ex sua erga huma-
num genus benevolentia, hoc est, ut nobis hominibus
salutem æternam procuraret[m]. Qualem autem Filii
Dei incarnationem crediderit Irenæus, qui hanc nobis

[1] L. *adventus*. GRABE.

[m] Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς, ὁ Κύριος, ὁ σώσας ἡμᾶς, ὢν μὲν τὸ πρῶτον πνεῦμα, ἐγένετο σάρξ. Clemens Rom. Ep. II. [§. 9. p. 188. Sed hæc Epistola a plerisque criticis tanquam spuria rejicitur.]

fidei expositionem tradidit, nemini dubium esse potest, qui scripta ejus vel primoribus unquam labiis attigerit. Sufficiat ex multis vice commentarii, si opus sit, unicum locum adduxisse ex libro III. cap. 20.[n] ubi recapitulationem quandam faciens eorum, quæ in superioribus disputaverat, sic scribit; "Os- " tenso manifeste, quod in principio Verbum existens " apud Deum, per quem omnia facta sunt, qui et " semper aderat generi humano, hunc in novissimis " temporibus secundum præfinitum tempus a Patre, " unitum suo plasmati, passibilem hominem factum, " exclusa est omnis contradictio dicentium, Si ergo " tunc natus est, non erat ergo ante Christus. Os- " tendimus enim, quia non tunc cœpit Filius Dei, " existens semper apud Patrem, sed quando *incar-* " *natus* est, et homo factus, longam hominum ex- " positionem in seipso recapitulavit, in compendio " nobis salutem præstans; ut quod perdideramus in " Adam, id est, secundum imaginem et similitudi- " nem esse Dei, hoc in Christo Jesu reciperemus. " Quia enim non erat possibile, eum hominem, qui " semel victus fuerat et elisus per inobedientiam, " replasmare, et obtinere bravium victoriæ; iterum " autem impossibile erat, ut salutem perciperet qui " sub peccato ceciderat; utraque operatus est Filius, " Verbum Dei existens, a Patre descendens, et in- " carnatus, et usque ad mortem descendens, et dis- " pensationem consummans salutis nostræ." Hinc meridiana luce clarius est, quid Irenæo sit " credere " in Filium Dei, nostræ salutis causa incarnatum." Porro in hac fidei expositione, qua de agimus, Servator noster non modo *Filius Dei*, sed et *Deus* diserte dicitur; quod nomen, Irenæo judice, nemini

[n] [c. 18. p. 209.]

absolute attribui debet, aut in S. Scripturis, præsertim Novi Testamenti, attribuitur, nisi ei, qui Deus revera sit. Vide omnino Irenæi lib. III. 6.

6. Cæterum alibi etiam fidei regulam tradit et exponit Irenæus, nempe lib. I. cap. 19.° ubi præexistentia Filii non modo ante Mariam, sed etiam ante creaturas omnes, et creatio omnium per ipsum, idque tanquam per Verbum neutiquam Deo Patri suo extrinsecum, (ut sunt creaturæ omnes, etiam ipsi angeli,) sed ipsi intimum et coessentiale, luculentissime exprimitur. Videas, lector, ipsa verba, et judex esto; "Cum teneamus autem nos *regulam ve-*
" *ritatis*, i. e. quia sit unus Deus omnipotens, qui
" omnia condidit per Verbum suum, et aptavit, et
" fecit ex eo quod non erat, ad hoc ut sint omnia,
" quemadmodum Scriptura dicit, *Verbo enim Do-*
" *mini cœli firmati sunt, et Spiritu oris ejus om-*
" *nis virtus eorum;* et iterum, *Omnia per ipsum*
" *facta sunt, et sine ipso factum est nihil:* ex om-
" nibus autem nihil subtractum est, sed omnia per
" ipsum fecit Pater, sive visibilia, sive invisibilia,
" sive sensibilia, sive intelligibilia, sive temporalia
" propter quamdam dispositionem, sive sempiterna
" et æonia, non per angelos, neque per virtutes ali-
" quas abscissas ab ejus sententia; nihil enim in-
" diget omnium Deus; sed per Verbum et Spiritum
" suum omnia faciens, et disponens, et gubernans, et
" omnibus esse præstans, &c. Hanc ergo tenentes
" regulam, licet valde varia et multa dicant, facile
" eos deviasse a veritate arguimus." Consule omnino loca Irenæi huic gemina, quæ adduximus Def. Fid. Nic. II. 5. 7. [p. 224.]

7. His porro addas, si lubet, tertiam primævi

° [c. 22. p. 98.]

symboli exegesin, ab Irenæo traditam III. 4. ubi ostendere volens veritatis traditionem nequaquam in hæreticorum conventiculis, sed in Ecclesia catholica quærendam esse, ita disserit; "Quid autem si " neque apostoli quidem Scripturas reliquissent no- " bis, nonne oportebat ordinem sequi traditionis, " quam tradiderunt iis quibus committebant eccle- " sias? Cui ordinationi assentiunt multæ gentes " barbarorum eorum qui in Christum credunt, sine " charta et atramento scriptam habentes per Spiritum " in cordibus suis salutem, et veterem traditionem " diligenter custodientes, in unum Deum credentes " Fabricatorem cœli et terræ et omnium quæ in eis " sunt, per Christum Jesum Dei Filium; qui prop- " ter eminentissimam erga figmentum suum dilectio- " nem, eam quæ esset ex Virgine generationem sus- " tinuit, ipse per se hominem adunans Deo, et pas- " sus sub Pontio Pilato, et resurgens, et in claritate " receptus, in gloria venturus Salvator eorum qui " salvantur, et Judex eorum qui judicantur, et mit- " tens in ignem æternum transfiguratores veritatis,
34 " et contemptores Patris sui et adventus ejus. Hanc " fidem qui sine literis crediderunt, quantum ad ser- " monem nostrum barbari sunt; quantum autem ad " sententiam, et consuetudinem, et conversationem, " propter fidem perquam sapientissimi sunt, et pla- " cent Deo, conversantes in omni justitia et castitate " et sapientia. Quibus si aliquis annuntiaverit ea " quæ ab hæreticis adinventa sunt, proprio sermone " eorum colloquens, statim concludentes aures longo " longius fugient, ne audire quidem sustinentes blas- " phemum colloquium." In hac fidei regula Christus dicitur Filius ille Dei, per quem condita et facta fuere cœlum et terra et mare et omnia quæ in iis sunt,

qui ex summo in opus manuum suarum, hoc est, humanum genus, amore atque misericordia ex Virgine nasci hominem ipse sustinuit, adeoque hominem Deo copulavit. Hujus fidei traditionem affirmat Irenæus tam universalem et antiquam esse, ut ipsæ etiam barbaræ nationes, quæ S. Scripturas nondum habuerant in patriam suam linguam versas, ipsam tenuerint, ab apostolis scilicet, aut eorum discipulis, una cum ipso evangelio, cujus quidem ipsa pars est maxima, primitus acceptam ; tam sacram quoque ab omnibus Christianis catholicis tunc temporibus habitam fuisse, ut doctrinam omnem, quæ cum ipsa pugnaret, tanquam nefandam hæresin, adeoque blasphemiam, vel ipsi illi barbari abominarentur.

8. Tertullianicas ἐξηγήσεις nunc expendamus. Atque in libro quidem de Velandis Virginibus, non longe ab initio, regula fidei a Tertulliano obiter indicatur potius quam recitatur, adeoque manca et imperfecta traditur. Ibi enim Christus ne *Dominus* quidem noster, aut *unigenitus Dei Filius*, sed simpliciter *Filius Dei* dicitur; quod tamen in transcursu de Christo dixisse satis erat Tertulliano, qui titulum Filii Dei Christo tributum cum veteribus omnibus catholicis in sublimiori sensu constanter intellexit. Sed in illa regula nulla conceptionis Christi hominis per Spiritum S. nulla ipsius Spiritus S. mentio facta est. Cæterum non diffitear me in ea esse sententia, ut existimem, Tertullianum ibi proprie respicere symbolum in Africana ecclesia sua ætate usurpatum, quod idem fere erat ac Romanum ; siquidem Romana cum Africanis ecclesiis fidem suam *contesserarit*, ut loquitur ipse Tertullianus de Præscript. adv. Hæres. cap. 36. Romanum autem symbolum, quanquam latius fuerit, quam ut ibi a Tertulliano

ὡς ἐν παρόδῳ traditur, tamen ut in aliis, ita in articulo de Filio Dei brevius erat symbolis orientalium ecclesiarum, ob causas, quas mox infra notabimus. Interim eadem semper fuit Romanæ et orientalium ecclesiarum fides; eadem, licet non verborum, sensus tamen amplitudine articulum de Filio Dei omnes confessæ sunt. Neque illud sane ignoravit Tertullianus.

9. Hinc in altero loco ab Episcopio indicato, nempe lib. de Præscript. adv. Hæres. cap. 13. ubi etiam regulam fidei tradit, articulum de Filio Dei pleniorem atque explicatiorem exhibet, Filii existentiam non modo ante beatam Virginem, sed et ante omnia sæcula, adeoque creationem omnium per ipsum, verbis sole clarioribus describens. Ibi enim postquam dixisset, controverti debere id duntaxat, quod salva regula fidei potest in quæstionem devenire, mox regulam illam subjungit ad hunc modum; "Regula est au-"tem fidei, ut jam hinc quid defendamus profiteamur, "illa scil. qua creditur, unum omnino Deum esse, "nec alium præter mundi Conditorem, qui universa "de nihilo produxerit per Verbum suum primo om-"nium demissum; id Verbum Filium ejus appella-"tum, in nomine Dei varie visum a patriarchis, in "prophetis semper auditum; postremo delatum ex "Spiritu Patris Dei et virtute in Virginem Mariam, "carnem factum in utero ejus, et ex ea natum egisse "Jesum Christum, &c." Finito symbolo, hæc verba subdit: "Hæc regula, a Christo, ut probabitur, in-"stituta, nullas habet apud nos quæstiones, nisi "quas hæreses inferunt, et quæ hæreticos faciunt." Quid contra Episcopii assertionem his efficacius aut expressius dici potuit? Eandem vero regulam fidei a Tertulliano descriptam habes lib. adv. Prax. cap. 2.

" Nos," inquit, " unicum quidem Deum credimus,
" sub hac tamen dispensatione, quam *οἰκονομίαν* dici-
" mus, ut unici Dei sit et Filius Sermo ipsius, qui ex
" ipso processerit, per quem omnia facta sunt, et sine
" quo factum est nihil. Hunc missum a Patre in
" Virginem, et ex ea natum hominem et Deum, Fi-
" lium hominis et Filium Dei, et cognominatum
" Jesum Christum, &c." Mox addit, " Hanc regu-
" lam ab initio evangelii decucurrisse, etiam ante
" priores quosque hæreticos, nedum ante Praxeam
" hesternum, probabit tam ipsa posteritas omnium
" hæreticorum, quam ipsa novellitas Praxeæ hes-
" terni."

Ex his vero tandem abunde liquet, quam vel temere vel inverecunde veteris symboli *ἐξηγήσεις*, quæ apud Irenæum et Tertullianum reperiuntur, Episcopius appellaverit.

CAP. V. 35

De symbolo apostolorum dicto.

1. AD symbolum, quod vocatur, apostolorum, venio, de quo sic Episcopius ; " Symbolum ipsum apo-
" stolicum, sic dictum, nullam prorsus modi hujus
" filiationis peculiaris mentionem facit, sed hac brevi
" formula contentum est; *Credo in Jesum Chris-*
" *tum, Filium ejus unigenitum, Dominum nostrum.*"
Hoc Episcopii palmarium est argumentum, quod etiam post ipsum Irenici auctor et Sandius vehementer urgent; idemque nuperi apud nos, qua Arianæ, qua Socinianæ dementiæ instauratores, in impiis æque ac insulsis suis scriptiunculis passim venditant, atque hoc scil. veluti clypeo tectos ac

munitos ab hæresis crimine, meritissimo ipsis jure a catholicis intentāto, se tutos omnino existimant.

2. Quare ut argumento, quo vani homines tantopere fidunt ac gloriantur, cumulate satisfaciam, has quatuor theses demonstrandas propono; 1. Symbolum dictum Apostolicum, ut doctrinæ apostolorum conforme sit, minime tamen totidem verbis, eaque forma et methodo, qua hodie conspicitur, ab ipsis apostolis dictatum aut compositum fuisse; sed revera nihil aliud esse, quam symbolum Romanæ ecclesiæ, quod demum post annum Christi quadringentesimum in ecclesia illa complementum suum accepit; orientis ecclesiis aliud interea symbolum usurpantibus. 2. Ecclesiam Romanam succinctiori ac breviori symbolo uti olim potuisse, adeoque usam fuisse, quam quod orientis ecclesiis necessarium fuit; quod hæ pene omne genus hæreticis vexatæ fuerint, in Romana vero ecclesia nulla hæresis exorta sit, quæ breviorem ipsius confessionem aliter quam *κατ' ὀρθὴν ἔννοιαν*, "secundum rectam notionem," ac genuinum ecclesiæ sensum intelligendam doceret. 3. In Romano tamen symbolo modi illius specialis filiationis Jesu Christi professionem revera contineri, nempe in verbis illis, "Credo et in Jesum Christum Filium "ejus" (nempe Dei Patris) "unigenitum." 4. Denique in symbolo sive regula fidei, quæ ante synodum Nicænam in orientis ecclesiis antiquissimis obtinuit, modum istum specialem filiationis Jesu Christi disertis verbis traditum ac declaratum fuisse.

3. Thesin primam abunde confirmavit vir summus Johannes Ger. Vossius in Dissertationibus suis *De tribus symbolis*, Dissert. 1ª. per totam. Ad quam Dissertationem, ne actum iterum agam, lectorem remitto.

Secunda thesis confirmatur testimonio Ruffini, qui ad suam symboli expositionem sic præfatur[p]: "Priusquam incipiam de ipsis sermonum virtutibus "disputare, illud non importune commonendum "puto, quod in diversis ecclesiis aliqua in his verbis "inveniuntur adjecta. In ecclesia tamen urbis "Romæ hoc non deprehenditur factum; quod ego "propterea esse arbitror, quod neque *hæresis ulla* "*illic sumpsit exordium*, et mos ibi servatur anti-"quus, eos, qui gratiam baptismi suscepturi sunt, "publice, id est, fidelium populo audiente, symbo-"lum reddere; et utique adjectionem unius saltem "sermonis, eorum qui præcesserunt in fide non ad-"mittit auditus. In cæteris autem locis, quantum "intelligi datur, *propter nonnullos hæreticos* addita "quædam videntur, per quæ novellæ doctrinæ sensus "crederetur excludi." Hæc ille. Ac sane constat, Simonianos, Cerinthianos, Ebionæos, cæterasque primævæ ecclesiæ pestes, non Romæ, sed in oriente, et in Asia maxime, impia sua dogmata sparsisse. Hinc Ignatius, in Epistolis ad ecclesias Asiaticas conscriptis, istos hæreticos passim perstringit; idem vero, ad Romanos scribens, nullam in illa ecclesia hæresin reprehendit. Imo in ipsa salutatione[q] Romanos diserte laudat ob fidei omnimodam puritatem, dum ipsos dicit *ἡνωμένους ἐν πάσῃ ἐντολῇ Χριστοῦ, πεπληρωμένους χάριτος Θεοῦ ἀδιακρίτως, καὶ ἀποδϋλισμένους ἀπὸ παντὸς ἀλλοτρίου χρώματος*. i. e. (Usseriano interprete vertente,) "Unitos in omni mandato Christi, "impletos omni gratia Dei indivisim, et abstractos" (vel defæcatos) "ab omni alieno colore." Atque hac præcipue de causa, ut arbitror, ecclesiam Romanam 36

[p] [§. 3. ad calcem Op. Cyp. p. cxcix.]

[q] [Pag. 25.]

Tertullianus statu "felicem ecclesiam" appellat lib. de Præscript. adv. Hæres. cap. 36.[r] Utinam hæc felicitas, hæc fidei puritas ecclesiæ isti perpetua fuisset! sed proh dolor! nunc prophetæ divini verbis exclamare possumus, *Quomodo effecta est meretrix urbs fidelis*[s]*!*

4. Ad thesin tertiam accedo, atque in ejus probatione diutius immorabor. Certe in symbolo Romano Christum dici Dei Filium unicum sive unigenitum (τὸν μονογενῆ) respectu divinæ suæ naturæ, qua non modo ante Mariam, sed etiam ante omnia sæcula ex et cum Deo Patre extitit, probatu facile est ex locis Scripturæ, ubi vox μονογενὴς reperitur Christo tributa, (non est enim quod suspicemur, ecclesiam vocem accepisse aliter quam in Scripturis, unde desumpta est, usurpatur,) ex vi et proprietate ipsius vocis, ex ordine et contextu verborum in symbolo ipso, ac denique ex constante ac perpetuo catholicæ ecclesiæ sensu atque interpretatione.

Primo, quod ad Scripturas attinet, primus locus, ubi vox hæc occurrit Christo tributa, est Joh. i. 14. Καὶ ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ Πατρός. *Et Verbum caro factum est, et commoratus est inter nos, et vidimus gloriam ejus, gloriam ut unigeniti a Patre.* Ubi manifestum est, μονογενὴς παρὰ Πατρὸς esse μόνος παρὰ Πατρὸς γεννηθείς, *solus a Patre genitus*, nomine verbali vim verbi obtinente. Qui enim παρὰ Πατρὸς referunt ad δόξαν, durum nimis hyperbaton, addo et ellipsin vocis παραληφθεῖσαν, sine ulla necessitate verbis affingunt. Μονογενὴς autem παρὰ Πατρὸς mihi videtur significantius exprimere divinam Filii ex Patre generationem, quam si dixisset

[r] [Pag. 215.] [s] Isa. i. 21.

apostolus, μονογενὴς τοῦ Πατρός· cum præpositio παρὰ subindicet τὸν λόγον ita Dei Patris unicum Filium esse, ut solus revera ab atque ex ipso Patre genitus fuerit. Ad hæc, τῷ λόγῳ, nempe qui in principio apud Deum et Deus erat, et per quem omnia facta sunt, ver. 1, 2. hunc titulum tribuit apostolus. Unde manifestum est, Christum respectu divinæ suæ naturæ, qua ante sæcula extitit, dici μονογενὴ παρὰ Πατρὸς, *unigenitum a Patre*. Denique non abs re est quod notavit Grotius, Joannem hic Gnosticos perstringere, qui alium faciebant λόγον, alium μονογενῆ, alium Jesum; et μονογενῆ inter suos Æonas ante conditum hunc mundum natos numerabant. Ostendit ergo apostolus, Christum Dominum nostrum solum esse verum λόγον, eundemque verum μονογενῆ παρὰ Πατρὸς, quippe qui solus ante sæcula a Patre genitus fuerit. In eundem sensum vox μονογενὴς aliis in locis, ubi occurrit, (nempe Joh. iii. 16. et 1 Joh. iv. 9.) exponenda est, idque ipso Episcopio interprete; qui ita ex illis locis ratiocinatur[t]; "Certum est, magnifice admodum efferri atque "extolli" (nempe in locis illis) "charitatem ac di-"lectionem illam Dei, qua Filium suum unigeni-"tum ac proprium in mundum misit, atque adeo "in mortem ipsam crucis dedit ad servandum pec-"catores, iræ Dei filios. At si Filius Dei unigeni-"tus non significet nisi Jesum, quatenus homo ex "Virgine natus fuit, ratio, cur dilectio ista tam "magnifice efferatur, non ita clare apparet, quam "si Filius ille Dei unigenitus significet Filium, "quem Pater ante sæcula genuit. Nam Filius iste, "ex Maria Virgine natus, idcirco ex ea natus fuit, "ut in mortem daretur pro peccatoribus. At quæ

[t] [Pag. 337.]

" dilectionis ἐξοχὴ in eo est, quod Deus istum Filium " suum, quem gigni ex Maria et concipi ex Spiritu " S. suo voluit eo fine, ut pro peccatoribus morere- " tur, in mortem dederit? At vero si Filium Dei " concipias, qui ante sæcula genitus fuit ex Patre, " quem mitti in mundum necesse non erat, quem " hominem fieri necesse non erat, cujus dignitas " major erat quam ut mitteretur aut in carne veni- " ret, nedum ut in mortem traderetur, imo qui " Patri, utpote unigenitus atque unicus Filius, carior " videbatur, quam ut ab eo in hanc miseriam detru- " deretur; tum vero vehementer elucet divinæ cha- " ritatis ac dilectionis erga humanum genus splendor " ac gloria." Sic ille; O si sic omnia, si sic semper! Equidem rem attentius perpendenti liquebit, ex hypothesi sive Sociniana sive Ariana, Deum in hoc negotio amorem ac dilectionem suam potius in illum ipsius Filium, quam erga nos homines ostendisse. Quid enim? is qui Christus dicitur, ex mera Dei εὐδοκίᾳ et beneplacito in eam gratiam electus est, ut post brevem hic in terris Deo præstitam obedientiam, ex puro puto homine, juxta Socinistas, sive ex mera et mutabili creatura, ut Ariomanitæ dicunt, Deus ipse fieret, ac divinos honores, non modo a nobis hominibus, sed etiam ab ipsis angelis atque archangelis sibi tribuendos assequeretur, adeoque in alias creaturas omnes dominium atque imperium obtineret. Addo, neque ipsius Filii Dei unigeniti amorem et charitatem erga nos homines (quæ etiam magnifice
37 passim celebratur in S. Scripturis, ac maxime in loco illo Epistolæ ad Ephes. iii. 18, 19.) clare elucere, nisi concipiamus Filium Dei, qui ante sæcula ex Patre genitus est, per quem omnia facta sunt, qui propter nos homines et propter nostram salutem descendit

de cœlis, et incarnatus est, &c. At vero hoc modo Filii Dei "eminentissima in figmentum suum dilec-" tio" (ut sanctum Irenæum paulo superius loquentem audivimus) clarissime conspicitur; sed istud obiter. Cæterum non video, quomodo Episcopius cum Episcopio conciliari possit. In locis Scripturæ, ubi Christus *Filius Dei unigenitus* dicitur, contendit Filium Dei unigenitum omnino significare Filium, quem Pater ante sæcula genuit, ac proinde in titulo illo modum istum specialem filiationis Jesu Christi contineri. Ubi vero in symbolo, quod ex Scripturis confectum est, fidem nostram profitemur in Christum Filium Dei unigenitum, in verbis illis modum istum specialem filiationis Jesu Christi contineri prorsus negat.

5. Secundo, Christum in symbolo *unicum* sive *unigenitum* Dei Filium dici, respectu divinæ suæ naturæ, probari potest ex vi et proprietate ipsius vocis. Nam μονογενὴς, *unigenitus*, is dicitur, qui solus sine υἱότητος κοινωνίᾳ filius est, hoc est, quem Pater unicum habet, qui in genere filiationis, ex quo Filius appellatur, fratrem non habet; quique porro natura sit Filius, ex ipso Patre genitus, non υἱοποιητὸς, *Filius ascitus*, sive adoptatus. Atqui sic Christus Filius Dei *unigenitus* dici non potest, nisi divinam ejus ex Patre generationem respicias. Ei enim, quatenus homo est, titulus ille non convenit. Quod ut luculentius appareat, expendemus quatuor istos modos, quibus Christum, etiam qua homo est, Filium Dei κατ' ἐξοχὴν in Scripturis dici contendit Episcopius.

Primus modus est, *quia quatenus homo est, ex Spiritu S. conceptus est.* Et citat Luc. i. 35. Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπί σε, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι, διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἅγιον κληθήσεται υἱὸς Θεοῦ. Resp.

Nihil dicam impræsentiarum de Justini Martyris et Tertulliani ejus loci interpretatione, qui πνεῦμα ἅγιον et δύναμιν Ὑψίστου exponunt de ipso τῷ λόγῳ ut neque de Novatiani criticismo in particula καὶ emphasin statuentis [u]. Quod respondeo, illud est; ut Christus ibi, quatenus homo, dicatur *Filius Dei* ratione conceptionis suæ in utero B. Virginis per Spiritum Sanctum, non tamen ibi dicitur Filius Dei *unicus* sive *unigenitus*. Verum (inquit Episcopius) " hæc " ἐξοχὴ" (nempe qua Dei virtute in utero Virginis formatus erat) " propria est Jesu Christo homini, cui " nulla alia aut similis fuit, aut erit unquam." Regero, illud verum non esse; quid enim? caro Christi divina potentia ac virtute sine patre in utero Virginis concepta ac formata fuit. Annon primus homo sine patre et matre Dei ipsius manibus formatus fuit? annon idcirco *Dei filius* diserte dicitur Luc. iii. 38? Non ergo in hoc sita est ἐξοχὴ illa Jesu Christi, qua Filius unicus sive unigenitus appellatur; imo hac ratione primus Adam secundo quodammodo superior erit; cum ille a Deo sine patre et matre, hic sine patre tantum factus fuerit. Præclaram istam primi hominis genituram eleganter describit Philo Judæus libro Περὶ εὐγενείας [x], de ipso sic loquens; "Ος ἕνεκα εὐγενείας οὐδενὶ θνητῷ σύγκριτος, χερσὶ μὲν θείαις εἰς ἀνδριάντα τὸν σωματοειδῆ τυπωθεὶς ἀκρότητι τέχνης πλαστικῆς· ψυχῆς δὲ ἀξιωθεὶς ἀπ' οὐδενὸς ἔτι τῶν εἰς γέννησιν ἡκόντων, ἐμπνεύσαντος Θεοῦ τῆς θείας δυνάμεως ὅσον ἠδύνατο δέξασθαι θνητὴ φύσις. ἦν ἄρ' οὐχ ὑπερβολὴ τῆς εὐγενείας, μηδεμιᾶς τῶν ἄλλων, αἳ δὴ ὠνομάσθησαν, εἰς σύγκρισιν ἐλθεῖν δυναμένης; τῶν μὲν γὰρ τὸ κλέος ἐκ προγόνων εὐ-

[u] Vide Justini Apol. II. p. 75. [Apol. I. 33. p. 64.] et Tertul. adv. Prax. cap. 26. Novat. de Trin. c. 19.

[x] [Vol. II. p. 440.]

γενείας· ἄνθρωποι δὲ οἱ πρόγονοι, ζῶα ἐπίκηρα καὶ φθαρτὰ, καὶ αἱ τούτων ἀβέβαιοι καὶ ἐφήμεροι τὰ πολλὰ εὐπραγίαι· τοῦ δὲ Πατὴρ μὴ θνητὸς οὐδεὶς, οὐδὲ αἴτιος, ἀλλ' ἢ Θεός. i. e. "Qui nulli non mortali præferendus est quantum " ad nobilitatem attinet, artificio summo formatus " Dei manibus in statuam corpoream; animam vero " adeptus non ullius creaturæ beneficio, sed inspi- " rante ipso Numine divinæ virtutis, quantum na- " tura mortalis capere poterat. Annon igitur nobi- " lissimus, cui ne conferri quidem licet hac parte " quemquam alium? Nam cæterorum decus descendit " a majoribus; majores autem eorum fuere homines, " animalia mortalia, temporis momento felicitatem, si " qua fuerat, amittentia; illi vero nemo parens auc- " torve vitæ nisi Deus fuit." Hinc S. Irenæus affirmat, Christum hominem, secundum Adamum, in generatione sua conformem fuisse factum primo Adamo, non quidem *ἐκ παντὸς*, sed servata similitudine, quantum fieri poterat, et *οἰκονομία* salutis nostræ pateretur. Nam lib. III. 31.[y] postquam observasset, quemadmodum protoplastus e terra adhuc virgine (h. e. nondum opere compressa, nondum sementi subacta, ut Irenæum interpretetur Tertullianus lib. de Carne Christi[z]) Dei ipsius manibus formatus fuit, ita Christum primi Adami instauratorem, qua homo erat, ex Maria Virgine per Spiritum Sanctum effictum fuisse, paulo post 38
hæc subjungit; *Εἰ δὲ ἐκεῖνος ἐκ γῆς ἐλήφθη, πλαστὴς δὲ αὐτοῦ ὁ Θεὸς, ἔδει καὶ τὸν ἀνακεφαλαιούμενον εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πεπλασμένον ἄνθρωπον τὴν αὐτὴν ἐκείνῳ τῆς γεννήσεως ἔχειν ὁμοιότητα. εἰς τί οὖν πάλιν οὐκ ἔλαβε χοῦν ὁ Θεὸς, ἀλλ' ἐκ Μαρίας ἐνήργησε τὴν πλάσιν γενέσθαι; ἵνα μὴ ἄλλη πλάσις γένηται, μηδὲ ἄλλο τὸ σωζόμενον, ἀλλ' αὐτὸς ἐκεῖνος ἀνακεφαλαιωθῇ, τηρουμένης*

[y] [c. 21, 10. p. 218.] [z] [c. 17. p. 321.]

τῆς ὁμοιότητος. "At vero cum ille ex terra sumptus, "atque a Deo effictus sit, oportebat utique eum, qui "hominem a Deo effictum in seipso instauraret, "eandem cum illo generationis similitudinem ha- "bere. Cur igitur pulverem terræ non rursus as- "sumpsit Deus, verum effecit, ut formatio ex Maria "fieret? Nimirum ne alia formatio existeret, aut "aliud esset cui salus afferretur; sed ille ipsemet "instauraretur, servata similitudine." Nequaquam igitur in hoc sita est summa illa ἐξοχὴ filiationis Servatoris nostri, propter quam ὁ μονογενὴς, *unigenitus* ille sive unicus Dei Filius appellatur, quod ex Maria Virgine virtute Altissimi sine homine patre productus fuerit; siquidem hactenus primus homo ei par erat, et quodammodo superior; sed in generatione longe longeque sublimiori, qua scilicet non modo ante Mariam, sed ante ipsum Adamum, adeoque ante omnia sæcula Filius Dei fuerit. Certe si originem utriusque spectes, nullatenus antecellit secundus primo Adamo, nisi hoc uno omnium quidem maximo discrimine, quod hic fuit ψιλὸς ἄνθρωπος, *purus putus homo*, ille Θεάνθρωπος, *homo* simul *et Deus*. Quicquid accessit humanæ naturæ secundi Adami, quo priorem superavit, illud totum tribuendum erat unioni illi, qua Christi anima cum τῷ λόγῳ sive divina persona unigeniti Dei Filii ἄκρᾳ καὶ ἀνυπερβλήτῳ κοινωνίᾳ (ut unionem hypostaticam exprimit Origenes [a]) conjuncta fuit. Ita sane (ut obiter id notem) inter primum et secundum Adamum comparationem instituit divinus apostolus 1 Cor. xv. 47. *Primus homo de terra terrenus; secundus homo* ὁ Κύριος ἐξ οὐρανοῦ, *Dominus ille de cælo*. Frustra omnino sunt, qui secundum Adamum *de cælo* dici volunt, quod divina

[a] [Contra Cels. VI. 48. p. 670.]

prorsus et cœlesti virtute sine patre conceptus ac natus fuit ex Maria Virgine; nam hac ratione de cœlo etiam fuisset primus homo, ut modo vidimus. Quid vero sit *de cœlo esse*, ut illud opponitur τῷ *de terra terrenum esse*, satis liquet ex verbis S. Joannis Baptistæ, se itidem, ut Adami filium, cum Domino Christo conferentis Joh. iii. 31. *Qui de sursum venit, super omnes est; qui de terra est, terrenus est et terrena loquitur; qui de cœlo venit, super omnes est.* Confer omnino cap. i. 30. Præterea nullus dubito, quin ὁ ἄνθρωπος ὁ Κύριος ἐξ οὐρανοῦ idem sit, qui a cabalistis Hebræis appellatur האדם העליון יתברך, "Adam ille supernus, qui benedictus est;" qua periphrasi Hebræis non nisi verus Deus designatur. Certe enim quæ cabalistæ tradiderunt de conjugio superni illius Adæ benedicti cum כנסת, h. e. *congregatione* Israel, terrestris Adami et Evæ conjunctione mystice significato, hæc eadem ab apostolo Eph. v. 32. ad unionem Christi et ecclesiæ manifeste referuntur. Eodem autem sensu verba apostoli de Christo ver. 45. accipienda sunt; *Factus est Adamus primus homo* εἰς ψυχὴν ζῶσαν, *in animam viventem; novissimus vero Adamus* εἰς πνεῦμα ζωοποιοῦν, *in Spiritum vivificantem.* Factus est in animam viventem, id est, (notissimo Hebræorum idiomate,) erat primus homo anima vivens; novissimus, Spiritus vivificans. Sensus est, Fuit primus Adam homo tantum; secundus plus quam homo, nempe *Spiritus vivificus*, hoc est, Deus. Πνεῦμα, *Spiritus*, in Christo, ut sæpe monuimus, passim in Scripturis, ut etiam in primi sæculi scriptoribus, divinam in ipso naturam denotat; cui etiam proprium est, quod hic dicitur, vivificare sive vitam dare hominibus; cujus respectu alibi quoque Christus dicitur ἀρχηγὸς

τῆς ζωῆς, *Author vitæ*, Act. iii. 15. et ζωὴ, *Vita* ipsa, Joan. i. 4. Author ille est vitæ omnis nostræ, naturalis, spiritualis, et æternæ, ut rem eleganter expressit Clemens Alex. in Protreptico[z]; Λόγος ὁ καὶ τὸ ζῆν ἐν ἀρχῇ μετὰ τοῦ πλάσαι παρασχὼν ὡς δημιουργὸς, τὸ εὖ ζῆν ἐδίδαξεν ἐπιφανεὶς ὡς διδάσκαλος, ἵνα τὸ ἀεὶ ζῆν ὕστερον ὡς Θεὸς χορηγήσῃ. i. e. "Verbum quod in "principio vitam in creatione ut Opifex dedisset, "postquam tanquam Magister se manifestavit, bene "vivere docuit, ut æternam vitam tandem ut Deus "suppeditaret." Hæc interpretatio, ut ex verbis textus ipsius necessario exurgit, ita contextui etiam apprime congruit. Dixerat apostolus duplex esse corpus, animale et spirituale; quod hic ostendit ex contrariis causis. Nam sicut ex primo Adamo, puro puto homine, et corpore, saltem sua natura, animali ac mortali constante, hæc nostra corpora animalia et mortalia accepimus; ita a Christo secundo Adamo, qui plus quam homo est, cui inest divina natura, omnis vitæ fons, corpora spiritualia olim accipiemus. Certe transmutatio vilium corporum nostrorum in gloriosi sui corporis similitudinem, per Christum in resurrectione perficienda, omnipotenti ipsius virtuti, quæ non nisi ut Deo ipsi competere potest, diserte tribuitur Phil. iii. 21. Vana est autem interpretatio, quam
39 ex Socinistarum lacunis hausit Grotius, nempe Christum tum demum factum fuisse πνεῦμα ζωοποιοῦν, *Spiritum vivificantem*, postquam a mortuis suscitatus in cœlum ascendisset. Nam primo satis manifestum est, apostolum loqui de utriusque Adami, ut ita dicam, primigenia natura, non de alterutro, qualis postmodum factus est. Deinde qui *Spiritus vivificus* non semper fuit, talis nunquam fieri potuit. *Deus*

[z] [Pag. 7.]

factus inter Socinianorum et Arianorum portenta numerandus est, a quibus sana ratio non minus quam vera religio abhorret. Denique certum est, Christum fuisse πνεῦμα ζωοποιοῦν, *Spiritum vivificantem*, etiam ante resurrectionem suam; nam ut talis suum ipsius corpus a morte ad vitam revocavit, Joan. ii. 19. Unde illud Ignatii apostolorum discipuli in Epistola ad Smyrnæos[a] de Christo loquentis; Ἀληθῶς ἔπαθεν, ὡς καὶ ἀληθῶς ἀνέστησεν ἑαυτόν. "Vere passus "est, ut et vere *resuscitavit seipsum*." Resuscitatio quidem corporis Christi a mortuis etiam Deo Patri in Scripturis tribuitur. Quid mirum? quicquid agit Filius, a Patre agit; quicquid vero facit Pater, per Filium facit. Hinc et creatio rerum omnium et Patri et Filio tribuitur; quod scil. Pater per Filium universa condidit. Sed eo redeo, unde paululum digressus sum. Sane in ista ex Maria Virgine nativitate suprema et singularis ἐξοχὴ atque excellentia filiationis Domini nostri adeo non consistit, ut ea ipsa nativitas ad ejus stupendam συγκατάβασιν omnino referenda sit. Hoc nos satis aperte docent, si modo a Spiritu S. edoceri velimus, multis in locis S. literæ; neque illud diffitetur Episcopius. Ita semper credidit inde ab ipsis apostolis catholica Christi ecclesia. Hinc Justinus loco supra a nobis laudato[b] Christianorum de Christo fidem hanc esse ait, qua scil. "ag- "noscunt Christum Dei Filium, qui et ante Luciferum "et Lunam fuit," καὶ διὰ τῆς παρθένου τῆς ἀπὸ τοῦ γένους τοῦ Δαβὶδ γεννηθῆναι σαρκοποιηθεὶς ὑπέμεινεν, "et ex "Virgine illa ex genere Davidico caro factus nasci "sustinuit." Sic Irenæum quoque paulo ante [p. 92.] citavimus affirmantem, Christianos omnes ubique gentium in sua fidei regula fidem professos fuisse "in

[a] [§. 2. p. 34.] [b] [Vid. c. II. 14. p. 61.]

" Filium Dei, per quem Deus Pater cuncta creavit, " qui propter eminentissimam erga figmentum suum " dilectionem, eam quæ est ex Virgine generationem " sustinuit." Hinc sex illi episcopi celeberrimi ex concilio Antiocheno in Epistola, quam non sine consensu totius synodi ad Paulum Samosatensem scripserunt, hanc fuisse universæ ecclesiæ consentientem doctrinam ac fidem summa cum παρρησίᾳ pronuntiant. Verba enim eorum de Christo loquentium hæc sunt[c]; Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν πάσῃ πεπίστευται Θεὸς μὲν κενώσας ἑαυτὸν ἀπὸ τοῦ εἶναι ἴσα Θεῷ, ἄνθρωπος δὲ, καὶ ἐκ σπέρματος Δαβὶδ, τὸ κατὰ σάρκα. i. e. " In universa ecclesia, quæ sub cœlo est, " creditur Deus esse, qui seipsum exinanivit ab eo " statu in quo Deo æqualis fuit; et homo simul, idque " ex semine Davidis, quod ad carnem attinet." Denique hinc hodieque canit, semperque, rumpantur licet Sociniani et Ariomanitæ, canet ecclesia:

> Tu Rex gloriæ, Christe:
> Tu Patris sempiternus es Filius:
> Tu, ad liberandum suscepturus hominem,
> Non horruisti Virginis uterum.

Atque de primo modo, quo Christum, qua homo est, Dei Filium in Scripturis dici observavit Episcopius, hactenus.

6. Secundus modus est, " Quia Jesus Christus " ratione muneris istius, quod a Patre speciali man- " dato ei impositum fuit, Filius Dei vocatur, Joan. x. " 35, 36." Respondeo 1°. Christum hac ratione proprie dici non posse Filium a Deo *genitum*, nedum *unigenitum*. Qui hoc modo Filius est, gratia tantum Filius est, non natura. 2°. Hac ratione Christum multos fratres habuisse, nempe omnes quotquot un-

[c] [Reliq. Sacr. vol. II. p. 473.]

quam in reges aut prophetas a Deo uncti fuerunt, aut speciali aliquo mandato ad populum Dei missi. In hoc genere filiationis Christus præcipuus, principalis, et longe excellentissimus Dei Filius, non vero unigenitus dici potuit. Verum 3°. locum citatum penitius introspicienti liquebit, Christum ibi se non dixisse, aut credi voluisse Dei Filium, propterea imprimis, quod a Deo tanquam ejus Legatus, extraordinaria authoritate instructus ac munitus, ad homines missus fuerit; sed longe alia atque excellentiori ratione, qua scilicet, antequam in mundum mitteretur, apud Deum Patrem extiterit, ut verus, genuinus ac coessentialis ejus Filius, adeoque Deus ipsissimus. Neque illud prorsus nescivit Episcopius, qui alibi ex hoc loco argumentum divinæ Jesu nostri filiationis contra Socinistas ipse deprompserit. Sed hoc ipsum paulo fusius atque clarius quam ab illo factum est, obiter demonstrasse, operæ fortasse pretium erit.

Manifestum est, Servatorem nostrum in superioribus, nempe ver. 25. usque ad ver. 30. inclusive, sic locutum fuisse ad Judæos, ut ii nihil aliud aut intellexerint aut crediderint ab ipso dici, quam se Deum esse. Verba eorum sunt, ver. 33. *Ob bonum opus non lapidamus te, sed ob blasphemiam; quia scil. tu, homo cum sis, teipsum facis Deum.* Nempe sæpius Deum vocaverat διακριτικῶς Patrem suum, et se et Patrem paulo ante unum esse dixerat. Jam diligenter observandum est, Christum non respondisse, quod, nisi se vere Deum esse scivisset, respondendum omnino erat, nempe se revera Deum non esse, neque pro Deo unquam semet venditasse; (hac enim responsione, si vera fuisset, placare Judæorum iram facile potuisset, et debebat quoque blasphemiam sibi objectam apertissimis verbis et cum abomina-

tione rejicere;) sed contra non obscure significasse, se ipsissimum quidem Dei Filium, et consequenter Deum esse. Nam se defendit adversus Judæos duplici ratione; primum, argumento ex ipsorum lege sumpto, nempe ex Psal. lxxxii. 6. *Respondit eis Jesus, Nonne scriptum est in lege vestra, Ego dixi, dii estis?* Qui locus videtur de judicibus magni synedrii intelligendus, ut recte monuit Grotius. Ex hoc autem loco ita Christus in sui defensionem argumentatur ver. 35, 36. *Si illos dixit deos, ad quos sermo Dei factus est, et non potest solvi Scriptura,* Mene, *quem Pater sanctificavit et misit in mundum, vos dicitis blasphemare, quia dixi, Filius Dei sum?* Argumentum a minori ad majus manifeste ducitur in hunc modum: Si illi qui nihil in se divini habuere, nempe judices magni synedrii, ad quos in loco isto Psalmorum sermo fit, (nam Capello adstipulor, qui sensit, articulum vocis ὁ λόγος vim hic ἀναφορικὴν habere, ut referatur ad Psal. lxxxii. quem ver. 34. citaverat Christus,) ideo tantum quod imperii atque authoritatis divinæ imperfectam quandam in se imaginem referrent, dii appellantur; quanto magis ego, qui naturalis Dei Filius, atque insuper excellentissima ratione a Deo Patre authorizatus sum, Dei Filius, adeoque Deus vocari possum? Cæterum hoc ipsum Christus disertis quidem verbis non dixit, sed non obscure significavit in verbis, *Mene, quem Pater sanctificavit et misit in mundum.* Non enim (N. B.) dicit, *Mene, quem Deus sanctificavit;* sed, *Mene, quem Pater sanctificavit;* indicans, se non ideo imprimis Deum pro Patre suo habuisse, quod a Deo sanctificatus (h. e. segregatus et designatus ad munus sibi impositum) et in mundum missus fuerit; sed contra a Deo jam Patre suo

et sanctificatum, et in mundum missum fuisse. Præterea nullus dubito quin Maldonatus in verbis, *et misit in mundum*, emphasin recte statuerit, qua significetur, Christum esse Dei Filium, non cæterorum modo in terra, sed in cœlo natum, indeque in hunc mundum missum. Ita enim Dominus, discipulos suos alloquens, se clarius explicat, Jo. xvi. 28. *Egressus sum a Patre, et veni in mundum; et rursus relinquo mundum, et vado ad Patrem.* Quibus verbis significasse Christum, se in potiore sua natura in cœlis apud Deum, idque ut Patrem suum, extitisse, antequam in hunc mundum primum veniret, hoc est, homo natus fuisset, nemo est, nisi cui lema Sociniana in oculis sit, qui non facile perspiciat. Confer Joan. iii. 13. Pergit, vero in sui defensione Dominus, ac divinitatem, quam cum Patre communem habet, altero argumento adstruit, a miraculis suis deducto, ver. 37, 38. *Si non facio opera Patris mei, nolite credere mihi; sin vero illa facio, etiamsi mihi non credatis, operibus tamen credite; ut cognoscatis et credatis Patrem in me esse, et me in eo;* q. d. Quod me Dei Patris Filium διακριτικῶς appellaverim, adeoque me et Patrem unum esse dixerim, ea propter blasphemiæ me postulatis. Quod quidem fortasse non immerito facere videremini, si divinitatem meam verbis solummodo, non etiam factis adstruerem. Cum vero etiam eadem omnipotentiæ opera cum Patre meo efficiam, cur me ejusdem cum ipso naturæ esse non creditis? A vobis non postulo, ut meo de memet testimonio credatis, sed ut saltem ex operibus meis persuasum habeatis, Patrem in me esse, et me in eo, hoc est, me et Patrem unum esse, quod ante dixi.

Ex his perspicuum est, Dominum nostrum Judæis

blasphemiæ crimen ipsi impingentibus, quod se Dei Filium διακριτικῶς appellaverit, seque adeo Deum esse non obscure significasset, ita respondisse, ut hoc ipsum, nempe se ejusmodi Filium Dei esse, adeo non negaverit, ut fortissimis argumentis adstruxerit. Quod etiam ipsi Judæi (qui hebetes licet et stupidi satis, Socinistas, qui mortalium perspicacissimi videri volunt, crassissimæ profecto ἀβλεψίας condemnent) probe intellexerunt. Hinc enim tantum abfuit, ut Christum ob hanc ipsius responsionem a crimine blasphemiæ absolverint, ut contra ipsum propterea, tanquam blasphemum, rursus de medio tollere aggressi sint. Sequitur enim ver. 39. *Quærebant ergo eum iterum apprehendere, sed exivit de manibus ipsorum.* Cum evangelista dicit οὖν, *ergo*, indicat, Judæos illis ipsis verbis, quæ in sui defensionem dixerat Servator noster, iterum irritatos, ipsum apprehendere voluisse, ut abductum extra templum (ubi hunc sermonem habuerat ver. 23.) lapidibus obruerent. Nam frustra omnino est Grotius, qui verba interpretatur, quasi Judæi, quod Dominus blasphe-
41 miæ crimen ita solvisset, ut ne species quidem restaret, consilium de lapidatione tanquam in blasphemum mutarint, dederintque operam, ut eum captum traderent synedrio, aliud aliquid crimen reperturo. Neque enim Judæi ideo Christum apprehendere voluerunt, ut synedrio sisterent, sed ut in locum abducerent, ubi ipsum sine sacrilegio occiderent. Templum enim, intra cujus limites stetit ac locutus est Dominus, erat omni ex parte sacrum, neque ulla cæde aut sanguine polluendum. Confer Act. xxi. 30. Præterea vox πάλιν, *iterum*, satis ostendit, Judæos voluisse rursus illud in Christum facere, quod et antea facturi erant, hoc est, lapidare ipsum

voluisse ver. 31. Quo etiam in loco vox πάλιν occurrit, atque aliud porro tempus manifeste designat, quo Judæi ex simili occasione voluerunt Christum lapidibus obruere, de quo legere est Joan. viii. 59. Nam ibi etiam ex Christi sermone, se ante Abrahamum fuisse dicentis ver. 58. Judæi recte judicarunt, Christum naturam quandam, in qua ante Abrahamum extiterit, hoc est divinam, sibi tribuisse, adeoque Deum se dixisse.

7. Pergo ad tertium modum, quo Christum, etiam quatenus homo est, in Scripturis Dei Filium dici Episcopius animadvertit; nempe "quia a Patre ex "mortuis ad vitam immortalem suscitatus, et veluti "ex utero terræ, nulla mediante matre, genitus "denuo est, Act. xiii. 32, 33." Resp. Christus hac ratione Filius Dei unigenitus dici non potuit, siquidem hoc sensu pii omnes, qui resurgunt, dicuntur *filii Dei, quia filii resurrectionis sunt*, Luc. xx. 36. Ratione quidem resurrectionis suæ Christus homo dici potuit *primogenitus*, scil. ex mortuis, adeoque diserte dicitur Col. i. 18.[c] quia omnium mortuorum primus a morte ad vitam rediit, nunquam deinceps moriturus. Ad hæc, in locis Scripturæ, in quibus vox μονογενὴς occurrit Christo tributa, Deus Pater dicitur Filium suum unigenitum in mundum misisse atque hominibus dedisse, Joan. iii. 16. 1 Joan. iv. 9. Itaque unigenitus Dei Filius erat, cum in hunc mundum primum veniebat, non tum demum, postquam per mortem ex hoc mundo sublatus, ac deinde ex mortuis suscitatus, ad alterum, hoc est, cœlestem mundum migraturus erat. Cæterum cum in loco ab Episcopio citato, nempe Act. xiii. 32, 33. apostolus Paulus verba Davidis in Psalmo ii°. *Tu es Filius*

[c] Confer Apocal. i. 5. GRABE.

meus, ego hodie te genui, Christi ex mortuis resurrectioni accommodat, contra novos Artemonitas notandum est, id non ita accipiendum esse, quasi demum per ac post resurrectionem Christus cœperit esse excellentissimo modo Dei Filius, et ab eo gigni, sed quia tum potentissime per resurrectionem verus atque unigenitus Dei Filius declaratus atque ostensus fuerit. Hic enim est Scripturæ mos, ut res tum dicantur fieri, cum manifestantur et sese produnt. Hinc Justinus Martyr, ut alibi observavimus, in Dialogo cum Tryphone, citato Psalmistæ loco, continuo subdit[d], *Τότε γένεσιν αὐτοῦ λέγων γίνεσθαι τοῖς ἀνθρώποις, ἐξότου ἡ γνῶσις αὐτοῦ ἔμελλε γίνεσθαι*, "Tum nativitatem ejus "contingere hominibus affirmans, cum notio ejus con-"tingat[e]." Ita sane Paulus ipse semet interpretatur in Epist. ad Rom. i. 3, 4. *Περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα· τοῦ ὁρισθέντος υἱοῦ Θεοῦ ἐν δυνάμει, κατὰ πνεῦμα ἁγιωσύνης, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν. De Filio suo, qui factus est ex semine Davidis secundum carnem; definitus vero* (sive declaratus) *fuit Filius Dei potenter, secundum Spiritum sanctitatis, per resurrectionem ex mortuis.* Ubi *ὁρισθέντος* idem esse ait Chrysostomus[f] quod *δειχθέντος, ἀποφανθέντος, κριθέντος, ὁμολογηθέντος παρὰ τῆς ἁπάντων γνώμης καὶ ψήφου.* "Qui demonstratus, declara-"tus, judicatus, confessus est omnium sententia et "suffragio esse Filius Dei." Sic et Græcorum scholia, *Ὁρισθέντος, τοῦτ' ἔστιν, ἀποδειχθέντος, ἀποφανθέντος·*

[d] Pag. 316. [§. 88. p. 186.]

[e] [Insignem locum ex Methodii Symposio adducit Thirlbius, *Τὸ δὲ Ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε, ὅτι προόντα ἤδη πρὸ τῶν αἰώνων ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἐβουλήθην καὶ τῷ κόσμῳ γεννῆσαι, ὃ δή ἐστι, προσθὲν ἀγνοούμενον γνωρίσαι.* Orat. VIII. p. 112.]

[f] [Hom. I. in Rom. vol. IX. p. 432.]

Definiti, h. e. demonstrati, declarati. Syrus quoque vertit, *qui agnitus est;* et in eundem sensum versio Æthiopica, *quem declaravit,* scil. Deus Pater, *esse Filium Dei.* Solus Latinus interpres (contra fidem codicum Græcorum omnium[g]) reddit, *Qui prædestinatus est Filius Dei;* quasi in textu scriptum esset, προορισθέντος. Cujusmodi vero Dei Filius per resurrectionem declaratus fuit Christus ac demonstratus? Certe Filius Dei, Deo Patri suo coessentialis, qui proinde Deus ipse sit. Quemadmodum enim hoc in loco κατὰ σάρκα, *secundum carnem,* denotat humanam Christi naturam, sic etiam κατὰ πνεῦμα ἁγιωσύνης, *secundum Spiritum sanctitatis,* divinam ejus naturam designat; ac sicut *secundum carnem* Christus Davidis ex semine, hoc est, filius Davidis; ita *secundum Spiritum sanctitatis* Dei Filius dicitur; πνεῦμα, *Spiritum,* in Christo, præsertim cum carni ejus opponitur, divinam ejus naturam denotare toties observavimus, ut non opus sit de eo rursus lectorem moneamus. Neque mirum videri debet, quod Christus, qua Filius Dei et Deus est, hic appelletur etiam *Spiritus sanctitatis,* quam appellationem tertiæ divinitatis personæ plerumque tribuimus; siquidem eadem divina spiritualis et sancta natura unicuique Trinitatis ὑποστάσει communis est. Unde et ab Herma, Pauli coætaneo, divinam personam Filii Dei *Spiritum Sanctum,* et ab Ignatio, viro quoque apostolico et dictionis Paulinæ 42
sedulo æmulatore, πνεῦμα ἄμωμον, *Spiritum immaculatum* diserte dici, observavimus Def. Fid. Nic. I. 2. 5. [p. 54.] Cæterum hunc Pauli apostoli textum idem Ignatius omnino respexisse, ejusque veluti paraphrasin quandam tradidisse mihi videtur in illustri loco, quem aliquoties in hoc opere et alibi citavimus,

g [Sed vide Griesbach.]

Epistolæ ad Ephesios[g], Εἷς ἰατρός ἐστιν, σαρκικός τε καὶ πνευματικὸς, γεννητὸς καὶ ἀγέννητος, ἐν σαρκὶ γενόμενος Θεὸς, (ἐν ἀνθρώπῳ Θεὸς, legunt Athanasius, Theodoretus et Gelasius,) ἐν θανάτῳ ζωὴ ἀληθινὴ, καὶ ἐκ Μαρίας, καὶ ἐκ Θεοῦ. " Unus est Medicus carneus " et spiritualis, genitus et ingenitus, in carne (sive " in homine) Deus, in morte vita vera, et ex Maria, " et ex Deo." Hic, ut apud Paulum, duplex Christo natura tribuitur, σαρκικὴ καὶ πνευματικὴ, *carnea et spiritualis:* juxta carneam naturam, hoc est Paulo κατὰ σάρκα, Christus genitus sive factus, et homo mortalis appellatur; secundum spiritualem naturam, quod Paulo est κατὰ πνεῦμα ἁγιωσύνης, ingenitus sive non factus, vita vera, adeoque Deus dicitur; ut carneus, ex Maria, hoc est, ex semine Davidis; ut spiritualis, ex Deo, hoc est, Dei Filius dicitur. Confer 1 Tim. iii. 16. 1 Pet. iii. 18, 19, 20.

8. Restat quartus atque ultimus modus, quo Christum hominem Dei Filium in Scripturis dici voluit Episcopius, nempe, " Quia Jesus Christus, ex " morte suscitatus, hæres ex asse constitutus est " in domo Patris sui, ac proinde bonorum omnium " cœlestium et Patris sui ministrorum omnium scil. " angelorum Dominus; Heb. i. 2." Resp. Christum hac tantum ratione *proprie* dici non potuisse Dei Filium, nedum ejus Filium unigenitum. Hæres enim non est necessario verus ac naturalis, nedum unigenitus ejus Filius, cujus hæres est; siquidem agnatus quispiam, aut etiam extraneus, in hæredem adscisci atque assumi potest. Deinde Dominus noster, ut paulo superius dictum est, fuit Dei Filius unigenitus, cum primum a Patre suo in hunc mundum missus fuit; non igitur tum demum Filius Dei

[g] [§. 7. p. 13.]

unigenitus factus est, cum in cœlestem Patris sui domum receptus hæres ibi ac Dominus omnium constitutus fuit.

Ad locum autem quod attinet Epistolæ ad Hebræos i. 1, 2. non ibi dicitur Christus Dei Filius, nedum unigenitus, quod hæres omnium constitutus fuit; sed contra is hæres factus dicitur, qui prius Filius fuit, idque Filius, per quem Deus Pater sæcula condiderat, quique adeo ante sæcula fuit. Verba sunt, *Deus in hisce ultimis diebus locutus est nobis per Filium suum, quem constituit hæredem omnium,* δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησεν, *per quem etiam sæcula condidit*, seu condiderat. Ubi interpretatio Socinistarum, Deum nempe dici per Filium sæcula condidisse, quod per ipsum genus humanum reformavit atque instauravit, et in novum quendam statum transtulit, prodigiosum est commentum. Sane juramento aliquis tuto affirmare possit, ex Hebræis, ad quos scripta fuit illa Epistola, ne unum quidem fuisse, qui scriptoris verba hoc sensu intellexerit, aut vel per somnium cogitaverit, per τοὺς αἰῶνας, *sæcula*, significatum fuisse tantum genus humanum, nedum ejus partem illam, cui tunc temporis evangelii lux affulserat. Οἱ αἰῶνες, *sæcula*, pro rerum creatarum universitate est Hebræismus, qui et rursus in hac ad Hebræos Epistola occurrit, xi. 3. Πίστει νοοῦμεν κατηρτίσθαι τοὺς αἰῶνας ῥήματι Θεοῦ, *Per fidem intelligimus constructa fuisse sæcula verbo Dei.* Neque alibi, ut opinor, vel in sacris literis N. Testamenti, vel apud Græcum ullum scriptorem profanum, τοὺς αἰῶνας isto sensu dici reperias. In Judæorum autem liturgia Deus רב העולמים *Dominus* τῶν αἰώνων, *sæculorum*, hoc est, *rerum omnium creatarum*, passim dicitur. Faciunt nempe illi, ut ab Hebraicæ

literaturæ peritis observatum est, triplicem עולם *æonem* seu mundum. Primus est עולם השפל *mundus inferior*, h. e. regio ista elementaris; secundus est עולם התוכו *mundus medius*, orbes scil. cœlestes; tertius est עולם העליון *mundus superior*, nempe domicilium divinæ Majestatis et angelorum; quod apostolus vocat *tertium cœlum*, 2 Cor. xii. 2. Hos igitur omnes *αἰῶνας*, hæc omnia sæcula, hos mundos omnes Deum Patrem per Filium suum condidisse, divinus scriptor voluit docere. Quod et rursus in eodem capite diserte affirmat ver. 10, 11, 12. ubi ait ad Dei Filium dicta fuisse ista Psalmistæ verba[h]; *Tu in principio, Domine, terram fundasti, et opera manuum tuarum sunt cœli. Ipsi peribunt, Tu autem permanes; et omnes ut vestimentum veterascent, ac veluti amictum complicabis eos, et mutabuntur. Tu autem idem es, et anni tui non deficient.* Quid hic rursus faciunt hæretici? antiquum obtinent. Negant enim citatam Psalmistæ periochen ad Dei Filium dictam fuisse; ejusque tantummodo partem illam, quæ est de re nondum facta, sed olim futura, nempe mundi abolitione, ad Filium ab auctore accommodari affirmant. Verum (ut taceam, manifestum authoris institutum esse, Filii Dei præstantiam ex iis rebus demonstrare quæ ipsi jam actu competerent; quin et creationem et abolitionem mundi pariter esse opus divinæ omnipotentiæ, quæ nulli
43 creaturæ communicari possit) quid hoc est aliud, quam divino scriptori, veluti in os, impudenter contradicere? atqui, inquiunt, nimis manifestum est, ista Psalmistæ verba ad summum Deum, nempe Deum Patrem dicta fuisse. Esto; quid tum? an inde se-

[h] Psal. cii. 25.

quitur, non etiam ad Filium Dei dicta fuisse? Imo contra, quicquid Deo Patri, ut rerum omnium Conditori, dictum est, etiam Dei Filio dictum fuit; siquidem Deus Pater per Filium universa condidit, ut author supra dixerat. Cæterum quanquam Psalmus iste cii. nihil aliud esse videatur, quam oratio seu populi, seu prophetæ, Deo supplicantis pro restauratione civitatis Hierosolymitanæ a Chaldæis eversæ, tamen (ut a plerisque interpretibus observatum est) sicut terrena Jerusalem figura fuit ecclesiæ Christi, sic ea, quæ in Psalmo de restauratione terrenæ Jerusalem dicuntur, mystice referenda sunt ad ædificationem spiritualis et supernæ Jerusalem, hoc est, ecclesiæ, quæ Christi civitas ac regnum est. Etenim non nisi in Christo et ecclesia perfecte implentur ista hujus Psalmi; *Tu exurgens, Domine, misereberis Sion; quia tempus miserendi ejus, quia venit tempus.* Et, *Timebunt gentes nomen tuum, Domine, et omnes reges terræ gloriam tuam; quia ædificavit Dominus Sion, et videbitur in majestate sua;* et, *Dominus de cœlo in terram aspexit,* &c. item, *In conveniendo populos in unum, et reges ut serviant Domino.* Quare et reliqua, quæ ibi de Deo dicuntur, ad Christum pertinent. Quod quidem si ex contextu Psalmi nullo modo pateret, tamen divini scriptoris authoritati omnino concedendum esset. Addam, etiam sensum Psalmi literalem, qua nempe respicit liberationem populi Dei ex captivitate Babylonica, ad Christum pertinere, quatenus is, ut ὁ λόγος et Filius Dei semper cum Deo Patre suo existens, semper et ab initio ecclesiæ præfuit et prospexit, adeoque providentia sua res omnes creatas rexit et gubernavit. Neque enim putandum est, (monente Tertulliano, et consentiente universa Christi ecclesia,) "sola opera

" mundi per Filium facta, sed et quæ a Deo exinde " gesta sunt." Hinc et Paulus apostolus 1 Cor. x. 9. satis aperte docet, Christum fuisse, qui populo Israelitico, ex ergastulo Ægyptiacæ servitutis educto, in deserto præfuit et præivit, ad terram promissam ipsum quasi manu ducens. Vide omnino quæ hac de re fuse disseruimus Def. Fid. Nic. I. 1. fere per totum; imprimis vero 12, 14, 15, 16.

Verum ita porro argumentantur impii et importuni homines; Si author Epistolæ hoc Psalmistæ testimonium eo citasset, ut probaret, per Filium Dei mundum fuisse conditum, a scopo atque instituto suo omnino aberrasset; siquidem propositum ipsi fuit, eam tantummodo Filii præstantiam ostendere, quæ ipsi accessit ad dextram divinæ Majestatis jam collocato ver. 4. ad cujus generis præstantiam creatio mundi nullo modo pertinet. Sed contra, ex eo quod author locum illum Psalmistæ de creatione rerum omnium citet, Filioque dictum fuisse diserte affirmet, nos certum habemus, propositum ipsi non fuisse, eam solummodo Filii præstantiam ostendere, quæ ipsi demum post exaltationem ad dextram Dei Patris accessit. Præterea in ipso capitis initio author tria de Servatore nostro strictim dixerat, quod sit Filius Dei scilicet διακριτικῶς, quod per ipsum condita fuerint sæcula, ac denique quod hæres omnium constitutus sive declaratus fuerit, nempe tum, cum in carne sua ad supremum cœlum sublatus, ibique ad dextram Dei Patris collocatus fuit. Hisce singulis rationibus non modo prophetis Dei, quod ante significatum fuit, sed et ipsis angelis longissime præstare Dominum nostrum, author deinceps ostendit, allatis ex S. Scriptura testimoniis; quorum hoc, quo de agimus, ad secundam illam manifestissime pertinet.

Quare in ver. 4. vox γενόμενος verti debet *qui est;* aut cum Chrysostomo et Theophylacto exponenda per *ostensus*, sive *declaratus*. Urgent demum sophistæ, si author epistolæ revera credidisset et pro rato habuisset, per Filium Dei creaturas omnes conditas fuisse, quorsum tanto opere inter ipsum et angelos collationem instituerat? Eccui dubium esse potuit, quin Creator creaturis sit præstantior? Nemini sane, inquam ego. At vero fuere ea ætate, qua scripta fuit hæc ad Hebræos Epistola, perplures, nempe Cerinthiani et alii, qui creationem mundi, saltem hujus aspectabilis, angelis tribuerent; Jesum nostrum interea habentes pro mera creatura, adeoque pro puro puto homine, ante Mariam non existente, proinde angelis longe longius inferiore. Quinetiam carnales Judæi, qui evangelii doctrinam nondum acceperant, fratres eorum, ad quos author Epistolam scripsit, Christum, sive Messiam a prophetis promissum, nihil aliud quam hominem futurum crediderunt; angelos vero plerique ex ipsorum magistris in creatione mundi inferioris Dei fuisse συνεργοὺς existimarunt, iisque a Deo dictum fuisse illud, *Faciamus hominem*, &c. Gen. i. 26.[i] Adversus hos omnes certe non frustra omnino laboravit divinus scriptor 44
in explicando Christi Filii Dei præ angelis ὑπεροχὴν et excellentiam; adversus hos apposite admodum docet, creationem rerum omnino opus esse supremi Dei per Filium suum, qui et ipse Deus sit; neque angelis competere ulla ex parte potuisse; utpote qui et ipsi creaturæ sunt, Deo omnium Creatori ministrantes, ut mox dicit ver. 14.

Redeo tandem ad verba authoris in ver. 2. *Deus*

[i] Vide P. Fagium in loc et Phil. Jud. lib. de opificio 6. dierum, et Justin. Dial. cum Tryph. p. 285. [§. 62. p. 159.]

in hisce ultimis diebus locutus est nobis per Filium suum, quem hæredem omnium constituit, per quem etiam sæcula condiderat. Equidem satis perspicuum est, sacrum scriptorem voluisse in verbis illis ostendere congruitatem divinæ οἰκονομίας, qua ita comparatum fuit, ut per quem mundus in principio fuit conditus, per eundem Filium in plenitudine temporis etiam instauraretur; ut qui Dominus fuit in veteri creatione, idem et in nova hæres atque Dominus fieret. Quomodo etiam Paulus apostolus manifeste ratiocinatur in capite primo Epistolæ ad Colossenses; ubi eundem Dei Filium, quem *Primogenitum omnis creaturæ*, (h. e. ante res omnes creatas ex Deo Patre genitum,) et rerum omnium Conditorem prædicaverat ver. 15, 16, 17. (de creatione enim proprie dicta ibi agi qui negat, eadem confidentia neget, creationem illam uspiam in S. Scripturis describi, adeoque ipsum caput primum Geneseos allegorice exponendum esse contendat,) mox ver. 18. concelebrat ut κεφαλὴν τοῦ σώματος τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἀρχὴν πρωτότοκον ἐκ τῶν νεκρῶν, *caput corporis, id est, ecclesiæ, et principium primogenitum ex mortuis;* deinde ἀμέσως ibidem hanc rationem subjungit, ἵνα γένηται ἐν πᾶσιν αὐτὸς πρωτεύων, *ut in omnibus ipse primas teneret*, hoc est, ut omnimodo, ratione scilicet tam restitutionis quam institutionis rerum, tum qua principium mundi, tum qua caput ecclesiæ, super omnes emineret.

Itaque tandem omnibus quatuor modis, quibus Christum, quatenus homo est, Dei Filium κατ' ἐξοχὴν in Scripturis dici contendit Episcopius, expensis atque examinatis, manifestum fecimus, nullo istorum modorum Christum proprie dici posse Filium Dei unicum sive *unigenitum*. Quin et ex abundanti ostendimus in locis Scripturæ, quibus modi isti con-

tineri videntur, longe aliam atque excellentiorem Servatoris nostri filiationem, (qua scilicet antequam homo factus fuit, adeoque ante res omnes creatas, apud Deum Patrem, ut unicus ejus Filius, extiterit,) satis perspicue significari.

9. Pergo ad tertium nostrum argumentum, ab ordine et contextu symboli ipsius desumptum. Manifestum est, quatuor modos filiationis Jesu Christi, quos memorat Episcopius, omnes alibi in symbolo exprimi, proinde in verbis illis, *Filium Dei unigenitum*, minime significari, nisi in tam brevi formula ταυτολογίαν admittamus. Secundus modus, de missione sive unctione Servatoris nostri ad munus et officium suum, proxime ante significatus fuit in voce *Christum*. Reliqui tres modi, nempe de conceptione per Spiritum S., de resurrectione ex mortuis, ac demum de exaltatione ad dextram Dei Patris, omnes postmodum distinctis articulis expressi sunt. Quare cum in symbolo confitemur Jesum Christum *Filium Dei unigenitum*, aliam plane filiationem, quæ ad neutrum istorum modorum referenda sit, nempe divinam, ipsi competere omnino significamus.

Vehementer quidem, pro more suo, contendit Irenici author[k], quæ post verba symboli, "et in Jesum "Christum Filium ejus unigenitum," sequuntur, tantummodo Filii Dei descriptionem esse, "ea propter "additam, ut qualis Filius Dei hic intelligatur, con- "staret; nimirum qui natus est ex Maria Virgine, "crucifixus, mortuus, resuscitatus, receptus in cœlos, "sedens ad dextram Patris, et venturus ad judican- "dum vivos et mortuos; quæ omnia singularem et "unigenitum propriumque Dei Filium indicant." Verum toto hic cœlo errat hæreticus. Nam 1. nemo

[k] Iren. p. 70.

sanus facile credet, in tam conciso symbolo ea omnia, quæ post confessionem de Filio Dei unigenito, mox de eodem subjiciuntur, tantum ἐξηγητικῶς addita fuisse, ut qualis sit ille Dei Filius constaret; nam dimidiam saltem symboli partem ista constituunt. 2°. Pleraque eorum, quæ subsequuntur, ad declarationem Filiationis Jesu Christi nullo modo pertinent, nempe ista, "passus sub Pontio Pilato, crucifixus, "mortuus, sepultus, qui ad inferos descendit." Quare 3°. omnino statuendum est, quæ in symbolo post professionem fidei in Filium Dei unigenitum sequuntur, neutiquam ideo tantum adjecta fuisse, ut qualis sit ille Filius Dei, in quem credendum sit, clarius intelligeretur; sed ut ostenderetur porro, quid Filius ille Dei pro nobis fecerit et passus fuerit, seu qualem ipse dispensationem pro nostra salute susceperit et sustinuerit; nempe quod per Spiritum S. conceptus, ex Virgine Maria natus, adeoque homo factus, sub Pontio Pilato passus fuit, &c. Hoc nos docet, qui sensum Romanæ ecclesiæ hoc symbolo utentis optime novit, Ruffinus in expositione symboli, his verbis[1]: "Posteaquam propositus ordo "fidei ineffabile sacramentum Filii de Patre nati-"vitatis exposuit, nunc ad humanæ salutis dignatio-"nem dispensationemque descendit; et hunc, quem
45 "supra dixit unicum Filium Dei et Dominum nos-"trum, nunc dicit, *qui natus est de Spiritu Sancto* "*ex Maria Virgine.* Hæc jam inter homines "dispensationis nativitas est, illa divinæ substantiæ; "hæc dignationis est, illa naturæ." Quæ Ruffini expositio ut melius intelligatur, sciendum est, omnem de Christo sermonem ab antiquis ecclesiæ doctoribus in duas omnino partes distributum fuisse, scil. τὴν

[1] [§. 8. p. ccv.]

θεολογίαν καὶ τὴν οἰκονομίαν, "theologiam et dispensa-
"tionem[m]." *Theologiam* vocarunt, quæ ad divinitatem Servatoris nostri pertinent; quod nempe Filius Dei sit, ante omnia sæcula ex Deo Patre genitus, adeoque Deus; quodque per ipsum sæcula condita fuerint. *Dispensationem* appellarunt incarnationem ejus, et quicquid in assumpta carne hic in terris gessit ad procurandam salutem humani generis. Quare in symbolo, quod Apostolorum dicitur, verba quibus fidem nostram profitemur in Christum, ut in Filium Dei unigenitum, ad θεολογίαν spectant; quæ vero sequuntur de conceptione ejus per Spiritum S., de nativitate ex Virgine, de passione, &c. ad οἰκονομίαν omnino referenda sunt[n]. Ita semper episcopi et doctores ecclesiæ catholicæ, inde ab ipsis apostolorum temporibus, regulam fidei de Christo Domino nostro et ipsi intellexerunt, aliisque exposuerunt. Sic Ignatius in genuina Epistola ad Ephesios[o]; Ὁ γὰρ Θεὸς ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ἐκυοφορήθη ὑπὸ Μαρίας κατ' οἰκονομίαν Θεοῦ, ἐκ σπέρματος μὲν Δαβὶδ, πνεύματος δὲ ἁγίου· ὃς ἐγεννήθη καὶ ἐβαπτίσθη, κ. λ. "Deus enim "noster Jesus Christus conceptus est ex Maria, *se-*
"*cundum dispensationem* Dei, ex semine quidem David,
"Spiritu autem Sancto; qui natus est et baptizatus,
"&c." Itaque conceptio ex Maria Virgine, nativitas, &c. Ignatio judice, non ad descriptionem Filii Dei, sed ad οἰκονομίαν illam pertinent, quam Filius Dei, qui et Deus ipse est, nostræ salutis causa suscepit. Similiter Justinus in loco, quem jam supra ex alia occasione semel atque iterum laudavimus, in Dial. cum Tryph. fidem de Christo, quæ ab omnibus

[m] Vide Annotat. Valesii in Eus. Hist. Eccl. p. 4. et 5.

[n] Confer Gal. iv. 4. cum Eph. i. 10.

[o] Edit. Vos. p. 27. [§. 18. p. 15, 16.]

qui sub evangelio vivunt ad salutem requiritur, hanc esse ait, qua nempe agnoscunt[p] *τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ υἱὸν, ὃς καὶ πρὸ ἑωσφόρου καὶ σελήνης ἦν, καὶ διὰ τῆς παρθένου γεννηθῆναι σαρκοποιηθεὶς ὑπέμεινεν, ἵνα διὰ τῆς οἰκονομίας ταύτης ὁ πονηρευσάμενος τὴν ἀρχὴν ὄφις καὶ οἱ ἐξομοιωθέντες αὐτῷ ἄγγελοι καταλυθῶσι· κ. λ.* "Christum " Dei Filium, qui et ante Luciferum et Lunam fuit, et " ex Virgine caro factus nasci sustinuit; ut per hanc " *dispensationem* is qui a principio maligne egit ser- " pens et assimilati ipsi angeli debellarentur, &c." Hic etiam ipsa ex Virgine nativitas ad dispensationem, quam Filius Dei ante sæcula existens nostri causa subiit, diserte refertur. Irenæus itidem lib. I. 2. regulam fidei tradens per omnes ecclesias receptam, (quam et supra[q] maxima ex parte recitavimus,) post fidei professionem in Filium Dei *τὸν μονογενῆ*, hoc est, post *θεολογίαν*, mox subdit, Spiritum S. per prophetas prædixisse *τὰς οἰκονομίας, καὶ τὰς ἐλεύσεις, καὶ τὴν ἐκ παρθένου γέννησιν, καὶ τὸ πάθος, καὶ τὴν ἔγερσιν ἐκ νεκρῶν, καὶ τὴν ἔνσαρκον εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἀνάληψιν τοῦ ἠγαπημένου Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν*, " Dispensationes " et adventus, et generationem ex Virgine, et passio- " nem, et resurrectionem a mortuis, et cum carne in " cœlos ascensum dilecti Christi Jesu Domini nostri." Ubi articulos symboli de adventu Servatoris nostri in hunc mundum, hoc est, de ejus ex Virgine nativitate, de passione, et de reliquis quæ hic in terris gessit usque ad suum in cœlos ascensum, ad *οἰκονομίας* expresse refert, quas Filius ille Dei unigenitus propter nostram salutem sustinuit. Idem lib. IV. 62.[r] fidem hominis spiritualis, hoc est, vere Christiani et catholici, de SS. Trinitate pulchre describit his verbis;

[p] Pag. 264. [§. 45. p. 141.] Vid. supra II. 14. [p. 61.]
[q] IV. 5. [p. 88.] [r] [c. 33, 7. p. 272.]

Πάντα αὐτῷ συνέστηκεν· εἰς ἕνα Θεὸν παντοκράτορα, ἐξ οὗ τὰ πάντα, πίστις ὁλόκληρος· καὶ εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν κύριον ἡμῶν, δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ τὰς οἰκονομίας αὐτοῦ, δι' ὧν ἄνθρωπος ἐγένετο ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, πεισμονὴ βεβαία· καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, τὸ τὰς οἰκονομίας Πατρός τε καὶ υἱοῦ σκηνοβατοῦν καθ' ἑκάστην γενεὰν ἐν τοῖς ἀνθρώποις, καθὼς βούλεται ὁ Πατήρ. i. e. "Omnia illi constant; in unum Deum omnipoten- "tem, ex quo omnia, fides integra; et in Filium Dei "Jesum Christum Dominum nostrum, per quem "omnia, et *dispensationes ejus*, per quas Filius Dei "factus est homo, persuasio firma; et in Spiritum "Dei, qui dispensationes et Patris et Filii, singulis "ætatibus, prout vult Pater, hominibus manifes- "tavit." Hic rursus vir sanctus duplicem Christianorum de Christo cognitionem ac fidem in canone fidei ecclesiastico contineri ostendit; unam, quæ divinam ejus personam respicit, qua nempe credunt, ipsum esse Filium Dei, per quem omnia facta sunt; alteram ad dispensationes ejus pertinentem, qua agnoscunt, Filium illum Dei hominem factum esse, &c. Utra jam symboli expositio præferenda sit, horum apostolicorum virorum ac martyrum, (quibus consentiunt Patres catholici, qui subsecuti sunt, ad unum omnes,) an authoris Irenici, hesterni dogmatistæ, haud difficile erit judicium.

10. Restat quartum atque ultimum nostrum argumentum a sensu atque interpretatione primævæ ecclesiæ catholicæ deducendum. In tribus primis 46
sæculis (de ævis subsequentibus nemo dubitat) titulus Filii Dei *unigeniti* sive *unici*, Christo tributus, constanti ac perpetuo catholicorum omnium doctorum usu in hunc sensum plane determinatus fuit, ut divinam ejus ante omnia sæcula ex ipso Deo Patre

generationem significaret. Illud Tertulliani[s] de Filio Dei est vox omnium consona; "Primogenitus, ut "ante omnia genitus; et unigenitus, ut solus ex Deo "genitus, proprie de vulva cordis ipsius." Nam illi omnes non alium Filium Dei unigenitum agnoverunt, quam qui ex ipsa Dei Patris essentia, hoc est, ex æterna mente λόγος et Verbum, genitus fuerit, ut abunde demonstravimus Def. Fid. Nic. sect. II. per totam. Quod quidem adeo certum ac manifestum est, ut de scriptoribus illis Antenicænis, qui Filii Dei unigeniti æternitatem negasse videntur, (sed videntur tantum, ut in dicto opere liquido ostendimus[t],) fateri tamen cogatur ipse Petavius[u], rigidus alioquin illorum censor, quod "de Patris esse sub-"stantia, sive natura, Filium assererent." Quid igitur hic desideramus? nonne modum illum filiationis Jesu Christi peculiarem, de quo loquitur Episcopius, satis aperte in hoc symbolo expressit Romana ecclesia, iis verbis usa, quibus ea ætate eademque in ecclesia modum illum significari apud omnes in confesso fuit? quid refert, si quis hesternus hæreticus verba aliter explicari posse contendat? symbola certe ecclesiæ ex ipso ecclesiæ sensu, non ex hæreticorum cerebello exponenda sunt. Quod posterius si fieret, Deum immortalem! quam cito ex omnibus fidei nostræ articulis ne unus quidem nobis satis sanus atque integer relinqueretur. Symbola ecclesiæ non tenet, qui aliter quam ecclesia intelligit. Optime enim hic author libri de Recta Confessione, Justino ascripti, in ipso initio[x]; *Οὐ γὰρ ἁπλῶς ἡ πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν υἱὸν δοξολογία τὴν σωτηρίαν ἡμῖν πορίζει, ἀλλ' ἡ ὑγιὴς τῆς τριάδος ὁμολογία τῶν ἀποκειμένων τοῖς εὐσεβέ-*

[s] Adv. Prax. c. 7.
[t] Def. Fid. Nic. sect. III.
[u] De Trin. I. 5. 7.
[x] [Pag. 420.]

σιν ἀγαθῶν τὴν ἀπόλαυσιν δωρεῖται· ἐπεὶ καὶ τῶν ἑτεροφρόνων ἀκούσεταί τις τὸν Πατέρα καὶ τὸν υἱὸν ἀνυμνούντων, ἀλλ' οὐ κατ' ὀρθὴν ἔννοιαν τὸ σέβας προσαγόντων. i. e. "Non enim simplex Patris et Filii glorificatio salutem "nobis affert, sed sana Trinitatis confessio eorum, "quæ piis reposita sunt, bonorum fruitionem donat; "nam et heterodoxos aliquis audiat Patrem et Filium 'hymnis celebrare, verum non secundum rectam no-'tionem cultum præstare." Apposite itidem Cyprianus ad Jubaianum de hæreticis baptizandis[y], in verba illa Christi, *Ite et docete omnes gentes, baptizantes eas in nomine Patris, Filii, et Spiritus Sancti*, "Insi-"nuat Trinitatem, cujus sacramento gentes bapti-"zarentur. Numquid hanc Trinitatem Marcion "tenet? numquid eundem asserit, quem et nos, "Patrem Creatorem? numquid eundem novit Filium "Christum, de Maria Virgine natum, qui Sermo "caro factus sit, &c. Longe alia est apud Marcio-"nem, sed et apud cæteros hæreticos fides; imo nihil "est apud ipsos nisi perfidia et blasphemia et con-"tentio, sanctitatis et veritatis inimica."

Ita sane et nos redarguamus Episcopium aliosque, qui nos volunt Arianos et Socinistas pro fratribus habere, propterea scilicet quod commune ecclesiæ symbolum recipiant, fidemque in Christum Filium Dei unigenitum nobiscum profiteantur. Nunquid enim isti in eundem Filium Dei unigenitum credunt, in quem et nos catholici hodie credimus, et catholica Christi ecclesia semper olim credidit? certe longe alia est istorum fides, imo nihil est apud ipsos nisi perfidia. Credit ecclesia, crediditque semper, in Filium Dei unigenitum, qui nempe ante omnia sæ-

[y] [Pag. 131.]

cula ex ipso Deo Patre genitus fuerit, adeoque Deus ipse sit; qualem Dei Filium neutra ista hæresis sincere confitetur. Arianis scilicet (si ipsorum dogmati mangonium demas) Filius Dei unigenitus est revera creatura ex nihilo facta, licet omnibus creaturis excellentior, atque ante ipsas producta. Socinistis est nudus homo, qui ante nativitatem ex Virgine non extiterit. Utrique igitur, dum fidem ecclesiæ de Filio Dei unigenito verbo tenus profitentur, hæresin prorsus et blasphemiam sentiunt, atque in animo concipiunt. Porro ex iis quæ de symbolo Apostolorum dicto tam prolixe disseruimus, perspicere licet Catechistæ Racoviani vanitatem et stultitiam, seu mavis summam impudentiam, gloriantis, se suosque de Christi persona[z] "id solum credere, quod natura "sit homo verus, qualem esse testatur fidei symbo-"lum, quod vulgo Apostolicum vocant, quod secum "universi Christiani amplectuntur.'

47

CAP. VI.

De symbolo veteri orientali.

1. AD quartam ac postremam thesin nostram tandem accedimus, quæ est hujusmodi;

In symbolo sive regula fidei, quæ ante synodum Nicænam in orientis ecclesiis antiquissimis obtinuit, modus iste specialis filiationis Jesu Christi, quo nempe in potiori sua natura ante omnia sæcula extitit, ex ipso Deo Patre genitus, adeoque Deus, disertis verbis traditus ac declaratus fuit.

[z] Cat. Rac. de Cognit. Christi c. 1.

2. Non est dubitandum, quin ecclesiæ orientales ante synodum Nicænam symbolum suum habuerint, seu mavis symbola sua; symbola volo latiora atque explicatiora primo illo atque antiquissimo symbolo, quod Episcopius commemorat, his tantummodo verbis concepto, "Credo in Deum Patrem, Filium, et "Spiritum S." Namque Romanæ cæterisque ecclesiis occidentalibus ante concilium Nicænum suum fuisse symbolum, simplici illa Trinitatis confessione majus, non modo ex Ruffino et Augustino, verum etiam ex Tertulliano et Cypriano, tertii sæculi scriptoribus, satis perspicuum est. Ac de Romana quidem ecclesia, quam secutæ sunt fere cæteræ occidentales, expressa sunt verba, a Vossio citata, Vigilii lib. IV. de Eutyche, ubi sic scribit; "Fidelium uni-"versitas profitetur credere se in Deum Patrem "omnipotentem, et in Jesum Christum Filium ejus "unicum, Dominum nostrum. Huic capitulo ob id "iste calumniatur: Cur non dixerit, *in unum Deum* "*Patrem et in unum Jesum Christum Filium ejus*, "juxta Nicæni decretum concilii? Sed Romæ, et "antequam Nicæna synodus conveniret, a tempori-"bus apostolorum usque ad nunc, et sub beatæ me-"moriæ Cœlestino, cui iste rectæ fidei testimonium "reddidit, ita fidelibus symbolum traditur; nec præ-"judicantur verba, ubi sensus incolumis permanet." Quod si vero ante concilium Nicænum tale symbolum habuere Romana et occidentis ecclesiæ, quid ni et orientales pariter? imo hisce ecclesiis multo magis necessarium fuit ejusmodi symbolum, quam ecclesiæ Romanæ, ob causam quam supra ex Ruffino attuli; quod scilicet illæ in primis sæculis misere fuerint vexatæ ab hæreticis, qui Romanæ ecclesiæ nullam molestiam crearunt. Quin etiam Græci scrip-

tores Antenicæni τὸν κανόνα τῆς πίστεως, *canonem* sive *regulam fidei* passim in scriptis suis commemorant. Irenæus vero Asianus, et Græcis scriptoribus procul dubio annumerandus, regulam illam fuse tradit lib. I. cap. 2. ut supra [p. 88.] ostensum est. Eusebius item Cæsariensis in synodo Nicæna, priusquam Patres symbolum suum condidissent, confessionem fidei latiorem, quam adhuc catechumenus edoctus et in sacro lavacro professus fuerat, recitavit, ut ipse testatur in Epistola ad Cæsarienses, apud Socratem Hist. Eccl. I. 8.

3. Porro statuendum omnino est, orientis ecclesias post editum symbolum Nicænum antiqua sua symbola neutiquam abjecisse. Videmus enim Romanam ecclesiam post synodum Nicænam vetus suum symbolum adhuc retinuisse. Quis vero dubitet, quin idem fecerint orientis ecclesiæ? scilicet decreta concilii Nicæni, utpote œcumenici, ad omnes Christi ecclesias ex æquo pertinebant; ut hac in re ecclesiarum orientis et occidentalium par fuerit ratio. Verum Nicæni Patres nunquam, ut opinor, in animo habuere, vel symbolum plane novum condere, vel symbolum vetus orientale integrum cum additamento aliquo suo tradere; sed tantum articuli veteris symboli de Filio Dei verum atque inde ab initio receptum in ecclesia sensum contra Arianos adstruere. Præmittunt quidem Confessioni suæ de Filio Dei articulum (quanquam neque ipsum integrum) veteris symboli de Deo Patre, eidemque subjungunt aliquid de fide in Spiritum S. Verum id fecerunt, quod existimarent, fidem de Filio Dei haud satis commode aut decenter explicari potuisse sine fidei professione etiam in Deum Patrem et Spiritum S. Hinc post nudam mentionem de Spiritu Sancto

factam, ad articulum de Filio, cui asserendo imprimis intenti erant, continuo redeunt, anathema iis denuntiantes, qui veram atque æternam ejus divinitatem 48
negarent; τοὺς δὲ λέγοντας, ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν, κ. λ. Cæterum post verba illa Confessionis Nicænæ, " et " in Spiritum S." plura deesse, quæ posita fuere in regula fidei primis ecclesiis per orientem recepta, infra fortissimis argumentis demonstrabo. Interea illud certum est, minime voluisse Patres Nicænos, ut symbolum suum deinceps in administratione baptismi obtineret, (etenim huic fini vel ipse ἀναθεματισμὸς, quo clauditur, prorsus repugnat,) sed in usum istum singulis ecclesiis priora sua symbola reliquisse. Certe si illud voluit sancta synodus, Romana et occidentales ecclesiæ, quarum antistites illius magna pars fuere, ipsius vel mentem minus assecutæ sunt, vel authoritatem contempserunt; quod nemini sano in mentem venire potest. Nam Ruffinus in præfatione ad suam symboli Aquilegiensis expositionem diserte testatur, jam sua ætate " Romæ morem anti- " quum servatum fuisse, ut qui gratiam baptismi " suscepturi essent, publice, id est, fidelium populo " audienti, symbolum redderent," nempe vetus Romanum, de quo in præcedentibus locutus fuerat. Et mox ait, se vetus symbolum Aquilegiensis ecclesiæ (quod in quibusdam a Romano diversum fuit) " per baptismi gratiam suscepisse," hoc est, cum ad baptismum accederet, fidem istius symboli professum fuisse.

4. His præmissis, thesis nostræ probationem aggredior. Omnium ecclesiarum antiquissimæ erant ecclesiæ Palestinæ; interque eas prima et antiquissima ecclesia Hierosolymitana, utpote a qua evangelii doctrina primum profecta, deinde ad alias

orbis regiones derivata ac propagata fuit; unde *ἡ μητὴρ ἁπασῶν τῶν ἐκκλησιῶν*, "mater omnium ecclesiarum," a Patribus Constantinopolitanis appellatur in synodica sua Epistola, apud Theodoritum Hist. Eccl. V. 9. Et quanquam ecclesia illa a prima, ut videtur, metropolitarum institutione, fere usque ad concilium Chalcedonense, Cæsareæ ut metropoli subjiceretur, semper tamen ob causam, quam dixi, singulari in honore ab omnibus aliis ecclesiis habita fuit. Cujusmodi autem fuerit vetus symbolum ecclesiæ Hierosolymitanæ, quidque de persona Jesu Christi Domini nostri credendum tradiderit, a nemine certius, quam a Cyrillo, qui circiter ann. Christi 350 ejus ecclesiæ episcopus creatus fuit, cognosci poterit. Is autem dum adhuc catechetes fuit, in catechesibus suis VI. et seqq. competentibus symbolum ecclesiæ Hierosolymitanæ per partes explicavit, quæ omnes conjunctæ hanc Confessionem constituunt:

Πιστεύω εἰς ἕνα Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων· καὶ εἰς ἕνα κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων, Θεὸν ἀληθινὸν, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο· σαρκωθέντα[a] *καὶ ἐνανθρωπήσαντα ἐκ παρθένου καὶ πνεύματος ἁγίου, σταυρωθέντα καὶ ταφέντα· καὶ ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ καθίσαντα ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρός· καὶ ἐρχόμενον ἐν δόξῃ κρῖναι ζῶντας καὶ νεκροὺς, οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος· καὶ εἰς ἓν ἅγιον πνεῦμα τὸν παράκλητον, τὸ λαλῆσαν ἐν τοῖς προφήταις· εἰς ἓν βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν· καὶ εἰς μίαν ἁγίαν καθολικὴν ἐκκλησίαν· καὶ εἰς σαρκὸς ἀνάστασιν· καὶ εἰς ζωὴν αἰώνιον.* i. e. "Credo "in unum Deum Patrem omnipotentem, Factorem

[a] [Sive *ἐν σαρκὶ παραγενόμενον*. Vide Cat. XII. 13.]

" cœli et terræ, et visibilium omnium et invisibilium:
" et in unum Dominum Jesum Christum, Filium
" Dei unigenitum, ex Patre genitum ante omnia
" sæcula, Deum verum, per quem omnia facta sunt;
" incarnatum atque hominem factum ex Virgine et
" Spiritu Sancto, crucifixum et sepultum; et tertia
" die resurgentem a mortuis, et ascendentem in
" cœlos, et sedentem ad dextram Patris; et qui
" venturus est in gloria judicare vivos et mortuos,
" cujus regni non erit finis; et in unum Spiritum
" S. Paracletum, qui locutus est per prophetas: et
" in unum baptismum pœnitentiæ in remissionem
" peccatorum; et in unam sanctam ecclesiam catho-
" licam; et in carnis resurrectionem; et in vitam
" æternam."

5. Hoc symbolum non ipsum esse Nicænum, et Constantinopolitani quoque symboli additionibus de Spiritu S. carere, palam est. Quod posterius nemini mirum videri potest, qui meminerit, catecheses Cyrilli, in quibus symbolum illud recitatur, multis annis ante habitam synodum Constantinopolitanam (quæ demum anno Christi 381 celebrata est) conscriptas fuisse. Restat igitur, ut sit revera vetus symbolum ecclesiæ Hierosolymitanæ. Quod vel inde etiam liquido constat, quod Cyrillus ipsum ex professo exponat competentibus, sive ad baptismum venientibus; in baptismi autem administratione, ecclesiæ tam orientis quam occidentales antiqua sua symbola, etiam post synodum Nicænam, retinuere, ut supra ostensum est. Jam in hoc symbolo divinam Filii ex Deo Patre ante omnia sæcula generationem expressissimis verbis declarari, nemo est qui non videat, nempe in verbis illis, " Filium Dei unigeni- 49
" tum, ex Patre genitum ante omnia sæcula, Deum

" verum, per quem omnia facta sunt." Atque hoc symbolum Hierosolymitanum, nullus dubito, quin Eusebius (utpote Palestina oriundus, et Cæsarææ demum in Palestina episcopus) respexerit, cum in concilio Nicæno fidei Confessionem, quam et in catechesi, et in sacro lavacro acceperat, describens, articulum de Filio Dei ita tradit; Καὶ εἰς ἕνα κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, Θεὸν ἐκ Θεοῦ, υἱὸν μονογενῆ, πρὸ πάντων τῶν αἰώνων ἐκ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς γεγεννημένον, δι' οὗ καὶ ἐγένετο τὰ πάντα. i. e. " Et in unum Dominum Jesum " Christum, Deum de Deo, Filium unigenitum, ante " omnia sæcula ex Deo Patre genitum, per quem " etiam omnia facta sunt." Hic enim habemus ipsissima verba symboli Hierosolymitani, nisi quod pro ἀληθινὸν Θεὸν, *verum Deum*, Eusebius substituerit, Θεὸν ἐκ Θεοῦ, *Deum de Deo*. Scilicet homo catus hic, ut ubique fere alias, Sabellianis occurrendum censuit, veram Filii divinitatem ita adserendo, ut interim Deo Patri sua prærogativa, qua nempe ipse solus αὐτόθεος est, h. e. a seipso Deus, sarta tecta conservetur, eaque prærogativa Pater a Filio distinguatur. Atque in hoc ipsi consenserunt Patres Nicæni, adeoque in Confessione sua de Filio Dei ipsa verba Θεὸν ἐκ Θεοῦ, *Deum de Deo*, reposuerunt, addentes tamen, juxta vetus symbolum, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, *Deum verum de Deo vero;* idemque porro plenius explicantes, dum Filium Dei mox dicunt ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, *Patri coessentialem*, hoc est, non creatæ alicujus aut mutabilis essentiæ, sed ejusdem prorsus cum Deo Patre naturæ vere divinæ et incommutabilis; quæ etiam semper fuit Eusebii sententia[b].

6. Sunt quidem viri eruditi, qui contendunt, cate-

[b] Vid. Def. Fid. Nic. IV. 1. 10. [p. 701.]

cheses istas non esse Cyrilli, sed Joannis cujusdam, ejus in sede Hierosolymitana sive antecessoris, sive successoris. Quod si verum esse concederetur, nobis non multum officeret. Sive enim Cyrillus, sive Joannes quidam Hierosolymitanus, catecheses istas scripserit, certum tamen adhuc est, symbolum in ipsis descriptum esse revera symbolum in ecclesia Hierosolymitana competentibus explicari solitum, ac proinde in eadem ecclesia antiquitus receptum. Verum catecheses illas revera Cyrilli esse, adversus hypercriticos istos censores satis manifestum fecit Vossius de Tribus Symbolis Diss. I. Thes. 51.[c] Certe Hieronymus, Cyrilli *σύγχρονος*, catecheses istas Cyrillo diserte tribuit, easdemque ab ipso jam adolescente conscriptas fuisse testatur in Catalogo de Scrip. Eccl. et Theodoretus locum ex ipsis, tanquam Cyrilli, citat, ut alios recentiores taceam. Idem tamen Vossius ibidem ait, "quiddam esse, quod scrupulum "injicere videatur, sed aliis intactum; nempe quod "in symbolo hoc quædam reperiam, quæ videantur "esse ex symbolo Constantinopolitano; ut ea quæ "subjiciuntur post illa, *et in Spiritum Sanctum*," nempe *Paracletum, qui locutus est per prophetas; in unum baptismum pœnitentiæ*, &c. Quippe sensit vir doctus, ista non fuisse in symbolo orientis ante synodum Constantinopolitanam; ut ita sentiat, hoc argumento inductus, (ut ipse nos docet,) quod Patres Nicæni symbolum suum claudant his verbis, "et in "Spiritum Sanctum." Verum quam nullius momenti sit hæc ratio, (quanquam etiam magnum Erasmum habeat auctorem,) ex iis quæ jam in hujus capitis initio diximus, satis liquet, et ex istis porro,

[c] [Vid. Diss. II^am^. in præf. edit. 1720. p. xciii. &c.]

quæ infra dicenda sunt, clarius adhuc liquebit. Interea quæ in symbolo Hierosolymitano subjiciuntur post ista, "in Spiritum Sanctum," ex symbolo Constantinopolitano minime desumpta, sed in antiquissimis orientis symbolis, diu ante synodum Constantinopolitanam, adeoque Nicænam, posita fuisse, validissimis argumentis confirmabo.

7. 1°. Certum est, symbola, quæ ante concilium Constantinopolitanum, adeoque Nicænum, ecclesiæ occidentis usurparunt, minime desiisse in verba illa, " et in Spiritum Sanctum;" sed et alia in ipsis fidei capita subjecta fuisse. Quis vero, qui ea, quæ supra observavimus de origine omnium fere hæresium in oriente, expenderit, facile credat symbola occidentalia orientalibus fuisse auctiora? Fuisse autem aliqua Christianæ doctrinæ capita in symbolis antiquis occidentalium ecclesiarum, articulo de Spiritu Sancto subjuncta, probatu facile est. Nam Cyprianus in Epistola ad Magnum[d], de symbolo, in quod suo tempore juxta cum catholicis baptizabant Novatiani, agens, hæc habet; "Cum dicunt, Credis remissio- " nem peccatorum et vitam æternam per sanctam " ecclesiam? mentiuntur in interrogatione, quando " non habeant ecclesiam." Ubi tres habes articulos, nempe de ecclesia, de remissione peccatorum, et de vita æterna, in veteri symbolo Africano expressos. Porro articulum de ecclesia in fidei confessione, a baptizando necessario facienda, diserte ponit Tertullianus lib. de Baptismo cap. 6.[e] "Cum autem " sub tribus" (nempe divinis Personis, Deo Patre, Filio, et Spiritu S.) " et testatio fidei et sponsio

[d] Lib. I. Ep. 6. [Ep. LXXVI. p. 154.] Vide et lib. I. Ep. 12. edit. Erasmi. [Ep. LXX. p. 125.]

[e] [Pag. 226.]

" salutis pignerentur, necessario adjicitur *ecclesiæ* 50
" mentio." Quo pertinet etiam, quod de Christo, in sua persona non baptizante, dicit Tertullianus ejusdem libri cap. 11. " In quem enim tingueret? " in pœnitentiam? quo ergo illi præcursorem? in " peccatorum remissionem, quam verbo dabat? in " semetipsum, quem humilitate celabat? in Spiritum " S. qui nondum a Patre descenderat? in *ecclesiam*, " quam nondum apostoli struxerant?" Ubi etiam articulus de *remissione peccatorum* indicatur. Quod ob Erasmum noto, qui articulum istum contra Novatum fuisse additum censuit[f]. Sed Novatus iste Tertulliani ætate nondum hanc lucem aspexerat; quippe qui Novatiani *σύγχρονος* atque in promovendo ejus schismate *συνεργὸς* fuerit, adeoque Cypriani demum ætate ecclesiam turbarit; unde factum fuerit, ut a quibusdam, Græcis præsertim, Novatus et Novatianus pro eodem hæresiarcha sumerentur[g], contrarium licet testante Cypriano, qui in Epistolæ octavæ ad Cornelium initio sic de ipsis scribit[h]; " Et cum " diligentia et dilectione fecisti, frater carissime, " festinato ad nos mittendo Nicephorum acolythum, " qui nobis et de confessoribus regressis gloriosam " lætitiam nuntiaret, et adversus Novatiani et No- " vati novas et perniciosas ad impugnandam Christi " ecclesiam machinas plenissime instrueret." Præterea Novatiani in eandem fidei regulam cum catholicis baptizabant, quin et ipsi professionem articuli de remissione peccatorum a suis sectatoribus exigebant, quod ex Cypriani Epistola ad Magnum

[f] In Resp. ad Censur. Theol. Paris. Tit. XI.

[g] Vide Valesii Annot. ad Eus. Hist. Eccl. VI. 45. p. 247. [p. 318. Vid. etiam Lardner in Dissertatione de hac re contra Jacksonum.]

[h] [Ep. XLIX. p. 63.]

superius laudata manifestum fit. Scilicet non simpliciter negabat vel Novatus, vel Novatianus, remissionem peccatorum, sed adserebat uterque, remissionem istam ad peccata quædam gravissima (cujusmodi fuit peccatum eorum, qui sacrificio vel libello erant maculati) post baptismum commissa, non pertingere, vel saltem istiusmodi peccata in foro ecclesiæ minime remittenda esse[i]. Verum istud obiter; pergo.

8. 2°. In Constitutionibus Apostolicis VII. 41. confessio fidei traditur, sive symbolum a baptizandis recitandum; in quo post fidei professionem "in Deum "Patrem ingenitum, et in Filium ejus unigenitum, "ante sæcula genitum, genitum, non factum," hæc sequuntur; *Βαπτίζομαι καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τοῦτ' ἐστι τὸν παράκλητον, τὸ ἐνεργῆσαν ἐν πᾶσιν τοῖς ἀπ' αἰῶνος ἁγίοις, ὕστερον δὲ ἀποσταλὲν καὶ τοῖς ἀποστόλοις παρὰ τοῦ Πατρὸς, κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ μετὰ τοὺς ἀποστόλους δὲ πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν ἐν τῇ ἁγίᾳ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ, εἰς σαρκὸς ἀνάστασιν, καὶ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ εἰς βασιλείαν οὐρανῶν, καὶ εἰς ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος.* i. e. "Baptizor etiam in Spiritum Sanctum, id est, "Paracletum, qui operatus est in sanctis omnibus "a sæculo condito; postea vero missus est apostolis, "secundum promissionem Servatoris nostri Domini "Jesu Christi, et post apostolos omnibus qui credunt "*in sancta et catholica ecclesia, in carnis resurrec-*"*tionem, et in remissionem peccatorum*, et in regnum "cœlorum, et in *vitam futuri sæculi*." Hic habemus fere omnia, quæ in Hierosolymitano symbolo post verba, "et in Spiritum Sanctum," sequuntur, cum

[i] Vid. Socrat. Hist. Eccl. I. 10.

hoc discrimine, quod verba illa, "qui locutus est per "prophetas," auctor ita exponat, "qui operatus est "in sanctis omnibus a sæculo condito;" et reliquos articulos transponat. Desunt tantum verba illa, "Et "in unum baptismum pœnitentiæ," de quibus infra dicemus. De Constitutionibus autem, quæ Apostolicæ vocantur, eminentissimus cardinalis Joannes Bona suam cum aliis viris eruditissimis conspirantem sententiam ita tradit[k]; "Quicquid sit de auctore harum "Constitutionum, certum tamen apud omnes atque "exploratum nunc est, quod concilio Nicæno anti-"quiores sunt[l], et in his continetur disciplina, qua "orientalis ecclesia ante magnum Constantinum "regebatur, ut vir eruditissimus Joannes Morinus "docet part. II. de Sacr. Ordin. p. 20. Cui adstipu-"latur Joannes Fronto in prænotatis ad Kalenda-"rium Romanum, §. 5." Cæterum ad symbolum quod attinet in Constitutionibus istis traditum, illud quidem libri auctor (seu potius interpolator) a capite ad calcem παραφραστικῶς, pro more suo, reddit; manifestum tamen est, symbolum, quod auctor respexit, neque Nicænum, neque Constantinopolitanum fuisse, (utriusque scilicet caret additamentis, alterius adversus Arium, adversus Macedonium alterius,) cum Hierosolymitana vero Confessione plane convenire.

9. 3°. Tertium argumentum peti potest a confessione fidei, quam Arius et Euzoius suo suorumque nomine Constantino obtulerunt, quaque voluerunt imperatori persuadere, se in omnibus credidisse, ὡς 51
πᾶσα καθολικὴ ἐκκλησία, καὶ αἱ γραφαὶ διδάσκουσιν. i. e. "Ut omnis ecclesia catholica et Scripturæ docent[m]."

[k] Rerum Liturgic. I. 8. 4.

[l] Vid. not. ad Def. Fid. Nic. II. 3. 6. [p. 141.] BOWYER.

[m] Apud Socrat. Hist. Eccl. I. 26.

In confessione autem illa post articulum de Spiritu S. hæc sequuntur, Καὶ εἰς σαρκὸς ἀνάστασιν, καὶ εἰς ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, καὶ εἰς βασιλείαν οὐρανῶν, καὶ εἰς μίαν καθολικὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ. i. e. "Et in carnis "resurrectionem, et in vitam futuri sæculi, et in "regnum cœlorum, et in unam catholicam ecclesiam "Dei." Hic ex quatuor articulis in Hierosolymitano symbolo post articulum de Spiritu S. positis, tres habes, quanquam diverso ordine collocatos. Cum autem scripta fuerit hæc fidei confessio multis annis ante synodum Constantinopolitanam, fieri non potuit, ut hæretici ad exemplar symboli in illa synodo traditi articulos istos recitaverint. Restat igitur ut respexerint vetus orientis symbolum, in quo iidem articuli positi fuerunt. Itidem in symbolo synodi orientalium apud Serdicam episcoporum, a parte Arianorum, in Hilarii fragmentis descripto, post fidei professionem in Deum Patrem et Filium et Spiritum S. Paracletum, &c. hæc subjiciuntur; "Credimus et in sanc-"tam ecclesiam, in remissionem peccatorum, in car-"nis resurrectionem, in vitam æternam." Ubi habes etiam articulum de *remissione peccatorum*, in priore confessione omissum.

10. 4°. His satis perspicuis argumentis hanc porro luculentissimam rationem adjicio. Quæ sequuntur in symbolo Hierosolymitano post verba, "et in Spi-"ritum Sanctum," hæreses quasdam manifeste feriunt, quæ maxime secundo sæculo ecclesiam Christi, præsertim in oriente, turbarunt; quæque tempore synodi Constantinopolitanæ et multo ante consopitæ fuerunt; absurdum est igitur statuere, ista tunc temporis orientali symbolo addita fuisse. Hæreses volo Simonis, Menandri, Cerinthi et aliorum, qui Gnosticorum nomine comprehendi solent; quas Gre-

gorius Nazianzenus, qui tempore concilii Constantinopolitani et ante ipsum floruit, jam sua ætate pridem evanuisse testatur[n]. Restat igitur ut evincam, quæ sequuntur in symbolo Hierosolymitano post mentionem Spiritus Sancti, adversus deliramenta, seu portenta potius Gnosticorum directa fuisse. Qua in re explicanda si prolixior fuero, lectori illud φιλαρχαίῳ neque inutile neque ingratum fore auguror.

11. Initium faciam a verbis ἀμέσως sequentibus, τὸ παράκλητον, τὸ λαλῆσαν ἐν τοῖς προφήταις, "Para-" cletum, qui locutus est per prophetas." Vox παράκλητος est quidem in ipsis Scripturis nota Spiritus S. appellatio, eaque latissimæ significationis; signat enim et Doctorem, et Consolatorem, et Advocatum. Epitheton quidem illud Spiritui S. attributum in Constantinopolitano symbolo omnino non habetur; cujus omissionis rationem paulo inferius explicabo; sed in Clementino symbolo, ut etiam in Serdicensi Arianorum reperitur, ut supra ostensum est. Additam vero fuisse vocem istam adversus Gnosticos, plane verosimile est. Quippe ex hæreticis illis plerique Paracletum et Spiritum S. duos esse Æonas diversos docuerunt. Vide omnino Tertull. lib. adv. Valentinum edit. Pamelii cap. 8. 23. col. cap. 11. 123. et schema a Pamelio libro isti præfixum[o]. Verum, ut istis non insistam, sequentia verba, "qui locutus est "per prophetas," manifestissime in hæresin Gnosticorum directa sunt. Illi enim fere omnes docuerunt, alium esse Deum mundi hujus aspectabilis Conditorem, a lege et prophetis prædicatum; alium, qui in evangelio manifestatur, Deum; et veteres quidem

[n] Orat. XXIII. edit. Par. 1630. [Orat. XXV. 8. p. 459.]

[o] Confer ipsum Irenæum nostræ edit. p. 9. lin. 28. coll. cum p. 13. lin. 13. [I. 1, 2. p. 7.] GRABE.

prophetas non a Spiritu S. sed a virtute aliqua proveniente a mundano illo Deo (quem et malum quidam ex ipsis ausi sunt aperte dicere) inspiratos fuisse; proinde scripta ipsorum susque deque habenda, imo prorsus rejicienda esse[p]. Hanc hæresin procul dubio respexit Ignatius, cum in Epistola ad Philadelphicos ita ipsos admonet[q]: *Τοὺς προφήτας δὲ ἀγαπῶμεν, διὰ τὸ καὶ αὐτοὺς εἰς τὸ εὐαγγέλιον κατηγγελκέναι.* i. e. "Prophetas vero diligamus, eo quod ipsi etiam in "evangelium annuntiarunt." Ita mentem Ignatii recte accepit ejus interpolator, ad locum hæc subjiciens: *Οἱ προφῆται καὶ οἱ ἀπόστολοι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἅγιον πνεῦμα, ἀγαθὸν καὶ ἡγεμονικὸν, ἀληθές τε διδασκαλικὸν ἔλαβον παρὰ Θεοῦ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, εὐθὲς πνεῦμα. εἷς γὰρ ὁ Θεὸς παλαιᾶς καὶ καινῆς διαθήκης· εἷς ὁ μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, εἵς τε δημιουργίαν νοητῶν καὶ αἰσθητῶν, καὶ πρόνοιαν πρόσφορον καὶ κατάλληλον· εἷς δὲ καὶ ὁ παράκλητος, ὁ ἐνεργήσας ἐν Μωσῇ, καὶ προφήταις, καὶ ἀποστόλοις.* i. e. "Prophetæ et apostoli unum et "eundem Spiritum Sanctum, bonum, principalem, "verum et doctorium acceperunt a Deo per Jesum "Christum, Spiritum rectum. Unus enim est Deus "Veteris et Novi Testamenti; unus Mediator Dei "et hominum, ad opificium intelligibilis et sensibilis
52 "creaturæ, et ad providentiam utilem rebusque ac-"commodam; et unus Paracletus, qui operatus est "in Mose, et prophetis et apostolis." Et paulo post, *Ἐάν τις ὁμολογῇ Χριστὸν Ἰησοῦν κύριον, ἀρνῆται δὲ τὸν Θεὸν τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, οὐκ εἶναι λέγων τὸν οὐρανοῦ καὶ γῆς ποιητὴν, Πατέρα τοῦ Χριστοῦ, ὁ*

[p] [Ebionæi etiam, ut testatur Methodius, (Sympos. p. 113.) *περὶ τοῦ πνεύματος ἐσφαλμένοι ἦσαν, ἐξ ἰδίας κινήσεως τοὺς προφήτας λελαληκέναι φιλονεικοῦντες.* Quod, ut obiter moneam, Ebionæos cum Gnosticis conspiravisse indicat.]

[q] Pag. 41. edit. Vos. [§. 5. p. 31.]

τοιοῦτος ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐχ ἕστηκεν, ὡς καὶ ὁ Πατὴρ αὐτοῦ ὁ διάβολος· καὶ ἔστιν ὁ τοιοῦτος Σίμωνος τοῦ μάγου, ἀλλ' οὐ τοῦ ἁγίου πνεύματος μαθητής. i. e. "Si quis "confiteatur Christum Jesum Dominum, neget au- "tem Deum legis et prophetarum, dicens Patrem "Christi non esse Opificem cœli et terræ, hic in "veritate non stetit, sicut nec pater ejus Diabolus; "et talis est sectator Simonis Magi, non autem Spi- "ritus Sancti discipulus." Similia passim legas apud Irenæum, Tertullianum, aliosque veterum.

12. Adversus istam Gnosticorum blasphemiam verba illa, "qui locutus est per prophetas," aut iis ἰσοδυναμοῦντα, etiam in antiquissimis orientis symbolis posita fuisse mihi compertissimum est. Namque Irenæus, regulam fidei jam suo tempore receptam tradens lib. I. cap. 2.[r] ad articulum de Spiritu S. et hæc habet: Τὸ διὰ τῶν προφητῶν κεκηρυχὸς τὰς οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ. "Qui per prophetas dispensationes "Dei prædicavit." Itidem in compendio veteris symboli a Damasceno Græce citato, quod tradit Irenæus IV. 62.[s] quodque superius integrum descripsimus, fides in Spiritum Sanctum ita exponitur; Καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, τὸ τὰς οἰκονομίας Πατρός τε καὶ υἱοῦ σκηνοβατοῦν καθ' ἑκάστην γενεὰν ἐν τοῖς ἀνθρώποις, καθὼς βούλεται ὁ Πατήρ. i. e. "Et in Spi- "ritum S. qui dispensationes et Patris et Filii, sin- "gulis ætatibus, prout vult Pater, hominibus mani- "festavit." Similiter Athenagoras, Irenæo paulo antiquior, in Legatione pro Christianis, confessionem edens Christianorum omnium de trinuno Deo, fidem catholicam de Spiritu S. ita refert[t]; Καὶ αὐτὸ τὸ ἐνεργοῦν τοῖς ἐκφωνοῦσι προφητικῶς ἅγιον πνεῦμα,

[r] [c. 10. p. 48.]
[s] [c. 33, 7. p. 272.]
[t] Pag. 10. [§. 10. p. 287.]

ἀπόρροιαν εἶναι φαμὲν τοῦ Θεοῦ. i. e. " Et ipsum Spi-
" ritum S. *agentem in illis qui propheticos sermones*
" *fundunt*, Dei emanationem esse dicimus." Dixerat ibidem paulo ante, Συνᾴδει δὲ τῷ λόγῳ καὶ τὸ προφητικὸν πνεῦμα, " Orationi nostræ etiam *propheticus Spi-*
" *ritus* assentitur." Quin et ante hos Justinus, fidem itidem Christianorum de augustissima triade ad imperatorem Romanum exponens, tertiam Personam ad eundem modum describit, Apol. II.[u] Ἀλλ' ἐκεῖνόν τε καὶ τὸν παρ' αὐτοῦ υἱὸν ἐλθόντα, πνεῦμά τε τὸ προφετικὸν σεβόμεθα καὶ προσκυνοῦμεν, λόγῳ καὶ ἀληθείᾳ τιμῶντες. i. e. " Verum et hunc ipsum, (Deum Patrem scilicet,)
" et qui ab eo venit, Filium, et *Spiritum propheticum*
" colimus et adoramus, cum ratione et veritate vene-
" rantes." Cui geminum est, quod postea in eadem Apologia habetur[x]; Πνεῦμά τε προφητικὸν ἐν τρίτῃ τάξει μετὰ λόγου τιμῶμεν. " Ac *Spiritum propheticum*
" tertio ordine cum ratione veneramur." In eadem rursus Apologia de Veteris Testamenti prophetis locutus, subjungit[y], Δι' ὧν τὸ προφητικὸν πνεῦμα προεκήρυξε τὰ γενήσεσθαι μέλλοντα, πρὶν ἢ γενέσθαι. " Per quos Spiritus propheticus, quæ futura erant,
" antequam fierent, prænuntiavit." Proxime vero ad verba symboli Hierosolymitani accedunt, quæ in eadem adhuc Apologia sequuntur; ubi de fide rursus agens, ac confessione sacrosanctæ Trinitatis, in quam Christiani suæ ætatis baptizabantur, ea, quæ ad tertiam Personam pertinent, his verbis exprimit[z]; Καὶ ἐπ' ὀνόματος πνεύματος ἁγίου, ὃ διὰ τῶν προφητῶν προεκήρυξε τὰ κατὰ τὸν Ἰησοῦν πάντα, ὁ φωτιζόμενος λούεται. i. e. " Et in nomine Spiritus Sancti, *qui per*
" *prophetas prænuntiavit res Christi omnes, abluitur*

[u] Pag. 56. [Apol. I. 6. p. 47.] [x] Pag. 60. [§. 13. p. 51.]
[y] Pag. 72. [§. 31. p. 62.] [z] [Pag. 94. [§. 61. p. 80.]

" is qui illuminatur." Sane parum judicii, vel certe candoris, ei tribuendum est, quisquis hæc tot ac tam aperta testimonia perpendens negaverit, in antiquissimo orientis symbolo verba, τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν, aut iis æquipollentia, in descriptione Spiritus S. posita fuisse. Sæpe quidem olim miratus sum, quod Patres Constantinopolitani in symbolo suo, post verba illa de Spiritu S. τὸ κύριον, τὸ ζωοποιοῦν, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, τὸ σὺν Πατρὶ καὶ υἱῷ προσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον, addiderint, τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν. Scilicet post tam magnifica Spiritui Sancto tributa, quod sit " Dominus vivificus, " ex Patre procedens, una cum Patre et Filio adora- " tus et conglorificatus," frigida mihi videbatur adjectio illa, " qui locutus est per prophetas." Verum postquam intellexi, vetus symbolum orientale habuisse τὸ παράκλητον, τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν, ita mecum statui, sanctam synodum loco τοῦ, τὸ παράκλητον, substituisse magnifica ista, quo veram Spiritus S. divinitatem adversus Macedonium clarius exprimerent, deinde subjecisse, τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν, quod hæc in veteri symbolo sequerentur. Verum istud ὡς ἐν παρόδῳ.

13. Pergo ad articulum sequentem, εἰς ἓν βάπτισμα μετανοίας, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, " in unum baptismum " pœnitentiæ, in remissionem peccatorum." Hæc quidem in excusis Cyrilli catechesibus lemmata duo distincta faciunt; sed in unum articulum omnino 53
conjungenda sunt, prout in symbolo fit Constantinopolitano, hunc in modum; Ὁμολογῶ ἓν βάπτισμα εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, " Confiteor unum baptismum in re- " missionem peccatorum;" ut baptismus hic statuatur medium remissionis obtinendæ, remissio ipsa finis baptismi. Cæterum hunc etiam articulum in

Gnosticorum hæresin directum fuisse, ego persuasissimum habeo. Refert enim de Valentinianis Irenæus (I. 18.[a] circa initium) eos Satanæ præstigiis adductos fuisse *εἰς ἐξάρνησιν τοῦ βαπτίσματος τῆς εἰς Θεὸν ἀναγεννήσεως, καὶ πάσης τῆς πίστεως ἀπόθεσιν*, "Ad bap- "tismi illius, per quem ad Deum regeneramur, "inficiationem, totiusque adeo fidei abjectionem." Hanc autem impietatem non omnes eodem modo propugnarunt. Quidam enim eorum unicum Christi baptismum per duplicis baptismi distinctionem evacuabant; alii vero omnem prorsus, qui externo ritu perficitur, baptismum sustulerunt. De priori hæreticorum classe sic mox in eodem capite Irenæus; *Τὸ μὲν γὰρ βάπτισμα τοῦ φαινομένου Ἰησοῦ ἀφέσεως ἁμαρτιῶν, τὴν δὲ ἀπολύτρωσιν τοῦ ἐν αὐτῷ Χριστοῦ κατελθόντος, εἰς τελείωσιν· καὶ τὸ μὲν ψυχικὸν, τὴν δὲ πνευματικὴν εἶναι ὑφίστανται. καὶ τὸ μὲν βάπτισμα ὑπὸ Ἰωάννου κατηγγέλθαι εἰς μετάνοιαν· τὴν δὲ ἀπολύτρωσιν ὑπὸ Ἰησοῦ κεκομίσθαι εἰς τελείωσιν. καὶ τοῦτ' εἶναι περὶ οὗ λέγει, Καὶ ἄλλο βάπτισμα ἔχω βαπτισθῆναι, καὶ πάνυ ἐπείγομαι εἰς αὐτό.* i. e. "Etenim per apparen- "tis quidem Jesu baptismum peccata remitti; per "Christi autem, qui in eum descenderit, redemp- "tionem, perfectionem comparari. Illum item ani- "malem, hanc spiritualem esse statuunt. Ac bap- "tismum quidem a Joanne ad pœnitentiam annun- "tiatum; redemptionem vero a Jesu consequendæ "perfectionis causa allatam. Eoque spectare id "quod ait, *Baptismo alio habeo baptizari, et ad "eum magnopere festino.*" De his porro narrat postea ibidem Irenæus, eos externum illum aquæ baptismum alia forma aliisque ritibus ab iis, qui in ecclesia catholica usu recepti essent, celebrasse. De

[a] [c. 21. p. 93.]

posteriore Valentinianorum secta agit Irenæus prope finem capitis[b] citati his verbis; *Ἄλλοι δὲ ταῦτα πάντα παραιτησάμενοι φάσκουσι, μὴ δεῖν τὸ τῆς ἀρρήτου καὶ ἀοράτου δυνάμεως μυστήριον δι' ὁρατῶν καὶ φθαρτῶν ἐπιτελεῖσθαι κτισμάτων, καὶ τῶν ἀνεννοήτων καὶ ἀσωμάτων δι' αἰσθητῶν καὶ σωματικῶν. εἶναι δὲ τελείαν ἀπολύτρωσιν, αὐτὴν τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ ἀρρήτου μεγέθους.* i. e. "Alii "vero hæc omnia improbantes, ineffabilis virtutis "mysterium per creaturas in aspectum cadentes, "interituique obnoxias, et eorum quæ in cogitatio- "nem non cadunt corporisque expertia sunt, per ea "quæ sensibilia et corporea sunt, peragendum esse "negant; perfectamque redemptionem in magnitu- "dinis ineffabilis agnitione positam esse censent." Quis jam non videt, articulum symboli Hierosolymitani, "Credo in unum baptismum pœnitentiæ, in "remissionem peccatorum," antidotum fuisse adversus impia ista Gnosticorum placita appositissimam? Etenim iis verbis profitebantur catholici, se credidisse primo, baptismum necessarium esse, necessitate scilicet tum præcepti, tum medii, saltem ordinarii; dein, Christi baptisma unicum esse, nempe illud, quod ecclesia catholica observat; denique unum illud baptisma esse baptismum pœnitentiæ et remissionis peccatorum; neque quenquam in hac vita ad eam *τελείωσιν* assurgere, ut remissione peccatorum non indigeat. Cæterum hunc articulum veteris symboli orientalis respexisse Irenæum omnino censeo, cum in lib. I. cap. 2.[c] regulam fidei referens, in ea notat credendum tradi, salutem æternam datum iri, non modo iis qui ab initio Domini nostri præcepta servarunt, sed et iis qui id fecerunt *ἐκ μετανοίας*, *per* vel *post pœnitentiam*, nempe universalem, qua a statu

[b] [§. 4. p. 96.] [c] [c. 10. p. 48-9.]

peccati et mortis in statum justitiæ ac salutis fit migratio. Vide Luc. xv. 7.

14. Accedo ad articulum de ecclesia his verbis conceptum; καὶ εἰς μίαν ἁγίαν καθολικὴν ἐκκλησίαν, "et in "unam sanctam catholicam ecclesiam." Huic autem articulo saltem vox *catholica* videtur quibusdam serius apposita; nempe contra Novatianos aliosque schismaticos, qui tertio sæculo pacem ecclesiæ turbarunt; qua in sententia fuit Joannes Ger. Vossius, ut videre est in libro ejus de Tribus Symbolis, Diss. I. thes. 39. Verumtamen illud certum est, (quod vir maximus non videtur observasse,) *catholicæ* cognomen adhæsisse ecclesiæ Christi etiam iis temporibus, quæ apostolorum ætatem proxime contigerunt. Nam in Epistola fratrum Smyrnæorum de martyrio beati Polycarpi in ipsa salutatione mentio fit ecclesiæ catholicæ[d]; Ἡ ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ ἡ παροικοῦσα Σμύρναν, τῇ παροικούσῃ ἐν Φιλομηλίῳ, καὶ πάσαις ταῖς κατὰ πάντα τόπον τῆς ἁγίας καθολικῆς ἐκκλησίας παροικίαις, ἔλεος, εἰρήνη, καὶ ἀγάπη Θεοῦ Πατρὸς καὶ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ πληθυνθείη. i. e. "Ecclesia Dei "quæ est Smyrnæ, ecclesiæ Dei apud Philomelium, et "omnibus ubicunque terrarum sanctæ catholicæ "ecclesiæ paræciis, misericordia, pax, et charitas Dei
54 "Patris et Domini nostri Jesu Christi multiplicetur." In eadem etiam Epistola narrant Smyrnæi, Polycarpum jam moriturum in precibus suis meminisse πάσης τῆς κατὰ τὴν οἰκουμένην καθολικῆς ἐκκλησίας. i. e. "Totius per universum orbem catholicæ ecclesiæ." Imo ante Polycarpum Ignatius idem cognomentum ecclesiæ Dei diserte tribuit in Epistola ad Smyrnæos[e];

[d] Vid. Eus. H. E. IV. 15.

[e] Pag. 6. edit. Voss. [§. 8. p. 36.]

Ὅπου ἂν ᾖ Χριστὸς Ἰησοῦς, ἐκεῖ ἡ καθολικὴ ἐκκλησία. i. e. "Ubi est Jesus Christus, ibi catholica ec-" clesia." Recte igitur Valesius[f], "Apparet hoc " cognomen ecclesiæ inditum esse circa primam " apostolorum successionem, cum hæreses multis in " locis exortæ veram Christi fidem et apostolorum " traditionem subvertere conarentur. Tunc enim, ut " vera et genuina Christi ecclesia ab adulterinis hæ-" reticorum cœtibus distingueretur, *catholicæ* cogno-" men soli orthodoxorum ecclesiæ attributum est." Verum illud porro notandum est, Gnosticos, qui maxime in prima apostolorum διαδοχῇ hæreses suas disseminarunt, plerosque omnes eo arrogantiæ atque impudentiæ pervenisse, ut jactitarent, purum et sincerum evangelium in suis tantum conventiculis doceri, se solos Dei mysteria veramque salutis obtinendæ rationem invenisse et scivisse; unde et Gnosticorum nomen sibi fecerunt; illam vero doctrinam, quam ab apostolis traditam ecclesia catholica acceperat atque amplexa erat, falsam in plerisque atque adulterinam fuisse. Sic enim de hæreticis istis scribit Irenæus III. 2. "Cum ex Scripturis arguuntur, " in accusationem convertuntur ipsarum Scriptura-" rum, quasi non recte habeant, neque sint ex auc-" toritate, et quia varie sint dictæ, et quia non pos-" sit ex his inveniri veritas ab his qui nesciant tra-" ditionem. Non enim per literas traditam illam, " sed per vivam vocem; ob quam causam et Pau-" lum dixisse, *Sapientiam autem loquimur inter* " *perfectos; sapientiam autem non mundi hujus.* " Et hanc sapientiam unusquisque eorum esse dicit, " quam a semetipso adinvenerit, fictionem videlicet,

[f] In not. in lib. VII. Hist. Eccl. Eus. c. 10. p. 256. [p. 333.]

" ut digne secundum eos sit veritas, aliquando qui-
" dem in Valentino, aliquando autem in Marcione,
" aliquando in Cerintho, postea deinde in Basilide.—
" Unusquisque enim ipsorum omnimodo perversus
" semetipsum, regulam veritatis depravans, prædicare
" non confunditur. Cum autem ad eam iterum tra-
" ditionem, quæ est ab apostolis, quæ per successiones
" presbyterorum in ecclesiis custoditur, provocamus
" eos, adversantur traditioni, dicentes se non solum
" presbyteris, sed etiam apostolis existentes sapien-
" tiores, sinceram invenisse veritatem ; apostolos
" autem admiscuisse ea, quæ sunt legalia, Salvatoris
" verbis; et non solum apostolos, sed etiam ipsum
" Dominum, modo quidem a Demiurgo, modo au-
" tem a medietate, interdum autem a summitate fe-
" cisse sermones ; et se vero indubitate et incontami-
" nate et sincere absconditum scire mysterium ; quod
" quidem impudentissime est blasphemare suum Fac-
" torem." Adversus hos impios dogmatistas ecclesiæ filii omnes illius ævi meritissimo jure tenebantur profiteri, se credidisse *in unam catholicam ecclesiam*, h. e. se doctrinæ et fidei illi voluisse constanter adhærescere, quæ juxta sacras Scripturas, in ecclesiis apostolicis ubique gentium, ab episcopis et doctoribus uno quasi ore prædicaretur. Sensus articuli melius exprimi vix potest quam Irenæi verbis citati libri cap. 4. in ipso initio ; " Non oportet adhuc quæ-
" rere apud alios veritatem, quam facile est ab ec-
" clesia sumere ; cum apostoli, quasi in depositorium
" dives, plenissime in eam contulerint omnia quæ
" sint veritatis; uti omnis, quicumque velit, sumat
" ex ea potum vitæ. Hæc est enim vitæ introitus ;
" omnes autem reliqui fures sunt et latrones; prop-
" ter quod oportet devitare quidem illos ; quæ au-

" tem sunt ecclesiæ, cum summa diligentia diligere[g], " et apprehendere veritatis traditionem."

15. Reliqui duo articuli, *de resurrectione carnis*, et *de vita æterna*, expressis verbis traduntur etiam in symbolo Clementino, in confessione Arii et Euzoii, et in illa quoque pseudosynodi Serdicensis Arianæ, supra commemoratis, ac denique in regula fidei apud Irenæum I. 2. Carnis autem resurrectionem, et consequenter vitam æternam futuri sæculi, Gnosticos plerosque negasse, notius est quam ut operosa probatione indigeat. De his scilicet loquitur Irenæus V. 2. " Vani autem omnimodo, qui universam " dispositionem Dei contemnunt, et carnis salutem " negant, et regenerationem ejus spernunt, dicentes " non eam capacem esse incorruptibilitatis." Eandem hæresin nominatim tribuit Basilidi lib. I. cap. 23.[h] et Marcioni ejusdem libri cap. 29.[i] consentiente de utroque Tertulliano de Præscr. adv. Hæres. Idem impium dogma Simoni Mago, Carpocrati, Valentino, Apelli, aliisque ejusdem farinæ hæreticis adscribit Augustinus in libro de Hæresibus. Ex his vero omnibus tandem perspicuum est, quæ in symbolo Hierosolymitano post verba, "et in Spiritum S." sequun- 55
tur, minime fuisse orientali symbolo addita a Patribus Constantinopolitanis, sed diu ante synodum Constantinopolitanam, adeoque Nicænam, in eodem symbolo adversus impia deliramenta Gnosticorum, qui circa initium secundi sæculi hæreses suas propalam venditare cœperunt, posita fuisse.

16. Cæterum, ut totius symboli Hierosolymitani antiquitatem clarius adhuc perspicias, haud gravabor

[g] Forte legendum *deligere*.

[h] [c. 24. 3. p. 101.]

[i] [c. 27. 2. p. 106.]

paucis ostendere, etiam præcedentes ejusdem symboli articulos, de Deo Patre et Filio, ita comparatos esse, ut Gnosticorum blasphemias manifestissime feriant. Articulus de Deo Patre his verbis conceptus est; "Credo in unum Deum Patrem omnipotentem, "Factorem cœli et terræ, et visibilium omnium et "invisibilium." Cerinthiani cum aliis Gnosticis unum Deum Patrem Creatorem minime agnoverunt, asserentes, alium quidem esse Demiurgum Fabricatorem et Deum hujus mundi, alium vero Patrem Christi Domini nostri. Cerdonitæ et Marcionitæ duos esse Deos duoque principia ausi sunt aperte dicere. Omnes vero Gnostici τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα diversis Opificibus attribuerunt, mundumque hunc aspectabilem a summo Deo factum negarunt. Sequitur, "et in "unum Dominum Jesum Christum." Cerinthiani, ut in hoc opere et alibi sæpius a nobis dictum est, unum esse Jesum Christum negarunt, Jesum a Christo separantes, et Christum quidem affirmantes a superioribus in Jesum baptizatum descendisse, atque instante passione iterum ad suum pleroma revolasse. Iidem Cerinthiani, ut et Carpocratiani (quibuscum hactenus consenserunt etiam Ebionitæ) docuerunt, Dominum Jesum merum fuisse hominem hominisque filium, qui ante nativitatem ex Maria minime extiterit. Quos perstringunt verba sequentia, "Filium "Dei unigenitum, ex Patre genitum ante omnia sæ-"cula, Deum verum." Gnostici vero omnes negarunt, Deum Patrem per Filium suum cuncta condidisse, ideoque additum est, "per quem omnia facta "sunt." Quæ deinde sequuntur, "Incarnatum, at-"que hominem factum, crucifixum, &c." Docetas manifeste feriunt, qui affirmabant, Dominum nostrum putative tantum hominem natum, passum et

mortuum fuisse; quam hæresin Gnostici ferme omnes propugnarunt. Articulo de adventu Christi ad judicandum vivos et mortuos, subjiciuntur hæc verba, Οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος, "Cujus regni "non erit finis." Quæ etiam, ut desint in Nicæno symbolo, in Constantinopolitano tamen habentur, cum ad controversiam Macedonianam nihil spectent. Leguntur quoque eadem verba in symbolo Clementino, Constit. Apost. VII. 41. Fuisse autem ista minime a Patribus Constantinopolitanis addita, sed in veteri extitisse symbolo, quod diu ante synodum Constantinopolitanam, adeoque Nicænam, in oriente obtinuit, hoc argumento evincitur; quod istis ἰσοδύναμα reperiantur in plerisque Arianorum apud Athanasium[k] confessionibus, quibus se veterem fidei catholicæ regulam religiose servasse, aliis persuasum voluerunt. Sic in Confessione sua Eusebiani credere se dicunt[l], Christum Ἐρχόμενον κρῖναι ζῶντας καὶ νεκροὺς, καὶ διαμένοντα βασιλέα καὶ Θεὸν εἰς τοὺς αἰῶνας. "Venturum ad judicandum vivos et mortuos, et "permanere Regem et Deum in sæcula." Similiter et Theophronii Confessio apud eundem Athanasium hæc de Christo habet[m]; Καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης καὶ δυνάμεως κρῖναι ζῶντας καὶ νεκροὺς, καὶ μένοντα εἰς τοὺς αἰῶνας. "Illum rursum venturum esse cum "gloria et potentia ad judicandum vivos et mortuos, "et permanere in sæcula." Confessio itidem Arianorum per Narcissum et alios in Gallias missa, quam etiam refert Athanasius, eandem clausulam plenius exprimit his verbis[n]; Οὗ ἡ βασιλεία, ἀκατάλυτος οὖσα, διαμένει εἰς τοὺς ἀπείρους αἰῶνας. "Cujus regnum, in-"dissolubile cum sit, permanet in sæcula infinita."

[k] De Syodis Arim. et Seleuc.
[l] Pag. 892. [§. 22. p. 735.]
[m] Pag. 894. [§. 24. p. 737.]
[n] Pag. 895. [§. 25. p. 738.]

Eandem habent sententiam Confessio eorundem per Macedonium et alios in Italiam missa, et Confessio synodi Sirmiensis, ab Athanasio postmodum recitatæ[o]. Manifestum est igitur, clausulam illam de Christi regni æternitate in veteri symbolo orientali extitisse. Quod etiam symbolum respexisse videtur scriptor antiquissimus Justinus Martyr, in Dialogo cum Tryphone; ubi recitata prius *παραφραστικῶς* regula fidei de Christo Domino nostro, deinde introducit Tryphonem, articulum de futuro Christi judicio quasi repetentem, his verbis[p]; *Ὅτι αὐτῷ δέδοται τὸ κρῖναι πάντας ἁπλῶς, καὶ αὐτοῦ ἐστὶν ἡ αἰώνιος βασιλεία.* "Quod "ipsi datum sit judicare omnes omnino homines, "quodque ipsius regnum sit æternum." Censeo autem clausulam illam, "Cujus regni non erit finis," in Cerinthianos intentam fuisse, qui docuerunt, magnifica illa, quæ de Christi regno in Scripturis dicuntur, intelligenda esse de regno quodam terreno, carnali, planeque Epicureo, mille tantum annos duraturo. Fuere quidem in prima apostolorum successione etiam ex catholicis plerique, (in quibus fuit is, quem modo laudavi, Justinus,) qui regnum quoddam Christi in terris per mille annos expectarunt; verum horum sententia, ut erronea fortasse fuerit, a Cerinthiana tamen hæresi toto cœlo distabat. Catholici enim isti minime crediderunt felicitatem illius regni sitam fore
56 *ἐν γαστρὸς καὶ τῶν ὑπὸ γαστέρα πλησμοναῖς, τοῦτ' ἐστι σιτίοις καὶ ποτοῖς καὶ γάμοις.* "in ventris et eorum quæ "sub ventre sunt satietate, id est, in cibis et poculis "et nuptiis;" quæ fuit, teste Dionysio Alexandrino[q], Cerinthi sordida et obscœna sententia; sed

[o] Pag. 896. [§. 26. p. 738.] et 900. [§. 27. p. 742.]

[p] Pag. 264. [§. 46. p. 141.]

[q] Apud Euseb. Hist. Eccl. VII. 25.

regnum Christi expectabant, in quo floreret pax, veritas et justitia, et pietas prævaleret, Deique sacrosanctum nomen condignis ubique laudibus celebraretur. Deinde catholici temporarium illud Christi regnum sperarunt, tantum ut præludium quoddam (si ita loqui fas sit) ad regnum ipsius cœleste, quod in infinita sæcula permansurum crederent.

17. Ex iis vero omnibus, quæ hactenus disseruimus, satis tandem, ut opinor, elucet symboli Hierosolymitani antiquitas, ipsumque nihil aliud revera esse, quam vetus symbolum orientale, quod adversus multiplicem Gnosticorum hæresin, mox post denatos apostolos in partibus orientis caput suum insolentius efferentem, viri apostolici, velut antidotum composuerunt. Unde et Cyrillus[r] ipsum vocat τὴν παραδοθεῖσαν ἡμῖν εἰς ἐπαγγελίαν ἁγίαν καὶ ἀποστολικὴν πίστιν. "tra- " ditam nobis ad profitendum sanctam et apostolicam " fidem." Ex quibus porro facile est colligere, symbolum illud omnibus symbolis occidentalibus, etiam ipso Romano, esse antiquius. Refert quidem Vossius tanquam miram atque a vero absimillimam viri eruditi Joannis Rodolphi Lavateri sententiam, existimantis, symbolum apostolorum dictum ex Constantinopolitano esse factum; citatque ejus verba de descensu Christi ad inferos lib. I. part. 3. cap. 15. sic scribentis: "Hanc (synodi Constantinopolitanæ) Confessio- " nem ego postmodum, paucis immutatis, pro symbolo " apostolico venditatam firmissime credo[s]." Hactenus autem cum viro illo erudito me sentire profiteor, ut existimem, symbolum apostolorum dictum, hoc est, Romanum, ex Hierosolymitano, sive veteri orientali

[r] Catech. XVIII. p. 501. [§. 32. p. 300.]

[s] [Verba sunt Lavateri in libro suo *de Descensu Jesu Christi ad inferos*, l. I. part. 3. c. 15. p. 302.]

symbolo, quocum Constantinopolitanum, resectis ab ipso quæ adversus Arium et Macedonium addita fuere, plane convenit, consarcinatum fuisse.

18. Sententiam meam clarius explicabo his thesibus. 1. Formula, qua primitus ad baptismum venientes fidem suam de SS. Trinitate profitebantur, simplex erat. atque his fere verbis concepta; "Credo "in Deum Patrem, Filium, et Spiritum S." Hæc est passiva doctissimorum hodie theologorum sententia, neque ab ea, ut vidimus, Episcopius dissensit. 2. Ecclesiæ per hæreticos non licuit simplici illa Trinitatis confessione diu frui. Cum enim in ipsis apostolorum temporibus exorti essent Simoniani, Menandriani, Cerinthiani, aliique ejusdem farinæ hæretici, qui sanam de Deo Patre, Filio et Spiritu S. doctrinam, aliaque Christianismi capita præcipua corrumpere clanculum sategissent; mox post apostolorum ex hac vita excessum pseudoapostoli illi audacius suas hæreses spargere ac disseminare cœperunt. Hinc visum est episcopis ecclesiarum, quibus hæretici isti molestiam crearent, confessionem fidei auctiorem componere, atque a baptizandis deinceps exigere; qua nempe vera de SS. Trinitate sententia clarius exponeretur, adjectis præterea cæteris Christianæ fidei capitibus, quæ iidem hæretici itidem oppugnarunt. 3. Primi illi hæretici in oriente exorti sunt, ecclesiasque orientales fere solas conturbarunt, ut supra ostensum est. 4. Hinc facile colligimus, primam fidei confessionem ampliorem in oriente confectam fuisse. Ubi scilicet sparsum fuit venenum, ibi parabatur antidotus. 5. Ἐξηγήσεις et adjectiones, quæ ad primam illam ac simplicissimam fidei confessionem ab orientalibus appositæ fuerunt, pleræque postmodum a Romana et occidentalibus

ecclesiis in suam fidei confessionem receptæ fuere, licet earum quidem nonnullæ serius. Nam etiam Ruffini ætate, in Romano et Aquilegiensi symbolo, articulo de Deo Patre aberant verba illa, "Creato- "rem cœli et terræ." Quippe Ruffinus ea in Aquilegiensi non habet, neque explicat, nec monet addi in Romano. Vide Vossium de tribus symbolis Dissert. I. thes. 31. Atqui constat ex iis, quæ paulo superius dixi, clausulam illam de creatione rerum omnium per summum Deum in antiquissimis orientis symbolis contra Gnosticorum hæresin positam fuisse. Atque hinc ipse Irenæus in sua fidei regula hæc verba diserte habet; *Τὸν πεποιηκότα τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.* "Qui fecit cœlum et terram." In articulo de ecclesia desiderabatur Ruffini ætate in symbolo Aquilegiensi et Romano vox *catholicam*. Neque enim in Aquilegiensi eam explicat Ruffinus, nec monet in Romano haberi. In Pammeliana quidem editione vox ista apponitur, sed contra fidem codicum vetustissimorum[t]. Leviculum quidem hoc fortasse videbitur: quod vero proxime notabimus, certe maximi erit momenti. In Romano et Aquilegiensi symbolo usque ad Ruffini tempora et amplius deerat (quod, ut vidimus, symbolum orientale diu ante habuit) caput de credenda vita æterna, ut apertissime ostendit Vossius de tribus symbolis Diss. I. Thes. 43. Vide et notas *τοῦ μακαρίτου* Oxoniensis episcopi in Epistolam Cypriani synodicam §. 70. p. 190. In Africano tamen 57
symbolo etiam Cypriani ætate hic articulus habebatur, ut ostensum est supra, §. 7. [p. 138.]

19. Dixi autem, additamenta orientalium *pleraque*,

[t] [Omittitur in ed. Ben.]

non omnia, a Romana ecclesia in suum fidei canonem recepta fuisse. Quæ enim in symbolo orientali vel παρέλκειν ipsi videbantur, vel adversus hæreses in partibus occidentis pene ignotas addita fuere, Romana ecclesia, brevitatis amans, in sua confessione prætermisit. Sic in articulo primo de Deo Patre, recepit quidem, licet serius, verba illa, " Factorem " cœli et terræ," non item sequentia, " et visibilium " omnium, et invisibilium ;" quod hæc in præcedentibus contineri existimavit. Præterea de istis hominum portentis, qui visibilia et invisibilia diversis auctoribus assignarunt, plebs Romæ Christiana vix fando inaudiverat. In eodem et sequenti articulo vocem ἕνα, *unum*, quam omnes ecclesiæ orientis, teste Ruffino, in sua regula habuerunt, Romana omisit ; quod scilicet blasphemia eorum, qui unum Deum Patrem Creatorem, unumve Jesum Christum negarent, Romæ ferme ignorata fuit. Rursus in secundo articulo post verba, " unigenitum Dei Fi- " lium," Romana ecclesia non addidit, quæ ἀμέσως in symbolo orientali subjecta fuerunt, nempe " genitum " ex Patre ante omnia sæcula, &c." quod hæc in prioribus δυνάμει, h. e. potentia sive virtute comprehensa esse omnes intelligerent, atque in catechesi edocti essent. Sic et in septimo capite, de adventu Christi ad judicandum vivos et mortuos, in Romano symbolo desiderantur, quæ in orientali continuo sequuntur, " cujus regni non erit finis ;" quod Cerinthi somnium nemo Romæ somniavit. Octavus Romani symboli articulus etiamnum nudus relinquitur, sine ulla exegesi aut adjectione, plane ut in prima et simplicissima Trinitatis Confessione se habuit, " Credo " et in Spiritum S." quod sæpe olim miratus fui. Quippe in articulis de Deo Patre et Filio nonnulla,

ut vidimus, mutuata est ecclesia Romana ab orientalibus, quæ suæ confessioni apponeret. Quin etiam post articulum de Spiritu Sancto, orientalium exemplo, capita quædam, nempe de ecclesia, de remissione peccatorum, &c. adjecit. Cur igitur ipsum de Spiritu S. articulum nulla ἐξηγήσει illustravit? quin hic itidem orientalium ecclesiarum imitata est exemplum, addendo "Paracletum, qui locutus est per "prophetas?" Equidem si consulto hæc omissio facta fuit, dicendum est, ut in prioribus, verba ista in Romano symbolo ideo prætermissa fuisse, quod hæresin ferirent, quæ Romanæ ecclesiæ nullum negotium facesseret. Neque vero alia hic adjectione opus fuit; siquidem præter illam Gnosticorum, (quæ etiam non tam ipsi Spiritui Sancto, quam legi et prophetis directam contumeliam fecit,) nulla alia hæresis uspiam exorta est, quæ dignitatem Spiritus Sancti ex professo atque aperto Marte labefactatum iverit, ante Macedonium, contra cujus blasphemiam mox a Patribus Constantinopolitanis satis provisum fuit. Arius quidem, negando Filii divinitatem, consequenter Spiritus etiam Sancti divinam Majestatem magis negavit; neque enim adeo desipere potuit hæreticus, ut Filio Dei Spiritum S. anteponeret; (adeoque ab Epiphanio[u], Ambrosio[x] et Augustino[y] accusatur, quod Spiritum S. creaturam esse creaturæ dixerit;) verum in hac hæresi propugnanda operam suam minime posuit; unde neque synodus Nicæna contra ipsum quicquam de Spiritu S. definivit. Nimirum Antitrinitarii singulis ætatibus Filii Dei θεό-

[u] Epiph. Hær. LXIX. §. 52, 56. [§. 17. p. 740. et §. 56. p. 778.]

[x] Amb. de Symb. c. 2. [Hoc opus sine dubitatione pro spurio habendum est. Vid. Ambros. Op. Append. vol. II. p. 321.]

[y] Aug. de Hær. c. 49. [vol. VIII. p. 18.]

τητα oppugnandam sibi imprimis selegerunt, arrepta scilicet occasione ex iis Scripturæ locis, quæ incarnationem ejus et susceptam ab ipso salutis nostræ causa οἰκονομίαν spectant; (neglectis interim, seu abjectis potius, quamplurimis S. literarum testimoniis, quæ de ejus θεολογίᾳ loquuntur apertissime;) quo prætextu cum in oppugnanda Spiritus S. divinitate uti minime potuerint, de ipsa silere maluerunt, contenti per Filii quasi latera Spiritum etiam Sanctum confodisse. Cæterum notatu interim haud indignum est, quod etiam veteres Latini doctores nonnulli, articulum symboli sui de Spiritu S. exponentes, ad orientalium illud additamentum manifeste respexerunt. Sic Novatianus, Cypriani σύγχρονος et Romanæ ecclesiæ presbyter, in regula fidei, sive ut hodie loquimur, in libro de Trinitate, cap. 29. ad articulum de Spiritu S. et hæc habet: "Hunc autem Spiritum "Sanctum Dominus Christus modo *Paracletum* ap- "pellat, modo Spiritum veritatis esse pronuntiat; "qui non est evangelio novus, sed nec nove datus. "Nam *hic ipse et in prophetis* populum accusavit, "et in apostolis advocationem gentibus præstitit;" et paucis interjectis, "Unus ergo et idem Spiritus, "qui in prophetis et apostolis, &c." Ubi habemus sensum et scopum verborum, τὸ παράκλητον, τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν, liquido explicatum. Scilicet iis significatur, non alium fuisse Spiritum sub Veteri Testamento, alium sub Novo: non alium prophetarum, alium apostolorum; sed unum eundemque Spiritum, qui apostolos inspiravit, etiam per veteres locutum fuisse prophetas, contra quam præfati docerent hæretici. Similiter Ruffinus in expositione symboli, postquam notaverat, verbis illis, "Credo in Spi-
58 "ritum Sanctum," per præpositionem *in* divinitatem

ejus indicari, continuo subdit, "Is ergo Spiritus "Sanctus est, *qui in Veteri Testamento legem et "prophetas, in novo vero evangelia et apostolos in-"spiravit.*" Denique caput decimum symboli Romani, *de remissione peccatorum*, manifesto nihil est aliud quam segmentum articuli, in veteri symbolo orientali sic plenius expressi; "Credo in unum baptis-"mum pœnitentiæ in remissionem peccatorum;" sive, ut Patres Constantinopolitani caput illud tradunt, "Confiteor unum baptismum pœnitentiæ in "remissionem peccatorum." Cujus articuli priorem partem de baptismo ideo Romani videntur siluisse, quod a Gnosticorum de sacramento illo hæresi, quam supra commemoravi, ecclesiæ Romanæ nihil periculi immineret. Cæterum cum in hisce omnibus, quæ hactenus notavimus, symbolum Romanum orientali arctius fuerit, aliis tamen duobus integris articulis ipso hodie est auctius, articulis nempe, "de descensu "Christi ad inferos," et "de communione sanctorum." Sed dudum observarunt viri eruditi, articulos istos antiquitus a Romano etiam symbolo adfuisse[z]. Atque hæc demum sunt, quæ mihi persuaserunt, symbolum orientale, a Cyrillo expositum, Romano, quod apostolorum dicitur, esse antiquius, adeoque hoc ex illo factum ac derivatum fuisse.

20. Unicam præterea observationem adjiciam, dein huic disceptationi, de symbolis veteris ecclesiæ, jam satis quidem prolixæ, finem tandem facturus. Notandum est igitur, etiam ipsos Arianos in suis fidei confessionibus apud Athanasium, quas jam supra in hoc capite commemoravi, articulum de Filio Dei ad eundem fere modum retulisse, quo in symbolo

[z] Vide Voss. de Trib. Symb. Diss. I. Thes. 34. et not. in Ep. Cypriani LXX. p. 190. edit. Oxon.

Hierosolymitano sese habet. Sic enim prima ipsorum Confessio, ab Athanasio recitata[a], articulum istum tradit; Καὶ εἰς ἕνα υἱὸν τοῦ Θεοῦ μονογενῆ, πρὸ πάντων αἰώνων ὑπάρχοντα καὶ συνόντα τῷ γεγεννηκότι αὐτὸν Πατρὶ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο. i. e. "Et in unum Filium "Dei unigenitum, ante omnia sæcula existentem et "coexistentem cum Patre qui eum genuit, per quem "omnia facta sunt." Sic et altera Confessio, quæ apud Athanasium mox sequitur[b]; Καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ Θεὸν, δι' οὗ τὰ πάντα, τὸν γεννηθέντα πρὸ τῶν αἰώνων ἐκ τοῦ Πατρὸς Θεόν. i. e. "Et in unum Dominum Jesum Christum, "Filium ejus unigenitum Deum, per quem omnia, "qui ante sæcula genitus est ex Patre Deus." Ad eundem modum Theophronii Confessio[c]; Καὶ εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, δι' οὗ τὰ πάντα, τὸν γεννηθέντα ἐκ τοῦ Πατρὸς πρὸ τῶν αἰώνων, Θεὸν τέλειον. i. e. "Et in Filium Dei unigeni-"tum, Dominum nostrum Jesum Christum, per quem "omnia, qui genitus est ex Patre ante sæcula, Deus "perfectus." Ubi Θεὸν τέλειον certe tantundem valet atque Θεὸν ἀληθινὸν in symbolo Hierosolymitano. Sic et Confessio eorundem per Narcissum et alios in Gallias missa, Constanti Augusto tradenda[d]; Καὶ εἰς τὸν μονογενῆ αὐτοῦ υἱὸν, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν πρὸ πάντων τῶν αἰώνων ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα, Θεὸν, δι' οὗ ἐγένετο τὰ πάντα. i. e. "Et in unigenitum "ejus Filium, Dominum nostrum Jesum Christum, "ante omnia sæcula ex Patre genitum, Deum, per "quem omnia facta sunt." Atque ita confessiones ipsorum, quæ ab Athanasio postmodum descriptæ sunt, ferme omnes articulum tradunt. His autem

[a] [De Syn. Arim. et Seleuc. §. 22. p. 735.]
[b] [§. 23. p. 736.] [c] [§. 24. p. 737.] [d] [§. 25. p. 737.]

Confessionibus ipsi dicunt, se regulam fidei ab initio traditam religiose secutos esse. Sic enim primæ ipsorum Confessioni præfantur; Οὔτε ἄλλην τινὰ πίστιν παρὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς παραδοθεῖσαν ἐδεξάμεθα. "Non aliam "fidem, quam quæ ab initio tradita fuit, recepimus." Ipsam vero Confessionem ita exordiuntur; Μεμαθήκαμεν ἐξ ἀρχῆς πιστεύειν, "Didicimus ab initio credere, "&c." Sic et altera ipsorum Confessio mox ab Athanasio descripta; Πιστεύομεν ἀκολούθως τῇ εὐαγγελικῇ καὶ ἀποστολικῇ παραδόσει. i. e. "Credimus congruenter "evangelicæ et apostolicæ traditioni, &c." Hinc igitur rursus colligimus, modum istum specialem filiationis Jesu Christi, de quo contendit Episcopius, (quo nempe is, in excellentiori sua natura, ante omnia sæcula ex Deo Patre genitus fuit Deus, per quem omnia facta sunt,) in symbolo sive symbolis, quæ ante synodum Nicænam in orientis ecclesiis extitere, apertissime declaratum fuisse; plane quemadmodum in symbolo ecclesiæ Hierosolymitanæ, omnium orientalium antiquissimæ, id factum videmus. Quippe orientales fuere Ariani, qui Confessiones istas, idque, ut ipsi profitentur, juxta canonem fidei inde ab initio in ecclesiis suis receptum, edidere.

21. Deinde hinc patet, Arianos istos fuisse αὐτοκατακρίτους. Namque confitendo, Filium Dei ante omnia sæcula ex Deo Patre genitum fuisse, Deumque ipsum esse verum sive perfectum, perque ipsum creaturas omnes conditas fuisse, suum ipsi dogma manifeste jugularunt. Quis enim sanus crediderit, 59
hac confessione nihil aliud significari, quam Filium Dei meram esse creaturam, ante alias quidem omnes creaturas ex nihilo factam; quæ fuit Arianorum sententia? quomodo ante omnia sæcula extitit, qui demum in principio creationis, hoc est, in primo

puncto primi sæculi, existendi initium accepit? quo modo Deus esse, Deusque verus sive perfectus, omniaque creare ex nihilo potuit, qui mera ipse creatura est? recte enim Athanasius; Οὐκ οἷόν τε αἱαν ἔχειν τὰ δημιουργούμενα τῷ δημιουργοῦντι τὴν γένεσιν. i. e. "Fieri non potest, ut conditor et res conditæ unam "et eandem naturam sive genituram habeant." Denique quomodo ex ipso Deo Patre genitus, qui ex nihilo factus? hinc idem magnus Athanasius Arianos ex suis ipsorum Confessionibus ita porro acriter redarguit[e]; Καὶ ὑμεῖς ἐγράψατε, ἐκ τοῦ Πατρὸς γεγενῆσθαι τὸν υἱόν. εἰ μὲν οὖν τὸν Πατέρα ὀνομάζοιτες, ἢ τὸ, Θεὸς, ὅιομα λέγοιτες, οὐκ οὐσίαν σημαίνετε, οὐδὲ αὐτὸν τὸν ὄντα, ὅπερ ἐστὶ κατ' οὐσίαν, νοεῖτε, ἀλλ' ἕτερόν τι περὶ αὐτὸν, ἢ τὸ γοῦν χεῖρον, ἵνα μὴ παρ' ἐμοῦ λέγηται, διὰ τούτων σημαίνετε, ἔδει μὴ γράφειν ὑμᾶς ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸν υἱὸν, ἀλλ' ἐκ τῶν περὶ αὐτὸν ἢ τῶν ἐν αὐτῷ· ἵνα φευγόντες λέγειν ἀληθῶς Πατέρα τὸν Θεὸν, σύνθετον δὲ τὸν ἁπλοῦν, καὶ σωματικῶς αὐτὸν ἐπινοοῦντες, καινοτέρας βλασφημίας ἐφευρεταὶ γένησθε. i. e. "Etiam vos "ipsi scripsistis, ex Patre genitum esse Filium. Si "igitur Patrem nominantes, aut hoc vocabulum, "*Deus*, efferentes, non substantiam significatis, ne- "que eum qui est, uti est pro sua substantia, intelli- "gitis, sed aliud quidpiam quod circa ipsum est, aut "aliquid pejus, quod a me dictum nolim, innuitis; "scribendum a vobis fuerat, non ex Patre Filium "prodiisse, sed ex rebus quæ circa ipsum vel in ipso "sunt; ut vitantes vere Patrem Deum appellare, ac "pro simplici compositum, ac corporeum ipsum in- "telligentes, novæ blasphemiæ inventores fiatis." Et paulo post; Εἰρήκατε δὲ καὶ ὑμεῖς ἐκ τοῦ Θεοῦ τὸν υἱόν· δηλονότι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς αὐτὸν εἰρήκατε. i. e.

[e] [§. 34. p. 750.]

" Etiam vos ipsi cum dixistis ex Deo Filium esse, " utique ex Patris substantia ipsum esse dixistis." Præterea ut demus, verba veteris symboli sensum, quem Ariani ipsis affinxerunt, ferre posse; certum tamen adhuc est, primævam ecclesiam, quæ symbolo isto usa est, verba longe alio ac nobiliori sensu intellexisse. Quippe doctores catholici ante Arium, utcunque alias in quæstione de Filii divinitate illorum nonnulli vel incautius vel obscurius nonnunquam locuti fuerint, omnes tamen, uno quasi ore, Filium Dei ita ex Deo Patre genitum esse fatebantur, ut ex ipsa ejus essentia natus, adeoque Deus revera ipse fuerit; quod in nostra Nicænæ Fidei Defensione per totam sectionem secundam fusissime demonstratum est. Frustra igitur gloriabantur Ariani, se ab antiquo fidei canone minime recessisse; siquidem regulæ illius verba tantum, non verum atque inde ab initio receptum in ecclesia sensum tenuere.

22. Denique hinc perspicuum est, synodum Nicænam adversus impia ista Arianorum commenta, atque ad verum ac genuinum articuli veteris symboli de Filio Dei sensum asserendum, recte ac necessario clausulam de τῷ ὁμοουσίῳ adhibuisse. Nimirum loco eorum, quæ vetus habuit symbolum, nempe, " Fi- " lium Dei unigenitum, ex Patre genitum ante om- " nia sæcula, Deum verum, per quem omnia facta " sunt," Patres Nicæni hæc substituerunt; Γεννηθέντα ἐκ τοῦ Πατρὸς μονογενῆ, τοῦτ' ἔστιν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρός· Θεὸν ἐκ Θεοῦ, φῶς ἐκ φωτὸς, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, γεννηθέντα οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο. i. e. " Natum ex Patre uni- " genitum, hoc est, ex substantia Patris; Deum de " Deo, lumen de lumine, Deum verum de Deo vero, " genitum, non factum, Patri consubstantialem, per

" quem omnia facta sunt." Ubi videmus quidem, verba veteris symboli post *μονογενῆ*, *unigenitum*, nempe *ex Patre genitum ante omnia sæcula*, omissa esse; ut scilicet clausulæ de *τῷ ὁμοουσίῳ* locus pateret. Patres vero Constantinopolitani verba ista retinuere, additis de *τῷ ὁμοουσίῳ* ex symbolo Nicæno, quæ sufficerent, hunc in modum; *Τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ Πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων, Θεὸν ἐκ Θεοῦ, καὶ φῶς ἐκ φωτὸς, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, γεννηθέντα οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, δι' οὗ πάντα ἐγένετο.* i. e. " Filium Dei unigenitum, ex Patre geni-
" tum ante omnia sæcula, Deum de Deo, et lumen de
" lumine, Deum verum de Deo vero, genitum non
" factum, Patri consubstantialem; per quem omnia
" facta sunt." Palam est autem, nihil hic veteri symbolo orientali additum fuisse, quod non in ipso antea *δυνάμει* contineretur. Qui enim ante omnia sæcula ex Deo Patre genitus est, Deusque est *verus*, per quem omnia facta sunt, is ut Deo Patri sit *ὁμοούσιος*, hoc est, ejusdem cum ipso naturæ sive essentiæ (quod unum voce ista Patres voluerunt) omnino necesse est; atque ita verba veteris symboli, ante motam controversiam Arianam, catholici omnes semper intellexerunt.

23. Ut igitur rem omnem compendio dicam; cum
60 inter Arianos et catholicos conveniret, per regulam fidei ab initio traditam teneri omnes credere in Filium Dei unigenitum, ante omnia sæcula ex Deo Patre genitum, Deum *verum* (sive ut Ariani isti loqui maluerunt *perfectum*) per quem omnia facta sunt; unum illud restat inquirendum, utra pars regulam illam rectius, hoc est, tum obviæ verborum ipsorum significationi, tum sensui in ecclesia recepto, congruentius interpretata sit; Ariani, qui Filium Dei

nihil aliud esse quam primam creaturam a Deo ex nihilo factam docuerunt, (eo enim omnino rediit, absterso fuco, ipsorum omnium sententia,) an catholici, qui Deum ipsum esse ipsissimum, ejusdem cum Deo Patre suo naturæ atque essentiæ, crediderunt. Certe autem nihil est quod hic, veluti in bivio, diu hæreamus; siquidem manifestissimum est, regulæ illius genuinum sensum revera tenuisse solos catholicos, ab ipso vero Arianos toto cœlo aberrasse, adeoque a canone fidei plane descivisse[f]. Quid igitur de Theodotianis, Artemonitis, Samosatenianis, Photinianis, nostrique sæculi portentis Socinistis (quorum tamen advocatus fieri Episcopius nec veritus est, nec erubuit) statuendum sit, nemo est, qui per se non facile videat.

Itaque diligenter investigatis atque accurate expensis, quæ ante synodum Nicænam in ecclesiis obtinuere, fidei symbolis, abunde tandem liquet, quam

[f] De Arianis quidem, Filium Dei principem omnium creaturarum atque ex nihilo factum statuentibus, res est clarissima. Verum et Semiariani, qui Λόγον ex Patre natum, ac proinde *ὁμοιούσιον, similis naturæ*, sed non ex substantia Dei Patris genitum, atque *ὁμοούσιον, ejusdem essentiæ*, esse docebant, tam a propria vocum in ipsorum pariter ac catholicorum symbolis positarum significatione, quam a prisco S. Patrum sensu aberrarunt. *Τὸ γὰρ ἐκ τινὸς φύσει γεννώμενον, καὶ μὴ ἔξωθεν ἐπικτώμενον, υἱὸν οἶδεν ἡ φύσις, καὶ τοῦτο τοῦ ὀνόματός ἐστι σημαινόμενον· Quod enim ex aliquo naturaliter gignitur, nec aliunde adsciscitur, istud pro Filio agnoscit natura, eaque est hujus nominis significatio*, uti Athanasius animadvertit lib. de decretis Nicænæ synodi. Unde si Semiariani Λόγον Dei ex Patre revera genitum esse ac proprie Filium intellexissent, hunc ex ipsa Dei Patris substantia natum, ac ei coessentialem esse confessi fuissent: quod plurimi S. Patres Antenicæni quoad sensum, quidam etiam ipsissimis istis verbis docuerunt, ut in Defens. Fidei Nicænæ sect. II. integra egregie a reverendo auctore demonstratum est. GRABE.

frustra *ex ipsis* Episcopius probare conatus sit[g], "in " primitivis ecclesiis, quæ ab ipsis usque apostolorum " temporibus, saltem per tria integra sæcula, fuerunt, " modum istum specialem filiationis Jesu Christi," quo nempe ex ipso Deo Patre ante omnia sæcula genitus, adeoque Deus ipse fuit, "ad salutem scitu ac " creditu necessarium non fuisse judicatum." Certe quidem contraria assertio ex iisdem symbolis omnino evincitur. Ad expediendum nunc quod reliquum est, Christo Servatore ac Deo nostro adjuvante, pergamus.

61 ## ANNOTATA J. E. GRABE

AD CAP. IV. V. et VI.

De primis confessionis fidei in baptismo olim editæ lineamentis, et incrementis, ejusque complemento, ipsa apostolorum ætate atque authoritate, sive permissione, facto.

1. Prima symboli apostolici stamina, ejusque ulteriores in singulis articulis texturas, denique ultimum illius complementum ipso S. apostolorum ævo ac consilio aut permissu factum demonstraturus, rem haud parvi momenti aggredior, eamque ipsa sua antiquitate obscuram, et novellis variorum commentis magis adhuc obscuratam. Hisce merito accensenda est assertio Episcopii, quod antiquissimum ac in prima baptismi administratione usitatum symbolum hoc fuerit; "Credo in Deum Patrem, Filium, et " Spiritum Sanctum," ut ex verbis ejus supra IV. 1. [p. 82.] citatis patet. Cui reverendus Bullus, §. 3. ejus capitis [p. 84.] optime respondet, " Illud nunquam pro symbolo pleno et " perfecto habitum fuisse, quod omnes fidei articulos ne- " cessarios disertis verbis comprehenderet, &c." Et hoc cap. VI. pererudite probavit, tam occidentalem, quam orientalem ecclesiam ante synodum Nicænam in baptismi sa-

[g] [Pag. 339.]

cramento usam esse symbolo latiori atque explicatiori, quam illud ab Episcopio memoratum, "Credo in Deum "Patrem, Filium, et Spiritum Sanctum." Speciatim autem, §. 7. seqq. planissime demonstravit, symbolum utriusque ecclesiæ, ante synodum Nicænam usitatum, minime desiisse in ista verba, "Credo in Spiritum Sanctum;" sed reliqua fidei capita de ecclesia, remissione peccatorum, resurrectione carnis, et vita futuri seculi, jam pridem adjecta fuisse. Quid vero si ex ipsis sacris Scripturis accurate expensis, adhibita legitimarum consequentiarum ope, probari queat; 1. Ipsa prima symboli apostolici in antiquissima baptismi administratione usitati lineamenta ampliora fuisse ista ab Episcopio tradita fidei confessione, "Credo "in Patrem, Filium, et Spiritum Sanctum;" 2. Illud symbolum mox tanta cepisse incrementa, ut ipsa apostolorum ætate ac auctoritate, vel saltem permissione, ad istam tandem magnitudinem, qua nunc symbolum apostolorum vulgo dictum gaudet, excreverit, cunctosque habuerit articulos, demptis solum duobus, *de descensu Christi ad inferos*, et *de communione sanctorum.*

2. Ambas hasce propositiones ut ea, quam subjecta materia patitur, perspicuitate ac brevitate probem, duas præmitto hypotheses; 1. Primos Christianos, sive ex Judæis, sive ex ethnicis tales factos, in solemni ante susceptum baptismum professione fidei, sive proprio instinctu, sive S. apostolorum jussu id observasse, quod omnibus ab una secta ad alteram transeuntibus faciendum ipsa ratio dictitat, et perpetua omnium temporum observatio confirmat; ut nempe fundamentalium, qui vocari solent, articulorum istius, ad quam accedebant, ecclesiæ, præcipuis ejus, quam deserebant, sectæ erroribus e diametro oppositorum veritatem confiterentur. 2. Eosdem primævos fideles ante accepta sacramenta testatum fecisse assensum suum, istis Christianæ doctrinæ capitibus præbitum, quæ in præcedenti catechesi erant edocti; neque enim illa iis isto solum fine tradebantur, ut ea ex animo amplecterentur, sed et lingua profiterentur. Unde apostolus Rom. x. post memoratum ver. 8. *verbum fidei*, addit ver. 9, et 10. *Quia si con-*

fitearis in ore tuo Dominum Jesum, et in corde tuo credideris, quod Deus illum suscitavit a mortuis, salvus eris. Corde enim creditur ad justitiam; ore autem confessio fit ad salutem. Et sane siquis Episcopii defensor, vel quiscunque alius, duas hasce hypotheses inficias ire velit, nescio prorsus, unde ipse sibi vel aliis persuadere poterit, illam fidei confessionem, "Credo in Deum Patrem, Filium,
62 "et Spiritum Sanctum," vel ullam aliam, a primis apostolorum discipulis ante baptismum editam fuisse. Unde missa prolixiori horum fundamentorum confirmatione, illico ad demonstrationem iis superstruendam me accingo.

3. Primum quod attinet articulum, "Credo in Deum "Patrem," hunc mox ab initio conversionis Paganorum auctiorem fuisse, et quidem istis, vel similibus, verbis, "unum, omnipotentem, Creatorem cœli et terræ," vi hypotheseon mearum ita confirmatum do. Capitalis error ethnicorum, saltem promiscuæ multitudinis, erat πολυθεότης, seu persuasio de pluribus falsis diis, quorum unus cœli, alter terræ, alius maris, &c. haberet potestatem, ac vana horum veneratio. Unde apostolus Galat. iv. 8. scribit, *Tunc quidem ignorantes Deum, iis qui natura non sunt dii serviebatis.* Contra primarius omnium fidei Christianæ articulorum erat de *uno* vero Deo, a quo omnia in cœlo, terra, marique dependerent; de quo notatu et consideratione digna sunt verba Pauli, 1 Corinth. viii. 5, 6. *Etsi sunt qui dicantur dii, sive in cœlo, sive in terra, siquidem sunt* (inter ethnicos scilicet) *dii multi, et domini multi; nobis tamen* (nempe Christianis) *unus est Deus Pater, ex quo omnia, et nos in illum, et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum.* Hinc apostoli in primis ad paganos habitis sermonibus unum istum verum Deum omnipotentem iis prædicabant, *annunciantes ab his vanis* (simulacris) *converti ad Deum vivum*, uti de Paulo et Barnaba memoriæ proditum est, Act. xiv. 15. Similiter Paulus ignotum Atheniensibus Deum iisdem declarabat, dicens; *Quem ignorantes colitis, hunc ego annuncio vobis. Deus, qui fecit mundum et omnia, quæ in eo sunt, hic cœli et terræ cum sit Dominus*, &c. Act. xvii. 23. Quis itaque

dubitaret, ab ethnicis ad fidem Christianam conversis, unius Dei omnipotentis confessionem ante omnia exactam fuisse? dices, ethnicos ipsos unum supremum Deum, a quo omnia dependerent, credidisse, ac proinde non opus fuisse, ut eum a Christianis edocti confiterentur. Respondeo, de philosophis quidem et doctioribus inter Gentiles id omnino verum esse; non item de plebeiis ac inferioris sortis hominibus, quorum plurimos unum verum Deum, eumque omnipotentem ignorasse, vel sola Pauli ad Galatas verba ante citata evincunt; ut aliis haud opus sit argumentis. Atqui cum plurimi neophytorum ethnicorum essent plebeii, omnisque philosophorum sapientiæ expertes, juxta 1 Corinth. i. 26, 27. eos unius omnipotentis Dei notitiam a Christianis accipere, atque acceptam iisdem per confessionem ante baptismum reddere, utique necesse erat. Sed et doctiores ethnici, licet unum Deum statuerent, cum tamen cœlum, terram, ac mare omniaque, quæ in iis sunt, ex nihilo condidisse ignorabant, aut potius præfracte negabant. Unde apostoli in catechesi gentilium, ubi unius Dei mentionem faciunt, mox eum cœli et terræ marisve Creatorem fuisse addunt; ut non modo ex citato Pauli ad Athenienses sermone, sed et altero loco, Act. xiv. 15. patet, ubi post *Deum vivum* subjungitur, *qui fecit cœlum, et terram, mare, et omnia quæ in eis sunt.* Similiter in fine mundi, cum plenitudo gentium ad verum Deum adducenda erit, angelus *habens evangelium æternum, ut evangelizet sedentibus super terram, et super omnem gentem, et tribum, et linguam, et populum*, dicturus est, *Timete Dominum et adorate eum, qui fecit cœlum, et terram, et mare, et fontes aquarum*, Apocal. xiv. 6, 7. Debuere itaque gentiles, symbolum fidei suæ solemniter reddituri, in eo ante omnia profiteri, se credere in "unum Deum omnipotentem, Creatorem cœli et terræ;" quem hactenus ignoraverant, vel negaverant, et modo a Christianis edocti erant.

4. Non possum itaque subscribere sententiæ eruditorum quorundam virorum, qui occasione hæreticorum, puta Valentinianorum, Marcionitarum et cæterorum Gnosticorum, supra posita verba seculo 2° symbolo fidei addita fuisse

existimant: utpote quos unitatem Dei ac supremam Creatoris mundi omnipotentiam negasse, ex Irenæo, Tertulliano, aliisque qui calamum contra ipsos strinxerunt, clare patet. Nam nec minus clare ex iisdem perspicitur, quod adversus dictos hæreticos illam ipsam unius Dei Creatoris in symbolo confessionem, tanquam ab ipsis apostolis acceptam urserint. Sic Irenæus lib. I. postquam *τὸν κανόνα τῆς ἀληθείας ἀκλινῆ, ὃν διὰ τοῦ βαπτίσματος εἴληφε,* " regulam verita-
" tis immobilem, quam per baptismum (quisque) accepit," memoraverat cap. 1. p. 44. nostræ editionis[h], mox cap. 2. p. 45.[i] eam subjungit cum hac præfatione; *Ἡ μὲν γὰρ ἐκκλησία, καίπερ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἕως περάτων τῆς γῆς διεσπαρμένη, παρὰ δὲ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν ἐκείνων μαθητῶν παραλαβοῦσα τὴν εἰς ἕνα Θεὸν πατέρα παντοκράτορα, τὸν πεποιηκότα τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν, καὶ τὰς θαλάσσας, καὶ*
63 *πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς, πίστιν.* " Ecclesia enim per universum
" orbem usque ad fines terræ seminata, et ab apostolis et
" discipulis eorum" (qui nempe ab ipsis emissi hic illic evangelium prædicabant) " accepit eam fidem, quæ est in
" unum Deum, Patrem omnipotentem, qui fecit cœlum,
" et terram, et mare, et omnia, quæ in eis sunt." Et sequenti cap. 19. p. 93. col. 1. l. 11.[k] " Cum teneamus autem
" nos regulam veritatis, id est, quia sit unus Deus omni-
" potens, qui omnia condidit per Verbum suum, &c." Similiter III. 4. p. 205.[l] et seq. nostræ edit. memorat *veterem traditionem*, hancque in compendio recitans ait; " in
" unum Deum credentes, fabricatorem cœli, et terræ, et
" omnium quæ in eis sunt." Confer II. 9. p. 128. col. 2. lin. 16. et p. 129. col. 1. lin. 4.[m] Denique IV. 62. p. 360. lin. 11.[n] *Εἰς ἕνα Θεὸν παντοκράτορα, ἐξ οὗ τὰ πάντα, πίστις ὁλόκληρος.* " In unum Deum omnipotentem, ex quo
" omnia," (nempe per creationem,) " fides integra." Similiter Tertullianus de Præscript. adversus Hæreses cap. 13.[o]
" Regula est autem fidei, qua creditur unum omnino Deum
" esse, nec alium præter mundi conditorem." Quomodo de

[h] [c. 9, 4. p. 46.] [i] [c. 10. p. 48.] [k] [c. 22. p. 98.] [l] [p. 178.]
[m] [c. 9. p. 126.] [n] [c. 33, 7. p. 272.] [o] [p. 206.]

Virginibus Velandis cap. 1. symbolum fidei recitans ait; "In unicum Deum omnipotentem, mundi conditorem." Atquī "hanc regulam ab initio evangelii decucurrisse," expresse scribit lib. adversus Praxean cap. 2. Ex quibus aliisque veterum testimoniis brevitatis ergo omissis patet, eos hæreticis confessionem unius Dei Creatoris in symbolo, tanquam ab ipsis apostolis initio evangelicæ prædicationis traditam, opposuisse. Subdole autem et perabsurde egissent, seq. hæreticis execrandos ac ridendos propinassent, si illos ex clausula symboli, ab episcopis eorum adversariis demum addita, refutare, eamque pro apostolica traditione venditare tentassent. Non igitur illa hæreticorum doctrinæ ab episcopis, sed ethnicorum errori ab apostolis opposita, symboloque fidei apposita fuit.

5. Sed et in secundo Confessionis fidei articulo nudum *Filii* titulum prolatum fuisse, Episcopius falso asseruit. *Jesu Christi* quippe nomina expressa leguntur in Confessione eunuchi Candaces, reginæ Æthiopum, Act. viii. 37. Πιστεύω τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸν Ἰησοῦν Χριστόν. *Credo Filium Dei esse Jesum Christum.* Quanquam neque hac formula integram fidei de Filio Dei professionem editam fuisse putandum sit. Haud firmiter enim ex eo, quod Lucas sola ista eunuchi verba descripserit, concludas, hunc non plura prolocutum esse; cum ex aliis Actorum Apostolicorum locis constet, Lucam aliquando compendium sermonum ab aliis habitorum fecisse. Sic v. g. in historia conversionis Pauli Act. ix. 17. hæc sola Ananiæ ad Paulum verba consignata leguntur; *Saul frater, Dominus misit me, qui apparuit tibi in via qua veniebas, ut videas et implearis Spiritu S.* Ast ipse Apostolus Act. xxii. 14. sequentia insuper ab Anania addita memorat; *Deus Patrum nostrorum præordinavit te, ut cognosceres voluntatem ejus, et videres justum, et audires vocem ex ore ejus, quia eris testis illius ad omnes homines eorum quæ vidisti et audisti. Et nunc quid moraris? exsurge, et baptizare, et ablue peccata tua, invocato nomine ipsius.* Ac quis dubitet, eunuchum in confessione sua testatum fecisse assensum, quem præbuerat iis, quæ a Philippo ei prædicata

erant de Christi passione, morte, et resurrectione, occasione capta ex verbis Esaiæ, *Tanquam ovis ad occisionem ductus est*, &c.? Similiter alios quoque ante baptismum professionem de dictis capitibus, de quibus in catechesi præinstructi erant, edidisse, ex hypothesi nostra deducitur. Quippe S. apostolos primum omnium passionem, mortem, atque resurrectionem Jesu tam Judæis, quam ethnicis prædicasse, ex Actorum ii. 22. seqq. iii. 13. seqq. x. 36. seqq. xiii. 27. seqq. &c. patet. Unde Paulus Agrippæ dicebat, Act. xxvi. 22, 23. *Se minori atque majori testificari, quod passurus esset Christus, et primus ex resurrectione mortuorum lumen annunciaturus populo et gentibus.* Præsertim notatu digna sunt ejusdem verba 1 Corinth. xv. 3, 4. *Tradidi enim vobis in primis, ἐν πρώτοις, quod et accepi, quoniam Christus mortuus est pro peccatis nostris secundum Scripturas, et quia sepultus est, et quia resurrexit tertia die secundum Scripturas.* Quæ ipsa sunt tria articuli de Christo commata, eodem, quo in symbolo apostolico recitantur, ordine expressa; quæ tanquam *prima* fidei capita se Corinthiis tradidisse ait apostolus. Neque id mirum; siquidem passionem ac mortem Christi sive Messiæ, resurrectionem vero Jesu pertinaciter negabant Judæi; utramque autem ridebant ethnici. Unde Paulus iisdem Corinthiis scribebat ejusdem prioris Epistolæ cap. i. ver. 23, 24. *Nos prædicamus Christum crucifixum, Judæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam; ipsis autem vocatis Judæis atque Græcis, Christum Dei virtutem atque sapientiam.* Vi igitur alterius quoque hypotheseos nostræ, utrique ante susceptum Christianæ fidei sacramentum, ejus præcipuos hosce articulos, ab ambabus sectis rejectos, aut proprio instinctu, aut apostolorum jussu professi sunt.

64 6. Quæ post *resurrectionem* Christi sequuntur, " ascen-
" sio ejus in cœlos, sessio ad dextram Dei Patris, ac redi-
" tus ad judicandum vivos atque mortuos," hæc a Judæis atque ethnicis aut negata, aut ignorata fuisse, certum est. Unde cum Servator de carne sua comedenda ac sanguine bibendo locutus esset, ac *murmurarent de hoc discipuli*

ejus, dixit eis, Hoc vos scandalizat? si ergo videritis Filium hominis adscendentem ubi erat prius? Joan. vi. 61, 62. Quasi adscensio ejus in cœlos magis adhuc absurda ipsis videretur, quam mysterium edendæ carnis et bibendi sanguinis ejus. Et sane cum Dominus noster coram principe sacerdotum dixisset, *A modo videbitis Filium hominis sedentem a dextris virtutis, et venientem in nubibus cœli; tunc princeps sacerdotum scidit vestimenta sua, dicens, Blasphemavit, quid adhuc egemus testibus? ecce nunc audistis blasphemiam: quid vobis videtur? at illi respondentes dixerunt, Reus est mortis.* Matth. xxvi. 64, 65, 66. Atque hinc S. Petrus, princeps apostolorum ac sacerdotum N. T. in catecheticis tam ad Judæos, quam ad gentes sermonibus, mentionem fecit adscensionis Christi in cœlum, sive exaltationis ad dextram Dei, ut super omnia dominaretur, ac tandem in omnes, tam vivos quam mortuos, judicium ferret. Vide Act. ii. 33. seqq. et iii. 20, 21. nec non x. 42. ubi ex præcepto Christi se hoc facere testatur in sermone ad Cornelium his verbis; *Et præcepit nobis prædicare populo et testificari, quia ipse est qui constitutus est a Deo judex vivorum et mortuorum.* Hæc si hypothesibus ab initio positis jungantur, iterum inde concludere licebit, quod horum quoque articulorum confessionem Judæi ac gentiles nuper conversi, et jamjam baptizandi, debite ediderint.

7. Discedere itaque cogor ab opinione nuperi doctissimi in historiam symboli apostolici commentatoris, cui articulus de ascensione Christi huic symbolo seculo II. appositus videtur, atque oppositus Apelli discipulo Marcionis, de quo auctor Appendicis ad Tertulliani lib. de Præscript. adversus Hæret. c. 51. scribit, "Christum neque in phantasmate dicit " fuisse, sicut Marcion, neque in substantia veri corporis, ut " evangelium docet; sed eo quod e superioribus partibus " descenderet, ipso descensu sideream sibi carnem et aeream " contexuisse; hunc in resurrectione singulis quibusque " elementis, quæ in descensu suo mutuata fuissent, in " ascensu reddidisse, et sic dispersis quibusque corporis sui " partibus, in cœlo Spiritum tantum reddidisse." Quippe

ex his aliorumque Patrum de Apelle verbis patet, ipsum non simpliciter *Christi*, sed *carnis Christi* adscensionem in cœlos negasse. Si igitur ad excludendum hunc errorem Patres articulum de adscensione Christi symbolo apposuissent, non ita nude protulissent, *adscendit in cœlos*, sed dixissent *τὴν ἔνσαρκον εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἀνάληψιν*, " in carne " in cœlos adscensionem," uti Irenæus in Enarratione Symboli ait lib. I. cap. 2. pag. 45. lin. 11. P in mente, ut videtur, habens dictam Apellis hæresin, quanquam ejus nullam alicubi fecerit mentionem. Similiter si adversus delirium Hermogenis, corpus Christi in sole depositum statuentis, directus fuisset iste symboli articulus, Christus super omnes cœlos sive super omnia *sidera* cum corpore suo adscendisse diceretur. Par inde est ratio sequentium commatum de " sessione ad dextram Patris," et " reditu ad " judicandum vivos atque mortuos;" quorum illud si errori eorum oppositum fuisset qui affirmabant, Servatoris " carnem in cœlis vacuam sensu, ut vaginam, exempto " Christo sedere," teste Tertulliano lib. de Carne Christi cap. 24. hoc vero appositum ad excludendam hæresin partim Marcionitarum, Deum Patrem Christi justum sive judicem esse negantium, partim Gnosticorum, libertatem arbitrii inficias euntium, uti vir ante laudatus opinatur; utrumque si non pluribus, saltem specialioribus atque talibus fuisset conceptum verbis, quæ dictas hæreses directe ferirent. Dum autem auctores symboli simpliciter et generalibus, ut vocant, terminis catechumenos profiteri docuerunt, Jesum Christum Filium Dei " adscendisse in " cœlos, sedere ad dextram Dei Patris, indeque venturum " ut judicet vivos ac mortuos," confessionem hancce iis, qui simpliciter ista hactenus negarant aut ignorarant, Judæis nempe atque ethnicis ad fidem conversis, præscripsisse omnino sunt censendi.

8. Quid vero de ea, quæ " passionem, mortem, resur- " rectionem, &c." præcedit, " conceptione Jesu Christi ex " Spiritu Sancto, et nativitate ex Maria Virgine" statu-

endum? An illam quoque jam inde ab initio Judæi ac gentiles ante baptismum sunt professi? Equidem de ipsis Christianæ ecclesiæ primordiis aliquantum dubito, quod in nullo catecheticorum, qui in Actis Apostolorum extant, sermonum ulla vel conceptionis ex virtute Spiritus Sancti sine virili semine, vel nativitatis ex Maria Virgine facta sit mentio, quodque nec universe apostolos eam Judæis vel ethnicis prædicasse, neque hos illosve contra ipsam disputasse, ibidem legamus; uti quidem de resurrectione Christi factum constat. Haud vane igitur augurari licet, hujus mysterii propalationem pleniori evangelii expositioni post baptismum reservatam fuisse; vel quod omnibus in universum, tam Israelitis quam reliquis mortalibus, plane impossibilis videretur virginis citra maris concubitum partus, (vide Justini M. Dial. cum Tryphone loco[q] infra cap. VII. 4. citato) vel quod non æque necessaria putaretur supernaturalis Christi conceptionis ac nativitatis notitia, ac passionis atque resurrectionis ejus fides. Unde de priori non modo in nullis S. apostolorum sermonibus, de quibus ante dictum, sed neque in omnibus scriptis evangelicæ historiæ commentariis tractatum legitur; S. Matthæo et Luca quidem illam prolixe describentibus, S. Marco autem prorsus tacente, (ut de S. Joanne nihil dicam,) cum contra posteriorem cuncti expressis verbis edisseruerint, et nullus non IV. evangelistarum scriptis postea fusius enarraverit. Nullum vero est dubium, quin haud diu post jacta ecclesiæ Christianæ fundamenta, ac publicata præsertim evangelica *ὑπομνήματα*, Judæi pariter ac gentiles mirabilem Servatoris ex B. Maria Virgine partum, virtute Spiritus S. editum, oppugnare cœperint, indeque iis, qui ex utrisque ad Christum convertebantur, ansa data, imo necessitas imposita fuerit, immaculatam ejus conceptionem ac nativitatem inter alios fidei suæ articulos profitendi. Ut adeo haud probabilis mihi videatur virorum doctorum sententia, qua ad Carpocratis, Cerinthi ac Ebionæorum hæresin (quæ Christum ex Josepho ac Maria genitum impie asserebat) excludendam demum ista, de quibus hactenus disserui, symbolo 65

[q] [§. 48. p. 143.]

fidei accessisse pronuntiant. Quamquam hoc quoque posito, licet non concesso, apostolicæ tamen auctoritati, vel saltem permissioni, dictum confessionis fidei augmentum foret adscribendum; siquidem execranda illa hæresis ex orco caput extulit, cum S. Joannes, et forte alii etiam apostoli adhuc in vivis essent. Vide Irenæi III. 3.

9. Progredior ad tertium symboli apostolici articulum de Spiritu Sancto, in quem se credere apostolorum discipuli in baptismo utique testati sunt, ut ipse Episcopius recte affirmat; alii vero perperam inficias eunt, solius Jesu Christi, Filii Dei, notitiam atque professionem necessariam esse opinantes. Quibus refutandis vel sola Actorum Apostolicorum historia xix. 2. seqq. sufficit. Sed quid de iis, quæ post Spiritus S. confessionem in symbolo sequuntur, fidei capitibus statuendum? dispiciamus de singulis, initio facto a "remissione peccatorum;" quippe articulum de *ecclesia* in antiquissimis, plurium saltem ecclesiarum, symbolis non continuo post Spiritum Sanctum, sed posteriori, imo in quibusdam postremo omnium loco positum fuisse, ex aliquot Patrum et confessionum textibus, hoc capite VI. a doctissimo auctore nostro allegatis, liquet. Atqui "remissionem peccatorum" per Christum partam, et per baptismum in nomen ejus fidelibus impartiendam, tam Petrus, quam Paulus, in primis catechesibus diserte Judæis pariter ac ethnicis tradiderunt. *Pœnitentiam agite, et baptizetur unusquisque vestrum in nomine Jesu Christi in remissionem peccatorum,* ait Petrus in primo sermone Hierosolymis habito, Act. ii. 38: (unde, ut obiter id moneam, formatus videtur articulus prisci symboli Hierosolymitani, supra pag. 48. col. 2. [p. 134.] recitati, "Et in unum baptis-" mum pœnitentiæ in remissionem peccatorum:") ac primam quoque ad ethnicos orationem hac de remissione peccatorum doctrina claudit, dicens, *Huic* (Christo) *omnes prophetæ testimonium perhibent, remissionem peccatorum accipere per nomen ejus omnes qui credunt in eum.* Act. x. 43. Similiter Paulus Act. xiii. 38, 39. *Notum igitur*, inquit, *sit vobis, viri fratres, quia per hunc vobis remissio peccatorum annunciatur; et ab omnibus, quibus non potuistis in*

lege Mosis justificari, in hoc omnis, qui credit, justificatur. Neque mirum; siquidem ipse Servator post resurrectionem suam apostolis expresse dixerat, quod *oporteret prædicari in nomine ejus pœnitentiam et remissionem peccatorum in omnes gentes, incipientibus ab Hierosolymis,* Luc. xxiv. 47. Hanc itaque evangelicæ prædicationis summam, ac omnis Filii Dei οἰκονομίας in præcedentibus symboli verbis expositæ fructum, sicut apostoli eorumque successores in catecheticis sermonibus diserte tradiderunt, ita vicissim catechumenos in symbolo fidei suæ ante baptismum iisdem quasi reddidisse, haud est dubitandum. Et aliquos quidem subinde ita fecisse inter ipsa ecclesiæ Christianæ primordia, fatetur supra laudatus historiæ symboli apostolici auctor; perpetuam vero remissionis peccatorum in confessione fidei mentionem S. Cypriani ætate demum obtinuisse statuit, occasione scilicet hæreticorum, præcipue Novatianorum, qui indulgentiam criminum post baptisma commissorum in ecclesiæ potestate sitam esse negarunt. Verum obstat huic conjecturæ, quod in ipso Novatianorum 66
symbolo iste de remissione peccatorum articulus fuerit expressus, teste S. Cypriano, Epist. LXXVI. Pamel. LXIX. Oxon. sive lib. I. Epist. 6.[r] ita scribente, "Quod si aliquis "illud opponit, ut dicat eandem Novatianum legem tenere, "quam catholica ecclesia teneat, eodem symbolo quo et "nos baptizare; sciat quisquis hoc opponendum putat, "primum non esse unam nobis et schismaticis symboli "legem, neque eandem interrogationem. Nam cum "dicunt, *Credis remissionem peccatorum et vitam æternam* "*per sanctam ecclesiam?* mentiuntur in interrogatione, "quando non habeant ecclesiam, &c." Ast haud simile vero videtur, ipsos Novatianos "remissionem peccatorum "per sanctam ecclesiam" in Confessione fidei suæ posituros aut retenturos fuisse, nisi idem jam ante in cuncta aliarum ecclesiarum symbola receptum vidissent. Deinde si hæc remissionis peccatorum professio, in quibusdam ecclesiis ante haud usitata, ad excludendum demum Novatianorum rigorem symbolis earum fuisset inserta, tum criminum

[r] [Ep. LXXVI. p. 154.]

"post accepta sacramenta commissorum" mentio, vel alia similis phrasis in iis occurreret. Verum contra in omnibus vel "remissionem peccatorum" in genere, vel "unum "baptismum pœnitentiæ," sive simpliciter "unum bap- "tismum in remissionem peccatorum" legimus; quarum prior formula errori Novatianorum prorsus non contradicit; posterior etiam ei quodammodo favere videri poterat. Quod autem vir eruditus objecit, nec in Irenæi, neque in Tertulliani aut Origenis recensionibus symboli mentionem remissionis peccatorum factam esse; ad id breviter respondeo, ab istis, quibus dicti S. Patres apostolicam fidei regulam obtenderunt, hæreticis indulgentiam peccatorum haud negatam, aut saltem talem eorum errorem ipsis haud notum fuisse, ac proinde haud necessarium visum, ut hunc articulum memorarent. Quanquam tam Irenæum, quam Tertullianum ad illum ipsum in scriptis suis allusisse ipse reverendus auctor noster in hoc VI capite §. 7. et 13. ingeniose monstraverit.

10. "Resurrectionem mortuorum" jam inde ab ipsis Christianæ fidei initiis symbolo insertam fuisse, censet doctissimus scriptor Historiæ Symboli Apostolici p. 390. Ac de primo quidem initio aliquantulum dubito, quia tam Petri, quam Pauli catechetici sermones Act. ii. x. et xiii. *remissione peccatorum* finiuntur; neque hujus concio apud Athenienses expresse resurrectionem mortuorum, sed solum suscitationem Jesu Christi e mortuis sonat, Act. xvii. 31. Quanquam auditores inde resurrectionem mortuorum universe collegisse videantur; siquidem mox sequenti vers. 32. additur, *Cum autem audissent resurrectionem mortuorum, quidam quidem irridebant; quidam vero dixerunt, Audiamus a te hoc iterum.* Ex quibus petenda quoque mihi videtur explicatio dicti de Paulo ver. 18. quod *Jesum et resurrectionem* annuntiaverit, i. e. *resurrectionem Jesu* sive *in Jesu coptam;* sicuti de reliquis apostolis scriptum est, Act. iv. 33. *Et virtute magna reddebant apostoli testimonium resurrectionis Domini Jesu.* Accedit quod exortis inter Corinthios quibusdam, *qui dicebant, quoniam resurrectio mortuorum non est,* 1 Cor. xv. 12. apostolus in

memoriam eis revocans, quænam ibi prædicaverat, Christi quidem mortem et resurrectionem se ἐν πρώτοις tradidisse dicat ver. 3. seq. ex eaque resurrectionem cunctorum fidelium probet; hanc autem eos antea edocuisse, ipsos vero hoc depositum eis concreditum abjecisse, ne verbo quidem innuat. Similiter 1 Thes. iv. 13. scribit, *Nolumus autem vos ignorare, fratres, de dormientibus, ut non contristemini, sicut et cæteri, qui spem non habent. Si enim credimus quod Jesus mortuus est et resurrexit, ita et Deus eos, qui dormierunt per Jesum, adducet cum eo.* Quasi illud hactenus ignoraverint; ut jam opus fuerit, hoc tanquam consectarium, ex prædicata ante resurrectione Jesu Christi deductum, ipsis tradere. Et sane notatu digna sunt verba Lucæ, de prædicatione Pauli apud Thessalonicenses ita scribentis Act. xvii.2, 3. *Per sabbata tria disserebat eis de Scripturis, adaperiens et allegans, quia Christum oportuit pati et resurgere a mortuis, et quia hic est Christus Jesus, quem ego annuntio vobis.* Ubi resurrectionis quidem Christi, sed non fidelium universe mentio facta. Non videtur itaque S. Paulus mox ab initio inter prima fidei rudimenta resurrectionem mortuorum catechumenis tradidisse. Verumtamen cum ea publice a quibusdam impugnata, ac ab aliis in dubium vocata fuisset, tunc sane eam ut appendicem ad reliquos symboli articulos accessisse haud dubito; atque hinc factum conjicio, ut apostolus Hebr. vi. 2. *resurrectionem mortuorum et judicium æternum* inter fundamentalia quidem doctrinæ Christianæ capita, attamen a *fide in Deum* et *baptismatum doctrina* distinctam, ultimo loco memoraverit. Atqui cum ibi *judicium æternum* cum *resurrectione mortuorum* jungatur, jam tum articulum de statu *vitæ æternæ* post extremum judicium symbolo, in quibusdam saltem ecclesiis, additum fuisse, inde colligo.

11. Quod denique comma de *ecclesia* attinet, hoc post- 67
remo omnium symbolo additum vel insertum fuisse puto, non solum quia in formula Novatianorum apud Cyprianum Epist. LXXVI. et in Confessione Arii atque Euzoii supra §. 9. [p. 142.] allegata ultimum obtinet locum, sed et quia neque in sermonibus catecheticis vel epistolis apostolorum

ulla ejus fit mentio; ut adeo hic articulus occasione hæreticorum et schismaticorum, postquam seorsim ab ecclesia orthodoxa congregari cœperunt, reliquis accessisse videatur sub finem sæculi primi vel initium secundi. Tertulliani enim tempore fideles jam in symbolo profitebantur *sanctam ecclesiam*, uti patet ex primo omnium ejus libro de baptismo [t], ubi scribit, "Cum autem sub tribus et testatio "fidei, et sponsio salutis pignerentur, necessario adjicitur "ecclesiæ mentio; quoniam ubi tres, id est, Pater et "Filius et Spiritus Sanctus, ibi ecclesia, quæ trium corpus "est." Confer alium Tertulliani locum supra hujus cap. VI. §. 7. [p. 139.] citatum. De "communione sanctorum" non opus est ut verba faciamus; siquidem constat, non ante sæculum a Christo nato quartum ejus mentionem in symbolo occurrisse.

12. Unicus, quem consulto prætermisi, restat articulus de "descensu Christi ad inferos;" cujus genuinum sensum adeo erudite exposuit sæpe laudatus Historiæ Symboli Apostolici auctor, ut a consummatissimo theologo haud meliora expectari queant. Sub finem vero prolixæ dissertationis cap. 4. dictum articulum contra Arianos vel Apollinaristas, animam sive spiritum Christo denegantes, symbolo insertum fuisse opinatur, quia S. Patres in dictis hæreticis refellendis hoc usi sunt argumento; Christus ad inferos descendit, vel secundum divinitatem, vel secundum animam, vel secundum corpus. Atqui absurdum est sive divinitati, sive corpori, descensum ad inferos adscribere; ergo secundum animam descendisse, ac per consequens anima præditum fuisse, statuendum est. Sed huic sententiæ obstat, quod in nulla confessione Christus *secundum animam* in inferno fuisse, sed simpliciter, *ad inferos*, vel *in subterranea loca descendisse* dicatur, quodque in quibusdam ipsorum Arianorum, nec non aliis secta Apollinaris antiquioribus fidei formulis hic articulus occurrat. Unde is potius occasione Valentinianorum et Marcionitarum jam pridem symbolo additus fuisse mihi videtur. Illi enim, teste Irenæo adversus Hæreses, V. 31. p. 450. col. 2. [u]

[t] [c. 6. p. 226.] [u] [Pag. 330.]

" simul atque mortui fuerint, dicunt se supergredi cœlos " et Demiurgum, et ire ad matrem, vel ad eum, qui ab ipsis " affingitur, Patrem." Et paulo post p. 451. col. 1. " Di- " cunt, inferos quidem esse hunc mundum, qui sit secun- " dum nos ; interiorem autem hominem ipsorum, derelin- " quentem hic corpus, in supercœlestem ascendere locum." Quod eorum de inferno commentum perstringens quoque Tertullianus lib. de Anima cap. 55. " Nobis inferi," inquit, " non nuda cavositas, nec subdivalis aliqua mundi sentina " creduntur ; sed in fossa terræ et in alto vastitas, et in " ipsis visceribus ejus abstrusa profunditas." Ad proban- dam itaque existentiam inferioris sub terra loci, et fidelium animarum in eum descensionem, S. Patres petebant argu- mentum a descensu ipsius Christi in infernum, de quo Ire- næus loco citato hæc habet verba ; " Si hæc ita essent, " quemadmodum dicunt, ipse utique Dominus, in quem " se dicunt credere, non in tertia die fecisset resurrectio- " nem ; sed super crucem exspirans, confestim utique " abiisset sursum, relinquens corpus terræ. Nunc autem " tribus diebus conversatus est, ubi erat mortui, quemad- " modum propheta ait de eo, &c. Sed et apostolus ait, " *Ascendit autem, quid est, nisi quia et descendit in infe-* " *riora terræ?* Hoc et David in eum prophetans dixit, *Et* " *eripuisti animam meam ex inferno inferiori.*—Si ergo " Dominus legem mortuorum servavit, ut fieret primogeni- " tus a mortuis, et commoratus usque in tertiam diem in " inferioribus terræ ; post deinde surgens in carne, ut " etiam fixuras clavorum ostenderet discipulis, sic ascen- " dit ad Patrem ; quomodo non confundantur, qui dicunt, " inferos quidem esse hunc mundum, &c." uti supra. " Cum " enim Dominus *in medio umbræ mortis abierit*, ubi ani- " mæ mortuorum erant, post deinde corporaliter resurrexit, " et post resurrectionem assumptus est, manifestum est, " quia et discipulorum ejus, propter quos et hæc operatus " est Dominus, animæ abibunt in invisibilem locum, de- " finitum eis a Deo, et ibi usque ad resurrectionem com- " morabuntur, sustinentes resurrectionem : post recipientes " corpora, et perfecte resurgentes, hoc est corporaliter,

" quemadmodum et Dominus resurrexit, sic venient ad
" conspectum Dei." Eodem argumento usus est Tertul-
lianus, antedicto loco sic scribens, " Christo in corde terræ
" triduum mortis legimus expunctum, id est, in recessu
" intimo et interno, et in ipsa terra operto, et intra ip-
" sam clauso, et inferioribus adhuc abyssis superstructo.
" Quod si Christus Deus, quia et homo, mortuus secun-
" dum Scripturas, et sepultus secus easdem, huic quoque
" legi satisfecit, forma humanæ mortis apud inferos func-
68 " tus; nec ante ascendit in sublimiora cœlorum quam de-
" scendit in inferiora terrarum, ut illic patriarchas et pro-
" phetas compotes sui faceret, habes et regionem inferum
" subterraneam credere, et illos cubito pellere, qui satis
" superbe non putant animas fidelium inferis dignas; servi
" super dominum, et discipuli super magistrum, aspernati,
" si forte in Abrahæ sinu, expectandæ resurrectionis sola-
" tium capere." Valentinianorum itaque et Marcionitarum, potius quam Arianorum et Apollinaristarum hæresis causa fuisse videtur, ut articulus de descensu Christi ad inferos symbolo insertus fuerit; nisi forte quis affirmare malit, primas ipsorum apostolorum catecheses occasionem dedisse catechumenis in confessionibus fidei suæ subinde exprimendi, quod Christus ad inferos descenderit. Nam ipse apostolorum princeps in primo sermone Hierosolymis die pentecostes habito dictum articulum planissime exposuit, dum ait, *Quod non derelicta sit anima ejus in inferno, neque caro ejus viderit corruptionem*, Act. ii. 31.

13. Ex omnibus igitur hactenus dictis, si debite considerentur, haud obscure elucescere puto, omnes symboli apostolici articulos, exceptis de " communione sanctorum," ac de *ecclesia* forte, nec non de " descensu Christi ad " inferos," ipsa S. apostolorum ætate ac auctoritate, vel saltem approbatione, a primævis Christianis in solemnibus fidei suæ confessionibus expressos fuisse, ac proinde symbolum fidei, quoad substantiam plurimorum articulorum, recte *apostolicum* dici, et pro traditione ab apostolis atque eorum discipulis accepta merito venditatum esse ab Irenæo locis supra p. 63. col. 1. [p. 174.] allegatis, alios recentiores

Patres ut taceam. Et sane vix ac ne vix quidem fieri potuisset, ut tot in tam dissitis mundi partibus ecclesiæ in formula fidei ac tot ejus articulis adeo convenissent, nisi talis ab auctoritate, quam omnes agnoscerent, in cunctas emanasset. Quod vero confessiones singularum ecclesiarum quoad verba atque phrases differant, id inde factum, quia "sym- "bolum fidei et spei nostræ, quod ab apostolis est tradi- "tum, non scriptum fuit in charta et atramento, sed in "tabulis cordis carnalibus," uti Hieronymus scripsit Epist. LXI. cap. 9. Unde liberum unicuique erat, quibus vellet verbis sensum ejus exprimere. Cæterum nolim in me suscipere probationem istius *traditionis*, quam Ruffinus Exposit. in Symbolum memorat, ita de 12 apostolis scribens; "Discessuri ab invicem normam prius futuræ sibi prædica- "tionis in commune constituunt, ne forte alius ab aliis ab- "ducti diversum aliquid his, qui ad fidem Christi invitaban- "tur, exponerent. Omnes ergo in uno positi, et Spiritu S. "repleti, breve istud futuræ sibi prædicationis indicium, "conferendo in unum quod sentiebat unusquisque, com- "ponunt, atque hanc credentibus dandam esse regulam "statuunt." Quanquam quantum ad prima symboli apostolici stamina, in catecheticis Petri et Pauli sermonibus delineata, tale quid factum esse vero haud sit absimile. Flocci vero facienda divisio 12 symboli articulorum inter 12 apostolos, ab auctore Sermonis CXV. de Tempore tom. X. Operum Augustini tradita, aliaque hujusmodi commenta, de quibus quicquam hoc loco dicere nihil attinet.

CAP. VII. 69

De celebri loco Justini in Dialogo cum Tryphone Judæo.

1. SUPEREST alterum Episcopii argumentum quo assertionem suam probare nititur[x]; "Secun- "dum," inquit, "quo antecedens probo, est, Ex "Justino scriptore antiquissimo, (quippe qui floruit

[x] [Pag. 340.]

" anno post natum Christum CL.) et pro Christiana " religione martyre, non obscure patet, ecclesias " Christianas istorum temporum non modo non ju- " dicasse necessariam ad salutem modi istius pecu- " liaris tum determinationem tum professionem, sed " et communionem coluisse cum iis, qui modum " istum filiationis negabant, et Jesum Christum non " nisi ψιλὸν ἄνθρωπον, seu hominem ex hominibus, et " electione Christum factum esse se credere profite- " bantur. Locus Justini, unde id liquet, extat in " Dialogo ejus cum Tryphone Judæo, quem citatum " videre est in Apologia Remonstrantium sub finem " Resp. ad Censuram cap. 111. et prolixe deductum " stabilitumque in Resp. Remonstr. nostra ad speci- " men calumniarum, &c. Professorum quatuor Ley- " densium. Nos, ne actum agamus, ad ista scripta " vos remittimus." Hæc ille.

2. Locum hic adferam integrum, non, ut a Remonstrantibus in sua Apologia citatur, mutilum, caudaque decurtatum. Sic igitur eo in loco Justinus disserit[y]; *Ἤδη μέν τοι, ὦ Τρύφων, οὐκ ἀπόλλυται τὸ τοιοῦτον*[z] *εἶναι Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, ἐὰν ἀποδεῖξαι μὴ δύνωμαι, ὅτι καὶ προϋπῆρχεν υἱὸς τοῦ ποιητοῦ τῶν ὅλων, Θεὸς ὤν, καὶ γεγέννηται ἄνθρωπος διὰ τῆς παρθένου, ἀλλ' ἐκ παντὸς ἀποδεικνυμένου, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστὸς, ὁ τοῦ Θεοῦ, ὅστις οὗτος ἔσται. ἐὰν δὲ μὴ ἀποδεικνύω, ὅτι προϋπῆρχε, καὶ γεννηθῆναι ἄνθρωπος ὁμοιοπαθὴς ἡμῖν, σάρκα ἔχων, κατὰ τὴν τοῦ Πατρὸς βουλὴν ὑπέμεινεν, ἐν τούτῳ πεπλανῆσθαί με μόνον λέγειν δίκαιον, ἀλλὰ μὴ ἀρνεῖσθαι ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστὸς, ἐὰν φαίνηται ὡς ἄνθρωπος ἐξ ἀνθρώπων γεννηθεὶς, καὶ ἐκλογῇ γενόμενος εἰς τὸν Χριστὸν εἶναι ἀποδεικνύηται. καὶ γὰρ εἰσί τινες, ὦ φίλοι, ἀπὸ τοῦ ἡμετέρου γένους, ὁμολογοῦντες αὐτὸν Χριστὸν εἶναι, ἄνθρωπον*

[y] Dial. cum Tryphon. p. 267. [§. 48. p. 144.] [z] Lege *τοῦτον*.

δὲ ἐξ ἀνθρώπων γενόμενον ἀποφαινόμενοι· οἷς οὐ συντίθεμαι. οὐδ' ἂν πλεῖστοι ταῦτά μοι δοξάσαντες εἴποιεν· ἐπειδὴ οὐκ ἀνθρωπείοις διδάγμασι κεκελεύσμεθα ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ πείθεσθαι, ἀλλὰ τοῖς διὰ τῶν μακαρίων προφητῶν κηρυχθεῖσι, καὶ δι' αὐτοῦ διδαχθεῖσι. i. e. " Verum enim vero, " O Trypho, non amittitur illud, hunc esse Christum " Dei, si probare nequeam, et extitisse ipsum prius " Filium Conditoris hujus universitatis, esseque " Deum, et genitum esse hominem ex Virgine, om- " nino interim demonstrato, hunc esse Christum " illum Dei, qualiscunque demum is futurus fuerit. " Quod si non demonstravero, eum et prius exti- " tisse, et nasci hominem sustinuisse, iisdem nobis- " cum perpessionibus obnoxium, carnemque haben- " tem, secundum Patris consilium et voluntatem, " in hoc errasse me tantum æquum fuerit dicere; " non vero negare, hunc esse Christum illum, etiamsi " tanquam homo ex hominibus genitus videatur, et " electione Christus factus esse asseratur. Sunt " enim nonnulli, O amici, ex genere nostro, confi- " tentes ipsum esse Christum, sed hominem ex ho- " minibus genitum esse affirmant; quibus ego minime " assentior. Neque sane plerique, eadem mecum " sentientes, illud dixerint [a]; siquidem non homi- " num traditionibus ac doctrinis jussi sumus a " Christo credere, sed eis, quas beati prophetæ " promulgarunt, et ipse Christus docuit." Ab Justini hic interprete discessi, cum in aliis quibusdam minutioribus, tum maxime in verbis illis vertendis,

[a] [Mirum est, quod Bullus vitiosam hanc versionem secutus fuerit. Sine dubio verba οἷς οὐ συντίθεμαι κ.τ.λ. ita vertenda sunt, sicut in ed. Benedict. legimus, " quibus ego non assentior nec " assentirer, etiamsi maxima pars, quæ mecum consentit, idem " diceret."]

Ἀλλ' ἐκ παντὸς ἀποδεικνυμένου, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστὸς ὁ τοῦ Θεοῦ, ὅστις οὗτος ἔσται· quæ interpres ita reddit; "Præterquam ex eo omni, quo probatur hunc esse "Christum illum Dei, quod talem eum fore præ- "ostensum sit." Quæ versio neque textui Græco ullo modo convenit, neque bonum sensum habet. Ex antecedentibus enim liquet, sensum Justini hunc omnino esse, Si modo alias ex prophetis solide probaverim, Jesum nostrum esse Christum illum Dei, qualiscunque demum is juxta ipsorum vaticinia futurus fuerit, (sive Deus scilicet ex Virgine homo nasciturus, quod ego cum catholica Christi ecclesia
70 sentio, sive homo tantum ex hominibus genitus, ut tu, Trypho, Judæique tui existimatis, (etiamsi demonstrare nequeam illum esse Dei Filium, et ex Virgine hominem factum, non est tamen quod vos propterea negetis, ipsum esse Christum illum a prophetis prædictum ac promissum.

3. Certum habeo, nihil in his Justini verbis contineri, ex quo Episcopius aut Remonstrantes probare possunt, vel ecclesiam Justini tempore, vel ipsum etiam Justinum dogma de Filii divinitate pro creditu ad salutem necessario minime habuisse, nedum communionem coluisse cum iis, qui dogma illud negarent. Equidem si quicquam ex hoc loco probant Remonstrantes, nimium probant, quod pessimi argumenti certum est indicium. Qui enim ab Justino hic notantur dogmatistæ, Servatorem nostrum non modo hominem tantum, sed hominem ex hominibus genitum, hoc est, ex viri et feminæ concubitu, communi hominum more, natum esse affirmarunt. Hinc igitur, si recte ex hoc loco Remonstrantes argumentantur, sequetur, Justinum, ecclesiamque Justini tempore, cum iis, qui susque deque habita sacrorum

evangelistarum authoritate, spretaque apostolicæ et catholicæ ecclesiæ constante concordique traditione, Christum hominem ex Maria Virgine natum esse negare ausi sunt, communionem coluisse; quod quisquis serio sibi persuaserit, ad Anticyras plane relegandus est. Nondum quidem vidi *Responsionem Remonstrantium ad Specimen Calumniarum, &c. quatuor Professorum Leydensium*, ut quomodo ibi ex citato Justini loco assertionem suam confirmaverint, certo scire nequeam, proinde conjecturis hic uti necesse habeam[b].

4. Nunquid igitur quod contendunt, ex eo effici existimarunt, quod Justinus dicat, non amitti sive perire illud, Jesum esse Christum promissum, si et Deum illum esse, et ex Virgine hominem natum, demonstrari nequiret? atqui manifestissimum est, uti hic Justinum eo argumenti genere, quod *ad hominem* dicitur, quo in disputationibus hujusmodi nihil est frequentius. Nimirum Justinus supra cœperat ostendere, de Christo a prophetis prænuntiatum fuisse, quod ante sæcula Dei Filius, Deusque existens, tandem ex Virgine homo nasciturus esset. Deinde vero cum ad disserendum de aliis quibusdam digressus fuerat, Trypho ipsum ad priorem disputationem absolvendam revocat his verbis; Καὶ *περὶ τούτων ὅσα φρονεῖς ἀκηκόαμεν. ἀναλαβὼν οὖν τὸν λόγον, ὅθεν ἐπαύσω, πέραινε· παράδοξός τις γάρ ποτε, καὶ μὴ δυνάμενος ὅλως ἀποδειχθῆναι δοκεῖ μοι εἶναι. τὸ γὰρ λέγειν σε, προϋπάρχειν Θεὸν ὄντα πρὸ αἰώνων τοῦτον τὸν Χριστὸν, εἶτα καὶ γεννηθῆναι ἄνθρωπον γενόμενον ὑπομεῖναι, καὶ ὅτι οὐκ ἄνθρωπος ἐξ ἀνθρώπου, οὐ μόνον παράδοξον δοκεῖ μοι εἶναι, ἀλλὰ καὶ μωρόν.* i. e. "Quæ de his etiam tua sit

[b] Sed vide inferius Appendicem ad hoc caput, ubi istius responsionis postea visæ argumenta prolixe refelluntur. GRABE.

" sententia, audivimus. Repetito ergo, unde digressus
" es, sermone, dicere perge; admirabilis namque et
" qui demonstrari omnino nequeat, mihi videtur esse.
" Nam quod ais, præextitisse hunc Christum Deum
" ante sæcula, ac deinde nasci etiam hominem factum
" sustinuisse, et quidem non hominem ex homine,
" non modo admirabile et præter fidem mihi esse
" videtur, verum etiam stultum." Atque Justinus quidem, ut jubet Trypho, postmodum disputationem illam resumit lateque exequitur, fusissime probans, Christum a prophetis prædictum et Deum fore, et ex Virgine hominem nasciturum p. 274. et seq. Interea vero, atque ut os cavillatori impræsentiarum quadantenus obstrueret, ipsi dupliciter respondet: primo acriter notat ejus et Judaicæ gentis cæcitatem ac pervicaciam, qui sermonem sive doctrinam de Christo Dei Filio Deoque, carnemque ex Virgine assumpturo, in veteri etiam Testamento non obscure traditam, tanquam incredibilem, absurdam atque stultam rejecerint, adeoque hac in re delirantibus suis Rabbinis, potius quam Dei ipsius voci per *Θεοπνεύστους* prophetas, fidem habere maluerint. Οἶδ' (inquit) *ὅτι παράδοξος ὁ λόγος δοκεῖ εἶναι, καὶ μάλιστα τοῖς ἀπὸ τοῦ γένους ὑμῶν, οἵτινες τὰ τοῦ Θεοῦ οὔτε νοῆσαι οὔτε ποιῆσαι ποτὲ βεβούλησθε, ἀλλὰ τὰ τῶν διδασκάλων ὑμῶν, ὡς αὐτὸς ὁ Θεὸς βοᾷ.* i. e. " Scio incredibilem videri ser-
" monem istum, iis præsertim qui ex vestra gente
" sunt, qui ea quæ Dei sunt, neque intelligere neque
" facere unquam voluistis, sed quæ Rabbinorum
" vestrorum sunt; pro eo atque ipse Deus vocifera-
" tur." Quanto igitur majori cæcitati (ut obiter id notem) a Deo derelictos ac damnatos Justinus eos senserit, qui Christianos se esse profitentes, atque in clarissima evangelii luce (cui comparata vetus certe

prophetia erat veluti λύχνος φαίνων ἐν αὐχμηρῷ τόπῳ[c]) viventes, doctrinam illam pari pertinacia respuerunt, proclive est conjectare. Certe quidem si Episcopius et Remonstrantes hæc Justini verba, quæ locum ab ipsis citatum ἀμέσως antecedunt, attente legissent, 71
nunquam, ut opinor, locum ipsum quicquam pro se facere existimassent. Sed pergamus.

5. Respondet deinde Justinus redarguendo Tryphonem ex principiis ab ipso agnitis, loco a Remonstrantibus citato, hunc in modum; "Verum enim "vero, O Trypho, non amittitur illud, hunc esse "Christum illum Dei, &c." q. d. Si probare ex prophetis nequirem (quod quidem ex parte jam probavi, et mox infra fusius atque efficacissime demonstrabo) Christum et Deum fore, et nostræ salutis causa ex Virgine hominem nasciturum, nondum tamen ideo prorsus causa ceciderim, apud vos saltem Judæos, utpote qui minime potestis, congruenter principiis vestris, propterea negare, Jesum nostrum esse Christum illum; siquidem non alium vos Christum sive Messiam a prophetis prædictum ac promissum expectatis, quam qui purus putus homo sit, ex hominibus genitus. Quod quidem mox Trypho ipse fatetur[d]; Πάντες, inquit, ἡμεῖς τὸν Χριστὸν ἄνθρωπον ἐξ ἀνθρώπων προσδοκῶμεν γενήσεσθαι. i. e. "Omnes nos Christum hominem ex hominibus nas-"citurum præstolamur." Perspicuum est igitur, argumentari hic Justinum non ex propria sententia, aut ex rei ipsius veritate, sed ex hypothesi Judæorum, quibuscum disputat. Equidem non potuit Justinus, sine contradictione spississima et manifesta eversione magnæ partis eorum quæ in hoc Dialogo

[c] 2 Pet. i. 19.

[d] Pag. 268. [§. 49. p. 145.]

acriter contendit, affirmare vel concedere, ex eo quod Jesus Christus non sit Deus verus ex Virgine homo natus, non revera sequi, ipsum non esse Christum illum Dei a prophetis præmonstratum ; siquidem multus ibi atque vehemens est in demonstrando, de Christo illo Dei a prophetis apertissime prædictum fuisse, et Deum omnino ipsum futurum, et carnem ex Virgine assumpturum. Præterea alibi Justinus diserte docet, Christi Mediatoris officio parem esse potuisse neminem, nisi qui ipsissimus Dei Filius adeoque Deus esset. Locus illustris extat in Epistola ad Diognetum[e] ; *Αὐτὸς τὸν ἴδιον υἱὸν ἀπέδοτο λύτρον ὑπὲρ ἡμῶν, τὸν ἅγιον ὑπὲρ ἀνόμων, τὸν ἄκακον ὑπὲρ τῶν κακῶν, τὸν δίκαιον ὑπὲρ τῶν ἀδίκων, τὸν ἄφθαρτον ὑπὲρ τῶν φθαρτῶν, τὸν ἀθάνατον ὑπὲρ τῶν θνητῶν. τί γὰρ ἄλλο τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἠδυνήθη καλύψαι, ἢ ἐκείνου δικαιοσύνη ; ἐν τίνι δικαιωθῆναι δυνατὸν τοὺς ἀνόμους ἡμᾶς καὶ ἀσεβεῖς, ἢ ἐν μόνῳ τῷ υἱῷ τοῦ Θεοῦ ; ὦ τῆς γλυκείας ἀνταλλαγῆς, ὦ τῆς ἀνεξιχνιάστου δημιουργίας.* κ. λ. i. e. " Proprium " ipse (Deus Pater) Filium pretium redemptionis pro " nobis dedit, sanctum pro iis qui legem transgressi " erant, mali expertem pro malis, justum pro injustis, " incorruptibilem pro obnoxiis corruptioni, immorta- " lem pro mortalibus. *Quid enim aliud peccata nostra* " *potuit tegere quam ejus justitia? In quo alio* nos " iniqui et impii pro justis haberi possumus, quam " *in solo Dei Filio?* O dulcem permutationem ! O " impervestigabile artificium ! &c." Itaque ex mente Justini fieri non potuit, ut pro peccatis nostris Deo Patri satisfaceret (primarium autem hoc Christi Servatoris officium) alius, præter " proprium, incorrup- " tibilem, immortalem Dei Filium." Quem autem

[e] Pag. 500. [§. 9. p. 238.]

Dei Filium istis elogiis designet Justinus, norunt omnes, qui sanctissimi martyris scripta vel primis unquam labiis attigerunt. Nimirum iisdem constanter Filium illum Dei intelligit, qui ante omnem creaturam ex Deo Patre genitus sit, qui in conditione omnium ipsi *σύμβουλος* et *συνεργὸς* adfuerit, qui denique præstituto tempore e cœlis descenderit, homo factus propter hominum salutem. His autem non absimilia sunt, quæ habemus in hoc ipso cum Tryphone Dialogo, p. 322, 323.[f] ubi tradita prius luculenter catholica doctrina, (cum de universali humani generis reatu, ex loco illo celebri, *Maledictus omnis, qui non permanserit in eis quæ scripta sunt in libro legis, ut ea faciat;* tum de satisfactione præstita a Jesu nostro crucifixo, omnium hominum *κατάρας, maledictiones*, in se excipiente,) mox subdit, a Deo prædictum fuisse, id quod Judæi penitus ignorarunt, *τοῦτον εἶναι τὸν πρὸ πάντων ὄντα, καὶ αἰώνιον τοῦ Θεοῦ ἱερέα, καὶ βασιλέα, καὶ Χριστὸν μέλλοντα γίνεσθαι.* " Hunc (Jesum) esse qui ante omnia sit, et æternus " Dei Sacerdos, et Rex, et Christus futurus fuerit." Quibus significat voluisse et decrevisse Deum Patrem, ut non nisi per ante omnia existentem et æternum Sacerdotem peccata hominum expiarentur[g].

[f] [§. 96. p. 192.]

[g] Non potuisse humanum genus a corruptione per lapsum Adami contracta liberari, nisi per incarnationem ejus qui natura sua esset Vita, i. e. Deus, sive essentialis Dei Filius, expresse docuit Justinus in deperdita Oratione sive parte Orationis contra Gentes, ex qua hæc citavit Leontius lib. II. contra Eutychianos et Nestorianos; *Φύσει δὲ τῆς φθορᾶς προσγενομένης, ἀναγκαῖον ἦν ὅτι σῶσαι βουλόμενος ἦ τὴν φθοροποιὸν οὐσίαν ἀφανίσας. τοῦτο δὲ οὐκ ἦν ἑτέρως γενέσθαι, εἰ μήπερ ἡ κατὰ φύσιν ζωὴ προσεπλάκη τῷ τὴν φθορὰν δεξαμένῳ, ἀφανίζουσα μὲν τὴν φθορὰν, ἀθάνατον δὲ τοῦ λοιποῦ τὸ δεξάμενον (φθορὰν) διατηροῦσα. Διὰ τοῦτο τὸν λόγον ἐδέησεν ἐν σώματι*

72 Confer etiam quæ ex Psalmo cx. disserit de Christo Sacerdote secundum ordinem Melchisedech ejusdem Dialogi, p. 250, 251.[h] Neque fuit hæc singularis Justini opinio, sed primævorum Patrum communis sententia, qui uno omnes ore docuerunt, necesse omnino fuisse, ut hominum Salvator et Mediator apud Deum et Deus et homo ipse esset; quod ingenti copia testimoniorum demonstrare potuissem, si illud nunc ageretur. Impræsentiarum vero duos omnino catholicæ doctrinæ testes adferam, sed eos locupletissimos, alterum Justino antiquiorem, alterum ipsi supparem. Certe Ignatius, apostolici ævi episcopus, hoc ipsum non obscure docet in celebri loco, quem sæpius citavimus, ex Epistola ad Ephesios; *Unus est Medicus, carnalis et spiritualis, factus et non factus, in carne Deus, in morte vita vera*, &c. Nimirum Ignatii sententia, gravissime ægrotantibus et moribundis animabus nostris salutarem medicinam afferre potuit is solus, qui Θεάνθρωπος, h. e. Deus simul et homo fuit. Irenæus vero, Justino proximus, cum eandem doctrinam passim urget atque inculcat, tum maxime ipsam erudite explicat lib. III.

γενέσθαι, ἵνα τοῦ θανάτου τῆς κατὰ φύσιν ἡμᾶς φθορᾶς ἐλευθερώσῃ. "Corruptione autem ad naturam accedente, necesse erat ut qui "salvare volebat ipsam substantiam corrumpentem deleret. Hoc "autem aliter fieri non poterat, nisi quæ erat secundum naturam "Vita copularetur cum eo quod corruptionem ceperat, et cor- "ruptionem deleret, immortale vero in posterum servaret quod "corruptum fuerat. Idcirco opus fuit ut Verbum in corpore esset, "ut a morte naturalis corruptionis nos liberaret." Fragmentum istud integrum e MS. codice Bibliothecæ Bodleianæ Græce descriptum dedi tom. I. Spicilegii Patrum sæculi II. pag. 172. ubi et sequenti pag. 173. gemina Irenæi verba a reverendo auctore hic citata annotavi. GRABE. [Vide Justini Op. Append. p. 597–8.]

[h] [§. 33. p. 130.]

cap. 20.[i] ubi (textum Græcum suppeditante Theodoreto) ita disserit ; "Ηνωσεν οὖν τὸν ἄνθρωπον τῷ Θεῷ. εἰ γὰρ μὴ ἄνθρωπος ἐνίκησεν τὸν ἀντίπαλον τοῦ ἀνθρώπου, οὐκ ἂν δικαίως ἐνικήθη ὁ ἐχθρός· πάλιν τε εἰ μὴ ὁ Θεὸς ἐδωρήσατο τὴν σωτηρίαν, οὐκ ἂν βεβαίως ἔσχομεν αὐτήν· καὶ εἰ μὴ συνηνώθη ὁ ἄνθρωπος τῷ Θεῷ, οὐκ ἂν ἠδυνήθη μετασχεῖν τῆς ἀφθαρσίας. ἔδει γὰρ τὸν μεσίτην Θεοῦ τε καὶ ἀνθρώπων διὰ τῆς ἰδίας πρὸς ἑκατέρους οἰκειότητος εἰς φιλίαν καὶ ὁμόνοιαν τοὺς ἀμφοτέρους συναγαγεῖν, καὶ Θεῷ μὲν παραστῆσαι τὸν ἄνθρωπον, ἀνθρώποις δὲ γνωρίσαι τὸν Θεόν. i. e. " Hominem igitur cum Deo copulavit. " Etenim nisi hominis hostem homo superasset, haud " æque victus esset inimicus. Rursus nisi Deus salu- " tem donasset, haudquaquam firmam ac stabilem " eam haberemus. Adhæc nisi homo cum Deo " copulatus fuisset, incorruptibilitatis particeps fieri " minime potuisset ; necesse quippe erat, ut Dei et " hominum Mediator per suam cum utroque cogna- " tionem ac necessitudinem ambos amicitiæ fœdere " inter se conciliaret, ac Deo quidem hominem siste- " ret, hominibus autem Deum patefaceret." Non potuit igitur Justinus, neque alius quisquam illius ævi catholicus, salva hypothesi sua concedere ex sententia illa, quæ Jesum merum esse hominem statuit, non revera sequi, ipsum non esse Christum. Nam ex hac hypothesi, " Quicunque est Christus, is Deus ut sit " necesse est," (quæ Justini fuit et catholicorum omnium,) prorsus necessario efficitur, ex ipsorum sententia, qui negant Jesum esse Deum, omnino sequi, ipsum neque Christum esse. Restat igitur ut statuamus, Justinum in loco, quo de quæstio est, argumentari ex hypothesi Judæorum, quibuscum agit, qui Christum purum putum hominem futurum crediderunt.

[i] [c. 18, 7. p. 211.]

6. Verum objici præterea potest, Justinum de nonnullis istis, qui ipsius ætate, cum Jesum esse Christum faterentur, ejus tamen tum divinitatem tum nativitatem ex Virgine negarunt, ita non obscure loqui, quasi in communione catholicæ ecclesiæ fuissent, et pro veris Christianis habiti; dicit enim eos fuisse *ἀπὸ τοῦ ἡμετέρου γένους*, *ex nostro*, h. e. Christiano *genere*. Sed hoc nihil est. Poterant enim dogmatistæ illi ab Justino dici ex nostro, h. e. Christianorum genere, utpote *τὸν Ἰησοῦν ἀποδεχόμενοι, ὡς παρὰ τοῦτο Χριστιανοὶ εἶναι αὐχοῦντες*, "Jesum reci- "pientes, eoque Christianos se jactitantes," ut de Ebionæis (quos etiam Justinum hic in animo habuisse infra videbimus) loquitur Origenes contra Celsum lib. V.[k] Qui etiam ejusdem Operis lib. VIII.[l] de aliis quibusdam agens notissimis hæreticis, ipsos appellat *τινὰς ὡς ἐν πλήθει πιστευόντων*, "quosdam in multitu- "dine credentium," h. e. Christi fidem profitentium. Sic et Justinus ipse in Apologia 2da ad Antoninum Pium,[m] de Simonis, Menandri, et Marcionis discipulis (hæreticorum perditissimis) prius locutus, subjungit, *Πάντες οἱ ἀπὸ τούτων ὁρμώμενοι Χριστιανοὶ καλοῦνται, ὃν τρόπον καὶ οἱ οὐ κοινωνοῦντες τῶν αὐτῶν δογμάτων τοῖς φιλοσόφοις, τὸ ἐπικατηγορούμενον ὄνομα τῆς φιλοσοφίας κοινὸν ἔχουσιν.* i. e. "Omnes hi qui ab his "prodeunt, Christiani vocantur; plane quemadmodum "philosophis, cum iis non sint communia dogmata, "nomen tamen, quod a philosophia dicitur, commune "est." Equidem si Justinus certamen hic habuisset cum aliqua secta Christianorum a se dissentiente, eosque, quorum de Christo *ψιλῷ ἀνθρώπῳ* sententiam

[k] Pag. 272. [§. 61. p. 624.] [l] Pag. 387. [§. 14. p. 752.]
[m] [Apol. I. 26. p. 59.]

describit, contradistincte, ut loquuntur, ex nostro genere dixisset; verosimiliter inde colligi poterat, ipsos ipsum pro hominibus suæ communionis, adeoque ecclesiæ catholicæ veris membris habuisse. Atqui longe aliter se res habet. Disputat enim hoc in loco Justinus cum Tryphone sociisque ejus Judæis, professis Christianismi hostibus; quibus cujuscunque sectæ homines, Christianam religionem profitentes, tanquam sub uno omnes Christianorum genere sive communi nomine comprehensi, recte contradistingui poterant. Cæterum ubi Justinus loquitur de Christianis a se in quæstione aliqua dissentientibus, qui tamen in ecclesiæ communione fuere, receptamque in ecclesia 73
fidei regulam tenuerunt, hoc ipsum clare significare solet. Sic in hoc ipso Dialogo[n] verba faciens de Christianis catholicis, qui Chiliastarum sententiam, quam ipse amplexus est, rejecerunt, ipsos dicit τοὺς τῆς καθαρᾶς καὶ εὐσεβοῦς ὄντας Χριστιανοὺς γνώμης, "Christianos puræ alioqui piæque sententiæ." Si ita de iis, qui Christi Domini nostri divinitatem negarunt, locutus fuisset Justinus, habuissent quidem Remonstrantes quod sibi gratularentur de communione, quam Justinus, ecclesiaque Justini tempore, cum ipsis coluit. Sed frustra omnino hoc probatum iverint ex eo tantum, quod Justinus heterodoxos istos dixerit ἀπὸ τοῦ ἡμετέρου γένους, "ex nostro genere." Quid vero si ne hoc quidem Justinus dixerit? certe quidem ego persuasissimum habeo, mendum hoc in loco agnoscendum esse, permutatione tantum unius literæ facile corrigendum; scilicet pro ἡμετέρου scribendo ὑμετέρου· eaque emendatione admissa, verba ἀπὸ τοῦ ὑμετέρου γένους vertenda esse, "ex vestra

[n] [§. 80. p. 177.]

" gente," hoc est, Judaica. Sane in ipso initio perioches, quam citarunt Remonstrantes, manifestum est librarii σφάλμα, uni satis brevi vocabulo duas de suo literas adjicientis; transcribendo scilicet τοιοῦτον pro τοῦτον, ut in margine notavimus; quid mirum igitur, si pro υ hic η scripserit? Rationes vero, quibus ut ita plane sentiam adducor, hæ fere sunt; 1. Ubicunque in hoc Dialogo locutio ista, οἱ ἀπὸ τοῦ γένους, occurrit, vox γένος non μεταφορικῶς, sed proprie accipitur pro *gente;* ut οἱ ἀπὸ τοῦ γένους τινὸς dicantur, qui "ex certa " aliqua gente" sunt. Sic in sententia, quæ locum citatum proxime antecedit; Τοῖς ἀπὸ τοῦ γένους ὑμῶν, " iis qui ex vestra gente sunt." Sic pagina præcedente, Οἱ ἀπὸ τοῦ γένους τοῦ ὑμετέρου, " qui ex gente " vestra sunt," et sic ubique. Atqui hoc sensu non poterat Justinus Christianæ religionis professores dicere τὸ ἡμέτερον γένος· siquidem Christiani non omnes unius gentis erant. Unde nusquam alibi, quod sciam, reperias Christianorum universitatem ab Justino dictam τὸ ἡμέτερον γένος. 2. Heterodoxi, de quibus loquitur Justinus, Ebionæi erant, ut mox demonstrabimus, qui revera ex gente fuere Judaica. Unde hæresin Ebionitarum veteres ecclesiastici scriptores accensere solent hæresibus quæ in populo Judaico exortæ sunt; vide Const. Apost. VI. 6. et quæ supra diximus III. 1. [p. 71.] 3. In loco paginæ proxime præcedentis, quem modo indicavi, de Ebionæis manifeste agens Justinus sic scribit; Ἐὰν δὲ οἱ ἀπὸ τοῦ γένους τοῦ ὑμετέρου πιστεύειν λέγοντες ἐπὶ τοῦτον τὸν Χριστὸν, ὦ Τρύφων, ἐκ παντὸς κατὰ τὸν διὰ Μωσέως διαταχθέντα νόμον ἀναγκάζωσι ζῆν τοὺς ἐξ ἐθνῶν πιστεύοντας ἐπὶ τοῦτον τὸν Χριστὸν, ἢ μὴ κοινωνεῖν αὐτοῖς τῆς τοιαύτης συνδιαγωγῆς αἱρῶνται, ὁμοίως καὶ τούτους οὐκ ἀποδέχομαι. i. e. " Quod si qui ex gente vestra sunt, in hunc

" Christum se credere dicentes, O Trypho, omnibus " modis secundum legem per Mosen latam eos vivere " cogant, qui ex gentibus in hunc Christum credunt, " aut a consuetudinis istiusmodi commercio" (quo nempe ad communionem rerum omnium ut fratres eorundemque viscerum homines admittantur, ut paulo ante dixerat) eos excludere statuant, consimiliter et " hos non susceperim." Qui ex gente Judaica in Christum nostrum se credere profitentes, legem tamen Mosis ritualem non modo ipsi observarunt, sed etiam aliis ex gentibus Christianis observandi necessitatem imposuerunt, certe alii non erant, quam Ebionæi, ut supra ostendimus. Quibus illud Epiphanii[o] addas, testantis docuisse Ebionæos, circumcisionem a Deo institutam fuisse, omnibusque mandatam *ἁγιστίας ἕνεκα, καὶ κληρονομίας οὐρανῶν βασιλείας χάριν.* i. e. " Sanctificationis causa, regnique cœlestis obtinendi " gratia." Cum autem hoc in loco Ebionæi hac periphrasi describuntur *οἱ ἀπὸ τοῦ γένους τοῦ ὑμετέρου πιστεύειν λέγοντες ἐπὶ τοῦτον τὸν Χριστὸν*, quis dubitet quin etiam in loco a Remonstrantibus citato, de iisdem Ebionæis loquens Justinus itidem dixerit, *Τινὲς ἀπὸ τοῦ ὑμετέρου γένους ὁμολογοῦντες αὐτὸν Χριστὸν εἶναι*; 4. Denique hac recepta lectione, optime cohærebit Justini sermo, qui alioquin erit *ἀνακόλουθος*. Dixerat paulo ante, ut vidimus, etiamsi probari ab ipso non posset, Jesum nostrum et Deum fuisse ante sæcula, et in plenitudine temporum ex Virgine hominem factum, Tryphonem tamen, utpote Judæum, minime debuisse propterea negare, ipsum esse Christum sive Messiam a prophetis promissum. Hoc autem apposite admodum probat atque illustrat exemplo quorundam ex Judaica gente, qui cum Jesu tum

[o] Hæres. XXX. 30.

divinitatem tum nativitatem ex Virgine minime agnoverint, ipsum tamen esse Christum confessi sunt. Res certe manifesta mihi videtur, mecumque, nisi vehementer fallor, sentiet lector æquus, qui loci hujus Justini contextum scopumque cum judicio ac diligenter expenderit[p].

7. Cæterum urgebit porro fortasse aliquis, Justinum ab heterodoxis, quos perstringit, suum simpliciter dissensum profiteri, sine ulla alia nota iis insusta. Tantum enim dicit, se iis minime assentiri; neque aut dogma eorum hæreticum, aut ipsos hæreticos appellat. Respondeo, Quid si hoc verum sit? 74 cum iis hic rem non agit; obiter tantum eorum meminit in aliud intentus. Quid vero? an necesse omnino est, ut qui hæreticum aliquem judicat, quoties de eo loquitur, ipsum hæreticum appellet? Nullus dubito quin Justinus in libro, quem contra omnes hæreses ex professo conscripsit, (cujus ipse in hoc Dialogo meminit,) hanc etiam hæresin asperius tractaverit, propriisque coloribus depinxerit. Verum enimvero plane falsum est, Justinum hoc in loco dogmatistis istis nullam infamiæ notam inussisse. Nam satis aperte dicit, ipsos non modo a se diversum sensisse, verum etiam a sententia ac fide τῶν πλείστων[q] Christianorum, hoc est, ecclesiæ catholicæ, abiisse. Ac sane qui Justini ætate Dominum nostrum hominem tantum ex hominibus genitum esse

[p] [Lectionem ἡμετέρου retinendam esse contendit editor Benedict. quamquam cum Bullo de Ebionæis hic agere Justinum sentiat. De his Justini verbis cf. Bingham. Vindic. Eccles. Angl. (Oxon. 1774.) p. 23.]

[q] [Sed vid. quæ de hujus loci versione ad §. 2. [p. 189.] annotavimus; unde liquet hoc argumentum ex voc. πλείστων deductum nullius esse momenti.]

docuerunt, vel Carpocratiani, vel Cerinthiani, vel denique Ebionæi erant; qui in unum quasi corpus collecti, paucissimi erant ad reliquos Christianos comparati, omnesque ab ecclesiarum apostolicarum communione segregati fuerunt. De Carpocratianis et Cerinthianis nemo dubitat; ad Ebionæos vero quod attinet, ex iis, quæ supra ex Ignatio et Irenæo attulimus, satis liquet, eos etiam, a prima ipsorum origine, pro hæreticis ab ecclesia catholica habitos fuisse. Equidem illorum dogma de Christo puro puto homine reprobarunt etiam Christianorum ex circumcisione οἱ πλεῖστοι; hoc est, Nazaræi, qui primitivam ecclesiæ Hierosolymitanæ, ab apostolis fundatæ, fidem retinuerunt, ut fuse probavi II. 11, 12. [p. 52.] In communione vero ecclesiæ alicujus Christianorum ex gentibus homines isti neque erant, neque esse voluerunt, ut mox ostendemus. Porro significat Justinus, eos, de quibus loquitur, non modo catholico consensui contravenisse, verum etiam sacris oraculis cum Veteris, tum maxime Novi Testamenti repugnasse. Hoc, inquam, non obscure indicat in verbis perioches citatæ postremis, quæ satis quidem provide, sed minus candide a Remonstrantibus omissa sunt. "Ego, inquit, iis minime assentior, ut neque "plerique Christiani; *siquidem non hominum tra-* "*ditionibus ac doctrinis jussi sumus a Christo cre-* "*dere, sed iis quas beati prophetæ promulgarunt,* "*et Christus ipse docuit.*" Imo his verbis innuit Justinus, (quod mox a nobis clare monstrabitur,) heterodoxos istos humanis traditionibus, potius quam veterum prophetarum vaticiniis, Christique ipsius in evangelio dictis, fidem habuisse. Quod quidem satis erat Justino de ipsis in transitu significasse.

8. Cæterum, quod sæpius dixi, Ebionæos hoc in

loco ab Justino notari, id nunc paulo fusius declarandum et confirmandum est. Certe si historiam ecclesiasticam consulamus et veteres hæresiologos, comperiemus nullam Justini temporibus vel retro Christianorum sectam extitisse, quibus sententia, quæ hic describitur, omni ex parte conveniat, præterquam solis Ebionæis. Quanquam enim Carpocratiani etiam et Cerinthiani Jesum hominem tantummodo fuisse ex utroque sexu natum cum Ebionæis affirmarunt, ipsum tamen κατ' ἐκλογὴν ad Christi officium ac dignitatem evectum fuisse, eorum revera sententia nunquam fuit. Imo nescio, an quicquam isti de Christo sive Messia a prophetis prænuntiato cogitaverint. Carpocratiani Jesu nostri dignitatem et ὑπεροχὴν, referente Irenæo[r], in eo sitam esse docebant, "Quod anima ejus, firma et munda cum esset, "commemorata fuerit quæ visa essent sibi in ea cir- "cumlatione quæ fuisset in[s] ingenito Deo; et prop- "ter hoc a Deo[t] missam esse ei virtutem, uti mundi "fabricatores effugere posset, et per omnes trans- "gressa, et in omnibus liberata, ascenderet ad "Deum[u]." Quod commentum iis qui ab Justino notantur, nunquam, ut opinor, in mentem veniebat. Præterea Carpocratiani isti fuere hominum impurissimi, magicis artibus dediti, quique eo usque impietatis progressi sunt, ut boni malique discrimen prorsus nullum agnoverint, ut Irenæus itidem diserte testatur. Ut minime credendum sit, voluisse Justinum ex horum hominum, seu potius θηρίων

[r] Lib. I. 24. [c. 25. p. 103.]

[s] Tò *in* plurima exemplaria non habent. GRABE. [Et deest in omnibus MSS. ed. Benedict.]

[t] [Pro *a Deo* ed. Benedict. legit *ab eo.*]

[u] [Al. *eum.*]

ἀνθρωπομόρφων, sententia contra Tryphonem sociosque ejus Judæos argumentari; præsertim cum Judæi cæteroquin, sive patriam spectes, sive ritus sacros, nihil cum ipsis commune habuerint. Ad Cerinthianos vero quod attinet, quanquam hi quidem cum Judæis, ut persecutiones evitarent ab ipsis excitatas, Judaizarunt, descriptio tamen sententiæ, ab Justino notatæ, neque in ipsos quadrat. Cerinthiani enim Jesum esse Christum minime fatebantur; Christum intelligentes officii aut dignitatis nomen non esse, sed Æonem nescio quem, qui a summa omnium principalitate in Jesum ad tempus tantum descenderit, ut jam sæpius monuimus. Restat igitur ut Ebionæos ab Justino designari statuamus. Nam præter has tres Christianorum sectas, nulla alia a scriptore aliquo ecclesiastico commemoratur, quæ Justini ætate vel prius Jesum nostrum hominem tantummodo esse ex hominibus genitum doceret. Reliqui fere istorum temporum hæretici, qui de Christi persona male senserunt, veritatem humanæ in ipso naturæ impugnarunt. Ebionæi autem, Judæi cum fuerint, quando a primitiva ecclesiæ Hierosolymitanæ de Domino nostro fide ac sententia desciverunt, vulgarem Judæorum de Messia opinionem 75
amplexi sunt; quæ plane eadem fuit ac sententia quæ ab Justino in loco citato describitur. Hinc ipsam mox Trypho probat laudatque his verbis; Ἐμοὶ μὲν δοκοῦσιν οἱ λέγοντες ἄνθρωπον γεγονέναι αὐτὸν, καὶ κατ' ἐκλογὴν κεχρίσθαι, καὶ Χριστὸν γεγονέναι, πιθανώτερον ὑμῶν λέγειν τῶν ταῦτα ἅπερ φὴς λεγόντων. καὶ γὰρ πάντες ἡμεῖς τὸν Χριστὸν ἄνθρωπον ἐξ ἀνθρώπων προσδοκῶμεν γενήσεσθαι, καὶ τὸν Ἠλίαν χρίσαι αὐτὸν ἐλθόντα. i. e. "Mihi quidem qui illum hominem "editum, et per electionem inauguratum, et unc-

" tione Christum factum esse asseverant, credibiliora " quam vos, eadem quæ tu affirmantes, dicere videntur. " Omnes enim nos Christum hominem ex hominibus " nasciturum, et qui illum inungat, Eliam venturum " præstolamur." Et postmodum[x] monet Justinum, si vellet Judæis aliisque persuadere, Jesum esse Christum, ut doceret ipsum esse ἄνθρωπον ἐξ ἀνθρώπων γενόμενον, καὶ διὰ τὸ ἐννόμως καὶ τελέως πολιτεύεσθαι αὐτὸν, κατηξιῶσθαι τοῦ ἐκλεγῆναι εἰς Χριστόν. " Ho- " minem ex hominibus genitum, et propterea quod " legitime et perfecte vixerit, dignum fuisse habi- " tum, qui ad Christi dignitatem atque officium eli- " geretur." Hæc sane Ebionis primorumque ejus discipulorum ipsissima fuit sententia; a qua quidem posteriorum temporum Ebionæi deflexerunt, atque in varias de Christo opiniones abiere, eorum quam plurimis sententiam, Cerinthianorum dogmati haud absimilem, amplexantibus, ut ex Epiphanio discimus, Hæres. XXX. cap. 3. coll. cap. 17.

9. Cæterum ad locum Justini, de quo controversia est, revertamur. Certe ultima loci illius verba, quibus innuit Justinus, heterodoxos, quos notaverat, ad humanas doctrinas potius quam ad prophetarum Christique ipsius in evangelio dicta attendisse, Ebionæos etiam non obscure indigitant. Hi enim hypothesi suæ, de Christo ψιλῷ ἀνθρώπῳ, quam ab Hebræorum magistris acceperant, ita prorsus addicti fuerunt, ut neque prophetarum vaticiniis, neque evangelistarum et apostolorum Christi testimoniis, apertissime hypothesi isti reclamantibus, ab ipsa divelli se paterentur. Prophetarum vaticiniis, quæ divinam Messiæ gloriam ac majestatem declarant,

[x] Pag. 291. [§. 67. p. 164.]

occluserunt oculos, aures obturarunt. Oraculum propheticum de paritura Virgine, cum Judæis, insulsa interpretatione depravarunt[y]. Ad Novi vero Testamenti Scripturas quod attinet, Matthæi solummodo evangelium receperunt, reliquis tribus rejectis; in primis S. Joannis, quod is tum in ipso evangelii sui exordio æternam Domini nostri divinitatem ex professo et verbis apertissimis declarat, tum alibi passim dicta refert, quibus Christus ipse divinam suam majestatem coram Judæis adserebat. Quin et ipsum Matthæi Evangelium mutilarunt. Reciso enim primo capite, initium fecerunt ab iis, quæ temporibus Herodis et Caiaphæ pontificis facta sunt; ideo scilicet quod caput istud disertissimum de nativitate Christi ex Virgine testimonium contineret. Nimirum quicquid in Novi Testamenti Scripturis dogmatibus suis, quæ ex veterum rabbinorum lacunis hauserant, manifeste repugnabat, illud omne prorsus rejicere ac repudiare non sunt veriti. Nescio annon horum hominum impudentissimam impietatem perstrinxerit etiam Ignatius, cum in Epistola ad Philadelphenos (qua certe hæreticos diserte notat, qui Judaismum tunc temporis in ecclesias ex gentibus inferre studuerunt) sic scribit[z]; *Ἤκουσά τινων λεγόντων, ὅτι ἐὰν μὴ ἐν τοῖς ἀρχαίοις εὕρω, ἐν τῷ εὐαγγελίῳ οὐ πιστεύω· καὶ λέγοντός μου αὐτοῖς, ὅτι γέγραπται, ἀπεκρίθησάν μοι, ὅτι πρόκειται·* quæ ab Usseriano interprete ita redduntur; "Audivi quosdam dicentes, " Quoniam si non in veteribus invenio, in evangelio " non credo; et dicente me ipsis, Quoniam scriptum " est, responderunt mihi, Quoniam præjacet." Ubi

[y] Vid. Iren. I. 26. et III. 24. [c. 21. p. 215.] et Epiphan. Hæres. XXX.

[z] Pag. 43, 44. edit. Voss. [§. 8. p. 32.]

οἱ ἀρχαῖοι, ut opinor, sunt קדמים *veteres* rabbini sive magistri ac doctores Hebræorum, qui aliquot annis ante Domini nostri adventum claruerunt; quorum παραδόσεις et διδάγματα Judæi, et qui cum ipsis insaniere, pro oraculis habuerunt. Πρόκειται interpres vertit, *præjacet;* quo quid hic significari possit, plane non video. Certe προκεῖσθαι Græcis sæpe est *projici, abjici*, sive *rejici*, ut res vilis nulliusque pretii. Ut sensus Ignatii hic esse videatur, homines, de quibus loquitur, non erubuisse palam profiteri, se evangelio eatenus tantum credituros, quatenus veterum istorum magistrorum traditionibus congrueret; et cum ipse ex Scripturis Novi Testamenti ab ecclesia receptis dogmata, quæ a magistris illis tradita acceperant, redargueret, respondisse ipsos, Scripturas istas a se abjici sive rejici, ut nullius authoritatis. Ita sane πρόκειται intellexisse videtur pseudo-Ignatius, loco huic hanc quasi annotationem suam apponens; Σκληρὸν τὸ πρὸς κέντρα λακτίζειν, σκληρὸν τὸ Χριστῷ ἀπιστεῖν, σκληρὸν τὸ ἀθετεῖν τὸ κήρυγμα τῶν ἀποστόλων. i. e. "Durum est contra stimulum calcitrare; durum "Christo non credere; durum quoque præconium "apostolorum rejicere atque aspernari." Potest vero πρόκειται alia imo plane contraria significatione re-
76 ferri ad sententiam, quam hæretici contra Scripturas ab Ignatio allatas defenderent. κεῖσθαι enim nonnunquam est *positum esse* pro axiomate, sive statutum stabilitum ac definitum esse; unde theses ipsæ appellantur τὰ κείμενα. Qua significatione προκεῖσθαι est *antea* vel *prius positum*, statutum ac definitum *esse;* atque ita sensus erit, Hæreticos Ignatio, contra ipsos ex Novi Testamenti Scripturis disputanti, respondisse, sententiam suam prius (antequam scilicet Scripturæ istæ editæ fuerunt) statutam ac stabilitam

fuisse, nempe ὑπὸ τῶν ἀρχαίων. Utrobique istorum hominum eadem τῶν ἀρχαίων stulta veneratio, idem profanus evangelicarum Scripturarum contemptus manifeste significatur. Verum isthæc obiter; pergo. Ebionæi porro isti, ut alterum dogma suum de perpetua et universali obligatione legis Mosaicæ ritualis tuerentur, omnes beati Pauli Epistolas rejecerunt[a], ipsum apostatam a lege appellantes. Quid vero? annon hi demum homines hæretici erant, et pro hæreticis ab Justino habiti? an cum his ecclesia Justini tempore, vel ipse etiam Justinus communionem coluit? credat Judæus Apella; non ego. Imo vero non potuit Justinus, si voluisset, cum Ebionæis communionem colere; siquidem ipsi cum Christianis ex gentibus communionem colere noluerunt, propterea etiam ut hæretici ab Justino rejecti fuerunt, sicut ex loco Justini, supra[b] in hoc capite a nobis laudato, liquet.

10. Jam satis, opinor, abundeque demonstratum est, locum Justini ab Episcopio et Remonstrantibus citatum frustra omnino ab ipsis allatum fuisse, ut probarent, ecclesiam Justini temporibus communionem coluisse cum iis, qui Jesu Christi Domini nostri divinitatem negarunt. Nam ex iis, quæ diximus, evidentissimum est, dogmatistas, qui ab Justino eo in loco notantur, tum divinitatem Christi, tum etiam ejus ex Virgine nativitatem negasse; atque ut hypothesin suam defenderent, necesse habuisse rejicere, adeoque revera impie atque impudenter rejecisse sacrosancta Christi Evangelia, quæ ab ecclesia catholica recepta, atque in sacris suis synaxibus quotidie lecta fuerunt; hoc est, Ebionæos omnino ab Justino designari, qui etiam a cæteris Christianis ex

[a] Vid. Iren. et Epiph. ubi supra. [b] §. 6. [p. 200.]

circumcisione, nempe Nazaræis, rejecti fuerunt, ad communionem vero ecclesiæ alicujus ex gentibus admitti neque potuerunt, neque sane voluerunt.

11. His vero pro coronide adjiciam loca quædam, ex hoc ipso Dialogo cum Tryphone desumpta, ex quibus porro, quid de necessitate credendi articuli de Servatoris nostri divinitate, quidque de Ebionæis aliisque, qui articulum istum negarunt, Justinus ipse senserit, facile intelligi possit. Ac primum quidem respiciatur locus, quem jam semel atque iterum, aliud agens, indicavi, et legere est p. 264.[c] ubi fidem de Christo eorum, qui sub evangelio salvantur, eam esse ait, qua nempe *ἐπιγινώσκουσι τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ υἱὸν, ὃς καὶ πρὸ ἑωσφόρου καὶ σελήνης ἦν, καὶ διὰ τῆς παρθένου ταύτης τῆς ἀπὸ τοῦ γένους τοῦ Δαβὶδ γενν*ηθῆναι σαρκοποιηθεὶς ὑπέμεινεν, ἵνα διὰ τῆς οἰκονομίας ταύτης ὁ πονηρευσάμενος τὴν ἀρχὴν ὄφις, καὶ οἱ ἐξομοιωθέντες αὐτῷ ἄγγελοι καταλυθῶσι· κ. λ. i. e. "Agnoscunt "Christum Dei Filium, qui et ante Luciferum et "Lunam fuit, et ex Virgine ista generis Davidici caro "factus nasci sustinuit; ut per œconomiam istam is "qui a principio maligne egit serpens, et assimilati ei "angeli debellarentur, &c." Unde proclive est colligere, Justinum eorum fidem, qui in ejusmodi Christum sive Filium Dei credidere, qui ante Mariam non exiterit, quique adeo non ex Maria Virgine, sed ex concubitu Josephi et Mariæ genitus fuerit, pro fide Christiana, sive pro fide de Christi persona, quæ sub evangelio ad salutem sufficiat, minime habuisse. Certe cuivis locum integrum perlegenti patebit, ab Justino ibi tradi symbolum sive regulam fidei, qua parte Filium Dei et *οἰκονομίαν* ab ipso susceptam spectabat, quæ jam sua ætate in ecclesia recepta fuit; cui proinde qui

[c] [§. 45. p. 141.]

contradixerunt, fieri non potuit, quin ab ecclesia, adeoque ab Justino, qui ecclesiæ constanter adhæsit, pro apostatis ἀπὸ τοῦ κανόνος, hoc est, pro hæreticis haberentur. Quod clarius adhuc elucesceet ex altero Justini loco, qui in eodem Dialogo habetur p. 253.[d] ubi brevem quendam veluti elenchum totius syntagmatis, quod adversus omnes hæreses elucubraverat, tradere videtur; Εἰσὶν οὖν, inquit, καὶ ἐγένοντο πολλοὶ, οἳ ἄθεα καὶ βλάσφημα λέγειν καὶ πράττειν ἐδίδαξαν, ἐν ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ προσελθόντες· καὶ εἰσὶν ὑφ' ἡμῶν, ἀπὸ τῆς προσωνυμίας τῶν ἀνδρῶν, ἐξ οὗπερ ἑκάστη διδαχὴ καὶ γνώμη ἤρξατο. ἄλλοι γὰρ κατ' ἄλλον τρόπον βλασφημεῖν τὸν ποιητὴν τῶν ὅλων, καὶ τὸν ὑπ' αὐτοῦ προφητευόμενον ἐλεύσεσθαι Χριστὸν, καὶ τὸν Θεὸν Ἀβραὰμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακὼβ διδάσκουσιν· ὧν οὐδενὶ κοινωνοῦμεν, οἱ γνωρίζοντες ἀθέους, καὶ ἀσεβεῖς, καὶ ἀδίκους, καὶ ἀνόμους αὐτοὺς ὑπάρχοντας, καὶ ἀντὶ τοῦ τὸν Ἰησοῦν σέβειν, ὀνόματι μόνον ὁμολογεῖν· καὶ Χριστιανοὺς ἑαυτοὺς λέγουσιν, ὃν τρόπον οἱ ἐν τοῖς ἔθνεσι τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἐπιγράφουσι τοῖς χειροποιήτοις, καὶ ἀνόμοις καὶ ἀθέοις τελεταῖς κοινωνοῦσι. καὶ εἰσὶν αὐτῶν οἱ μέν τινες καλούμενοι Μαρκιανοὶ, οἱ δὲ Οὐαλεντινιανοὶ, οἱ δὲ Βασιλιδιανοὶ, οἱ δὲ Σατορνιλιανοὶ, καὶ ἄλλοι ἄλλῳ ὀνόματι, ἀπὸ τοῦ ἀρχηγέτου τῆς 77
γνώμης ἕκαστος ὀνομαζόμενος. i. e. "Sunt igitur et fue-
" runt permulti, qui athea et blasphema et dicere et
" facere docuerunt. in nomine Jesu progressi; et sunt
" a nobis sub nomine eorum virorum, unde doctrina
" et sententia quælibet extitit, denominati. Alii
" namque alio modo blasphemare docent Factorem
" universitatis, et qui ab eo venturus vaticiniis pro-
" mulgatus est, Christum, et Deum Abrahami et
" Isaaci et Jacobi; cum quibus nihil nobis est com-
" munionis, atheos et impios et injustos et iniquos

[d] [§ 35. p. 132.]

" ipsos esse scientibus: quippe qui pro eo ut Jesum " colant atque adorent, nomine duntaxat ipsum con- " fiteantur; et Christianos se eo modo dicant, quo " plerique omnes in gentibus nomen Dei inscribunt " manufactis operibus, et iniquis se impiisque pol- " luunt sacris. Et sunt eorum quidam, qui vocantur " Marcionitæ; quidam vero Valentiniani, Basili- " diani, Saturniliani, et alii alio noti nomine, a prin- " cipe sententiæ quisque nomen obtinens." Manifeste hic agit Justinus de hæreticis omnibus, quotcunque vel sua ætate, vel prius, ecclesiæ Christi molestiam crearunt; quorum quidem nonnullos tantum nominatim profert; sed addit fuisse et alios, alio notos nomine, unaquaque secta a suo hæresiarcha nomen sortita; puta Carpocratianos a Carpocrate, Cerinthianos a Cerintho, Ebionæos ab Ebione, pluresque alios. Hæretici vero illi omnes aliquo modo vel Deum Patrem, vel Filium Deum, vel utrumque doctrina sua blasphemarunt; " Alii." inquit Justinus, " alio modo blasphemare docent Conditorem univer- " sitatis, et qui ab eo venturus prænuntiabatur, " Christum illum, et Deum Abrahami, Isaaci, et Ja- " cobi." Ubi apprime notandum est, Christum illum et Deum Abrahami, Isaaci, et Jacobi de eodem dici, nempe de eo, qui a Conditore universitatis venturus prænuntiabatur, hoc est, de Filio Dei. Nam primo Deus ille Abrahami, Isaaci, et Jacobi, a Conditore universitatis, hoc est, a Deo Patre manifeste hic distinguitur. Deinde notissimum est, Justinum passim in hoc Dialogo docere, adeoque vehementer contendere, Christum sive Filium Dei fuisse, qui Mosi in rubo ardente apparuit, seque Deum Abrahami, Isaaci, et Jacobi appellavit. Age jam, an nullo modo Christum Deum Abrahami, Isaaci, et Jacobi blasphema-

runt Ebionæi, qui Christum Deum fuisse Abrahami, Isaaci, et Jacobi plane negarunt? qui ante Abrahamum, imo ante Mariam minime extitisse illum docuerunt? qui adeo merum hominem ex concubitu Josephi et Mariæ genitum fuisse ipsum dicere atque affirmare ausi sunt? Præterea ait hic Justinus, hæreticos *ἀντὶ τοῦ τὸν Ἰησοῦν σέβειν*, "pro eo ut Jesum "colerent sive adorarent, nomine tantum ipsum con-"fessos fuisse." Annon hæc verba Ebionæos etiam feriunt? certe; de quo enim cultu sive adoratione loquitur Justinus? de cultu dubio procul, quem Jesu Christo deberi in hoc Dialogo contendit; in quo multus in eo est ut probet, Dominum nostrum esse *καὶ προσκυνητὸν, καὶ Θεὸν*[e], "et adorandum, et Deum," hoc est, ut Deum adorandum esse. De cultu dubio procul loquitur, quem Christiani omnes catholici sui temporis Christo exhibuerunt, qui ipsum una cum Patre et Spiritu Sancto in hymnis et *δοξολογίαις* suis ut Deum glorificarunt atque adoraverunt, ut ipse testatur in Apologia, quæ dicitur, Secunda[f]; ad quem locum vide omnino quæ diximus Defens. Fid. Nic. II. 4. 8. [p. 194.] An hujusmodi cultum Christo exhibuerunt, aut exhibere potuerunt Ebionæi? minime sane. Certum est igitur, Justinum in catalogo hæreticorum, quibuscum ecclesiæ nihil communionis fuit, quosque ecclesia ut impios et sacro Christianorum nomine prorsus indignos rejecit, etiam Ebionæos, aliosque omnes, qui cum ipsis Servatoris nostri *τὴν θεολογίαν* impugnarunt, posuisse.

12. His addas, si lubet, tertium locum, qui in eodem Dialogo tibi occurret, p. 274.[g] ubi Justinus, ad id rursus a Tryphone provocatus, aggreditur

[e] Vid. p. 287. [§. 68. p. 166.] [f] Pag. 56. [Apol. I. 6. p. 47.]
[g] [§. 55. p. 150.]

pluribus ostendere, in Veteri Testamento passim a Spiritu prophetico Deum, Deumque verum, non abusive sic dictum, prædicari, qui sit tamen a Deo universitatis Parente persona distinctus; intelligens omnino hunc esse Jesum Christum, in quem nos credimus; et pollicetur porro, se hujus rei ejusmodi probationes ex lege et prophetis allaturum, *πρὸς ἃς ἀντειπεῖν μὲν οὐδεὶς δυνήσεται*, " quibus contradicere " nemo quidem poterit." Tum de probationibus, quas allaturus erat, hæc continuo subjungit; *Ξέναι δέ σοι δόξουσιν εἶναι, καίπερ καθ' ἡμέραν ἀναγινωσκόμεναι ὑφ' ὑμῶν· ὡς καὶ ἐκ τούτου συνεῖναι ὑμᾶς, ὅτι διὰ τὴν ὑμετέραν κακίαν ἀπέκρυψεν ὁ Θεὸς ἀφ' ὑμῶν τὸ δυνάσθαι νοεῖν τὴν σοφίαν τὴν ἐν τοῖς λόγοις αὐτοῦ, πλὴν τινῶν οἷς κατὰ χάριν τῆς πολυσπλαγχνίας αὐτοῦ, ὡς ἔφη Ἡσαΐας, ἐγκατέλιπε σπέρμα εἰς σωτηρίαν, ἵνα μὴ ὡς Σοδομιτῶν καὶ Γομορραίων τέλεον καὶ τὸ ὑμέτερον γένος ἀπόληται.* i. e. " Novæ autem alienæque tibi videbuntur, quanquam " quotidie a vobis legantur; ut hinc quoque intelli- " gere queatis, propter iniquitatem vestram Deum a " vobis abscondisse facultatem perspiciendi sapien-
78 " tiam, quæ in verbis ejus inest; demptis nonnullis, " quibus juxta gratiam prolixæ commiserationis vis- " cerum suorum, ut Esaias inquit, semen reliquit in " salutem, ne ad instar Sodomitarum et Gomorræ- " orum internecione prorsus interiret gens vestra." Ubi per nonnullos istos, quos solos ex Judaica gente Deus velut semen in salutem reliquit, Judæos in Christum credentes ejusque doctrinam amplexantes intelligi, nemo est qui non videat. Hos vero omnes *τὴν σοφίαν*, *sapientiam*, sive mysterium de Christo Dei Filio, adeoque Deo, in veteribus Scripturis traditum intellexisse Justinus satis manifeste significat; proinde eos ex Judaica gente, qui in Christum se credere pro-

fitentes, nondum tamen vel in scriptis prophetarum, vel etiam in meridiano evangelii sole sapientiam illam perspexerint, nempe Ebionæos, ad semen a Deo in salutem reservatum pertinuisse, hoc est, vere fideles sive Christianos fuisse, minime censuit, sed potius reprobis et justo Dei judicio occæcatis Judæis accensendos judicavit. Conferenda sunt quæ de veteribus Nazaræis, sive Christianis ex circumcisione Hierosolymitanis, supra[h] disseruimus; quippe quæ huic Justini loco lucem afferant, et vicissim ab ipso mutuentur.

APPENDIX 79

AD

CAPUT SEPTIMUM.

1. Postquam superiores ad πολυθρύλλητον Justini locum observationes meas fere absolvissem, nactus sum M. Simonis Episcopii operum theologicorum volumen alterum; in quo denuo editam reperii *Responsionem ad Specimen Calumniarum, ex Remonstrantium Apologia excerptarum.* In Responsione vero ista[i] multis argumentis contendunt Remonstrantes ex loco illo liquere, "veterem et primitivam Christianorum ecclesiam communionem coluisse cum iis, qui Christum Jesum non nisi ψιλὸν ἄνθρωπον, seu hominem ex hominibus, et electione Christum factum esse credebant et profitebantur." Eorum autem argumentorum quædam *evidentissima* esse gloriantur; nonnulla vero tantum ut *admodum probabilia* proponunt. Ad primi ordinis argumenta quod attinet, ex iis, quæ jam supra dixi, cuivis præjudicio non laboranti patebit, ea adeo non esse

[h] Cap. II. §. 9, 11—15.

[i] Oper. Episc. vol. II. part. II. p. 295, 296.

evidentissima, ut neque *admodum probabilia* censeri mereantur. Veruntamen evidentissima illa Episcopii et Remonstrantium argumenta breviter et paucis percurremus.

2. Primo, "Justinus," inquit Episcopius, "diserte "affirmat fieri posse, ut quis demonstret solide, "Jesum esse Christum Dei, sive promissum Messiam, "etiamsi non possit demonstrare, Christum Dei "Filium præextitisse. Christum itaque pro Messia "haberi et coli posse certa fide credidit Justinus, "etiamsi negaretur esse Filius Dei æternus." Verum ad hoc argumentum fuse et luculenter a nobis respondetur VII. 4, 5. [p. 191.] quo lectorem remitto. Nimirum hoc Episcopio et Remonstrantibus fons erroris fuit, quod non animadverterint, Justinum in loco, quo de agitur, non ex sua sententia vel ex rei ipsius veritate, sed ex hypothesi Judæorum, quibuscum disputat, argumentari; quo tamen vix quicquam manifestius esse potest. 2do. "Justinus," addit Episcopius, "affirmat, si quis Christum credat non "nisi hominem ex hominibus genitum, et electione "Christum factum, eum errore tantum labi, non "autem negare, eum esse Christum illum. Errorem "itaque istum talem errorem esse credidit, cum quo "consistit fides ista, qua creditur Christum nihilo-"minus esse Messiam, in quo cardinem Christianismi "ponit." Resp. plane falsum esse antecedens. Non enim affirmat Justinus, quod affirmare ipsum dicit Episcopius. Verba Justini, in quibus antecedens suum contineri Episcopius somniavit, hæc sunt; "At "si non demonstravero, eum" (i. e Jesum nostrum) "et prius extitisse, et nasci hominem sustinuisse, "eisdem nobiscum perpessionibus obnoxium, car-"nemque habentem secundum Patris consilium et

" voluntatem, Ἐν τούτῳ πεπλανῆσθαί με μόνον λέγειν
" δίκαιον, ἀλλὰ μὴ ἀρνεῖσθαι ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός·
" In hoc" (i. e. in eo quod et præextitisse illum, et ex Virgine hominem natum fuisse affirmaverim) " er-
" rasse me tantum æquum est dicere; minime vero
" æquum est" (scilicet tibi Tryphoni Judæo, qui alium Christum sive Messiam non expectas, quam qui purus homo sit, ex hominibus genitus, propterea)
" negare, hunc esse Christum illum." Vide rursus caput nostrum septimum §. 4, et 5. 3. Pergit Episcopius ex loco Justini sic porro argumentari; " Jus-
" tinus affirmat, si hoc ipsum tantum probetur,
" Jesum esse Christum sive Messiam, id Judæo suffi-
" cere posse ac debere, etiamsi nesciat, aut neget, 80
" aut probare non possit, Jesum Filium Dei præex-
" titisse, adeoque affirmet, eum non esse nisi ψιλὸν
" ἄνθρωπον." Verum quid hic sibi voluerit vir eruditus, vix compertum habeo. An voluit Justinum affirmare, si hoc ipsum tantum Judæo probatum ac persuasum sit, Jesum esse Christum sive Messiam, id ipsi sufficere posse *ad salutem*, etiamsi nesciat vel neget, Jesum Filium Dei præextitisse, adeoque affirmet eum non esse nisi merum hominem, ex hominibus genitum? Certe vel hoc voluit, vel nihil ad rem dixit. Ubi vero, inquam ego, illud Justinus affirmavit? imo si ita sensisset Justinus, frustra sane in hoc Dialogo tantopere adlaboravit, sudavit, argumenta ex Scripturis Veteris Testamenti undique conquisivit, ut Judæis probaret ac persuaderet, de Christo sive Messia prædictum fuisse, et Deum illum futurum, et ex Virgine hominem nasciturum. Frustra Judæos, quod hæc noluerint credere ac confiteri, toties et tam acriter increpat, objurgat, summæque pervicaciæ redarguit, adeoque nonnunquam, ut a Deo derelictos,

justoque ejus judicio occæcatos, deflet et commiseretur. Scilicet dum hoc fecit, haud bona fide egit; siquidem interea, si Episcopium audimus, revera sensit, Judæis minime necessarium fuisse ut isthæc crederent; suffecisse ipsis ad salutem, si Jesum quoquo modo Christum sive Messiam esse confiterentur. Annon igitur ipsi satius fuisset de mysteriis istis siluisse prorsus, ne, veritatem non necessariam importune urgendo, a fide revera necessaria ipsos arceret? Sed quid multis opus est? supra evidenter probavi, Justinum, una cum ecclesia catholica sui temporis, eos ex Judæis, qui cum Jesum esse Christum confiterentur, ejus tamen præexistentiam ante sæcula et ex Virgine nativitatem negarunt, hoc est Ebionæos, pro hæreticis atque a vera et salvifica Christi cognitione ac fide alienis habuisse. Post hæc urgent Remonstrantes verba illa Justini, "Sunt enim non-"nulli ex genere nostro, &c." Verum ad ista quoque luculentum supra responsum dedimus VII. 6. [p. 198.] Atque hæc demum sunt argumenta, quæ Episcopius et Remonstrantes pro *evidentissimis* venditarunt; quo judicio, quave fide, penes æquum lectorem esto arbitrium.

3. Accedamus nunc ad argumenta, quæ Episcopius ut *admodum probabilia* proponit; de quorum plerisque fateor me ne somniaturum quidem fuisse, nisi ille ea suggessisset. Urget primo, "Quod verba "illa Justini, *neque id multi admodum, qui in* "*eadem mecum sunt sententia, dixerint*, videantur "indicare, in ipso illo cœtu, in quo Justinus erat, "paucos fuisse istius sententiæ. Non enim dixit, "*nemo* eorum, qui in eadem mecum sunt sententia "(contradistincte ab aliis hæreticorum sectis, Mar-"cionitis, Valentinianis, &c. quos passim a suis dis-

" cernit) id dixerit, sed *pauci* admodum." Ubi argumentum habes hujusmodi; Verba Justini, " Neque " id multi admodum, qui in eadem mecum sunt sen- " tentia, dixerint," indicant, in ipso illo cœtu, cui adhæserat Justinus, nonnullos (paucos quidem istos) in ea sententia fuisse, ut crederent, Christum hominem tantum esse ex hominibus genitum: ergo ecclesia Justini ætate communionem coluit cum iis, qui Christum pro puro puto homine habuerunt. Consequentiam fateor sole clariorem esse. Antecedens vero quis, nisi Episcopii perspicillis adjutus, in verbis Justini videre valeat? Justini verba hæc sunt; *Οἷς οὐ συντίθεμαι. οὐδ' ἂν πλεῖστοι ταὐτά μοι δοξάσαντες εἴποιεν.* Hæc ita accipit Episcopius, quasi partitionem denotarent, hunc in modum; " Nec plerique eorum, vel " ex iis, qui eadem mecum sentiunt, illud dixerint[k]." Perperam omnino; nam si illud voluit Justinus, sic locutus fuisset: *Οὐδ' ἂν πλεῖστοι τῶν* vel *ἐκ τῶν* vel *ἀπὸ τῶν ταὐτά μοι δοξασάντων εἴποιεν.* Præterea *ταὐτά μοι δοξάσαντες* hic manifeste sunt, qui idem quod Justinus de Christo senserunt, nempe et præextitisse ipsum ante sæcula, et ex Virgine hominem factum fuisse; quorum nemo unus certe dixerit, Christum hominem tantum fuisse ex hominibus genitum. Hoc, inquam, manifestum est ex Tryphonis responsione mox sequente; *Ἐμοὶ μὲν δοκοῦσιν*, inquit, *οἱ λέγοντες ἄνθρωπον γεγονέναι αὐτὸν, καὶ κατ' ἐκλογὴν κεχρίσθαι, καὶ Χριστὸν γεγονέναι, πιθανώτερον ὑμῶν λέγειν τῶν ταῦτα ἅπερ φὴς λεγόντων.* Ubi procul dubio *οἱ ταῦτα ἅπερ φὴς λέγοντες* iidem sunt, qui ab Justino dicuntur *ταὐτά μοι δοξάσαντες*. Atqui *οἱ ταῦτα ἅπερ φὴς λέγοντες* citra controversiam sunt, qui cum Justino dixerunt,

[k] [Cum Episcopius, tum ipse Bullus, in his verbis vertendis, prout monuimus ad vii. 2. [p. 189.] erraverunt.]

Christum et præextitisse Deum, et ex Virgine homi nem natum fuisse; quorum sententiæ Trypho opponit ac præponit sententiam eorum, qui "illum hominem "editum, et per electionem inauguratum, et unctione "Christum factum fuisse asseverarunt." Itaque perspicuum est, verba ταὐτά μοι δοξάσαντες esse ἐξηγητικῶς addita; τὸ πλεῖστοι vero opponi τῷ τινὲς quod præcesserat; proinde verba Justini exponenda esse hunc in modum; Sunt enim nonnulli, O Trypho, ex genere nostro, (seu potius ex gente vestra,) qui Jesum esse Christum confitentes, hominem tamen ipsum tantummodo esse ex hominibus genitum affirmant. Quibus ego minime assentior; neque sane pars longe
81 maxima Christianorum, utpote qui eadem hic mecum sentiunt, illud dixerint. Quis jam hinc cum Episcopio collegerit, fuisse nonnullos in illo ipso Christianorum cœtu, cui adhæserat Justinus, qui Jesum esse ψιλὸν ἄνθρωπον existimarent? His vero addas, quod jam supra observavi, fieri non potuisse, ut heterodoxi, de quibus Justinus loquitur, in cœtu sive synaxi ecclesiæ ullius catholicæ locum haberent; siquidem illi non modo Domini nostri divinitatem, verum etiam ejus, qua homo erat, ex Virgine nativitatem negarunt; atque ut utrique hypothesi suæ consulerent, evangelia, quæ ab ecclesia catholica recepta fuere, ejusque in sacris conventibus legebantur, plane rejecerunt. Imo qui Justini temporibus Christi Domini nostri divinitatem palam negarunt, catholicorum sacris, absque manifesto cultus Christiani ludibrio, interesse minime potuerunt. Enimvero in Liturgiis ecclesiæ catholicæ jam Justini ætate, indeque ab initio, Servator noster ut Deus adorabatur et glorificabatur. De sua ætate Justinus ipse testatus est, ut supra [p. 213.] vidimus. Ante Justinum vero

Plinius, Epistolarum lib. X. Epist. XCVII. ad Trajanum, ex Christianorum apostatarum confessione hæc refert; "Affirmabant autem hanc fuisse summam vel "culpæ suæ vel erroris, quod essent soliti stato die "ante lucem convenire, carmenque Christo, quasi "Deo, dicere secum invicem." Ad hos hymnos, contra Artemonem, dogma ecclesiæ de Servatoris divinitate ut novitium impudenter rejicientem, appellavit catholicus author apud Eusebium E. H. V. 28. *Ψαλμοὶ δὲ ὅσοι καὶ ᾠδαὶ ἀδελφῶν ἀπαρχῆς ὑπὸ πιστῶν γραφεῖσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ τὸν Χριστὸν ὑμνοῦσι θεολογοῦντες.* i. e. "Psalmi quoque et Cantica Fratrum ab initio a "fide dignis conscripta Christum Verbum Dei con-"celebrant, divinitatem ei tribuendo." Imo tam aperta, tam expressa fuit in hymnis istis *τῆς θεότητος* Christi Domini nostri confessio, ut ipsos propterea Paulus Samosatenus ferre minime potuerit, adeoque ab ecclesiis sui regimini subjectis eliminare conatus fuerit, ut Patres Antiocheni testantur in Epistola sua synodica apud Eusebium Eccl. Hist. VII. 30.

4. Secundum ex argumentis, quæ admodum probabilia judicavit Episcopius, hujusmodi est; "Verba "illa, *ex genere nostro*, arctiorem necessitudinem "et fidei communionem significare videntur, quam "eam, quæ est nomine tenus et externa professione "Christianismi. Nam de his ipsis, quos ex genere "suo vocat Justinus, affirmat, quod Christum illum "non negent, aut quod ex ipsorum sententia non "sequatur, Jesum non esse Christum." Verum hoc argumentum ex duobus, quæ jam sigillatim refutavimus, conflatum est. De verbis istis, *ex genere nostro*, vide rursus VII. 6. [p. 198.] Ad rationem vero, quam subjungit Episcopius, ipsam quoque

crassam esse ejus hallucinationem ostendimus ejusdem capitis §. 4, 5. et hujus Appendicis §. 2.

5. Sequitur tertium argumentum; " Deinde," inquit, " nec mirum admodum videri debet, Justinum " eos, qui Christum habebant pro puro homine, ha- " buisse pro ecclesiæ suæ membris, cum et Socratem " et Heraclitum pro Christianis habuerit, qui cum " Christo Dei primogenito vixerint; uti Scultetus " ipse in Analysi defensionis Christianorum ad " Antoninum Pium imperatorem (ea est Justini) " diserte ex Justino refert." Mirum sane atque extra rem longeque quæsitum argumentum! Verum respondeo, In superioribus luculenter ostendi, Justinum eos ex Christianum nomen profitentibus, qui Christum pro vero Deo, Deo Abrahami, Isaaci et Jacobi non habuerunt et coluerunt, inter impios numerasse hæreticos, quibuscum neque sibi, neque ecclesiæ Christianæ catholicæ quicquam communionis fuerit. Ad heterodoxos vero quod attinet, qui in loco, quo de quæstio est, notantur, jam supra quoque manifestum feci, non uno ipsos nomine pro hæreticis ab Justino catholicisque omnibus habitos fuisse. Quare si verum est, quod ex Sculteto affert Episcopius, Justinum nempe Socratem et Heraclitum pro veris Christianis habuisse, illud solum inde sequetur, virum sanctum de Socrate et Heraclito, quam de hæreticis istis honestiorem in animo opinionem concepisse. Neque sane mirum admodum videri debet, si Justinus meliora sensit et speravit de ethnicis, qui, revelatione divina destituti, unum Deum rerum omnium Conditorem, pro modulo lucis et cognitionis suæ, coluerunt, virtutemque sectati sunt, (quod Socratem et Heraclitum fecisse existimavit,) quam de iis,

qui Christianos sese jactitantes, religionis suæ divinitus patefactæ, ac tot tantisque miraculis abunde confirmatæ, prima atque a Christo ipso ejusque apostolis manifestissime tradita principia, ideo scilicet quod eorum modos et rationes suo cerebello comprehendere non valerent, impie atque impudenter rejecerunt.

Cæterum cum Justinus in Apologia[l], quæ inscribitur Secunda, Socratem et Heraclitum Christianos appellat, non vult eos simpliciter et perfecte Christianos fuisse, sed ex parte tantum, nempe quatenus 82
rectæ rationis ductum secuti unum Deum omnium Parentem, spretis gentium idolis, juxta cum Christianis agnoverunt et coluerunt; quin et multa egregia et religioni Christianæ consentanea, quæ ad bonos mores spectant, et scriptis suis docuerunt, et quadantenus expresserunt factis. Quippe docet Justinus, rationem, quæ in unoquoque inest homine, esse veluti *σπέρμα*, *semen*, et *μέρος*, *portionem*, *τοῦ θείου λόγου*, *divini Verbi* sive *Rationis*, hoc est, Christi, quem propterea *τὸν πάντα λόγον*, *universalem Rationem*, appellat; et consequenter philosophos gentiles, qui ante adventum Christi ad normam rationis sibi insitæ dogmata et mores suos conformarunt, eatenus Christianos fuisse; absolute vero Christianos eos solos esse, qui universæ Rationis, nempe ipsius Christi, divinam institutionem ac disciplinam in evangelio traditam, omni certe humana sapientia longe sublimiorem, edocti sunt atque amplexantur. Hoc ex parte significat Justinus eo ipso in loco Apologiæ secundæ quem respexit Scultetus, ubi sic scribit[m]; *Τὸν Χριστὸν πρωτότοκον τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐδιδάχθημεν, καὶ προεμηνύσαμεν*

[l] Pag. 83. [§. 10. p. 95.]

[m] [Apol. I. 46. p. 71.]

λόγον ὄντα, οὗ πᾶν γένος ἀνθρώπων μετέσχε· καὶ οἱ μετὰ λόγου βιώσαντες, Χριστιανοί εἰσι. κ.λ. "Christum esse "primogenitum Dei edocti sumus; ipsumque Ratio- "nem esse, cujus universum hominum genus est par- "ticeps, antea ostendimus. Et quicunque cum ratione "vixere, Christiani sunt, &c." Plenius vero sensum suum aperit Justinus in Apologia, quæ in vulgatis editionibus Prima censetur[n]; ubi verba faciens de philosophis quibusdam inter gentes, qui propterea quod præclara nonnulla de moribus διὰ τὸ ἐμφύτον παντὶ γένει ἀνθρώπων σπέρμα τοῦ λόγου tradiderint, odio apud suos habiti fuerunt, atque Heracliti iterum, quin et Musonii cujusdam, qui sua ætate floruit, exempla producens, mox subjungit, Ὡς γὰρ ἐσημάναμεν, πάντας τοὺς κἂν ὁπωσδήποτε κατὰ λόγον βιοῦν σπουδάζοντας καὶ κακίαν φεύγειν, μισεῖσθαι ἀεὶ ἐνέργησαν οἱ δαίμονες. οὐδὲν δὲ θαυμαστὸν, εἰ τοὺς κατὰ σπερματικοῦ λόγου μέρος, ἀλλὰ κατὰ τὴν τοῦ παντὸς λόγου, ὅ ἐστι Χριστοῦ, γνῶσιν καὶ θεωρίαν[o], πολὺ μᾶλλον μισεῖσθαι οἱ δαίμονες ἐλεγχόμενοι ἐνεργοῦσιν. i. e. "Nam ut omnes, quem- "admodum significavimus, qui qualicunque pacto "juxta rationem vivere et pravitatem fugere studue- "runt, odio haberentur, genii maligni semper vi sua "et opera effecerunt. Minime vero id mirandum "videtur, si eos, qui juxta partem aliquam seminalis "rationis mores suos conformant, periculis objiciant; "verum et secundum universæ Rationis et Verbi, "hoc est Christi, notionem et contemplationem vi- "ventes in longe majora odia ope et opera sua con-

[n] Pag. 46. [Apol. II. 8. p. 94.]

[o] Supplendum hic esse ex præcedentibus, βιοῦν σπουδάζοντας, ex Sylburg. not. in locum, in margine monuit doctissimus Bullus. Sed de hoc vide annotationem nostram in hunc Justini locum pag. 20. nuperrimæ editionis Oxoniensis, num. 2. GRABE.

" jicere dæmones coarguuntur." Vides hic, quo sensu Justinus Heraclitum, ejusque similes, Christianos appellaverit, nempe quod JUXTA PARTEM ALIQUAM SEMINALIS RATIONIS MORES SUOS CONFORMAVERINT, ET QUALICUNQUE PACTO JUXTA RATIONEM VIXERINT, ET PRAVITATEM FUGERE STUDUERINT; quos ea propter longo satis intervallo disjungit a vere Christianis, QUI SECUNDUM UNIVERSÆ RATIONIS ET VERBI, HOC EST CHRISTI, NOTIONEM ET CONTEMPLATIONEM VIVUNT. Si quis vero suspicetur, sensisse Justinum, posse hominem sola nativæ rationis ope ad eam Dei cognitionem pervenire, quæ ad vitam ac beatitudinem cœlestem atque æternam assequendam sufficiat, audiat ipsum pro se loquentem in Parænetica Oratione ad Græcos, quæ his verbis clauditur[p]; *Πανταχόθεν τοίνυν εἰδέναι προσήκει, ὅτι οὐδαμῶς ἑτέρως περὶ Θεοῦ ἢ τῆς ὀρθῆς θεοσεβείας μανθάνειν οἷόν τε ἢ παρὰ τῶν προφητῶν μόνον, τῶν διὰ τῆς θείας ἐπιπνοίας διδασκόντων ὑμᾶς*[q]. i. e. " Undequaque ergo et modis omnibus scire convenit, " nullo plane pacto aliter aut aliunde de Deo, vel de " recto Dei cultu, disci quidquam posse, quam a " prophetis solis, qui divina inspiratione inflati vos " docent et instituunt." Expressa itidem sunt ejusdem verba in Epistola ad Diognetum[r]; *Ἀνθρώπων δὲ οὐδεὶς (τὸν Θεὸν) οὔτε εἶδεν, οὔτε ἐγνώρισεν· αὐτὸς δὲ ἑαυτὸν ἐπέδειξεν· ἐπέδειξε δὲ διὰ πίστεως, ᾗ μόνῃ Θεὸν ἰδεῖν συγκεχώρηται.* "Nemo mortalium Deum vel " vidit vel cognovit; sed ipse seipsum ostendit; " ostendit autem per fidem, cui soli Deum videre " concessum est."

6. Ad quartum atque ultimum Episcopii argu-

[p] Pag. 37. [p. 35.]

[q] [Melius in ed. Bened. *ἡμᾶς*.]

[r] Pag. 499. [§. 8. p. 238.]

mentum venio, quod sic procedit; "Si quis," inquit, " scripta Justini, atque in primis Dialogum istum " (qui scilicet Trypho inscribitur) accurate legat, vi- " debit, Justinum Christum quidem Deum ac Do- " minum agnoscere, sed passim negare ipsum esse " Creatorem universi, atque adeo alium a Creatore
83 " universi, et non persona tantum, sed natura, etsi " non γνώμῃ, ab eo distinctum ac diversum adserere. " Quod si ita est, utique mirum non debet videri, si " eos, qui eum non præextitisse cæteris rebus omni- " bus, aut creatum et factum in principio, sed in " tempore ex hominibus genitum ac natum crede- " bant, *ex genere suo* censuit. Nec enim tam in- " gens est distantia inter istas opiniones, ut prop- " terea schisma faciendum sit. Utrinque enim Chris- " tus statuitur creatura, sed de tempore tantum, quo " existere cœpit, quæstio est." Resp. Papæ! quid sibi volunt verba ista, "Justinum passim negare, " Christum esse Creatorem universi?" An iis voluit Episcopius, Justinum negare, per Christum (h. e. per unigenitum atque ante omnia sæcula existentem Dei Filium, qui post assumptam carnem Christus dictus est) res omnes creatas ex nihilo εἰς τὸ εἶναι productas fuisse? atqui id falsissimum est. Contra enim Justinus rerum omnium creationem Filio Dei passim attribuit, ut opus ipsi cum Deo Patre commune. Sic v. g. in Apologia, quæ in editionibus Prima dicitur, prius de Deo Patre locutus, hæc de Filio subjungit[s]: Ὁ δὲ υἱὸς ἐκείνου, ὁ μόνος λεγόμενος κυρίως υἱὸς, ὁ λόγος πρὸ τῶν ποιημάτων, καὶ συνὼν καὶ γεννώμενος, ὅτε τὴν ἀρχὴν δι' αὐτοῦ πάντα ἔκτισε καὶ ἐκόσμησε, κ. λ. i. e. "Porro Filius ejus, qui solus proprie dicitur

[s] Pag. 44. [Apol. II. 6. p. 92.]

" Filius, Verbum simul cum illo ante creaturas ex-
" istens, et nascens, cum primitus per ipsum cuncta
" creavit et ornavit, &c." Itidem in Dialogo cum Tryphone[t]; Ἀλλὰ τοῦτο τὸ τῷ ὄντι ἀπὸ τοῦ Πατρὸς προβληθὲν γέννημα πρὸ πάντων τῶν ποιημάτων συνῆν τῷ Πατρὶ, καὶ τούτῳ ὁ Πατὴρ προσομιλεῖ· "Verum hæc
" ipsa revera a Patre edita progenies ante creaturas "omnes Patri coexistit, et cum eo Pater colloquitur:" nempe in verbis illis, quæ paulo ante citaverat, "Fa-
" ciamus hominem, &c." Et in Epistola ad Diognetum[u] docet, Filium Dei non esse ὑπηρέτην τινὰ,
" ministrum aliquem," ἀλλ' αὐτὸν τὸν τεχνίτην καὶ δημιουργὸν τῶν ὅλων, "ipsum Opificem et Creatorem
" universi." Nunquid igitur "Creatorem universi" personaliter, ut loquuntur, sumpsit Episcopius, quatenus *Creator universi* titulus est Dei Patris, qua is est πηγὴ θεότητος, *fons divinitatis*, adeoque operationum omnium divinarum? Si hoc voluit, fatemur Justinum negare (quod et semper negavit ecclesia catholica) Christum esse Deum Patrem. Fuit dogma illud singulis ætatibus, in diversorum nominum hæreticis ab ecclesia damnatum. Verum pergit Episcopius, additque, Justinum passim adserere, Christum (nempe in excellentiori sua natura, qua ante sæcula extitit) alium esse a Creatore universi, h. e. Deo Patre, ac non persona tantum, sed et natura ab eo distinctum ac diversum, adeoque puram putam esse creaturam. Certe qui hanc Justino hæresin serio ascribit, is optimi Patris scripta nunquam accurate legisse judicandus est. Tantum enim abest, ut Justinus passim adserat, Christum alium esse a Deo Patre natura, adeoque puram putam creaturam, ut sat sciam, ne unum qui-

[t] Pag. 285. [§. 62. p. 159.] [u] Pag. 498. [§. 7. p. 237.]

dem locum ex eo proferri posse, in quo id ipsum adserat. Imo contra in locis ex Apologia prima et ex Dialogo cum Tryphone modo citatis, τὸν λόγον sive Filium Dei, ut proprie dictum, h. e. verum ac naturalem Dei Filium, a creaturis, iisque quæ a Deo facta sunt omnibus, manifeste discernit, ipsique coæternam cum Deo Patre existentiam attribuit. Et in loco ex Epistola ad Diognetum allato, Filium Dei ὑπηρέτην, *ministrum*, h. e. creaturam esse diserte negat. Quo autem sensu idem Justinus alibi, cum aliis Patribus primævis, Filium Dei dixerit ὑπηρέτην, *ministrum*, Dei Patris; adeoque οἰκονομίαν quandam ipsi tribuerit, quæ majestati Dei Patris minime conveniret; qua scilicet a mundi primordio sæpius in terras descenderit, atque in specie visibili cum viris sanctis collocutus fuerit; fuse explicavimus in nostra Fidei Nicænæ Defensione IV. 2. 2. [p. 704.] et cap. 3. §. 4, 5. Porro in eadem ad Diognetum Epistola[x] Filius Dei ab Justino dicitur, ὁ ἀεὶ, σήμερον υἱὸς λογισθεὶς, "ille "semper existens, qui hodie Filius habitus est." Sic etiam in Oratione Parænetica ad Græcos[y] observat Justinus, Angelum, qui Mosi in rubo apparuit, quem ubique contendit Dei fuisse Filium, se dixisse τὸν ὄντα, "eum qui est;" ac deinde expresse notat istam descriptionem τῷ ἀεὶ ὄντι Θεῷ προσήκειν, "semper ex- "istenti Deo convenire." Certe qui hæc scripsit, is creaturam esse Dei Filium minime somniavit.

7. Denique sanctus martyr τὸ ὁμοούσιον Filii (etsi ipsa voce nuspiam de Filio Dei utatur) passim adserit; ipsum esse verum, germanum, genuinum, ex ipsa Dei Patris essentia progenitum Dei Filium affirmans; qui eo nomine juxta cum Deo Patre Deus

[x] Prope finem. [§. 11. p. 240.] [y] Pag. 19, 20. [§. 20, 21. p. 21.]

sit ipsissimus, quemadmodum luculenter ostendi Def. Fid. Nic. II. 4. Hic duo tantum loca, ibidem a nobis latius deducta, breviter et paucis recolam, ex quibus meridiana luce clarius patebit, quo sensu Justinus Filium Dei alium a Deo Patre adseruerit. Priorem locum habes in Apologia prima[z]: Οἱ γὰρ τὸν υἱὸν Πατέρα φάσκοντες εἶναι, ἐλέγχονται μήτε τὸν 84
Πατέρα ἐπιστάμενοι, μήθ' ὅτι ἐστὶν υἱὸς τῷ Πατρὶ τῶν ὅλων γινώσκοντες· ὃς καὶ λόγος πρωτότοκος ὢν τοῦ Θεοῦ καὶ Θεὸς ὑπάρχει. "Qui enim Filium Patrem esse "dicunt, comperiuntur neque Patrem scire, neque "Filium esse Patri universorum nosse; qui eo ipso, "quod ratio sive Verbum Dei primogenitum sit, "Deus etiam est." Vides Justinum hic docere, Filium a Patre ita quidem alium esse, ut non sit Pater ipse, sed persona ab eo distincta; tamen non alium esse a Patre natura, quippe qui eo ipso, quod ex Deo Patre, idque ut λόγος, *Ratio*, sive *Verbum*, ex paterna mente genitus est, Deus etiam ipse sit. Fieri enim nequit, quin λόγος, *Ratio* sive *Verbum* primæ atque æternæ mentis, hoc est Dei Patris, sit ipsi ὁμογενὲς et coessentiale; unde et hac eadem ratione, ad veram Filii divinitatem adstruendam, primævi Patres communiter utuntur. Obiter autem mecum observabit lector, vel ex hoc uno loco satis liquere, quid de iis senserit Justinus, qui Christum esse ψιλὸν ἄνθρωπον, non Filium Dei primogenitum, qui et ipse Deus sit, docuerunt. Diserte enim hic pronuntiat, eos qui negant Filium esse verum Deum, a Deo Patre persona distinctum, neque Deum Patrem nosse, hoc est, a vera religione ac salute alienos esse. Etenim notissimum est, phrasin *Patrem non nosse*, tum in Scripturis tum in veterum Patrum scriptis

[z] Pag. 96. [§. 63. p. 81.]

idem significare, quod salvifica Dei Patris cognitione destitutum esse. Quo sensu Joannes apostolus (ut jam supra alicubi admonui) de hæreticis sui temporis, qui Christum esse unigenitum Dei Filium negarunt, pronuntiat, *Qui negat Filium, neque Patrem habet*, 1 Joan. ii. 23. Ut vero loci hujus Justini sensus clarius perspiciatur, notandum est, Justinum in præcedentibus de Judæis locutum fuisse, qui eum, qui sub angeli specie Mosi in rubo apparuit, dixitque, *Ego sum existens ille, Deus Abrahami*, &c. non Dei Filium fuisse, sed ipsum Deum Patrem contendebant. Quippe Judæi Filium Dei aliquem, qui et ipse Deus sit, agnoscere et colere noluerunt; in hac sua pervicacia sibi adblandientes, quod unum Deum Patrem religiose colerent, neque alium colere necesse haberent. Hos Justinus ostendit tam a Spiritu prophetico, nempe Veteris Testamenti, quam a Christo ipso, merito redargui, neque Deum Patrem nosse. Deinde hac occasione in loco allato transit, ut mihi quidem videtur, ad hæreticos Christianos, eosque strictim notat, qui Filium Dei esse ipsum Deum Patrem docuerunt, (qua in hæresi fuere Justini temporibus nonnulli, et post Justinum, Praxeas, Noetus, Sabellius, aliique,) in hoc cum Judæis consentientes, quod Filium Dei, a Deo Patre persona distinctum, qui ex ipso Deo Patre genitus, Deusque adeo ipse sit, nullum agnoverunt; quos propterea, perinde ac Judæos, pronuntiat, neque Deum Patrem scivisse; hoc est, salvifica Dei cognitione, quicquid obtenderent, plane destitutos fuisse. Nimirum post prædicatum atque ab apostolis plenissime patefactum Christi evangelium, nemo jam Deum Patrem potest rite atque ad salutem colere, nisi et Deum Filium simul colat ac veneretur. Annon igitur hic Justini

locus eos perinde ferit, qui Christum esse purum putum hominem, sive etiam meram creaturam docuerunt? certe; neque enim hi, magis quam Judæi aut hæretici isti, Filium Dei (qui, quod λόγος, *Verbum* Dei primogenitum sit, Deus etiam ipse est) sensu Justini agnoverunt. Verum istud in transitu breviter notasse sufficiat.

8. Pergo ad alterum Justini locum, in quo de distinctione Filii Dei a Deo Patre veluti ex professo agit. Locus extat in eo ipso cum Tryphone Dialogo[a], ad quem in primis appellavit Episcopius. Ibi etiam quorundam sententiam refert, qui docebant Filium Dei non esse ὑφιστάμενον a Patre distinctum, sed tantummodo τὴν δύναμιν παρὰ τοῦ Πατρὸς τῶν ὅλων, "virtutem a Patre rerum omnium provenientem." Quorum hæresi catholicam sententiam mox opponit his verbis: "Virtutem istam, quam Deum sermo "propheticus vocat, prout pluribus similiter est pro- "batum, et angelum, non ita ut solis lumen nomine "tantum numerari, verum numero quoque aliud "quiddam esse (ἀριθμῷ ἕτερον) ratione exquisita supra "paucis explicavi; virtutem hanc dicens a Patre "genitam virtute et consilio ipsius, non per recisio- "nem, tanquam dispertita esset Patris essentia, (οὐ "κατ' ἀποτομὴν, ὡς ἀπομεριζομένης τῆς τοῦ Πατρὸς "οὐσίας,) prout alia omnia divisa et secta non eadem "sunt, quæ ante fuerunt quam scinderentur. Atque "exempli gratia illud sumpsi, quod ex igne ignes alios "accensos videmus, illo nihil diminuto, sed eodem "manente, unde multi accendi possunt ignes." Hic Justinus aperte docet, Filium esse quidem ἀριθμῷ ἕτερον, *numero* seu persona *alium* a Patre, sed non natura diversum; quippe qui ex ipsa Dei Patris

[a] Pag. 358. [§. 128. p. 221.]

essentia progenitus, (non quidem per sectionem aut partitionem divinæ essentiæ, sed per simplicem ejus-
85 dem communicationem; qualis fere est inter ignem, ignem alium sine sui jactura et diminutione ulla producentem, et ipsum productum ignem,) adeoque Filius Deo Patri suo consubstantialis, ac juxta cum ipso Deus verus sit. Vide sis quæ præterea ad hunc Justini locum adnotavimus Def. Fid. Nic. II. 4. 3, 4. [p. 181.] Ex his vero omnibus perspicuum est, inter sententiam Justini, et eorum, qui Christum hominem tantum esse ex hominibus genitum docuerunt, maximam esse distantiam. Ex altera enim parte Christus statuitur mera creatura, imo purus putus homo; ex altera asseritur Filius Dei, Deo Patri suo coessentialis, Deusque adeo ipsissimus.

9. Post hæc argumenta (quæ sane vix digna sunt viro cordato, qui in scriptis Justini vel mediocriter versatus fuerit) consectarium quoddam subjicit Episcopius, in quo si fallitur, disputatio ejus præcedens, etiam ipso judice, tota simul corruet. Ex iis enim quæ in superioribus disseruerat, colligit, "Justinum "per istos, EX GENERE SUO, non intellexisse Ebio- "nitas." Qua vero ratione id colligit? "Verisimile," inquit, "nullo modo est, Justinum illos ista phrasi "designasse, non tantum quia nullibi in suis scriptis "Ebionitarum meminit, sed etiam quia fæx homi- "num videntur fuisse; utpote quorum præceptor "scribitur Paulum apostolum calumniis onerasse, "Petrum mendaciorum insimulasse, ex parte Judæ- "um, Essenum, Nazaræum, Cerinthianum, Carpo- "cratianum vocasse[b]; et qui insuper, ut Eusebius

[b] Ebionem vocasse Petrum ex parte Judæum, Essenum, &c. nusquam lego. Sed Ebionem ipsum fuisse ex parte Judæum Essenum, &c. Epiphanius scribit Hæres. XXX.

" refert Hist. Eccl. III. 27. credebant, Christum ex " concubitu Josephi et Mariæ natum esse, et legis " Mosaicæ ceremonias observandas esse docebant: " ut hos *ex genere suo* esse dixerit Justinus, plane " non est verisimile." Itaque fatetur Episcopius, nullo modo esse verisimile, Justinum Ebionæos ex genere suo (quatenus scilicet phrasis ista arctam illam necessitudinem fideique communionem denotare ipsi visa est) censuisse; quippe qui fuerint fæx hominum, multaque impia docuerint. Quis autem non videt, virum doctum hac confessione causam suam revera jugulasse? quippe non de aliis quam de Ebionæis loqui Justinum, supra luculentissime demonstravi. Sed et mirum est, quid sibi voluerit Episcopius, cum ex Eusebio probat, Ebionæos credidisse Christum ex concubitu Josephi et Mariæ natum fuisse, inde colligens Justinum de Ebionæis nequaquam loqui. Quasi vero non aperte significasset Justinus, hæreticos, de quibus loquitur, docuisse, Christum esse ἄνθρωπον ἐξ ἀνθρώπων γεννηθέντα, " ho- " minem ex hominibus genitum." Quid? an sensum horum verborum nescivit Episcopius? Annon qui Christum hominem ex hominibus genitum dicit, eo ipso dicit, Christum ex viri et feminæ (hoc est, Josephi et Mariæ) concubitu genitum fuisse? Certe qui in utero puræ virginis, sine viri congressu, per Spiritum Sanctum conceptus ac formatus fuit, is homo ex hominibus genitus dici non potest. Præterea quid sit, Christum hominem ex hominibus genitum esse, passim in hoc Justini cum Tryphone Dialogo[c] manifeste declaratur. Ibi enim Trypho Christianorum fidem de Jesu ex Maria Virgine nato prolixe ridet, eam fabulis Græcorum, de Perseo e

[c] Pag. 291. [§. 67. p. 164.]

Danae virgine, Jove in ipsam auri forma illabente, prognato, æquiparans, ac mox subjungens, Καὶ ὑμεῖς τὰ αὐτὰ ἐκείνοις λέγοντες αἰδεῖσθαι ὀφείλετε, καὶ μᾶλλον ἄνθρωπον ἐξ ἀνθρώπων γενόμενον λέγειν τὸν Ἰησοῦν τοῦτον. " Et vos eadem cum illis dicentes erubescere, et " potius hominem ex hominibus genitum esse Jesum " hunc dicere debetis." Quis non videt, quid hic sit, " hominem ex hominibus genitum esse?" Alibi [d] in eodem Dialogo Justinus ipse ex veteribus prophetis probat, Christum ex Virgine nasciturum, inde colligens, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ Χριστὸς ἄνθρωπος ἐξ ἀνθρώπων, κατὰ τὸ κοινὸν τῶν ἀνθρώπων γεννηθείς· " Christum non " esse hominem ex hominibus, communi mortalium " more genitum." Denique Justinus hoc ipso in loco, de quo quæstio est, satis aperte docet, quid voluerint hæretici, qui dixerunt, Christum esse hominem ex hominibus genitum. Etenim suam, hoc est, catholicam sententiam de Christo Domino nostro in ipso perioches initio hanc fuisse dicit, ὅτι καὶ προϋπῆρχεν υἱὸς τοῦ ποιητοῦ τῶν ὅλων, Θεὸς ὢν, καὶ γεγέννηται ἄνθρωπος διὰ τῆς παρθένου. " Ipsum tum præextitisse " Filium Conditoris universitatis hujus, adeoque Deum " esse; tum genitum esse hominem ex Virgine." Deinde hæreticorum sententiam subjungit catholicæ contrariam, nempe Christum esse ἄνθρωπον ἐξ ἀνθρώπων γεννηθέντα. Unde liquet, hæreticos istos dupliciter a catholica sententia aberrasse; nempe quod docuerint 1. Christum esse hominem tantum, non Filium Dei
86 ante Mariam præexistentem; 2. Christum esse hominem ex hominibus genitum, non ex Maria Virgine per inumbrationem Spiritus Sancti natum.

Sane ex hoc aliisque indiciis conjectare licet, Episcopium et Remonstrantes locum hunc Justini, quem

[d] [§. 54. p. 150.]

tantopere creparunt, prorsus festinanter primum legisse, (abreptos scilicet sono verborum, quæ primo auditu præconceptæ ipsorum hypothesi manifeste favere viderentur,) ejusdemque adeo loci postmodum neque antecedentia, neque consequentia, neque adeo ipsa verba accurate expendisse. Ut ut vero illud sit, certissimum est, viros eruditos frustra omnino locum allegasse, ut probarent, " veterem et primitivam " Christianorum ecclesiam communionem coluisse " cum iis, qui Christum Jesum non nisi ψιλὸν " ἄνθρωπον, seu hominem ex hominibus, et electione " Christum factum esse credebant et profitebantur."

Sanctissimæ atque individuæ Trinitati, Deo Patri, ejusque coessentiali et coæterno Verbo ac Filio, nostræ salutis causa incarnato, una cum Spiritu Sancto Paracleto, ab angelis et hominibus tribuatur laus, honos, et gloria omnis in secula seculorum, Amen.

FINIS.

PRIMITIVA ET APOSTOLICA

TRADITIO

DOGMATIS IN ECCLESIA CATHOLICA RECEPTI,

DE

JESU CHRISTI SERVATORIS NOSTRI

DIVINITATE,

ASSERTA, ATQUE EVIDENTER DEMONSTRATA

CONTRA

DANIELEM ZUICKERUM, BORUSSUM,

EJUSQUE NUPEROS IN ANGLIA SECTATORES.

PER GEORGIUM BULLUM, S.T.P.

CAPITULA

HUJUS TRACTATUS.

INTRODUCTIO. ..... P. 241.

CAP. I.

Justinum non fuisse, qui primus doctrinam de Servatoris nostri præexistentia ante conditum mundum, deque creatione omnium per ipsum, in ecclesias Christianas introduxerit.....P. 244.

CAP. II.

Justinum non fuisse Simonianorum fraudibus circumventum, neque sententiam de Filii divinitate e schola Simonis prodiisse.....P. 264.

CAP. III.

De Hegesippo, ejusque de persona Jesu Christi sententia. P. 271.

CAP. IV.

De Orphicis carminibus, atque (ὡς ἐν παρόδῳ) de oraculis Sibyllinis, a Justino aliisque veteribus contra gentes allegatis. ..... P. 291.

CAP. V.

Justinum ea, quæ περὶ τοῦ λόγου disserit, in schola Platonis non fuisse edoctum. ....P. 307.

CAP. VI.

Justinum a paganismo pluriumque deorum cultu toto animo abhorruisse. Argumentum, quo Justinus aliique veteres Christi divinitatem adstruxerunt, a cultu vere divino, ipsi in S. Scripturis concesso, esse invictissimum. P. 320.

INTRODUCTIO. 1

1. JESUM Christum, Servatorem nostrum, non hominem tantummodo esse, verum etiam Dei λόγον viventem ac subsistentem, qui antequam ulla res creata existeret, ac proinde ab æterno, apud Deum erat, et Deus erat, per quem facta sunt omnia, quæ facta sunt, sive visibilia sive invisibilia; quique in plenitudine temporis propter nos homines nostramque salutem factus est caro, h. e. veram naturam humanam ex virgine in unitatem personæ suæ assumpsit; manifesta est sacrarum Scripturarum Novi Testamenti doctrina, constanti et perpetua ecclesiarum omnium, a Christi apostolis fundatarum, traditione propagata et conservata. Nihilominus tamen fuere olim hodieque sunt, idque (proh dolor!) in Anglia nostra, impii homines a Satana instigati, Christianorum tamen nomen præ se ferentes, qui sacram hanc doctrinam non tantum non agnoverunt, verum etiam omnibus viribus suis oppugnarunt, adeoque fœdissimis convitiis ac blasphemiis consectati sunt. Scripturæ testimonia, quæ Christum Deum clare prædicant, nostrates Ebionitæ eludunt, non eadem quidem omnes ratione. Plerique loca illa, more Patrum suorum, misere torquent, pertrahuntque in sensus a contextu et manifesta verborum proprietate longe abhorrentes. Nonnulli[a] vero eo impudentiæ

[a] Vide Histor. Vind. nudi Evangelii in præfat. et Judicium Patrum, p. 22.

et impietatis progressi sunt, ut (tanquam cum Turcis et Mahumetanis ad Christianismi ruinam conspirassent) ausi sint aperte dicere, Scripturas Novi Testamenti a catholicis Christianis fœde corruptas atque interpolatas esse. Hisce equidem Christianorum portentis Socinus ipse, si virbius esset, anathema denuntiaret[b]. Ad traditionem vero ecclesiasticam quod attinet, contendunt omnes, nullam veram traditionem, quæ nempe ab ipsis usque apostolorum temporibus derivata sit, pro catholica sententia produci posse; apostolos ipsos, eorumque immediatos successores, purum et simplex evangelium prædicasse, hoc est, suam de Christo natura sua mero homine sententiam docuisse: verum haud diu post, mysterio scilicet iniquitatis etiam tum operante, puritatem et castitatem evangelii a Platonicis philosophis Christianismum amplexantibus, atque ab Justino imprimis, adulteratam fuisse.

2. Hujus absurdæ sententiæ author ipsis fuit, nisi vehementer fallor, scriptor Irenici Irenicorum, acer et vehemens Ebionita, quem Danielem Zuickerum fuisse ex bibliotheca Antitrinitariorum sero cognovi. Ille enim in Irenico suo[c] originem mutatæ, ut loquitur, apostolicæ de Christo doctrinæ investigaturus, hanc satis prolixam fabulam narrat; "Principio ve-
" risimile esse, Simonis Magi discipulos sanam de
" Deo et Christo doctrinam, conficta nova Christi
" generatione, novoque Christo introducto, corrupisse;
" idque Hegesippum, scil. apud Eusebium lib. IV.
" Hist. Eccl. cap. 22. testari. Dein, hæreticos istos
" versus quosdam sub Orphei nomine, de Patris voce
" ante mundum conditum ab ipso prolata, confinxisse.

[b] Vide Socin. authorit. script. cap. 1. §. 3. [c] Pag. 14, 15, 16.

" Porro, Justinum imprimis hisce Simonianorum arti-
" bus ac deliriis circumventum, Orpheique dictis
" versibus juxtim cum aliis nixum, sententiam suam,
" de Christi, ceu mentis, vocis, et rationis Patris,
" ante mundum conditum generatione ex Patre, ut
" mundus per eum conderetur, utque ad homines
" descenderet, tandemque homo quoque fieret, pro-
" posuisse. Postremo, varias fuisse causas alias, quæ
" Justinum ejusque sequaces ad ejusmodi sententiam
" recipiendam promovere potuerint; nimirum Pla-
" tonicæ philosophiæ cognitionem et amorem, Genti-
" lismi pluriumque Deorum non prorsus obliteratam
" memoriam, hominesque præstantes mox in nume-
" rum Deorum reponendi consuetudinem, eumque
" qui homo tantum sit colendi religionem et hor-
" rorem, &c." Ex quibus omnibus demum concludit, rem confectam esse, et originem sententiæ de nova Christi productione, novoque adeo Christo patere.

3. Hæc cum ante multos annos apud Irenici au- 2
thorem legissem, mox brevem monstrosæ fabulæ refutationem conscripsi, de ea tamen in publicum edenda minime cogitans. Cæterum cum non ita pridem ista Zuickeri deliramenta ab Unitariis in Anglia nostra, non sine pompa atque ostentatione aliqua, in scenam denuo producta fuisse viderem, brevem illam refutationem recognovi, ac pro data occasione auxi; itaque auctam (bibliopola urgente, ut si quem apud me paratum haberem tractatum latius scriptum, ipsum novæ editioni, quam in se susceperat, operum meorum antea editorum addi permitterem) en! tibi, lector benevole, tuoque candori exhibeo.

CAP. I.

Justinum non fuisse, qui primus doctrinam de Servatoris nostri præexistentia ante conditum mundum, deque creatione omnium per ipsum, in ecclesias Christianas introduxerit.

1. PRIMO Irenici author illud fundamenti loco ruituro ædificio supponit, Justinum fuisse, qui primus doctrinam de Filii Dei ex Deo Patre ante conditum mundum generatione in ecclesias Christianas introduxerit. Justinum quippe dicit, Gnosticorum præstigiis circumventum, sententiam istam primum proposuisse. Alibi etiam (nempe Irenici p. 72.) disertis verbis pronuntiat, "Neminem Justino Mar- "tyre antiquiorem citari posse, qui in scriptis suis "Christo divinam naturam adscripserit, eumque "Deum ante secula dixerit, atque Artemonitarum "sententiam (qui Christum esse ψιλὸν ἄνθρωπον do- "cuerunt) saltem ante Justinum in ecclesia inde ab "apostolis viguisse, posteaque demum immutatam "fuisse." Hunc secuti sunt nuperi in Anglia nostra Socinistæ, sive, ut vocari se amant, Unitarii; atque ex his imprimis author libelli Anglice scripti, cui titulus, *Judicium Patrum circa doctrinam de Trinitate, D. G. Bulli Nicænæ Fidei Defensioni oppositum;* qui passim in tractatu isto dogmatis de Filio Deo, ante creaturam omnem, Deo Patri coexistente, Justinum facit primum authorem. Quis vero sanus huic fabulæ fidem habeat? præterquam enim, quod vero absimillimum sit, virum sapientissimum, pientissimumque (qualem fuisse Justinum constat) vel potuisse pro sua prudentia, in fundamentali Christianismi doctrina, hæreticorum, eorumque perditissimorum fraudibus tam turpiter illusum

fuisse; vel pro pietate sua voluisse, novas condere doctrinas, novamque adeo fidem introducere, ab antecessorum suorum fide atque apostolica traditione (quam ignorare non potuit, qui ἐν πρώτῃ διαδοχῇ apostolorum floruit) longe remotissimam; seposita, inquam, hac consideratione, (quæ tamen sola sufficit absurdo huic commento redarguendo,) supersunt nobis argumenta alia, quæ doctrinam de Filii Dei præexistentia ante conditum mundum, adeoque de creatione omnium per ipsum, non proprium Justini commentum, sed communem ac ante ipsum receptam ecclesiæ fidem fuisse, evidentissime demonstrent.

2. Primo, Justinus ipse in Dialogo cum Tryphone diserte testatur, non se solum, sed etiam Christianos sui ævi, communiter sensisse ac credidisse, Christum Deum ante secula præextitisse; paucis exceptis, quos notat voce τινὲς, quique hæretici manifesti fuere; utpote qui non modo Servatoris nostri τὴν προϋπαρξιν ante secula, sed et nativitatem ex Virgine negarunt. Locum integre descriptum et fusissime explicatum habes in Jud. Eccles. Cath. cap. VII. Idem rursus Justinus confessionem suam de Christi divinitate, non ut suam solummodo, aut privatam aliquam, sed tanquam publicam et notissimam omnium vere Christianorum sui temporis fidem ac sententiam, idque coram imperatore et senatu Romano, edidit scripsitque, quemadmodum ex admonitione ejus ad gentes et utraque Apologia clarum est. Quid vero? An hic Christianorum consensus uni Justino debebatur? nunquid ipse orbem peragravit, ut Christum Deum annunciaret? an vero apostolos suos habuit, qui ubique gentium dogma ipsius disseminarent? fierine potuit, ut ille unus traditioni apostolicæ derogaret, receptam antea in ecclesia fidem immutaret.

3 novumque adeo Christum (ut Zuickerus loquitur) Christiano orbi obtruderet? nemone ex apostolorum discipulis ausus est impudentissimo novatori obsistere? ne ipse quidem Polycarpus, qui Joannem apostolum magistrum habuit, quique in vivis fuit, cum Justinus in scriptis suis dogma de Filii divinitate, ut communem Christianorum fidem, ederet ac defenderet, diuque postea superstes fuit? nemini certe, cui sanum est sinciput, hæc credibilia videbuntur.

3. Præterea extant hodieque scripta Patrum, qui aliquot ante Justinum annis, adeoque in ipso ævo apostolico floruerunt, nempe Barnabæ Epistola Catholica, Hermæ Pastor, et Epistolæ Ignatii Martyris, ex quibus luculentissima pro divinitate Servatoris nostri testimonia adduximus, eademque a cavillis authoris Irenici fuse vindicavimus Def. Fidei Nic. II. 2. Hæc quidem scripta author ille Anglus, cujus mentionem supra fecimus, prorsus contemnit, eorumque adeo authores more suo convitiis ac sibilis consectatur. At multo aliter de iis judicarunt viri longe eruditissimi, tam veteris quam recentioris ævi, præ quorum judicio Scurræ istius censura flocci facienda est. Ad Hermæ vero Pastorem atque Epistolam Barnabæ adscriptam quod attinet, hæc duo constanter affirmamus, quæ neque ille negare ausus est, quæque nostro instituto sufficiunt. 1. Scripta ista primæ antiquitatis esse, adeoque Justino Martyre vetustiora. 2. Eadem ab Ecclesia adeo approbata fuisse, ut primitus in sacris Christianorum Synaxibus, una cum scripturis canonicis, publice lecta fuerint. Ignatii autem Epistolas septem, Eusebio cognitas, atque ab Isaaco Vossio Græce editas, (quibus solis usi sumus,) sancti martyris fœtus esse genuinos, abunde probavit eruditissimus Pearsonus noster, in

suis Epistolarum sancti Ignatii Vindiciis, ad quem lectorem remitto.

4. Ad hæc fuere ante Justinum viri pii atque eruditi, qui Apologias pro religione nostra adversus gentes ediderunt; inter quos emicuerunt Quadratus Atheniensis episcopus, et Aristides, qui Adriano imperatori, sub regni ejus initium, Apologetica sua obtulerunt. Hi Apologistæ necesse habuerunt Christianos ab *ἀνθρωπολατρείας* crimine, ipsis ab ethnicis intentato, vindicare, atque tritam illam objectionem, "[d] natum, crucifixum hominem colitis," diluere. Neque potuit quisquam huic objectioni occurrere, quin sententiam suam de persona Servatoris nostri declararet, seque vel catholicum eo in articulo, vel hæreticum ostenderet. Catholicos vero in Apologeticis suis se probasse Quadratum et Aristidem, testantur Eusebius et Hieronymus. De Quadrato sic Eusebius[e]; "Huic" (Adriano scil.) "Quadratus obtulit "orationem, quam pro defensione religionis nostræ "conscripserat. Extat hodieque apud plerosque "fratres hæc oratio, quam nos etiam habemus; 'Εξ "*οὗ κατιδεῖν ἐστι λαμπρὰ τεκμήρια τῆς τε τοῦ ἀνδρὸς* "*διανοίας, καὶ τῆς ἀποστολικῆς ὀρθοτομίας. Ex qua et* "*ingenium ejus viri, et rectam apostolicæ fidei* "*doctrinam perspicue licet cognoscere.*" Quadrato, ut ejusdem notæ scriptorem, in eodem capite, Aristidem ejus *σύγχρονον* addit. Similiter Hieronymus[f] Quadrati Apologeticum appellat "Librum "valde utilem, plenum rationis et fidei, et apostolica "doctrina dignum." De Aristide vero in capite proxime sequente ita scribit; "Aristides Atheni-"ensis philosophus eloquentissimus, et sub pristino

[d] Vide Arnob. I. p. 24, et 31. [e] Eccles. Hist. IV. 3.

[f] In Catal. scriptor. Eccl. in Quadrato. [c. 19. p. 847.]

" habitu discipulus Christi, volumen nostri dogmatis " rationem continens eodem tempore, quo et Quad- " ratus, Hadriano principi dedit." Ut dubium non sit, quin Aristides in suo Apologetico, juxta cum Quadrato, catholicæ et apostolicæ fidei normam et regulam, Hieronymo judice, tenuerit. Vim hujus argumenti paucis complectar. Certum est, ecclesiam catholicam temporibus Quadrati et Aristidis (adeoque ab initio) Jesu Christo divinos honores tribuisse, ut mox in hoc capite ostendemus. Certum quoque est, ethnicos id præcipue criminis loco Christianis objecisse, proinde necessum fuisse eis, qui Christianæ religionis defensionem suscepere, huic imprimis objectioni occurrere. Quod et factum videmus ab omnibus Apologistis, quorum scripta ad nos pervenerunt. Denique certum est, ecclesiam Christi catholicam (ut et ante Christum ecclesiam Judaicam) id pro rato et fixo semper habuisse, cultum divinum Deo soli adscribi debere, ipsumque adeo mero homini aut creaturæ deferre, plane idololatriam esse; quod universalis ecclesiæ decretum Scripturis tam Vet. quam Novi Testamenti, tum etiam firmis rationibus suffultum esse, infra suo loco[g] liquido demonstrabimus. Ex his autem sequitur, cultum et religionem Christianorum a nemine congruenter principiis ecclesiæ catholicæ defendi potuisse, qui non ipse Christum revera Deum esse agnoverit. Apologias vero Quadrati et Aristidis eximie catholicas, h. e. normæ catholicæ et apostolicæ fidei omnino consonans fuisse, Eusebius et Hieronymus diserte testantur. His addas, si libet, observationem Petavii in præf. ad II. tomum Dogmat. Theol.[h] nempe in martyrologio Romano, nec non

[g] Cap. VIII. [h] [c. II. 8.]

Adonis, Notkeri, &c. referri; "Aristidem Athenien-
" sem Hadriano principi de religione Christiana volu-
" men obtulisse, nostri dogmatis continens rationem; 4
" et quod Christus Jesus solus esset Deus, præsente
" ipso imperatore, luculentissime perorasse."

5. Porro repetendum est hic luculentum Eusebii testimonium, quod alibi[i] adduximus ex ejus Hist. Eccles. IV. 5. ubi scribit, se ex veterum scriptorum monumentis didicisse, omnes quindecim episcopos, qui Hierosolymitanæ ecclesiæ præfuerunt usque ad Adriani tempora, cum ex circumcisione fuerint, tamen *τὴν γνῶσιν τοῦ Χριστοῦ γνησίως καταδέξασθαι*, " cognitionem Christi genuine suscepisse." Certe autem cognitionem Christi *γνησίως genuine* susceperunt, Eusebio saltem judice, ii soli, qui *προϋπάρχειν αὐτὸν, θεὸν ὄντα καὶ σοφίαν.* i. e. " præextitisse ipsum, " utpote Dei verbum et sapientiam," confessi sunt, ut semet interpretatur Eusebius ipse Eccl. Histor. III. 27. ubi hac descriptione catholicos et orthodoxos distinguit ab hæreticis Ebionæis, quos dicit *πτωχῶς καὶ ταπεινῶς τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ δοξάζοντας*, " humiliter " admodum et abjecte de Christo sensisse." Quid vero ad hoc Eusebii testimonium respondet author scripti, cui titulus, *Judicium Patrum*[k], &c.? Audi et mirabere hominis impudentiam. " Concedimus," inquit, " dixisse Eusebium, episcopos illos Hierosoly-
" mitanos veram Christi cognitionem professos fuisse;
" respondemus vero, hoc ab Hegesippo ipsum acce-
" pisse. Hegesippus autem cum ipse Judaico-
" Christianus fuerit, hoc est, ex eorum numero, qui
" crediderunt Servatorem nostrum merum esse ho-
" minem, quando dixit Hierosolymitanos episcopos

[i] Judic. Eccl. Cath. II. 11. [p. 53.] [k] Pag. 43.

" veram Christi cognitionem professos fuisse, procul " dubio voluit, Dominum nostrum verum et merum " hominem esse; scilicet contra Docetas, qui Christum " præextitisse docuerunt, verum autem hominem fu- " isse negarunt." Verum 1. magnum Eusebium hebetem prorsus, nulliusque ingenii aut judicii hominem faciat necesse est, qui ipsum in allegandis authoribus, quorum testimoniis usus est, adeo turpiter hallucinatum fuisse crediderit. Dicit Eusebius, se ex veterum monumentis didicisse, Hierosolymitanos episcopos usque ad Adrianum cognitionem Christi genuine suscepisse; h. e. ipsius sensu, Christi Domini nostri veram divinitatem agnovisse. Atqui authores, sive author, quem respexit, (si homuncioni isti credendum est) plane contrarium voluit; nempe episcopos illos Ebionæos fuisse, hoc est, Servatorem nostrum pro mero homine habuisse. 2. Eusebius Hegesippum non nominat, ut solet, quando ex ipso aliquid citat; sed tantum generatim dicit, se ἐξ ἐγγράφων, " ex scriptis " veterum" illud didicisse. Equidem præter Hegesippum alios authores quam plurimos legerat Eusebius, quos suppeditavit ipsi satis ampla bibliotheca, Hierosolymis ab Alexandro ejus urbis episcopo constructa. De qua sic scribit Eccl. Hist. VI. 20. " Eadem tem- " pestate" (h. e. Antonino imperante) " multi ecclesi- " astici viri doctrina excellentes florebant, quorum " Epistolas, quas ad se vicissim scripserunt, hactenus " asservatas facile est reperire. Extant enim nostra " quoque ætate in bibliotheca Æliæ urbis, ab Alex- " andro ecclesiæ illius episcopo constructa; Ἀφ' ἧς καὶ " αὐτοὶ τὰς ὕλας τῆς μετὰ χεῖρας ὑποθέσεως ἐπὶ ταὐτὸ " συναγαγεῖν δεδυνήμεθα, ex qua nos quoque uberri- " mam materiam ad argumenti hujus, quod præ ma- " nibus habemus, tractationem in unum collegimus."

Eusebio præterea præsto erat nobilis Pamphili martyris bibliotheca, in qua ecclesiastici scriptores, a beatissimo viro undecunque collecti, repositi fuerunt, de qua vide Euseb. Eccl. Hist. VI. 32. 3. Esto, hoc ex Hegesippo accepisse Eusebium, quid tum? "Hegesippus," inquit, "Unitarius fuit, atque Christum "Servatorem nostrum ψιλὸν esse ἄνθρωπον credi-"dit." Nihil falsius. Quæro, unde, quo authore hoc rescivit? ab uno (ut arbitror) Zuickero, Irenici authore, quem ubique etiam in præcipitia ducentem cœcus sequitur. Verum catholicum fuisse Hegesippum, atque in catholicæ ecclesiæ communione, in qua fides de Christo Deo et homine obtinuit, constanter perstitisse, postea[l] commodiori loco evidentissime probabimus.

6. Post Eusebii testimonium, (non primo in loco, ut sophista, quocum nunc agimus, impudenter affirmat,) Sulpitii Severi gravissimi historici suffragium adduximus[m]; qui Sac. Hist. II. 45. diserte scribit, primitivam ecclesiam Hierosolymitanam, quæ non nisi ex circumcisione habuit sacerdotes suos usque ad Adriani tempora, "Christum Deum sub legis "observatione credidisse." Quid hic rursus respondet nugator iste? "Quando," inquit, "affirmat Sul-"pitius, Christianos illos in Christum Deum cre-"didisse, in eo errasse ipsum probavi testimoniis "eorum Patrum, qui cum Judaico-Christianis con-"versati fuerunt, nempe Origenis et Theodoreti; "aliorumque etiam Patrum, qui ipsis multo vici-"niores fuere, quam Sulpitius, scil. Epiphanii et "sancti Augustini." Nihil certe hac responsione ineptius. Loquitur Sulpitius de primitiva ecclesia

[l] Cap. III. [m] Vide Jud. Eccl. Cath. p. 45. [p. 55.]

Hierosolymitana, quæ sub episcopis suis ex circumcisione floruit usque ad urbis excidium sub Adriano. Quid vero? an cum his Judæo-Christianis conversati sunt Origenes et Theodoretus? an his Sulpitio viciniores fuere Epiphanius et Sanctus Augustinus? de Christianis primitivæ illius ecclesiæ Hierosolymitanæ diserte affirmat Sulpitius, credidisse ipsos in Christum Deum. Idem ante Sulpitium tradiderat Eusebius, idque ex antiquissimis ecclesiæ illius monumentis. Nunquid in hoc Eusebio et Sulpitio contradixit vel Origenes, vel Theodoretus, vel Epiphanius, vel Augustinus, vel alius quispiam veterum? minime certe. De Judæo-Christianis, sive Ebionæis, sive Nazaræis, sui, hoc est, longe posterioris ævi loquuntur illi, idque diversimode. De Nazaræis vero posteriorum sæculorum, eorumque de persona Christi sententia, fuse egi in Jud. Eccl. Cath. II. 13. [p. 56.] et seq. &c. Eorum, quæ ibi scripsi, summa capita hic repetere, atque ab importuni adversarii cavillis vindicare, operæ pretium erit.

7. Primo, Augustini testimonium de Nazaræorum sententia allegavi hunc in modum; "Augustinus in "libro de Hæresibus, postquam cap. 8. de Cerin- "thianis egerat, qui docerent, *carne circumcidi* "*oportere, atque alia hujusmodi legis præcepta ser-* "*vari; Jesum hominem tantummodo fuisse*, &c. "deinde cap. 9. et 10. Nazaræorum et Ebionæorum "dogmata sic explicat; *Nazaræi, cum Dei Filium* "*confiteantur esse Christum*, (adeoque hactenus a "Cerinthianis dissentiant, qui illum pro homine "tantum habent,) *omnia tamen veteris legis* (in hoc "cum Cerinthianis consentientes) *observant, quæ* "*Christiani per apostolicam traditionem non obser-* "*vare carnaliter, sed spiritaliter intelligere didicerunt.*

" *Hebionæi Christum etiam ipsi* (scilicet perinde " atque Cerinthiani, de quibus paulo ante locutus " fuerat) *tantummodo hominem dicunt. Mandata* " *carnalia legis observant*, &c. Hic palam est, (quic- " quid cavilletur Irenici auctor) Augustinum Naza- " ræos tum a Cerinthianis, tum ab Ebionæis in hoc " distinguere voluisse, quod Nazaræi Christum non " hominem tantummodo, sicut Cerinthiani et Ebi- " onæi, sed Filium Dei (διακριτικῶς scil.) adeoque " Deum confiterentur." Hic me impudentiæ arguit adversarius [n], quod ex hoc testimonio Augustini inferre voluerim, Nazaræos sensisse Christum ita Dei Filium fuisse, ut ante omnia sæcula ex Deo natus fuerit; cum ipse mihi conscius fuerim, Ebionæos, etiam qui Christum ψιλὸν esse ἄνθρωπον crediderunt, ipsum tamen pro Filio Dei agnovisse. Regero, Ebionæos quidem Christum Filium Dei dixisse; sed neutiquam sensu Augustini, vel Nazaræorum, de quibus Augustinus loquitur. Nam in hoc manifeste distinguit Augustinus Nazaræos ab Ebionitis, quod illi Christum pro Filio Dei agnoverint, hi non item. Quid quod sententiam Nazaræorum, confitentium Servatorem nostrum Dei esse Filium, manifeste opponat dogmati Ebionæorum et Cerinthianorum, docentium Christum tantummodo hominem esse? sensu itaque Augustini atque Nazaræorum Christum pro Filio Dei agnoscere, idem est ac Christum non nudum hominem esse profiteri. Deinde sophista, quasi nostram Augustini interpretationem castigaturus, atque genuinum ejus textum ac sensum allaturus, sic progreditur: " Sed recitemus ipsissima Augustini " verba de Hæres. cap. 9, 10. *Nazaræi, sicut confiten-* " *tur Christum esse Dei Filium, ita universam legem*

[n] Judg. Patrum, p. 43.

" *observant; Ebionæi etiam dicunt, Christum tan-*
" *tummodo hominem esse.* Hæc verba, *Ebionæi etiam*
" *dicunt, Christum tantummodo hominem esse,* plane
" absurda fuissent, nisi Nazaræi, de quibus antea
" ἀμέσως locutus est, Christum itidem pro mero
" homine habuerint." Verum hoc non est ipsissima Augustini verba recitare, sed integrum ejus textum corrumpere ac depravare. Pro eo quod in enarranda Nazaræorum sententia Augustinus habet *cum*, hoc est, *quanquam*, ille reponit *sicut;* pro eo quod in Augustino est *tamen*, ponit ille *ita;* et quod caput rei est, quod dicit Augustinus de Cerinthianorum sententia capite immediate præcedente, sophista penitus omiits, cum tamen sine istis genuinus Augustini sensus in sequentibus neutiquam percipi ac intelligi possit. At vero si ad præcedentia illa attenderis, manifestum erit, illud *etiam*, quod in explicanda Ebionæorum sententia habet Augustinus, non ad Nazaræos, sed ad Cerinthianos omnino referri debere. Adeat eruditus et æquus lector ipsum Augustinum [o], et mecum (nullus dubito) omnino sentiet.

8. Augustini testimonio subjeci Hieronymi suffragium, de Nazaræis (cum quibus ipse familiariter conversatus fuerat) hæc scribentis in Epist. LXXXIX. ad Augustinum [p]; " Usque hodie per totas orientis
" synagogas inter Judæos hæresis est, quæ dicitur
" Minæorum, quos vulgo Nazaræos nuncupant, qui
" credunt in Christum, Filium Dei, natum de Virgine
" Maria, et eum dicunt esse, qui sub Pontio Pilato
" passus est, et resurrexit, in quem et nos credimus.

[o] [Vol. VIII. p. 7. Ipsa verba citata sunt Jud. Eccl. Cath. II. 13. p. 56.]

[p] [Ep. CXII. 13. vol. I. p. 740. Vid. Judicium, II. 13. p. 57.]

" Sed dum volunt et Judæi esse, et Christiani, nec
" Judæi sunt, nec Christiani." Quibus verbis di-
serte dicit Hieronymus, cum Augustino, credidisse
Nazaræos in Christum Filium Dei ; et hoc non con-
tentus, se explicat, affirmans credidisse ipsos in eum
Dei Filium, in quem et nos (scil. catholici) credi-
mus; ut in hac de Filio Dei doctrina discrimen
inter catholicos et Nazaræos nullum prorsus agnoscat. 6
Audi lector (si absque horrore possis) quid ad hæc
os impurum ac sacrilegum respondet[q]: " Credi-
" disset aliquis," inquit, " quando Nazaræi hic di-
" cunt, se credere in Filium Dei, natum de Virgine,
" sub Pontio Pilato occisum, deinde a mortuis re-
" suscitatum, satis ipsos declarasse mentem suam,
" nempe Filium Dei, in quem crediderunt, hominem
" Christum Jesum fuisse, non Filium Dei, qui ex
" Virgine nasci, mori, atque a mortuis resurgere non
" potuit. Verum, quia Hieronymus addit, *in quem*
" *et nos credimus*, D. Bullus hinc exclamat, Ecce!
" Nazaræi crediderunt in eum Dei Filium, in quem
" et orthodoxi crediderunt. Fatemur, doctor; si-
" quidem utraque pars credidit in Filium Dei, na-
" tum ex Virgine, mortuum, atque a mortuis resus-
" citatum. Quanquam orthodoxi (sic dicti) alium
" quoque Dei Filium excogitarunt; Filium nempe,
" qui neque ex Maria generari atque nasci, neque
" mori potuit; Filium Patri suo coævum, secunda-
" rium, omnipotentem, alterum Creatorem, primum
" a concilii Nicæni Patribus patefactum ac veluti in
" lucem editum." Sensus hujus responsionis hujus-
modi est: Qui credere se profitetur in Filium Dei
natum ex Virgine, sub Pontio Pilato passum atque

[q] Jud. Patrum, p. 43, 44.

mortuum, eo ipso significat, se in Filium Dei credere, qui purus putus homo sit, non Deus; siquidem divina natura, cum sit impassibilis, ex Virgine nasci, mori, atque ex mortuis resurgere non potuit. Atqui Nazaræi professi sunt, se in Filium Dei credidisse, natum ex Virgine, &c. Ergo in Filium Dei, qui Deus ipse sit, minime crediderunt. Verum enim vero in Filium Dei, qui, cum Deus ipse esset, præstituto tempore carnem humanam ex Virgine assumpserit, in eaque carne mortuus fuerit, posteaque a mortuis resurrexerit, credidit semper ante concilium Nicænum ecclesia Christi catholica, et cum catholicis Nazaræi, teste Hieronymo. Ait enim, Nazaræos credidisse " in eum Dei Filium, in quem et nos" (i. e. catholici) " credimus." Præterea susceperat in se Hieronymus, ea in Epistola, contra Augustinum (quem finxerat in ea quæstione sibi adversarium) ostendere et probare, eos, qui legem Mosis ritualem observarent, ab ecclesia pro hæreticis semper habitos fuisse. Hoc primum probare conatur exemplis Cerinthianorum et Ebionæorum; verum cum conscius sibi esset, Ebionem ab ecclesia hæreseos condemnatum fuisse, quod Christi divinitatem negaret, Cerinthum vero tum ob eandem hæresin, tum ob alia impia dogmata ex albo Christianorum erasum fuisse; ideo ab exemplo Cerinthi et Ebionis ultro ipse recedit, alio argumento, a Nazaræis sumpto, quod omnem cavillandi ansam præscinderet, pugnaturus. " Quid dicam," inquit, " de Ebionæis, qui Christianos se esse simu-" lant? usque hodie per totas orientis synagogas, " &c." Quasi diceret; de Ebionæis fortasse causaberis, neque ego diffiteor, ipsos de Christo Domino nostro impie sentire, utpote hominem tantummodo illum esse docentes, proinde, utut Christianos se

simulent, pro vere Christianis tamen minime habendos; at vero certe nihil habebis quod respondeas de Nazaræis, qui cum de persona Servatoris nostri recte nobiscum sentiant, ob solam tamen legis ritualis observationem pro hæreticis ab ecclesia sunt habiti. Hæc fusius a nobis declarata videas in Jud. Eccl. Cath. citato cap. II. 13. [p. 56.]

9. Ab Augustino et Hieronymo conscendi[r] ad scriptorem, illis longe antiquiorem, quique adeo vixit temporibus Adriani, quo imperante Hierosolymitana ecclesia Christianorum, qui ex circumcisione erant, urbe ejecta atque in varias regiones dispersa fuit, ac non multo post dispersionem istam scripta sua edidit, nempe Justinum Martyrem. Ex cujus Dialogo cum Tryphone Judæo evidenter collegi, fuisse ipsius ætate, qui catholicam de Christo fidem, qua nempe creditur, Jesum Christum esse Dei Filium, qui ante res omnes creatas extiterit, et definito tempore propter hominum salutem incarnatus, atque ex Virgine homo factus fuerit, &c. cum observatione legis Mosaicæ ritualis miscerent, neque tamen aliis, scil. ex gentibus, Christianis eam legem observandi necessitatem imponerent. His Justinus profitetur se paratum fuisse dextram fraternæ charitatis ac societatis porrigere. Hos dico non alios fuisse quam Nazaræos, sive Hierosolymitanos Christianos, qui haud ita pridem patria sua per Adrianum expulsi fuerant. Quid ad hæc inverecundæ frontis scriptor[s]? "Re-
" spondeo," inquit, "quicunque fuerint isti, certe Na-
" zaræi non erant. Plerique ex Gnosticis Christi
" præexistentiam agnoverunt, atque etiam legem
" Mosaicam observarunt. Quid obstat, quo minus

[r] In Jud. Eccl. Cath. loc. cit. §. 14. [p. 60.]

[s] Jud. Pat. p. 44.

"Cerinthiani fuerint?" Quod perinde est, ac si dixisset, quicquid probaveris, a præconcepta hypothesi nunquam recedam; quidvis fingam, quidvis potius credam, quam Nazaræos Christi divinitatem agnovisse. Cæterum quo minus Cerinthiani fuerint isti, aut ex alia aliqua Gnosticorum secta, obstant plurima. Primo, Christiani illi, de quibus loquitur Justi-
7 nus, Filii Dei ἐνσάρκωσιν, sive veram incarnationem, confessi sunt, quam neque Cerinthiani, neque ulla alia Gnosticorum secta agnoverunt. Vide quæ scripsimus Def. Fid. Nic. III. 1. 6. [p. 480.] et Judic. Eccles. Cathol. II. 4. [p. 38.] Deinde Christiani, de quibus agit Justinus, orthodoxam fidem in omnibus ad salutem creditu necessariis tenuerunt, neque ulla in re ab ecclesia Christi catholica dissenserunt, nisi quod ritus Mosaicos religiose ipsi observarunt. Contra Cerinthiani, cæterique Gnostici omnes, universam fere religionem Christianam ita adulterarunt, ut vix ullus fuerit fidei Christianæ articulus, quem illi suis corruptelis non temerarint. Præterea Cerinthiani, cæterique Judaizantes Gnostici, perinde atque Ebionæi, legem Mosis ritualem ab omnibus necessario observandam esse docuerant. Aliter vero senserunt ac docuerunt Judaizantes Christiani, de quibus Justinus loquitur. Denique Justinus Judaizantes illos Christianos pro fratribus habuit, atque de eorum salute bene speravit. Atqui constat, virum sanctissimum a Cerinthianis cæterisque Gnosticis, ceu a pestilentissimis hæreticis, ab ecclesia Christi adeoque a salute per Christum obtinenda alienis, omnino abhorruisse. Puduit, ut opinor, ipsum adversarium nostrum hujus tam insulsæ responsionis, qui proinde aliud quæsivit effugium; "Præterea," inquit, "incertum est, an Justinus dicere voluerit, fuisse

" Christianos aliquos, qui legem Mosaicam observa-
" runt, Christi tamen ante sæcula præexistentiam
" crediderunt. Ut hunc sensum extraheret, cogitur
" D. Bullus Justini verbis hæc addere, *Christum*,
" *qualem tu modo descripsisti*, &c." Verum qui integrum sermonis Justini contextum diligenter atque attente perlegerit, videbit me verbis ejus vim minime intulisse. Proposuerat Justino Trypho quæstiones quasdam de salute piorum, cum eorum qui ante latam legem Mosis ritualem, tum eorum qui sub ea lege vixerunt. Respondetque Justinus, utrosque in futuro sæculo salvos fore. Sub finem vero responsionis suæ ad quæstiones illas describit Justinus[t] fidem illam de Christo, quæ a nobis Christianis ad salutem requiritur, eamque ait hujusmodi esse, qua nempe credimus "Christum Dei Filium esse," ὃς καὶ πρὸ ἑωσφόρου καὶ σελήνης ἦν, " qui et ante Luci-
" ferum et Lunam fuit, et ex Virgine ista generis
" Davidici caro factus nasci sustinuit, &c." Post hæc continuo sequitur Tryphonis quæstio, an qui nunc in Christum credunt, et cum fide illa in Christum legis Mosaicæ ritualis observationem retinent, salvi esse possint? Quis jam hic dubitet, quin in quæstione sua eandem in Christum fidem voluerit, quam antea Justinus ἀμέσως descripserat? Recte igitur Tryphonis quæstionem sic παραφραστικῶς reddidi, "Quod si qui nunc quoque vivere velint in ob-
" servatione eorum, quæ a Mose rogata sunt, et cre-
" dunt in hunc crucifixum Jesum, agnoscentes ipsum
" esse Christum illum Dei, (nempe qualem tu, Jus-
" tine, modo descripsisti,) possuntne et hi quoque
" salutem consequi?"

[t] Dial. cum Tryph. p. 263, 264. [§. 45. p. 141.]

10. Denique testimonium petii ex libro sexto Constitutionum Apostolicarum, cujus libri caput 12. hunc habet titulum, Πρὸς τοὺς ὁμολογοῦντας, ἰουδαΐζειν δὲ θέλοντας, "contra confitentes, et Judaizare tamen "volentes." Confitentes scil. fidem in capite ἀμέσως præcedente expositam, et speciatim illam ejus partem, quæ in fine capitis recensetur; Τὸν Χριστὸν οὐ ψιλὸν ἄνθρωπον ὁμολογοῦμεν, ἀλλὰ Θεὸν λόγον καὶ ἄνθρωπον, μεσίτην Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων. i. e. "Christum confitemur "esse non nudum hominem, sed Deum Verbum et "hominem, Dei et hominum Mediatorem." Hinc colligo, fuisse ea ætate, qua vixit Constitutionum author, Christianos aliquos, qui cum Christum Deum et hominem confiterentur, tamen cum Judæis hactenus senserunt, atque a cæteris Christianis in diversum abierunt, ut legi Mosaicæ rituali etiamnum adhærescerent. Hos dico ipsissimos fuisse Nazaræos. Ad hæc respondet adversarius, "Priusquam D. Bul- "lus hoc evincat, probandum ipsi incumbit, nullos "fuisse Christianos, cujuscunque denominationis, "præter Nazaræos, qui legem Mosaicam observa- "runt, simulque crediderunt Christum esse Deum "Verbum. Atqui probe novit, Cerinthianos et ple- "rasque fere omnes Gnosticorum sectas et Judai- "zasse, atque etiam credidisse præexistentiam Ser- "vatoris nostri, ipsumque esse Deum Verbum." Qui hæc scribere potuit, eo ipso prodit suam vel historiæ ecclesiasticæ crassam inscitiam, vel certe extremam impudentiam. Christum Deum Verbum et hominem, Dei et hominum Mediatorem, neque Cerinthiani, neque ulla alia Gnosticorum secta sincere agnoverunt. Respice, quæ modo diximus ad testimonium Justini, proxime a nobis citatum. Præterea, in Confessione illa fidei quæ recitatur cap. 11. quam-

que respicit titulus cap. 12. nullus est articulus, cui subscribere et assensum suum sincere profiteri potuerunt vel Cerinthiani, vel ulla alia Gnosticorum secta. In ipso Confessionis illius initio jugulum petitur Cerinthianæ hæresis, aliorumque Gnosticorum omnium; Ἕνα μόνον Θεὸν καταγγέλλομεν, νόμου καὶ προφητῶν κύριον, τῶν ὄντων δημιουργὸν, τοῦ Χριστοῦ Πατέρα. i. e. "Unum tantum Deum profitemur, legis "et prophetarum Dominum, Opificem universitatis "rerum, Christi Patrem." Quibus gemina sunt, quæ mox sequuntur, ἕνα Θεὸν, ἑνὸς υἱοῦ πατέρα, οὐ πλειόνων, 8
ἑνὸς παρακλήτου διὰ Χριστοῦ, τῶν ἄλλων ταγμάτων ποιητὴν, ἕνα δημιουργὸν, διαφόρου κτίσεως διὰ Χριστοῦ ποιητήν· τὸν αὐτὸν προνοητὴν, νομοθέτην δι' αὐτοῦ. i. e. "Unum Deum, unius Filii Patrem, non plurium, "unius Paracleti per Christum, aliorum ordinum "Factorem, unum mundi Architectum, diversarum "creaturarum Opificem per Christum, eundemque "Procuratorem et Legislatorem per ipsum." Quare huic responsioni suæ diffisus, mox digreditur sophista, et abducere nos voluit in controversiam de Constitutionum authore, senseritne ille de S. Trinitate cum catholica ecclesia, an vero Ariana labe infectus fuerit? qua de quæstione sententiam meam libere declaravi Def. Fid. Nic. II. 3. 6. [p. 141.] Ad Confessionem vero illam fidei quod attinet, quæ capite 11°. continetur, facile in ea perspiciet sagax lector nonnulla, quæ Arianismum sapere videantur, alia vero, quæ nemo Arianus bona fide ac sine fuco profiteri potuit. Hujusmodi est, quod Deum Christi Patrem, aliarum vero rerum omnium τὸν ποιητὴν διὰ Χριστοῦ, *Factorem per Christum*, διακριτικῶς profiteatur. Quod clarius exprimitur lib. VII. cap. 41. ubi articulus fidei Christianæ de Filio Dei unigenito hunc in modum

explicatur; Καὶ εἰς τὸν κύριον Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν, τὸν μονογενῆ αὐτοῦ υἱὸν, γεννηθέντα οὐ κτισθέντα· δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο. i. e. "Et in Dominum Jesum Christum, "unigenitum ejus Filium, genitum non creatum; per "quem omnia facta sunt." Quibus verbis Christus Filius Dei e censu rerum creatarum omnino eximitur, adeoque verus Deus agnoscitur. Cæterum ut concedamus, authorem in recitata Confessione, quæ capite 11. lib. VI. continetur, Arianæ perfidiæ semina aliqua sparsisse, minime inde necessario sequetur, τοὺς ὁμολογοῦντας, quorum mentio fit in titulo capitis sequentis, itidem Arianos fuisse. Quippe perspicuum est, authorem in capite illo tradere quidem voluisse integram fidei regulam in ecclesiis Christianis ubique sua ætate receptam; sed et æque certum est, canonem illum ab ipso tradi παραφραστικῶς, explicationibus suis hic illic interjectis. Potuisse autem regulam illam fidei confiteri, qui authoris (seu interpolatoris potius) glossemata illa omnia minime approbarunt, manifestum est.

11. Eo tandem redeo, unde, adversario cogente, digressus sum. Ex veterum testimoniis supra a nobis allatis liquido liquet, primitivæ ecclesiæ Hierosolymitanæ Christianos, qui ex circumcisione erant, cognitionem Christi Domini nostri γνησίως, *genuine*, suscepisse, h. e. veram ejus divinitatem agnovisse; eandemque fidem in ecclesia illa usque ad dispersionem ejus sub Adriano imperatore perdurasse. Quod si in ecclesia Hierosolymitana, aliarum omnium ecclesiarum matre, doctrina de Christi Servatoris nostri divinitate ab initio agnita, ac recepta, semperque, quamdiu stetit ipsa ecclesia, fideliter conservata fuit, dubitari non potest, quin in aliis quoque omnibus ecclesiis, quas vel ipsi apostoli vel eorum administri

fundarunt et constituerunt, eadem fides propagata ac disseminata fuerit.

12. Denique ex Epistola Plinii [u] junioris, ad Trajanum imperatorem scripta circa annum Domini 106. liquet, Christianos illius ætatis solitos fuisse, in suis synaxibus Servatoris nostri divinitatem hymnis et psalmis concelebrare. Hoc refert ille ex Christianorum apostatarum confessione his verbis; "Affirma- "bant autem, hanc fuisse summam vel culpæ suæ, "vel erroris, quod essent soliti stato die ante lucem "convenire, carmenque Christo, quasi Deo, dicere "secum invicem." Hos psalmos appellavit vetus et gravis scriptor (apud Euseb. Eccl. Hist. V. 28.) contra Artemonitas, dogma de vera Christi divinitate tanquam novitium rejicientes; "Psalmi quoque," inquit, "et Cantica Fratrum, ἀπ' ἀρχῆς, *ab initio*, a "fidelibus conscripta, τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ τὸν Χριστὸν "ὑμνοῦσι θεολογοῦντες, Christum Verbum Dei conce- "lebrant, Deum ipsum prædicantia." Adeo clara atque aperta veræ Christi divinitatis ab apostolica ac primæva ecclesia agnitæ testimonia suppeditarunt Psalmi isti, ut ipsos propterea ferre non potuerit Artemonis blasphemiæ instaurator Paulus Samosatenus; ac proinde ipsos in ecclesiis, regimini suo subjectis, aboleri jusserit, ut testantur Patres concilii Antiocheni, contra ipsum congregati, in synodica sua Epistola, apud Eusebium Eccl. Hist. VII. 30. Hujus generis hymnos, nullus dubito, quin apostolus Paulus in animo habuerit, in Epistolæ ad Ephesios v. 19. ita scribens; *Loquentes vobismet ipsis in psalmis, et hymnis, et canticis spiritualibus, cantantes et psallentes in cordibus vestris* τῷ Κυρίῳ, *Domino*, i. e. Christo. Obiter vero notet lector, verbis apostoli,

[u] Lib. X. Epist. XCVII.

λαλοῦντες ἑαυτοῖς, *loquentes vobismet ipsis*, plane respondere, quod Plinius de Christianis dicit, solitos eos fuisse carmen Christo, quasi Deo, *dicere secum invicem*. Quibus significari videtur modus alternatim cantandi, qui usque hodie in ecclesiis frequentatur. Ex iis vero omnibus, quæ in hoc capite disseruimus, extra omnem controversiæ aleam tandem ponitur, dogma de Christi divinitate minime fuisse Justini Martyris inventum, sed diu ante ipsum in ecclesiis Christianis obtinuisse, adeoque a primis evangelii præconibus una cum ipso evangelio, cujus certe pars maxima est, ubique gentium traditum atque promulgatum fuisse; Ὅπερ ἔδει δεῖξαι.

CAP. II.

9

Justinum non fuisse Simonianorum fraudibus circumventum, neque sententiam de Filii divinitate e schola Simonis prodiisse.

1. DESTRUCTO hoc fundamento, per se corruit prodigiosa ista moles, quam ei superstruit Irenici author. Cum enim omni jam luce clarius sit, Justinum non fuisse, qui primus generationem Filii ante mundum conditum commentus sit, quin istam sententiam longe ante natum Justinum, adeoque in ipso ævo apostolico inter Christianos viguisse, haud necesse foret, causas, quibus in erroneam istam (scilicet) sententiam seductus fuerit Justinus, sollicite examinare. Verum quia authorem illum κατὰ πόδας persequi decrevimus, quodque inde tum ipsius cæca perversitas, tum ipsa veritas magis magisque adhuc apparitura sit; idcirco et causas istas ab ipso confictas libere discutiemus. Causæ autem quas

assignat, vel primariæ sunt, quæ scil. Justinum in eum, quem putat, errorem præcipue induxerunt; vel secundariæ sive adjuvantes, quæ eundem Justinum in eodem errore promoverunt. Prioris generis duas causas recenset hæreticus, 1. Simonianorum hæresin; 2. confictos ab iisdem hæreticis, sub Orphei nomine, versus.

2. De priore ita ille[x]; " Et principio quidem veri-
" simile esse videtur, post obitum apostolorum, prout
" Egesippus apud Eusebium Hist. Eccl. IV. 22. do-
" cet, Christianos aliquos, at pseudo-Christos, pseudo-
" prophetas et pseudo-apostolos, ex septem illis hæ-
" resibus in populo[y] Christiano, quas ibidem citatus
" Egesippus recenset, quorumque antesignanum et
" primipilum Simonem Magum Samaritanum (adeo-
" que a commixtione veri Dei cum deastris et idolis
" in cultu suo religioso Samaritico non abhorrentem)
" facit, descendentes, confictis perversissimis (N. B.
" ipsa Egesippi verba) contra Deum et Christum
" doctrinis, unitatem ecclesiæ primitus divisisse,
" adeoque (ut ex Simonis Magi doctrina mox appa-
" rebit) sanam de Deo et Christo doctrinam, conficta
" nova Christi generatione, novoque Christo intro-
" ducto, corrupisse. De Simone enim Mago omnes
" ad unum historiæ ecclesiasticæ scriptores testantur,
" eum primum Christomachum fuisse, id est, negasse
" Jesum esse Christum et Redemptorem, seu talem,
" qui pro peccatis mortuus sit; contra vero asseru-
" isse, se unum et Filium esse, qui inter Judæos
" apparuerit, et Patrem, qui in Samaria descenderit,
" et Spiritum S. qui in gentibus adventaverit; se

[x] Iren. p. 14.

[y] Dicere debuit in populo Judaico. Vide Valesii Annot. in Euseb. IV. p. 79, 80. [p. 183.]

" transfiguratum descendisse, et in hominibus quidem
" ut hominem apparuisse, cum non esset homo, et
" passum in Judæa putatum, cum non esset passus;
" se esse infinitam potentiam; et Selenem primam
" esse mentis suæ conceptionem (nam secundam,
" *Vocem* et mentis comprehensionem appellavit,
" et tertiam, *Rationem* sive cogitationem vocavit)
" matremque omnium, per quam initio mente con-
" ceperit angelos facere et archangelos. Hanc enim
" ennœam exsilientem ex se, cognoscentem quæ vult
" Pater ejus, digredi dixit ad inferiora, et generare
" angelos et potestates a quibus mundus sit factus."
Postea addit, " Justinum hisce Simonianorum deliriis
" deceptum fuisse."

3. Verum hæc ejus conjectura ab omni verisimilitudine aliena est. Nam, primo, quid Christo cum Belial, quid luci cum tenebris, quid ecclesiæ Patribus ac doctoribus cum notissimis hæreticis commune esse potuit? Certum quippe est, antistites ac doctores ecclesiæ universos, qui apostolis successerunt, (adeoque Christianos omnes, qui ipsis adhærescebant,) a Simoniana hæresi toto animo semper abhorruisse, ut citius ignem ab infero quam doctrinam aliquam ab incude Simonis Magi petituri fuissent. Abunde id testantur scripta ipsorum, quæ hodie extant. Justinum vero imprimis ab omni istius hæreseως labe purissimum fuisse, ex eo (si non aliunde id pateret) manifestum est, quod in Dialogo cum Tryphone[z], facta Gnosticorum mentione sub titulo λεγομένων Χριστιανῶν, qui idolothytis vescendi libertatem sibi vendicabant, concludit, in hoc istam Christi prophetiam impletam esse, qua pseudo-Christos et pseudo-apostolos orituros prænuntiavit, πολλοὺς τῶν

[z] Pag. 253. [§. 35. p. 132.]

πιστῶν πλανήσοντας. i. e. "qui fidelium multos decep-
" turi essent." Quin et addit de iisdem, ὧν οὐδενὶ κοινωνοῦμεν, οἱ γνωρίζοντες ἀθέους καὶ ἀσεβεῖς, "Quibus-
" cum nobis nihil est commune, atheos ipsos atque
" impios scientibus." Alibi in eodem Dialogo[a] dicit, Christum prænovisse quæ post resurrectionem et ascensionem ejus futura essent, pseudo-prophetas nempe et pseudo-Christos multos in nomine ejus (sub Christianæ professionis larva) venturos; Ὅπερ, inquit, καί ἐστι. πολλοὶ γὰρ ἄθεα, καὶ βλάσφημα, καὶ ἄδικα ἐν ὀνόματι αὐτοῦ παραχαράσσοντες ἐδίδαξαν, καὶ τὰ ἀπὸ τοῦ ἀκαθάρτου πνεύματος διαβόλου ἐμβαλλόμενα ταῖς διανοίαις αὐτῶν ἐδίδαξαν καὶ διδάσκουσι μέχρι νῦν. "Quod
" quidem impletum est. Multa enim impia, et blas-
" phema, et injusta sub nomine ejus falso cuderunt,
" et quæ mentibus eorum ab impuro spiritu Diabolo
" sunt injecta docuerunt, et etiam nunc tradunt[b]."

[a] Pag. 308. [§. 82. p. 179.]

[b] Imo vero in eodem Dialogo non modo memoratas a Zuickero VII. hæreses Judæorum memorat p. 307. [p. 178,] sed et Simonem Magum, hæresiarcham pseudo-Christianum, diserte rejicit p. 349. [§. 120. p. 213, 214.] his verbis; Οὐδὲ γὰρ ἀπὸ τοῦ γένους τοῦ ἐμοῦ, λέγω δὲ τῶν Σαμαρέων, τινὸς φροντίδα ποιούμενος, ἐγγράφως Καίσαρι προσομιλῶν, εἶπον, πλανᾶσθαι αὐτοὺς πειθομένους τῷ ἐν τῷ γένει αὐτῶν μάγῳ Σίμωνι, ὃν Θεὸν ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς, καὶ ἐξουσίας, καὶ δυνάμεως εἶναι λέγουσι· "Neque enim rationem aliquam popularium etiam
" meorum (Samaritanorum dico) habui, scripto Cæsarem com-
" pellans; cum dicerem, in errorem abduci eos, qui Simoni gentis
" suæ Mago fidem haberent, quem Deum esse supra principatum,
" et potestatem, et virtutem omnem dicunt." Respexit nimirum Justinus partim locum Apologiæ, a reverendo auctore allegatum, partim alterum, qui in Apologia, vulgo I. dicta, p. 52. edit. Paris. aut 56. nuperæ Oxoniensis, [Apol. II. 15. p. 98.] sic sonat; Καὶ τοῦ ἐν τῷ ἐμῷ ἔθνει ἀσεβοῦς καὶ πλάνου Σιμωνιανοῦ διδάγματος κατεφρόνησα· "Ego etiam impiam atque erroneam in gente mea Si-
" monianam despexi disciplinam." Quin et Simonianam una cum

Denique in Apologia II. [c] Simonem aliosque ex ejus schola prodeuntes hæreticos et nominatim recenset, et tanquam pestem Christianismi notat, execraturque. Sed O tempora! O mores! Quis expectasset futurum, ut Justinus, præstantissimus ecclesiæ doctor, qui non modo contra omnes hæreses doctissimos libros conscripsit, sed et sanguine suo fidem vere apostolicam obsignavit, in suspicionem ab aliquo adduceretur, qui in primaria Christianismi doctrina a perditissimis hæreticis circumventus fuerit?

4. Verum, secundo, tantum abest, ut ecclesiæ doctores sententiam suam de divina Filii generatione a Simonianorum figmentis desumpserint, ut contra manifestum sit, hæreticos figmenta ista sua (sicuti omnis fere error veritatis alicujus simius est) ex ecclesiæ doctrina (*εἰς ἴδιον χαρακτῆρα*, illam transferentes) effinxisse. Res clara est; undenam enim (obsecro) blasphema ista Simonis assertio, Se unum et Filium esse qui inter Judæos apparuerit, et Patrem qui in Samaria descenderit, et Spiritum S. qui in gentibus adventaverit; undenam (inquam) desumpta, nisi ex recepta ecclesiæ doctrina, de S. Trinitate, h. e. de Deo Patre, Filio, et Spiritu Sancto? Unde ejusdem Simonis impium dogma, Jesum nempe in hominibus quidem ut hominem apparuisse, cum non esset homo, et passum in Judæa putatum, cum

succedaneis hæresin a Justino ex instituto impugnatam, scriptoque libello refutatam fuisse, ipse Apolog. II. vulgo inscripta indicat, dum post nominatum Simonem, Menandrum, Marcionem, denique addit p. 54. nostræ edit. (at 70. in Paris. [Apol. I. 26. p. 60.]) *ἔστι δὲ ἡμῖν καὶ σύνταγμα κατὰ πασῶν τῶν γεγενημένων αἱρέσεων συντεταγμένον*· "Est autem nobis liber contra omnes enatas hæreses "compositus." GRABE.

[c] Pag. 69 et 70. [Apol. I. 26. p. 59.]

non esset passus, nisi ex apostolica doctrina de Christo Θεανθρώπῳ deflexum? certe enim frustra Christianis persuasisset impostor ille, Jesum non fuisse verum hominem, si merum ipsum hominem docuissent apostoli. Denique expositio ista Cerinthi, (ut cum Zuickero loquar,) qui Christum Dei Filium forma columbæ in Jesum baptizatum ab ea principalitate, quæ est supra omnia, descendisse, virtutesque perfecisse, ac instante passione iterum a Jesu in cœlos ad Patrem revolasse; hæc, inquam, Cerinthi expositio unde, nisi a distinctione divinæ in Christo naturæ ab humana, per apostolos tradita? imo utrumque istud figmentum, tum Simonis de phantastico Christi corpore, tum Cerinthi de separatione Filii Dei a Jesu homine, ideo non paucis placuisse videtur, quod augustum illud mysterium de Christo Θεανθρώπῳ (h. e. de divina ac humana natura in una Christi persona consociatis) ab apostolis traditum, ipsis (sicut et hodiernis hæreticis) absurdum, ac sanæ rationi contrarium videretur. Hinc enim necessarium putarunt, vel alteram naturam prorsus tollere, vel certe alteram ab altera separare. Hæc attente expendat lector, atque (ut Zuickeri verbis utar) mecum, si animus non lævus fuerit, sentiet.

5. Porro doctrinam ecclesiæ de Deo Patre Filioque non e Simonis schola prodiisse, sed e contra Simonem doctrinam apostolicam ad impia sua dogmata deflexisse, satis innuunt ipsa Hegesippi verba, quæ bene notare lectorem suum voluit Zuickerus; 11
nempe hæreticos "confinxisse perversissimas adver-
"sus Deum ac Christum doctrinas." Non dicit (N. B.) *de* Deo et Christo, sed *adversus* Deum et Christum. Scilicet Magus ille ea, quæ de Patre ac Filio apostolica doctrina tradebat, sibi Helenæque,

suo prostibulo, aliisque a se confictis Æonibus, inaudito blasphemiæ genere, accommodabat. Dicebat enim (referente Irenæo I. 20.[d]) adversus Deum Patrem, esse se sublimissimam virtutem, hoc est, eum qui sit super omnia Pater, et sustinuit vocari se quodcunque eum (Patrem æternum) vocant homines. Dein adversus Christum asserebat, Helenam, primam ejus ἔννοιαν, generare angelos et potestates, a quibus et mundum hunc factum dixit, "Secundum gratiam " ejus salvari homines, &c."

6. Sed mirari subit, qua ratione Hegesippus hic ab Irenici authore testis advocetur, quo veterum nemo hanc ipsius conjecturam vanam ac prorsus falsam esse luculentius ostendat. Ille enim in citato Eusebii libro et capite diserte testatur, prædicationem apostolicam sua ætate apud ecclesiæ præfectos integram atque illibatam mansisse. Postquam enim narrasset quas ecclesias invisisset, quotque episcopos Romanæ imprimis ecclesiæ, eminentissimi patriarchatus, adiisset, subjungit, Ἐν ἑκάστῃ δὲ διαδοχῇ καὶ ἐν ἑκάστῃ πόλει οὕτως ἔχει, ὡς ὁ νόμος κηρύττει, καὶ οἱ προφῆται, καὶ ὁ Κύριος. i. e. "In singulis autem episcoporum " successionibus, et per singulas urbes, eadem ma- " nent, quæ per legem, ac prophetas, et a Domino " ipso prædicata sunt." Qua autem ætate vixit Hegesippus? dubio procul Irenæi fuit coætaneus, cum papæ Eleutheri (cujus sub pontificatu floruisse Irenæum constat) Soteri in cathedram episcopalem succedentis, ibidem apud Eusebium expressam mentionem faciat; ut in manifesto fuerit errore Hieronymus, qui Hegesippum in tempora imperatoris Adriani retulit, ab ipso Eusebio[e] (nullus dubito) deceptus, qui

[d] [c. 23. p. 99.]

[e] Vide Henr. Vales. Annot. in loc.

Hist. Eccl. IV. 8. idem facit; postea vero, (nempe c. 21. ejusdem libri,) σφάλμα illud chronologicum quasi emendans, Hegesippum collocat in tempora Marci Antonini. Quam belle jam ex Hegesippo rem suam confectam dedit Zuickerus! asserit ille, ecclesiæ doctores, (Justinum imprimis,) Simonianorum deliriis circumventos, apostolicam doctrinam immutasse; ecce autem! ipse Hegesippus diserte testatur, prædicationem apostolicam ad sua, h. e. Irenæi, tempora (qui annis plus minus triginta post Justinum floruit) in singulis ecclesiis a doctoribus sartam tectam fuisse conservatam. Certe Hegesippum appellare minime ausus fuisset Irenici author, si hominem probe nosset; fefellit ipsum procul dubio sua, quam temere conceperat, de veteri illo scriptore opinio. Quod in capite sequenti liquido demonstrabitur.

CAP. III.

12

De Hegesippo, ejusque de persona Jesu Christi sententia.

1. DE Hegesippo ubique loquitur Irenici author tanquam sibi ὁμοδόξῳ, h. e. Ebionita, ex eorum genere, qui cum Christi conceptionem ex Virgine per Spiritum Sanctum confessi sint, ejus tamen, ut Dei Verbi, præexistentiam ante sæcula minime agnoverunt. Hunc secuti hodierni quoque in Anglia nostra Sociuistæ omnes, antiquissimum ac celeberrimum illum scriptorem ut suum sibi vendicant, atque huic quasi fundamento posito miras quasdam conclusiones superstruunt, quibus, si veræ essent, apostolica, quam asserimus, traditio de vera Christi Servatoris divinitate funditus everteretur. Ex his imprimis author

libelli, *Judicium Patrum* inscripti, strenue contendit[f], Ebionitam omnino fuisse Hegesippum, idque ratiunculis quibusdam confirmare conatus est, quas hic sub examen nostrum revocare instituimus.

2. Arg. 1. "Primo," inquit ille, "Hegesippus fuit "ipse Judaico-Christianus, ut Eusebius (Hist. Eccl. "IV. 22.) testatur; omnes vero Judaico-Christiani, "teste Origene, Ebionitæ fuere, h. e. divinitatem "Christi negarunt." Resp. Si per Judaico-Christianum vult sophista Christianum, qui cum fide Christi legis Mosaicæ ritualis observationem miscuit, falsum prorsus est Eusebium uspiam scripsisse, Hegesippum hujusmodi Judaico-Christianum fuisse. Id tantum in loco citato dicit, ex scriptis Hegesippi colligi posse, ἐξ Ἑβραίων ἑαυτὸν πεπιστευκέναι, "ipsum, "cum origine Hebræus fuerit, fidem Christi am- "plexum fuisse." Imo Hegesippum istiusmodi Judaico-Christianum minime fuisse, ab ipso Hegesippo certo scimus; qui apud Eusebium Hist. Eccl. IV. 22. refert, se, cum Romam proficisceretur, plurimas invisisse ecclesias Christianorum ex gentibus, cumque ipsis communionem coluisse; postquam vero Romam pervenerat, in communione illustris illius ecclesiæ diutius perstitisse. Hinc Eusebius (Eccl. Hist. IV. 21.) expresse dicit, Hegesippum in ecclesia floruisse, (ἤκμαζον ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας,) in eadem scilicet ecclesia catholica, in qua eodem tempore floruerunt Irenæus aliique procul dubio viri catholici, quibuscum ibidem conjungitur. Christiani autem ex Judæis, qui cum fide Christi legis ritualis observationem retinuerunt, in communione alicujus ecclesiæ ex gentibus vivere nec potuerunt, neque sane voluerunt. Cæterum neque verum est, Judæos, qui post receptam Christi

[f] Pag. 41, 42.

fidem in observatione legis Mosaicæ perseverarunt, omnes Ebionitas fuisse, h. e. Christi divinitatem negasse; neque id uspiam testatur Origenes. Vide quæ scripsimus Jud. Eccl. Cath. II. 18. [p. 69.]

3. Arg. 2. Pergit argumentando Ebionita noster; "Secundo," inquit, "idem Eusebius (ibid.) dicit, "Hegesippum usum fuisse S. Matthæi Hebraico "evangelio, quo soli usi sunt Ebionitæ et Unitarii "Christiani." Resp. Eusebius quidem dicit, Hegesippum in scriptis suis nonnulla ex Hebræorum evangelio in medium protulisse; minime vero dicit, ipsum eo evangelio usum fuisse, ut Ebionæi utebantur, h. e. pro libro canonico habuisse. Quod si citasse nonnulla ex evangelio secundum Hebræos certa sit Ebionitæ nota, tum pro Ebionitis habendi sunt plurimi scriptores, quos tamen catholicos fuisse, atque ab Ebionis hæresi prorsus abhorruisse, certo scimus. Scilicet tum Ebionita fuit ipse Hieronymus, strenuus ille τοῦ ὁμοουσίου Filii Dei assertor; is enim evangelium illud sæpius citat, ipsumque adeo in Græcum Latinumque sermonem transtulit, ut ipse testatur[g]. Hinc Julianus Pelagianus in lib. IV. Hieronymum accusat, quod in Dialogo adversus Pelagianos usus sit testimonio quinti evangelii, quod in Latinum ipse sermonem transtulerat. Tunc Ebionita quoque fuit Origenes, qui tamen Ebionitas utriusque generis, ut hæreticos et ab ecclesia Christi prorsus alienos, rejecit, contra Cels. V. p. 272.[h] Origenem enim evangelio secundum Hebræos sæpe usum fuisse, diserte scribit Hieronymus[i]. Porro Papias, teste

[g] Cat. Script. Eccl. in Jacobo, fratre Domini.

[h] [§. 61. p. 624-5.]

[i] Duo Origenis loca, ubi evangelium secundum Ebræos citavit, ut et alium Clementis Alexandrini, vide in nostro Spicilegio

13 Irenæo[k], Johannis auditor et Polycarpi contubernalis, in scriptis suis prolixiorem historiam sermonum inter Servatorem nostrum et feminam in adulterio deprehensam habitorum narravit, quæ in solo secundum Hebræos evangelio reperiebatur, referente Eusebio Hist. Eccl. III. 39. in fine. Papiam vero, utut hominem mediocris ingenii atque in aliquibus dormitantem, catholicum tamen fuisse, atque fidei canonem constanter tenuisse, testantur veteres scriptores catholici omnes, quotquot ejus mentionem fecere. Denique, ut alios omittam, B. Ignatius, magni pietatis mysterii de Deo incarnato contra hæreticos sui temporis defensor egregius, in Epistola ad Smyrnæos quædam habet, quæ unde desumpta fuerint se ignorasse confitetur Eusebius, Hist. Eccl. III. 36. "In "Epistola ad Smyrnæos," inquit Eusebius, "de "Servatore nostro loquens, quædam ejus verba "recitat, quæ unde acceperit, ignoro. *Ego vero,* "inquit, *post resurrectionem Dominum ipsum in* "*carne apparuisse scio et credo. Qui cum ad* "*Petrum et cæteros ejus comites accessisset, dixit* "*illis, Apprehendite, contrectate me, et videte, quod* "*non sum incorporeus Spiritus; statimque eum* "*contrectantes crediderunt.*" Hæc autem de Christo narratio desumpta est ex evangelio secundum Hebræos; quod ab Eusebio ignoratum docuit nos Hieronymus in libro de Script. Eccl. in Ignatio.

4. Arg. 3. Tertium ejus argumentum sic ab ipso contrahitur; "Hegesippus (apud Eusebium "ibid.) catalogum exhibens hæreticorum, qui vel ex

Patrum sæculi I. p. 26. seq. GRABE. [V. Origen. de Orat. 14. vol. I. p. 219. &c. c. Cels. VII. 44. p. 726-7. et Clem. Alex. Strom. I. 24. p. 416.]

[k] V. 33.

" Judæis erant, vel inter gentiles exorti sunt, in eo " catalogo minime recenset vel Cerinthianos, vel " Ebionitas ; quod dubio procul fecisset, si Servato- " ris nostri præexistentiam ac divinitatem ipse cre- " didisset." Resp. Quis vero patienter ferat hominem in re seria tantique momenti ita ineptientem? nam primo, serione credit, Hegesippum in loco citato voluisse omnium hæreticorum, qui sua ætate ecclesiam turbarunt, quosque ipse pro hæreticis habuit, plenum catalogum exhibere? si ita est, hæresiologiam Irenæi, Hegesippi *συγχρόνου*, prorsus nescivit. 2°. Serione credit, Hegesippum pro hæreticis non habuisse Cerinthianos? tum certe Cerinthi dogmata ignorat cum ignarissimis, atque in veterum Patrum scriptis, is qui de Patrum Judicio libellum conscribere ausus est, plane hospes fuit. Docuit Cerinthus, præter errorem ipsi cum Ebione communem de Christo mero homine, alia absurda atque impia dogmata. Affirmabat enim, ut supra diximus, mundum hunc visibilem non a supremo Deo factum fuisse, sed ab inferioribus potestatibus, sive angelis, Deum illum nescientibus ; Angelum, qui per Mosem legem dedit Israelitis, Angelum fuisse malum, &c. Imo Epiphanius tradit Hær. XXVIII. Cerinthum horrendos Carpocratis errores fere omnes propugnasse, eoque solo a monstro illo diversum fuisse, quod ritus Mosaicos observaret, non quidem ex animo, sed ob commoda tantum sua, ut cum Judæis gratiam iniret, et persecutiones ab ipsis excitatas effugeret. Vide quæ diximus Def. Fid. Nic. III. 1. 7. [p. 485.] Quid vero? nonne hoc hominum portentum pro hæretico habuit Hegesippus? denique hoc ipso sophistæ argumento æque probari potest, Justinum Martyrem quoque Ebionitam sive Unitarium fuisse, h. e. Servatoris

nostri præexistentiam ac divinitatem minime agnovisse. Justinus enim in disputatione contra Tryphonem totidem recenset hæreses Judæorum quot Hegesippus, nempe septem omnino, licet eas aliis nominibus appellet. Verba ejus hæc sunt[m]; "Neque "Judæos, si quis recte perpenderit, dicat esse "Sadducæos, aut ejusmodi hæreses Genistarum et "Meristarum, Galilæorum, et Hellenianorum, et "Pharisæorum Baptistarum." Hic omittuntur Cerinthiani et Ebionæi. Alibi[n] in eodem Dialogo hæreses aliquot, quæ inter Christianos exortæ sunt, nominatim recenset, nempe Marcionitas, Valentinianos, Basilianos, et Saturnilianos. Neque hic Cerinthianorum vel Ebionitarum ulla fit mentio. Hinc quis ita argumentetur; Justinus recensens hæreticos, tam Judaicos quam Christianos, inter eos non numerat vel Cerinthianos vel Ebionitas; quod dubio procul fecisset, si Servatoris nostri præexistentiam ac divinitatem ipse credidisset. Verumtamen quis nescit, Justinum Christi divinitatem non modo ipsummet credidisse, sed etiam doctrinam illam contra tam Judæos quam Judaizantes Christianos acriter et strenue propugnasse? Dices, Justinum post hæreticos Christianos quos nominat, addere, *καὶ ἄλλοι ἄλλῳ ὀνόματι*, "et alii aliis nominibus prædiți." Fateor; nunquid vero non idem revera facit Hegesippus? certe. Nam post hæreticos Christianos, quos nominatim recenset, *ἀμέσως* subdit, *Ἀπὸ τούτων ψευδόχριστοι, ψευδοπροφῆται, ψευδαπόστολοι· οἵτινες ἐμέρισαν τὴν ἕνωσιν τῆς ἐκκλησίας φθοριμαίοις λόγοις κατὰ τοῦ Θεοῦ καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ.* i. e. "Ex his orti sunt "pseudo-Christi, pseudoprophetæ, pseudapostoli, qui

[m] Dial. cum Tryphone p. 307. [§. 80. p. 178.]

[n] Pag. 253. [§. 35. p. 132, 133.]

" adulterinis suis doctrinis adversus Deum et Christum " ejus unitatem ecclesiæ disciderunt." Quibus verbis certe comprehenduntur hæretici omnes, qui post antenominatos et ex ipsis exstiterunt.

5. Arg. 4. Ultimum sophistæ argumentum hujus- 14
modi est; " Valesius," inquit, " fatetur, historiam " ecclesiasticam Hegesippi a veteribus neglectui ha- " bitam fuisse, indeque periisse, quod deprehendere- " tur Unitariis nimium favere." Resp. Aperte falsum est, Valesium hoc uspiam confessum fuisse; tantum dicit generatim, scripta Hegesippi aliorumque veterum neglectui habita fuisse, adeoque intercidisse ob errores quibus scatebant. Verba ejus sunt [o], " Ob " errores autem, quibus scatebant, (Clementis ὑποτυ- " πώσεων libri,) negligentius habiti tandem perierunt. " Nec alia, meo quidem judicio, causa est, cur Papiæ " et Hegesippi, aliorumque veterum libri intercide- " rint." Ad Hegesippum vero quod attinet, nescio quos errores ipsum errasse Valesius suspicatus fuerit; certe veteres catholici authores, qui scripta Hegesippi legerant, (quibus potius credendum est, quam Valesio,) ea ut orthodoxa, utilia, lectuque digna continentia commendarunt, uti mox videbimus. Atque hactenus quidem sophistæ ratiunculas examinavimus. Hisce autem illius argumentis, farfari foliis certe levioribus, opponimus veterum de Hegesippo testimonia, qui ipsum inter catholicos, adeoque inter primitivæ ecclesiæ catholicæ præcipua ornamenta numerarunt.

6. Primo, Eusebius qui Hegesippi scrinia compilavit, plurimaque ex ejus Commentariis in historiam suam transcripsit, ubique honorificam illius mentio-

[o] Annot. in Euseb. V. 11. [p. 223.]

nem facit, *ὀρθοδοξίαν* ejus imprimis, vereque apostolicam doctrinam miris passim laudibus extollens. Hoc autem certe, si Hegesippus Ebionita fuisset, nunquam fecisset Eusebius, qui Ebionitas, etiam eos, qui Christi conceptionem ex Virgine per Spiritum Sanctum agnoscentes, eum ut *θεὸν λόγον καὶ σοφίαν* ante sæcula præexistentem negarunt, pro impiis hæreticis habuerit, uti alibi[p] ostendimus. Quid quod Hegesippum, ut fortissimum catholicæ fidei adversus hæreticos sui temporis propugnatorem, collaudet? egregius scilicet hæreticorum malleus, qui hæreticus ipse fuerit. Audi ipsius Eusebii verba Eccl. Hist. IV. 7. in fine, cum initio capitis sequentis collato; "Illis," inquit, "temporibus rursus veritas plures sui patronos "in medium produxit, qui non solum viva voce, sed "etiam scriptis disputationibus adversus impias hæ- "reses decertarunt. Inter quos celebris fuit Hege- "sippus, cujus testimonio in superioribus libris sæpis- "sime usi fuimus, cum res apostolorum temporibus "gestas ex illius fide et relatione traderemus. *Ἐν* "*πέντε δὴ οὖν συγγράμμασιν οὗτος τὴν ἀπλανῆ παράδοσιν* "*τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος ἀπλουστάτῃ συντάξει* "*γραφῆς ὑπομνηματισάμενος.* i. e. In quinque hic libris "verissimam traditionem apostolicæ prædicationis "admodum simplici quidem sermone, commentariis "interpretatus, &c." Quibus gemina sunt quæ habet ejusdem libri cap. 21. "Iisdem temporibus in ecclesia "floruit Hegesippus, cujus in superioribus libris "mentionem fecimus; et Dionysius Corinthiorum "episcopus; Pinytus quoque Cretensium episcopus; "Philippus præterea, et Apollinaris, ac Melito, ac "postremo Irenæus; *Ὧν καὶ εἰς ἡμᾶς τῆς ἀποστολικῆς*

[p] Vide Jud. Eccl. Cath. II. 11. [p. 53.]

" παραδόσεως ἡ τῆς ὑγιοῦς πίστεως ἔγγραφος κατῆλθεν
" ὀρθοδοξία. i. e. Quorum omnium libri sinceram
" apostolicæ traditionis sanæque fidei doctrinam con-
" tinentes, ad nos usque pervenerunt." Initio vero capitis sequentis de Hegesippo rursus hæc addit;
" Hegesippus quidem in quinque Commentariorum
" libris, qui ad nos pervenerunt, amplissimum fidei
" suæ testimonium nobis reliquit."

7. Quid jam habet adversarius, quod luculentissimis hisce Eusebii de Hegesippo testimoniis opponat? audi; Productis argumentis, quibus probare voluit, Hegesippum Unitarium fuisse, hæc ἀμέσως subjungit; " Si objiciatur, nunquid hoc" (nempe Unitarium fuisse Hegesippum) " nescivit Eusebius? ille tamen
" Hegesippi ubique honorificam mentionem facit,
" Respondeo, Procul dubio hoc probe novit Euse-
" bius, verum id non ausus est significare; Eusebii
" non erat Patrem apostolicum reprehendere. Tan-
" tum potuit id dissimulare, quod Unitarii (interque
" eos imprimis antagonista ipsius Marcellus) in causæ
" suæ patrocinium arripere minime negligerent." Quis vero sanus, audita hac responsione, non statim obstupescat? certe, si Ebionita fuisse Hegesippus, illudque Eusebius norit, tum non modo peccavit Eusebius, quod verum esse novit dissimulando, sed et directe mentitus est. Quippe non tantum non dicit, Hegesippum fuisse Ebionitam, verum diserte contrarium dicit, nempe fuisse ipsum omnino catholicum, inque scriptis suis apostolicam traditionem ac doctrinam pure ac sincere expressisse. Quin etiam impudenter mentitus est. Etenim libri Commentariorum Hegesippi non ab Eusebio solo lecti fuere, sed plurimorum, saltem doctiorum, manibus terebantur; utpote qui cum ob venerandam authoris

antiquitatem, tum propter utilissimam materiam quæ in ipsis tractabatur, (res nempe temporibus apostolorum atque ἐν τῇ πρώτῃ apostolorum διαδοχῇ gestas,) celebratissimi fuere, omnesque τοὺς φιλαρχαίους ad eorum lectionem allexerunt. Itaque Eusebio hic tuto et secure mentiri non licuit; siquidem tam facile manifestæ falsitatis convinci potuisset, atque detecta fraude omnium veri amantium odio semet exposuisset. Deinde perridiculum est, quod ait, Eusebium non ausum fuisse erroris arguere Hegesippum, utpote *Patrem apostolicum.* Nam si Hegesippus revera Ebionita fuit, ab ecclesia catholica, cui imprimis semet adprobare Eusebii intererat, pro apostolico Patre haberi non potuit. Denique hoc suo mendacio Eusebius offensos sibi reddidisset tum catholicos, tum hæreticos; catholicos offendisset, hæreticum hominem tantis laudibus ornando; hæreticis vero displicuisset, ipsis eripiendo tantum suæ hæresis patronum, catholicisque partibus adjungendo. Pudet pigetque hisce sophistæ tam manifestis ineptiis immorari. Quare ad alia progrediamur.

8. Non modo Eusebius, sed et alii veteres scriptores catholici ὀρθοδοξίας testimonium Hegesippo præbuere. Sic Hieronymus non tantum ipsum laudat ob eximiam vitæ sanctitatem, verum etiam scripta ejus (quæ et ipse legerat) ut multa utilia legentibus continentia commendat. Ita enim in Catalogo scriptorum ecclesiasticorum de Hegesippo scribit [q]; "Hegesippus vicinus apostolicorum temporum, et omnes "a passione Domini usque ad suam ætatem eccle"siasticorum actuum texens historias, multaque "ad utilitatem legentium pertinentia hinc inde

[q] [c. 22. vol. II. p. 849.]

" congregans, quinque libros composuit sermone sim-
" plici; ut quorum vitam sectabatur, dicendi quoque
" exprimeret characterem." Equidem si in scriptis Hegesippi ulla hæresis zizania, bono orthodoxæ doctrinæ tritico commista, reperisset Hieronymus, procul dubio de iis lectorem monuisset, ut sibi ab ipsis caveret. Quod si Hegesippum Ebionitam fuisse deprehendisset, e manibus suis ipsum impune et sine ulla nota et censura elabi minime sivisset, nedum tam eximio elogio decorasset; quippe *ἀρνησιθέῳ* isti hæresi Hieronymo nemo infensior fuit. A Gobaro quoque apud Photium (cod. 232.) Hegesippus dicitur *ἀρχαίός τε ἀνὴρ καὶ ἀποστολικὸς*, " vir et antiquus et
" apostolicus;" antiquus respectu ætatis in qua vixit, apostolicus ob vitæ ac doctrinæ sanctitatem et puritatem.

9. Tandem ipsum Hegesippum pro seipso loquentem audiamus. Refert ipse, (apud Eusebium Eccl. Hist. IV. 22. eo ipso capite, ex quo sophista Ebionitam fuisse Hegesippum probare voluit,) se, cum Romam proficisceretur, " plurimos episcopos adiisse, et
" ab omnibus unam eandemque audivisse doctri-
" nam." Tum addit, " Et Corinthiorum quidem ec-
" clesia in recta fide permansit usque ad Primum
" ejusdem loci episcopum, quocum familiariter collo-
" cutus sum dum Romam navigarem; nec paucos
" dies versatus sum cum Corinthiis, mutuamque ex
" recta fide consolationem cepimus. Romam vero
" cum venissem, mansi ibi apud Anicetum, cujus
" tum diaconus erat Eleutherus." Deinde hæc verba subjungit; " In singulis autem episcoporum successi-
" onibus, et per singulas urbes eadem manent, quæ per
" legem ac prophetas et a Domino ipso prædicata
" sunt." Hegesippus igitur comprobavit doctrinam

ecclesiæ catholicæ sui temporis, ut veram, et Scripturis Veteris et Novi Testamenti, adeoque primitivæ et apostolicæ traditioni omnino consonantem. Qualis vero fuerit Hegesippi ætate catholicæ ecclesiæ doctrina, ab Irenæo, ejus coætaneo, certo cognoscas. E multis duo tantum Irenæi loca hic adferam. In lib. I. cap. 19.[r] regulam veritatis in ecclesia catholica, sua ætate ubique receptam, his verbis describit; " Cum teneamus autem nos regulam " veritatis, id est, quia sit unus Deus omnipotens, " qui omnia condidit per Verbum suum, et aptavit, " et fecit ex eo quod non erat, ad hoc ut sint omnia, " quemadmodum Scriptura dicit, *Verbo enim Do-* " *mini cœli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis* " *virtus eorum;* et iterum, *Omnia per ipsum facta* " *sunt, et sine ipso factum est nihil;* (ex omnibus " autem nihil subtractum est; sed omnia per ipsum " fecit Pater, sive visibilia, sive invisibilia, sive sen- " sibilia, sive intelligibilia; sive temporalia propter " quandam dispositionem, sive sempiterna et æonia;) " non per angelos, neque per virtutes aliquas ab- " scissas ab ejus sententia, (nihil enim indiget om- " nium Deus;) sed et per Verbum et Spiritum suum " omnia faciens, et disponens, et gubernans, et om- " nibus esse præstans." Nunquid vero hanc fidei confessionem Ebionita quisquam comprobare potuit? Alterum locum legere est lib. III. cap. 3. in ipso initio, coll. cap. 4. ejusdem libri. In capitis tertii initio de Traditione Ecclesiæ Catholicæ sic scribit; " Traditionem itaque apostolorum in toto mundo " manifestatam in omni ecclesia adest respicere " omnibus qui vera velint videre; et habemus annu- " merare eos qui ab apostolis instituti sunt episcopi

[r] [c. 22. p. 98.]

" in ecclesiis, et successores eorum usque ad nos, qui
" nihil tale docuerunt, neque cognoverunt, quale ab
" his deliratur." Hic loquitur de universali traditione in toto mundo, atque in omni ecclesia (hoc est, Hegesippi verbis, in singulis episcoporum successionibus et per singulas urbes) manifestata, atque ita manifestata, ut ab omnibus veri amantibus, quique non dedita opera cœcutirent, facile perspici posset. Qualis vero fuerit universalis et manifesta illa traditio, mox capite immediate sequenti sic clare explicat; " Quid autem, si neque apostoli quidem scrip-
" turas reliquissent nobis, nonne oportebat ordinem 16
" sequi traditionis, quam tradiderunt iis quibus com-
" mittebant ecclesias? Cui ordinationi assentiunt
" multæ gentes barbarorum eorum qui in Christum
" credunt, sine charta et atramento scriptam ha-
" bentes per Spiritum in cordibus suis salutem, et
" veterem traditionem diligenter custodientes, in
" unum Deum credentes, Fabricatorem cœli et terræ,
" et omnium quæ in eis sunt, per Christum Jesum
" Dei Filium, qui propter eminentissimam erga
" figmentum suum" (hoc est, creaturam suam) " di-
" lectionem, eam quæ esset ex Virgine generationem
" sustinuit, ipse per se hominem adunans Deo."

10. Ex his liquido liquet, Hegesippum plane catholicum fuisse, et cum ecclesia catholica sui temporis credidisse in Filium Dei ante omnia sæcula existentem, per quem facta sunt omnia, quique præstituto tempore propter nos homines homo ipse factus fuit. Vanissimæ igitur sunt conclusiones illæ omnes, quas ex contraria hypothesi (nempe Ebionitam fuisse Hegesippum) Unitarii nostrates deduxerunt. Audi authorem libelli, *Judicium Patrum*, &c. inscripti, sic ex hypothesi illa argumentantem; " Si

" Hegesippus," inquit[s], (Unitarius Hegesippus,) " au-
" thor fuit, quem sequitur Eusebius, de quindecim
" episcopis Hierosolymitanis scribens, quod veram
" Christi cognitionem professi sint, (de quo nemo in
" scriptis Eusebii versatus dubitare potest,) tum illud
" præterea, quod maximi momenti est, lucrati su-
" mus; nempe non tantum Judaico-Christianos, ve-
" rum etiam ecclesiam Romanam, celebrioresque
" omnes ecclesias, quas Hegesippus adierat ipsarum
" doctrinam ac disciplinam cognoscendi causa, cum
" Unitariis sensisse, hoc est, cum Hegesippo credi-
" disse, Christum Dominum tantummodo hominem
" esse. Ait enim ille (apud Euseb. IV. 22.) se Ro-
" mam profectum fuisse, atque ibi vixisse sub papis
" Aniceto, Sotere et Eleuthero, ibique et in aliis
" omnibus episcopatibus doctrinas, a lege et prophe-
" tis atque a Servatore nostro traditas, conservatas
" fuisse; verbo, fatetur se invenisse ecclesias ubique
" orthodoxas et uniformes. Hoc autem, si Unitarius
" fuit Hegesippus, (quod me probasse arbitror,) nihil
" aliud significare potest, quam credidisse ecclesias
" illas cum Judaico-Christianis, Christum Dominum
" hominem esse, Prophetam et Legatum Dei, super
" quem Logos sive Verbum divinum acquievit. Quod
" omnino convenit cum eo, quod veteres Unitarii
" (Artemonitæ scil.) apud Eusebium affirmarunt, se
" nempe conservasse doctrinam ab apostolis tradi-
" tam, et ubique receptam, usque donec ipsam oppo-
" suerunt Victor et Zephyrinus, qui Eleuthero suc-
" cesserunt, sicut ille Soteri, et Soter Aniceto, cum
" quibus orthodoxis papis Hegesippus conversatus
" fuerat." Equidem hæc πορίσματα, quæ ex hypo-
thesi sua, de Hegesippi fide ac sententia, infert

[s] Pag. 42, 43.

sophista, tam absurda sunt, certæque historiæ ecclesiasticæ tam manifeste repugnántia, ut, si vel mica sani judicii et candoris in ipso esset, omnino inde agnovisset, hypothesin illam falsam esse, ut est revera falsissima.

11. Eandem tamen cum hoc scriptore insaniam insanivit author[t] libelli, cui titulus *Vera et antiqua Fides de Divinitate Christi, asserta contra D. D. G. Bulli Judicium Ecclesiæ* &c. Hæc enim apud illum legas p. 178, 179, 180. "Atque hic "rogandus est lector, ut animum advertat, periisse "libros omnes apostolicorum discipulorum, quicunque "in Platonismum non irruerent præcipites. Inter "alios vel casu perditos, vel industria deletos, etiam "Christianorum qui erant ex circumcisione libros "lugemus, quos inter Hegesippus fama notissimus "primorum temporum historiam ecclesiasticam con-"texuerat; eique a Platonizantibus Christianis qui "imputantur errores in causa sunt, quod historia "desideratissima privemur. Juxta mecum sentit "Valesius, qui in Euseb. Hist. Eccles. V. 11. hanc "habet animadversionem; *Qui libri* (Clementis Alex. "Hypotyposes) *ob errores, quibus scatebant, negli-"gentius habiti tandem perierunt. Nec alia, meo "quidem judicio, causa est, cur Papiæ et Hege-"sippi, aliorumque veterum libri interciderint.* His "etiam accenset historiam Hegesippi, et quos erra-"verit errores Hegesippus, non est difficilis admo-"dum conjectura; quoniam qui a Platone aut olim "steterint, aut jam nunc stant, *quales quales sint* "Christiani, errorem esse aiunt quicquid suæ hy-"pothesi de Deo *Logo*, genito non facto, minus "conveniat. Erat Hegesippus natione Judæus,

[t] [Gilbertus Clerke. Vid. Vita Bulli, p. 428.]

" eorum unus, quos invidiæ, odiis, atque injuriis
" objicere, propter præexistentiæ errorem, unice la-
" borarent pagano-proselyti. Et non dubium est,
" quin errores, de quibus postularetur, communes
" essent illi cum Christianis Nazarenis; et quod
" per *virginem ecclesiam*, de qua loquitur apud
" Eusebium, intellexerit illam ex circumcisione, a
" Platonismo longe abhorrentem; ut et per *seductio-*
" *nem erroris*, Trajano vel Adriano regnante suborti,
" Platonis philosophiam indigitaverit, quæ tunc
17 " temporis in ecclesiam introferebatur, philosophiam
" ita comparatam, ut religionem Christianam indigne
" adulteraverit, fœde immutaverit, et immutando
" tantum non penitus perdiderit; quod et ab ipsis
" apostolis prædictum legimus, quodque verum adeo
" atque manifestum est, ut ipsum Valesium video
" in Eusebii locum modo allegatum [u] annotasse,
" hunc Patrem indulsisse significationem justo la-
" tiorem verbis Hegesippi; quodque Hegesippus
" de virginitate ecclesiæ duntaxat Hierosolymitanæ
" dixerat, ad universam Christianorum ecclesiam
" accommodasse.

" Jam hæc magni momenti res est, et notatu dig-
" nissima; per illam utique Hegesippus fatalem epo-
" chen designat, quando episcopi Christiani, qui non
" ita pridem ethnici philosophi Nazarenis episcopis
" successerint, et consequenter, quando Platonismus
" puræ et simplicis veritatis, quam Jacobi successores
" prædicaverant, in locum subiverit. Atque hoc
" accidit sub ipso Adriani imperio, i. e. quum Judæi
" universi una cum Christianis circumcisis abacti
" essent ex Judæa. Sulpitius Severus, II. 45. non

[u] In Euseb. Hist. III. 32.

" sine causa dixit, *fidem Christianam*, i. e. (juxta " opinionem suam,) fidem Platonicam, *lucrum fecisse* " *non exiguum ex illa dispersione;* quippe quod " tunc temporis, quum Platonismo viam obstruere " non poterat fides primitiva, quam Nazareni inte- " gram et illibatam servassent, fatale malum longe " lateque se diffuderit." Et paulo post, " Hoc ip- " sum est de quo conqueruntur Artemonis discipuli " apud Eusebium Hist. V. 28. viz. *Priscos quidem* " *omnes, et ipsos apostolos, ea quæ ab ipsis nunc* " *dicuntur, et accepisse et docuisse; ac prædicationis* " *quidem veritatem esse custoditam usque ad Victoris* " *tempora, qui tertius decimus a Petro Romanæ urbis* " *episcopus fuit; a Zephyrini autem temporibus, qui* " *Victori successit, adulteratam fuisse veritatem.*" Hoc autem peculiare est authori illi, quod Sulpitii Severi authoritate vel imperitissime, vel certe impudenter abutitur ad somnia sua confirmandum; " Sulpitius " Severus," inquit, " lib. II. 45. *fidem Christianam*, " i. e. (juxta opinionem suam,) fidem Platonicam, " *lucrum non exiguum fecisse ex illa dispersione*," (nempe Christianorum ex circumcisione sub Adriano,) " quippe quod tunc temporis quum Platonismo viam " obstruere non poterat fides primitiva, quam Naza- " reni integram et illibatam servassent, fatale malum " longe lateque se diffuderit." Atqui Sulpitius in loco citato expresse dicit, Christianos Hierosolymitanos, qui ex circumcisione erant, ante dispersionem sub Adriano, " Christum Deum credidisse." Nec minus expresse dicit, lucrum, quod ex dispersione illa fides Christiana fecit, in eo situm fuisse, quod hac occasione " legis servitus a libertate fidei et ecclesiæ " tolleretur." De Platonismo, hac data porta, in ecclesiam irruente ne somniavit quidem ille.

12. Cæterum nemini mirum videri potest, scriptorem hunc ita ineptiisse, qui observaverit, quæ paradoxa ausus ipse fuerit coram Christiano orbe palam edere ac defendere. Nam p. 152, 153. sic scribit: " Quum igitur primævi Christiani de Jesu Christo, " tanquam merum hominem longe præcellenti, ser- " monem instituerent, vel ut de Logo præexistente, " qui ab initio apud Deum esset, plane designabant " Spiritum illum Sanctum, Virtutem illam divinam " quæ mundum creaverit, et Jesu Christi corpus " formaverit, formatum incoluerit, atque habuerit " quasi pro templo, exinde Dei oracula propalam " relaturus.

" Hæc illorum vera erat et genuina sententia circa " articulum jam disceptatum; quæ quidem postea " aliquanto immutari cœperit, eo quod horum homi- " num discipuli, Platonicæ Trinitatis præjudiciis la- " borantes, inter *Logum* et *Spiritum* distinguerent, " atque ita synonymas dictiones in diversas res male- " feriato Platonistarum acumine dispertirent." Hanc fuisse genuinam sententiam Ignatii et Irenæi aliorumque antiquissimorum Patrum, acriter contendit; atque passim in illo scripto affirmat, juxta Scripturas et primævos Patres summam excellentiam Servatoris nostri, propter quam ut Deus celebratur, minime in eo consistere, quod ante omnia sæcula extiterit, perque ipsum omnia condita fuerint, sed in hoc tantum, quod ex Virgine per Spiritum Sanctum mirabili modo conceptus fuerit, ante conceptionem illam neutiquam existens. Verum qui post lectos primævos Patres hæc affirmare potest, eum vel conscientia, vel certe ratio ac judicium omne prorsus destituit. Nam 1. Certissimum est, primævos Patres per τὸν λόγον, qui ante conditum mundum extitit, ac per quem

mundus conditus fuit, minime intellexisse virtutem aliquam Dei ἀνυπόστατον, sed "Verbum vivens ac "subsistens," quod *personam* appellare solemus. 2. Æque certum est, primævos illos Patres τὸν λόγον habuisse pro persona a Deo Patre et Spiritu Sancto distincta. 3. Denique evidentissimum est, ipsos summam excellentiam ac dignitatem personæ Servatoris nostri minime statuisse in admiranda ejus ex B. Virgine per Spiritum Sanctum conceptione, sed e contrario nativitatem ejus ex Virgine ad stu- 18
pendam ipsius συγκατάβασιν, atque ad οἰκονομίαν illam, quam ex immensa sua erga humanum genus misericordia et charitate obire sustinuerit, omnino retulisse. Hanc esse veram et antiquam ecclesiæ fidem norunt omnes, qui veritatem amant, atque in primæva antiquitate vel modice versati sunt. Vide quæ scripsimus Jud. Eccl. Cath. V. 5. prope finem, [p. 107.] et ejusdem capitis §. 9. [p. 125.]

13. Verum a nugatoribus istis revertamur ad Sanctos Patres, Hegesippum et Irenæum, duos certe traditionis primitivæ et apostolicæ testes locupletissimos. Ad Hegesippum enim quod attinet, fuit ille apostolicorum temporum vicinus, scripsitque historiam ecclesiæ a passione Domini usque ad suam ætatem. Ad quam historiam adornandam dubio procul monumenta, quæ tum temporis extabant plurima, apostolici ævi et διαδοχῆς proxime sequentis consuluit. Erat præterea, teste Hieronymo, primævæ pietatis sectator, virque sanctæ simplicitatis atque integritatis eximiæ, ac proinde historicus fide dignissimus. Hic ipse Hegesippus testatur, doctrinam a Christo et apostolis ejus primitus traditam in omnibus ecclesiis sua ætate (qua tamen dogma de

Christo Θεανθρώπῳ ubique in ecclesia catholica receptum fuisse constat) integram atque inviolatam mansisse. Idem testatur Irenæus, Hegesippi σύγχρονος, " omnium doctrinarum," Tertulliano judice, " curio-" sissimus explorator;" cuique præterea ad cognoscendam apostolicam doctrinam hoc singulare adjumentum concessit divina Providentia, ut in adolescentia cum B. Polycarpo Johannis apostoli discipulo conversatus, ejusque doctrina penitus imbutus fuerit, ipsamque usque firmiter in memoria retinuerit, ut ipse testatur in Epistola ad Florinum. Polycarpum ille appellat testem de veteri traditione, supra commemorata, nempe " de fide in unum Deum, " Fabricatorem cœli et terræ, et omnium quæ in " eis sunt, per Christum Jesum Dei Filium. Qui " propter eminentissimam erga figmentum suum" " (hoc est, creaturam suam) " dilectionem, eam quæ " est ex Virgine generationem sustinuit, ipse per se " hominem adunans Deo." Imo ejusdem traditionis testes appellat omnes Asiæ ecclesias, episcoposque qui Polycarpo successerunt. Sic enim ille supra citato lib. III. 3. " Et Polycarpus autem non solum " ab apostolis edoctus et conversatus cum multis ex " eis, qui Dominum nostrum viderunt, sed etiam ab " apostolis in Asia, in ea quæ est Smyrnis ecclesia " constitutus episcopus, quem et nos vidimus in " prima nostra ætate, (multum enim perseveravit, et " valde senex, gloriosissime et nobilissime martyrium " faciens, exivit de hac vita,) hæc docuit semper quæ " ab apostolis didicerat, quæ et ecclesiæ tradidit, et " sola sunt vera. Testimonium his perhibent, quæ " sunt in Asia ecclesiæ omnes, et qui usque adhuc " successerunt Polycarpo." Hisce ἀξιοπίστοις testibus

qui Artemonitarum, posterioris sæculi hæreticorum, putidum mendacium opponere non erubescunt, næ illi ad summum impudentiæ apicem pervenerunt.

Progrediamur nunc in examinandis, quæ reliqua sunt, Zuickeri commentis.

CAP. IV.

De Orphicis carminibus, atque (ὡς ἐν παρόδῳ) *de oraculis Sibyllinis, a Justino aliisque veteribus contra gentes allegatis.*

1. JAM secundo Zuickeri conjecturam de Orphicis carminibus, omni certe poetica fabula insulsiorem, expendamus. Sic de iis ille[x]: " Hæc Simonis Magi " deliria, figmenta et portenta, cum accedente mox " Cerinthi expolitione, de qua paulo post dicetur " quoque, nisi vehementer fallor, prima lineamenta " et rudimenta Orphei (hominis ethnici, et, Pausania " teste, magi quoque) versuum, a Justino Martyre " in Exhort. ad Græcos citatorum, (quique ita " habent;

" Vocem juro Patris, primum quam condidit ore,
" Consilio ipse suo mundum cum conderet omnem,)

" omnino fuisse videntur; quos impostor aliquis, " Simonis Magi discipulus, sub Orphei nomine, ceu " cui, teste Suida, ob nominis celebritatem, anti- " quissimis temporibus, permulta aliorum auctorum " scripta, tanquam ejus genuina, ut ita majorem " nanciscerentur authoritatem, tribuebantur, inter " Christianos primum sparsisse videtur, quosque " deinde Justinus, tanquam ex Mosis doctrina ab

[x] Iren. p. 15. et 16.

" Orpheo haustos, sibi et aliis sacros fecit." Addit mox; "Justinum, his Orphei versibus juxtim cum " aliis nixum, sententiam suam de Christi, ceu " mentis, vocis, et rationis Patris, (N.B.) ante mun- " dum conditum generatione ex Patre, ut mundus " per eum conderetur, atque ad homines descende- " ret, tandemque homo quoque fieret, proposuisse." Duobus hic fulcris nititur hæreticus, 1. versus istos, sub Orphei nomine, fuisse a Simonianis confictos; 2. Justinum, iisdem versibus nixum, suam de generatione Verbi ante mundum conditum sententiam proposuisse.

2. Ad prius illud quod attinet, gratis id ab ipso dicitur; neque vel levissimum hujus suæ opinionis argumentum proferre potest. Imo non desunt rationes in contrarium satis manifestæ. Nam primo citat carmina ista Justinus, tanquam pridem nota, atque inter gentes sub Orphei nomine jam olim recepta; quæque adeo a nova, obscura, ac paganis pene ignota hæresi conficta fuisse, parum admodum verisimile est. Sic enim Justinus, suæ isti Carminum Orphicorum citationi præfatur[y]: Οὐ γὰρ λανθάνειν ἐνίους ὑμῶν οἶμαι, &c. i. e. " Non enim vestrum aliquos latere " puto, Diodori et cæterorum, qui hæc literarum " monumentis mandarunt, studiose historias legentes, " Orpheum, et Homerum, et Solonem qui Athenien- " sibus leges scripsit, et Pythagoram, et Platonem, et " nonnullos alios, qui Ægyptum adierunt, et Mosæ " libris adjuti sunt, postea iis, quæ antea falso de diis " censuerant, contraria docuisse."

3. In quibus etiam verbis veram (ni fallor) Orphicorum carminum originem subindicat Justinus,

y Cohort. ad Græcos, p. 15. [§. 14. p. 18.]

nempe scriptorem aliquem satis antiquum, et Mosaicis literis ac disciplina Judaica imbutum, sub Orphei nomine (neque enim cum Justino, ipsum fuisse Orpheum auctorem, crediderim) versus istos jam olim edidisse, eosque ceu celeberrimi poetæ Orphei carmina inter gentes ab aliquot ante natum Justinum sæculis celebres fuisse. E disciplina (inquam) Judaica prodiisse carmina Orphica, verosimillimum esse judico. Qui enim paganos scriptores multa e Mosaicis literis atque Ebræorum scriptis desumpsisse neget, næ is parum vel prudens, vel modestus merito suo censendus est. Testantur id abunde scripta ethnicorum indubitata, ea de Deo uno, de creatione mundi, &c. tradentia, quæ aliunde, quam ab ecclesia Dei, sciri discive vix, ac ne vix quidem, potuissent. Religio vero Judaica tum maxime cœpit paganis innotescere, ex quo primum populus iste e sedibus suis expulsi, atque ubique fere terrarum inter gentes dispersi fuerunt; postea vero ipsa divina oracula (singulari Dei providentia gentium vocationi viam præstruente) a LXX. senioribus Alexandriæ jussu Ptolemæi regis in linguam gentibus plerisque communem, hoc est Græcam, versa fuerunt. Ex eo enim tempore quis miretur, nonnulla in scriptis ethnicorum reperiri, Judæorum disciplinæ congruentia?

4. Atqui (inquies) quomodo hæc ad Orphica carmina accommodari possint, cum in iis mentio fiat τοῦ 20
λόγου, seu Verbi, per quod omnia creata fuerint, quodque vel ipsis Judæis ignotum erat? Respondeo, Λόγον Θεοῦ Judæis fuisse satis notum testatur abunde Paraphrasis Chaldæa, quæ id, quo Deus omnia facit ac præscribit, appellat מימר sive מימרא i. e. λόγον, qua de re multi docti multa adnotarunt. Vide inter alios Hugonem Grotium in Annot. ad Johan.

cap. i. et ii.; qui etiam ibidem conjectat, Orphicorum scriptorem ab Ebræis sua περὶ τοῦ λόγου sumpsisse; eum autem secutum esse Heraclitum, (apud quem hoc nomen eo sensu extare notatum ab Amelio,) Heraclitum Platonem Platonicosque. Verum hanc materiam exhausit vir doctissimus D. Alixius, in Tractatu, cui titulus, *Jud. Veteris Eccl. Judaicæ contra Unitarios.*

5. Obiter illud dicam, me in ea esse sententia, ut existimem ab eodem fonte Sibyllina etiam oracula, a Justino, ac post eum ab aliis, de Christo contra gentes producta, promanare potuisse. Adduci enim non possum, ut credam, a primitivæ ecclesiæ Patribus conficta illa vaticinia, vel ipsis per pias fraudes obtrusa, quemadmodum viri quidam docti fidenter asserunt; intolerandum convitium (ut cum Montacutio [z] nostro loquar) in sanctos illos proceres temere atque inverecunde jactitantes. Quid enim in tam miræ assertionis argumentum afferunt? nihil certe, præterquam meras atque inanes suspiciunculas. Contra rationes pro nobis militantes claræ sunt. Nam, primo, quis credat Justinum aliosque Patres (viros pios ac prudentes) ausuros fuisse κίβδηλα ac supposititia Sibyllarum carmina coram imperatoribus, coram gentibus, (quibus oracula ista non poterant non esse notissima,) in suæ fidei defensionem allegare, ipsa etiam exemplaria, quæ a paganis adservabantur, maxima cum fiducia appellantes? imo Justinus sub finem παραινέσεως suæ oracula ista de Christo Sibyllina, tanquam toti orbi notissima, appellat. Verba sunt, Πείσθητε τῇ ἀρχαιοτάτῃ καὶ σφόδρα παλαιᾷ Σιβύλλῃ, ἧς τὰς βίβλους ἐν πάσῃ τῇ οἰκουμένῃ σώζεσθαι συμβαίνει, &c. h. e. "Credite antiquissimæ et priscæ

[z] Appar. III. p. 41.

" admodum Sibyllæ, cujus libri in universo extant " orbe, &c." Haud equidem me fugit, id a paganis olim objectum fuisse Christianis, eos multa Sibyllinis carminibus inseruisse; cum id Celsus obtenderit, quemadmodum ab Origene discimus cont. Cels. VII.[a] Verumtamen scio etiam, quid Celso ibidem Origenes respondeat, nempe ipsum non indicasse, quæ sint illa quæ inseruere Christiani, indicaturum dubio procul, si antiquiora habuisset atque incorruptiora exemplaria. Ac sane si Celsi temporibus fraus ista Christianorum detecta fuisset, bipedum omnium stultissimi, atque adeo impudentissimi fuissent Theophilus, Clemens Alexandrinus, Origenes, &c. qui eadem postea Sibyllarum oracula adversus paganos allegare non erubuerint.

6. Præterea quædam apud ethnicos scriptores, qui vel ante natum Christum, vel eo ipso tempore, quo in terris ageret Dominus noster, vixerunt, e libris istis Sibyllinis desumpta legimus, iis, quæ ex iisdem citant Patres, omnino respondentia. Justinus Martyr (Apol. II.)[b] Sibyllas, conflagrationem mundi prædicentes, citat his verbis; *Σίβυλλα δὲ καὶ Ὑστάσπις γενήσεσθαι τῶν φθαρτῶν ἀνάλωσιν διὰ πυρὸς ἔφασαν*, i. e. " Sibylla autem et Hystaspis ea quæ corruptibilia " sunt consumptum iri per ignem dixerunt." Idem e fatidicis libris edidicerat Ovidius, Metam. I. 256.

> Esse quoque in fatis reminiscitur affore tempus,
> Quo mare, quo tellus, correptaque regia cœli
> Ardeat, et mundi moles operosa laboret.

Multa e Sibyllinis oraculis protulerunt primi Christiani de Rege suo Messia, qui universo orbi pacem ac salutem allaturus esset. Cicero autem lib. II. de

[a] Pag. 369. [§. 53. et 56. p. 732. et 734.]
[b] [Apol. I. 20. p. 55.]

Divinatione dicit, ab interprete librorum Sibyllinorum prolatam esse, in gratiam Julii Cæsaris, (qui tunc etsi non nomine, re tamen rex erat,) hanc sententiam, "Habendum esse regem, si salvi esse vel-"lemus." Quo vaticinio Molinæus ipse[c] (qui alias Sibyllarum oraculis non multum favet) sentire se profitetur, Christum ejusque regnum designatum fuisse, per quod salus parta est iis, qui ejus regno obtemperant; idemque sensit Grotius ad Matth. ii. 1.

7. Sed clara imprimis sunt illa, quæ Virgilius Eclog. IV. e Cumæis carminibus describit, de Puero e cœlis descensuro, nascituro ex Virgine, qui toti orbi imperaturus esset, qui deleturus esset hominum peccata, et serpentem occisurus, et sæcula aurea reducturus; quæ omnia poeta, e circumstantiis temporis colligens, tempus a Sibylla designatum advenisse, neque capiens sensum horum vaticiniorum, turpi adulatione (seu mavis poetica licentia) transtulit in Saloninum, Pollionis filium, modo natum. De his iterum Molinæus profitetur[d], se attentius ea perpendentem persæpe abreptum fuisse admiratione, quo pacto factum sit, ut illius Eclogæ carmina tam apte quadrarent in Christi nativitatem et regnum; quod ex Sibyllæ carminibus se hausisse Virgilius profitetur. Addit Molinæus, carminibus istis pondus ac-
21 crescere, quod hæc a Virgilio Romæ (ubi in Bibliotheca Palatina libri Sibyllini asservabantur) scripta fuerint eo ipso tempore, quo Christus in Judæa natus est. Operæ vero pretium erit, versus Virgilianos, prout eos suis notis illustravit Molinæus, hic describere: "Ergo poeta attollens carmen supra modum "Eclogæ sic incipit:

"Sicelides Musæ paulo majora canamus.

[c] Vates. III. 14. [d] Ubi supra.

" Tum addit,

" Ultima Cumæi venit jam carminis ætas,
" Magnus ab integro seclorum nascitur ordo.
" Jam redit et Virgo, redeunt Saturnia regna.
" Jam nova progenies cœlo demittitur alto.
" Tu modo nascenti puero, quo ferrea primum
" Desinet, ac toto surget gens aurea mundo,
" Casta fave Lucina——

" Mira sane hæc aunt; Virgo, puer natus, cœlo " demissus, aurea sub eo sæcula, et hæc sumpta ex " carminibus Sibyllinis, idque eo ipso tempore, quo " Christus nascebatur. Mox puerum istum sic af- " fatur;

" Te duce, si qua manent sceleris vestigia nostri,
" Irrita perpetua solvent formidine terras.

" Prædicit fore, ut peccata nostra ab isto puero " deleantur. Hui quam procul a consueta poetarum " vena! sed et serpentis occisionem sub regno istius " pueri pollicetur;

" Occidet et serpens, et fallax herba veneni
" Occidet, Assyrium vulgo nascetur amomum.

" Et paulo post;

" Pacatumque reget patriis virtutibus orbem.

" Per fallacem herbam veneni, intellige falsas doc- " trinas et cultum idolorum; per Assyrium amomum " ubique nasciturum, doctrinam evangelii toto orbe " circumferendam. Nempe in carminibus Sibyllinis " habebatur *Syrium amomum* ubique nasciturum. " Judæa enim est in Syria, ex qua primum prodiit " prædicatio evangelica; sed Virgilius *Assyrium* po- " suit pro *Syrio*, facili immutatione, metri causa."

8. Interrogabis, unde ista non obscura de Christo oracula acceperint pagani? A Judæis, inquam ego, maxime τοῖς ἐν τῇ διασπορᾷ, qui passim data omni occasione, vel arrepta, de Rege suo Messia adventuro, magnificentissima quæque ex oraculis prophetarum gloriabundi prædicabant. Ex eo enim tempore, quo in exilium abacti fuerunt Judæi, promissa ac prædictiones propheticæ, de Messia ac futuro sæculo, clarius quam antea unquam a populo Dei universo percipiebantur; gratiosa Dei providentia ita procurante, ut populus afflictissimus, ac sub externo dominatu gemens, eorum promissorum spe erigeretur. Testantur illud abunde scripta Hebræorum, qui eo temporis intervallo, quod inter exilium Babylonicum et Domini nostri adventum intercessit, vixerunt. Horum autem oraculorum fama ac notitia an ad paganos pervenerit, si quis dubitat, cogitet vel unum illud memorabile vaticinium, quod tum Cornelius Tacitus, tum Suetonius refert, ante adventum Christi toto orbe increbuisse, fore, ut ex Judæa oriretur qui rerum potiretur. Tacitus, Hist. V. 13. "Pluribus "persuasio inerat, antiquis sacerdotum literis con- "tineri, eo ipso tempore fore ut valesceret oriens, "profectique Judæa rerum potirentur." Suetonius Vespasian. cap. 4. "Percrebuerat oriente toto vetus "et constans opinio, esse in fatis, ut eo tempore "Judæa profecti rerum potirentur."

9. Si rursum quæris, qua ratione ista Judaica oracula in libros Sibyllinos, Romæ in Capitolio asservatos, irrepere potuerint? in promptu est responsio. Libri, dicti Sibyllini, duplicis erant generis; alii a Tarquinio empti, et in Capitolio custoditi usque ad Syllana tempora, quando exusto Capitolio et hi libri cremati sunt; hos a Diabolo dictatos oportuit, cum

ex Livio constet, multas impias atque idololatricas superstitiones in iis præscriptas fuisse. Verum præter hos et alii fuerunt a tribus legatis (quibus senatus Romanus, postquam instauratum esset Capitolium, id negotii mandarunt) Erythris petiti, ac Romæ in Capitolio demum repositi. Quæ carmina fuisse numero mille ait Lactantius I. 6, 12. Sed et missos ab Octavio Augusto, qui diversis in partibus alia conquirerent, auctor est Cornelius Tacitus Annal. VI. 12. ubi ait, "Quæsitis Samo, Ilio, Erythris, per Africam "etiam ac Siciliam et Italicas colonias carminibus "Sibyllæ, datum sacerdotibus negotium, quantum "humana ope potuissent, vera discernere." Et Suetonius, Aug. cap. 31. "Quicquid fatidicorum libro-"rum Græci Latinique generis nullis vel parum ido-"neis auctoribus vulgo ferebatur, supra duo millia "contracta undique cremavit, ac solos retinuit Si-"byllinos; hos quoque delectu habito; condiditque "duobus forulis auratis sub Palatini Apollinis basi." De hac collectione sic porro scribit Dionysius Halicarnassæus IV. Οἱ δὲ νῦν ὄντες ἐκ πολλῶν εἰσι σύμφοροι τῶν τόπων κ. λ. i. e. "Quæ autem hodie extant" (carmina Sibyllina scil.) "sunt illa ex pluribus locis col-"lectitia; nonnulla ab Italiæ urbibus, quædam Ery-"thris ex Asia deportata, quædam vero aliunde; "etiam e chartis transcripta quædam privatorum." In hac autem vaticiniorum Sibyllinorum investigatione, multa aliena, adeoque Judaica hæc, pro Sibyl- 22
linis carminibus (quemadmodum insignia quæque oracula, qualia hæc imprimis erant, celebri isto nomine fere gaudebant) accipi, atque una cum cæteris Romam deportari facile potuisse, quis non statim videt? nam impossibile prorsus fuit sacerdotibus Romanis, in tanta fatidicorum librorum copia, quæ

genuina essent, quæque secus, certo dijudicare. Quo enim certo κριτηρίῳ sacerdotes isti potuissent vera Sibyllarum carmina a falsis ac supposititiis discernere? An vetus illud una cum Capitolio exustum αὐτόγραφον ita illis familiare erat, ut, viso apographo, facile potuerint, quid in ipso cum αὐτογράφῳ consentiret, quid secus, memoria recolere? Nugæ! nam (præterquam quod vaticinia Sibyllina raro atque ex occasionibus tantum extraordinariis consuli solerent) periit αὐτόγραφον illud carminum Sibyllinorum anno urbis conditæ 671. hoc est, ante natum Christum 81. Hic autem delectus Romæ habitus est anno urb. cond. 741. hoc est ante Christi nativitatem undecimo, cum pontificatum maximum Augustus ipse suscepisset; ut inter hunc delectum, atque exustum una cum Capitolio Sibyllinorum carminum αὐτόγραφον anni integri 70 intercesserint. An denique codice carminum Sibyllinorum cremato cum Capitolio alia Romæ superfuerunt antigrapha, ut censet Baronius[e]? a vero id absimillimum est; nam (ut recte Molinæus) si hæc carmina post crematum Capitolium superfuissent, senatus non misisset legatos, qui per Græciam carmina Sibyllina conquirerent, ad jacturam istam resarciendam. Quæ itaque sacerdotibus istis restabat regula, vera Sibyllarum carmina a falsis dignoscendi? certe nulla. Itaque caute Tacitus in loco citato addidit, "Quantum humana ope potuissent."

10. Ita origo Sibyllinorum, quæ vocantur, oraculorum de Christo mihi satis manifesta videtur; nempe a Judæis ea profecta sunt. Atque ita olim recte sensit Gregorius Naz. qui in carmine ad Nemesium ait, Trismegistum et Sibyllam, quæcunque de Deo prædixerunt, non divinitus afflatos prædixisse, sed ex

[e] Apparat. ad Ann. §. 25.

sacris Hebræorum libris, quos obiter perlegerant, ea accepisse:

> Οὐ θεόθεν, βίβλων δὲ παραβλεψάντες ἐμεῖο.

In eo solum erravit, quod oracula ista ab ipsis Sibyllis concinnata fuisse crediderit. Sic et ante eum Clemens Alexand. Sibyllam vocat τὴν προφήτιδα τῶν Ἑβραίων, Admon. ad Gent. p. 46, 47.[f] Vide et Grotii Adnot. ad Matt. ii. 1. Ac sane non pauca sunt in illis ipsis carminibus, quæ hujus suæ originis non obscura præ se ferunt indicia. Quale illud in laudem gentis Judaicæ, a Lactantio citatum, IV. 20.

> Ἰουδαίων μακάρων θεῖον γένος οὐρανιώνων.

Et illud,

> Αὐτὰρ ἐπεὶ Ῥώμη καὶ Αἰγύπτου βασιλεύσει,
> Εἰς ἓν δηθύνουσα, τότε βασίλεια μεγίστη
> Ἀθανάτου βασιλῆος ἐπ' ἀνθρώποισι φανεῖται.

Quæ verba non nisi manifestam continent explicationem prophetiæ Danielis, de imperio Messiæ dando divinitus, postquam Seleuci et Lagi posteritas regnare desiit. Ejusdem generis est illud de evectione civitatis sanctæ, puta Hierosolymorum, in totius orbis metropolin[g]:

> Καὶ πόλιν, ἣν ἐποίησε Θεὸς, αὐτὴν ἐποίησε
> Λαμπρότεραν ἄστρων, καὶ ἡλίου, ἠδὲ σελήνης.

Quin et consarcinator iste carminum Sibyllinorum de regno Messiæ ubique fere cum Judæis sapit. De pace universali, quæ in diebus Messiæ eventura erat, sic scribit[h]:

[f] [Pag. 61.] [g] Lactant. VII. 24.
[h] Vide Lactant. ibidem.

Οἱ δὲ λύκοι σὺν ἄρνεσ' ἐν οὔρεσιν ἀμιλλοῦνται·
Χόρτον γὰρ λύγκες τ' ἐρίφοισιν ἅμα βόσκονται,
Ἄρκτοι σὺν μόσχοισιν ὁμοῦ καὶ πᾶσι βροτοῖσι·
Σαρκοβόρος τελέων φάγετ' ἄχυρον παρὰ φάτναις.
Σὺν βρέφεσίν τε δράκοντες ἀμάτορσι κοιμήσονται.

Confer Isaiæ xi. 6, 7. et lxv. 25. Alio loco de ubertate rerum;

Καὶ τότε δὴ χάρμην μεγάλην Θεὸς ἀνδράσι δώσει·
Καὶ γὰρ γῆ καὶ δένδρα, καὶ ἄσπετα θρέμματα γαίης
Δώσουσιν καρπὸν τὸν ἀληθινὸν ἀνθρώποισι
Οἴνου καὶ μέλιτος γλυκεροῦ, λευκοῦ τε γάλακτος
Καὶ σίτου, ὅπερ ἐστὶ βροτοῖς κάλλιστον ἁπάντων.

Et alia eodem modo:

Εὐσεβέων δὲ μόνων ἁγία χθὼν πάντα τάδ' οἴσει
Νᾶμα μέλιτος ἀπὸ πέτρης ἠδ' ἀπὸ πηγῆς,
Καὶ γάλατ' ἀμβροσίης ῥεύσει πάντεσσι δικαίοις.

Ubi illud imprimis de privilegio terræ sanctæ, hoc est, Judææ, notandum est. Iisdem pene verbis poetarum princeps e Cumæis carminibus aurea secla nascituri sui Regis describit in Ecloga jam citata.

11. Hæc autem omnia de Sibyllinis oraculis, ab Justino, Clemente, Theophilo atque antiquioribus
23 illis Patribus allegatis, intellecta imprimis velim; haud interea negans, a posteriorum temporum Christianis quædam libris Sibyllinis inserta fuisse. Quo in censu ponenda est acrostichis illa, quam Constantinus (seu, ut alii volunt, Eusebius) in Orat. ad Sanctos cap. 18. commemoravit; ubi primæ literæ evrsuum hæc verba efficiunt; Ἰησοῦς Χριστὸς, Θεοῦ υἱὸς, Σωτὴρ, Σταυρός. De qua certe neque Justinus, neque Theophilus, neque Clemens Alexandrinus ullibi fecit mentionem; quanquam etiam Cicero (de Divinat. II.) de acrostichide quadam Sibyllæ loquatur; quid vero

in ea contineretur, nuspiam ostendat. Procul dubio etiam *κίβδηλα* sunt oracula ista Sibyllina, in quibus facta quædam Christi narrantur, idque ea claritate atque omnium circumstantiarum exacta notatione, ut historiam potius ea continere quam prophetiam crederes. Cujus generis est illud de panum miraculo, a Lactantio citatum IV. 15.

Εἰν ἄρτοις ἅμα πέντε καὶ ἰχθύεσσι δυοῖσιν
Ἀνδρῶν χιλιάδας ἐν ἐρήμῳ πέντε κορέσσει·
Καὶ τὰ περισσεύοντα λαβὼν μετὰ κλάσματα πάντα,
Δώδεκα πληρώσει κοφίνους εἰς ἐλπίδα πολλῶν.

Quis hæc aliaque his similia, quæ apud Lactantium occurrunt, non ex historia evangelii desumpta existimaverit? Certe nihil hujusmodi Sibyllinis carminibus ab Justino, Theophilo, Clemente citatum reperies; qui cum studiosissimi fuerint Sibyllinorum carminum lectores, atque alias paganicam religionem suis telis confodiendi nullam non ansam arripuerint, ista tam aperta de Christo vaticinia neutiquam silentio præteriissent, si in Sibyllinis ea codicibus, jam suo tempore receptis, invenissent. Verum Lactantius, qui circa initium quarti sæculi, postquam suum Christo nomen dedisset Constantinus, libros suos scripsit, primus versiculos istos sub nomine Sibyllarum contra gentes produxit.

12. Summa hujus disquisitionis huc redit. Primo certum est, extitisse quædam apud gentes, antequam Christus nasceretur, vaticinia, pro Sibyllinis habita, in quibus cultus unius Dei, eaque quæ ad futurum Messiæ regnum pertinerent, exponerentur; quæque adeo Justinus aliique primævi Christiani, in suis contra gentes disputationibus, recte ac jure meritissimo appellarunt. Secundo, verosimillimum est oracula ista non ab ipsis, ut putabatur, Sibyllis, feminis

ethnicis, sed a viris sapientibus, qui post exilium Babylonicum in populo Dei, Judaico scilicet, floruerunt, profecta esse: quos obscuriora prophetarum vaticinia plenius ac planius enucleasse, nihil causæ est cur miremur; maxime, si divinum illud consilium altius perpendatur, quo effectum fuerit, ut appropinquantibus jam evangelii temporibus promissa ac prædictiones evangelicæ clarius elucescerent; Deo scil. volente, exorituro Soli veluti auroram quandam præmittere. Denique aperte nimis constat, oraculis istis addita post fuisse, in clariorem explicationem, et alia ab otiosis et maleferiatis quibusdam, Christianum nomen profitentibus, conficta et composita. Hoc vetus ille serpens eo consilio videtur effecisse, ut dum veris plura falsa essent intermixta, de veris etiam injiceretur dubitatio, quemadmodum recte judicavit Molinæus. Atque hæc obiter de Sibyllinis oraculis, quæ lectori non ingrata fore spero. Ad carmina tandem Orphica, adeoque ad Zuickerum redeo.

13. Atque unum tandem argumentum proferam, quo extra omnem controversiæ aleam ponitur, versus Orphicos ab Justino citatos (undecunque demum profecti sint[1]) neutiquam potuisse a Simoniano aliquo confingi. Quippe talia in istis carminibus de Deo, deque rerum creatione traduntur, quæ a Simoniana hæresi immane quantum distant. Etenim norunt omnes, qui Irenæum, Tertullianum, aliosque Patres de Simonianis scribentes, unquam vel primis labiis delibarunt, hæreticos istos docuisse, visibilem mundum non ab ipso Deo, neque διὰ τοῦ λόγου, sed ab inferioribus potestatibus fuisse conditum. Contra

[1] [Tatianus Justini discipulus carmina, quæ Orpheo attribuuntur, ab Onomacrito Atheniensi, qui Pisistratidis coætaneus fuit, conscripta esse docet. 41. p. 275.]

Orphicorum scriptor ubique affirmat, aspectabilem hunc mundum ipsius summi Dei opus esse, ac *διὰ τοῦ λόγου* creatum, ut videre est ex illa longa satis versuum Orphicorum *περικοπῇ* ab Justino[k] citata. Quin et carmina ista, quæ Zuickerus ex parte citat, quæque apud Justinum ibidem mox sequuntur, eandem tradunt doctrinam. Sic enim se habent:

Οὐρανὸν ὁρκίζω σε Θεοῦ μεγάλου σοφοῦ ἔργον,
Αὐδὴν ὁρκίζω σε Πατρὸς, τὴν φθέγξατο πρῶτον,
Ἡνίκα κόσμον ἅπαντα ἑαῖς στηρίξατο βουλαῖς.

i. e.

Cœlum juro Deo a magno et sapiente creatum:
Vocem juro Patris, primum quam prodidit ore,
Consilio ipse suo mundum cum conderet omnem.

Ut a quovis potius, quam a Simonis discipulo, carmina illa conficta crediderim. Ac de Zuickeri conjectura, (seu mavis delirio,) nempe versus Orphicos a Simonianis fuisse confictos, plus satis.

14. Sequitur altera ejusdem hariolatio, haud mi- 24
nus (imo multo magis) absurda, atque ab omni veritatis specie aliena; nempe Justinum, Orphicis istis carminibus nixum, suam de generatione Verbi ante conditum mundum sententiam proposuisse. Qui enim non prorsus emotæ mentis vel suspicari possit virum sanctum ac prudentem suam de primario Christianismi capite fidem ac sententiam versibus hominis ethnici, atque adeo (quod notat Zuickerus) magi, superstruxisse; vel a regula prædicationis apostolicæ (ante se ubique in ecclesiis obtinente) tam levi (imo prorsus nullo) argumento motum discedere voluisse? Quid quod Justinus Orphica ista carmina nuspiam ex professo citet, ut suam de

[k] Cohortat. ad Græc. p. 15, 16. [p. 18, 19.]

divina Christi generatione sententiam stabiliat? Bis tantum (si memini) versus Orphicos laudat, nempe in Cohort. ad Gentes[l], et in lib. de Monarch. Dei[m]; quibus in locis utrisque id tantum agit, ut unum Deum contra paganicam πολυθεότητα defendat. In priori quidem loco Orphica illa περὶ λόγου καὶ αὐδῆς τοῦ Πατρὸς obiter atque ὡς ἐν παρόδῳ suis notis illustrat; ne apice tamen ullo innuens, se Verbi generationem ab Orpheo fuisse edoctum; quin e contra diserte affirmans, scriptorem istum sua περὶ τοῦ λόγου e sacris V. Testam. oraculis desumpsisse. Verba Justini sunt; Αὐδὴν ἐνταῦθα τὸν τοῦ Θεοῦ ὀνομάζει λόγον, δι' οὗ οὐρανὸς, καὶ γῆ, καὶ πᾶσα ἐγένετο κτίσις, ὡς διδάσκουσιν ἡμᾶς αἱ θεῖαι τῶν ἁγίων ἀνδρῶν προφητεῖαι, αἷς ἐν μέρει καὶ αὐτὸς ἐν τῇ Αἰγύπτῳ προσχὼν ἔγνω ὅτι τῷ λόγῳ τοῦ Θεοῦ πᾶσα ἐγένετο ἡ κτίσις. i. e. "Αὐδὴν, seu vocem, hic "λόγον seu Verbum Dei nominat, per quod cœlum, "et terra, et universa condita est creatura, prout nos "(N.B.) divinæ sanctorum virorum prophetiæ docent; "quibus et ipse aliqua ex parte in Ægypto operam "navans intellexit Verbo Dei omnem factam esse "creaturam." Qui hæc Justini verba legerit, mirabitur (nullus dubito) qua fronte potuerit Zuickerus dicere[n], Justinum ad Orphicos versus, "Ceu divinum "aliquod fundamentum, sententiam suam de Christo, "cum omnibus fere successoribus suis, accommodasse "et confirmasse." Sed quorsum immoror nugis atque ineptiis tam manifestis? certe enim hanc Zuickeri conjecturam vel recitasse apud sanos omnes est refutasse.

[l] [15. p. 18.] [m] [2. p. 37.] [n] Iren. p. 31.

CAP. V.

Justinum ea, quæ περὶ τοῦ λόγου disserit, in schola Platonis non fuisse edoctum.

1. EXPENSIS ac meritissimo jure rejectis causis illis primariis, quibus, Zuickero conjectatore, adductus fuerit Justinus in eam sententiam, ut Jesu Christo divinam naturam adscriberet, restat ut causas secundarias, quæ Justinum in eo (si placet) errore promoverint, ab eodem Zuickero confictas, etiam sub incudem revocemus. Neque dubitandum est, quin media acie, quam adversus divinam veritatem instruxerat hæreticus, ita profligata, de copiis ipsius subsidiariis facillimam reportaturi simus victoriam. Hujus autem generis causas recenset quatuor[o]; nempe "Platonicæ philosophiæ amorem, gentilismi "non prorsus obliteratam memoriam, consuetudi-"nem viros præstantes in numerum Deorum mox "reponendi, denique eum, qui homo tantum sit, "colendi religionem et horrorem."

2. Priusquam autem causas hasce ab infelici ingenio excogitatas sigillatim ac suo unamquamque ordine examinemus, illud non possumus non (in gratiam lectoris) generatim observare; Zuickerum (utcunque glorietur, rem a se confectam esse, atque originem sententiæ de nova Christi productione patere, revera tamen) dubium esse animi, atque incertum prorsus, qua ratione, præterquam ex Scripturis atque apostolorum prædicatione, doctrina de Filii divinitate in ecclesias Christianas introduci potuisset. Si enim de una aliqua causa, cui ejus doctrinæ origo adscribi possit, certo illi constitisset, cur causas

[o] [Pag. 16, 17.]

tam varias, tam sibi invicem (quod postea liquebit) plane repugnantes excogitavit? Imprimis enim doctrinam ecclesiæ catholicæ, de divina Filii natura, a Simoniana hæresi oriundam conatur ostendere; atque in hac arce (aeria sit licet illa, atque, ut vidimus, demolitu facillima) maxima suæ hæreseωs præsidia visus est constituere. Neque hic tamen securum se esse arbitratus, aliud exquisivit sibi latibulum, fingens, carmina quædam sub Orphei nomine a Simonianis conficta, quibus Justinus (post eum ecclesia universa) in errorem istum (si placet) de Filii divinitate fuerit inductus. Quid hac fabula insulsius? itaque ipse huic munimento diffidens, in desperatæ causæ subsidium advocat et aliarum causarum quaternionem: jamque præclarum de devicta veritate triumphum agere videtur, gloriatus, rem prorsus confectam esse, atque originem sententiæ de nova Christi productione, novoque adeo Christo, patere. Sed neque adhuc ita securus est, ut videri voluit; ideoque, post causas istas omnes enumeratas, suum sibi &c. reservavit; ut si deficerent et istæ, alias vel ipse ad libitum confingeret, vel suo saltem lectori ansam excogitandi ministraret. Res est, Certum erat Zuickero rejicere doctrinam de divina Filii natura, tanquam absurdam sanæque rationi (quam passim venditat, nuspiam vero ostendit) adversantem. Proinde ut huic suæ hypothesi inserviret, istius doctrinæ originem cuiviscunque causæ maluit tribuere, quam (id quod rei ipsius evidentia apertissime demonstrat) concedere, partem eam fuisse prædicationis apostolicæ in primævis ecclesiis ubique gentium una cum ipso evangelio traditam promulgatamque. Sed causas istas subsidiarias *καθ' ἑκάστην* jam expendemus.

3. Causarum, quæ scil. Justinum aliosque ejus sequaces ad sententiam de Christi divinitate recipiendam promoverint, ordine prima est (juxta Zuickerum) "Platonicæ philosophiæ cognitio et amor." Voluit nimirum hæreticus insinuare, Justinum, Platonicæ prius philosophiæ sectatorem, etiam post receptam Christi fidem veteris magistri placitis delectatum nimis, ea, quæ περὶ τοῦ λόγου apud Platonem legerat, in Christianam doctrinam transtulisse, itaque ethnicæ philosophiæ mixtura simplex ac purum prius evangelium adulterasse. Hæc hodieque Unitariorum nostrorum vox consona, et ingeminatus clamor; "Platonismus, Platonismus," inquiunt, "pri-" mum sinceram apostolorum traditionem vitiavit." Ego vero certum habeo, Zuickerum aliosque qui de optimo atque incomparabili viro (quem Photius[p] summo isto elogio merito insignivit, quod fuerit ἀνὴρ οὔτε τῷ χρόνῳ πόρρω τῶν ἀποστόλων, οὔτε τῇ ἀρετῇ) adeo indignam in sinu fovent opinionem, vel in ipsius scriptis hospites plane esse ac peregrinos, vel cum venerando Patre contra omnes non modo charitatis, sed et justitiæ leges velle agere. Quoties enim, quam aperte, quam ardenti zelo atque affectu profitetur ille ipse Justinus, (quem ita indignis modis calumniatur hæreticus,) se, Christo cognito, non modo Platonicæ, sed et sectarum aliarum omnium philosophiæ nuntium plane remisisse, et sacratissima scripturæ oracula unice admiratum esse? Lege incomparabilem ipsius Dialogum cum Tryphone Judæo. Ibi quidem (haud longe ab initio) fatetur, se, cum adhuc Christum ignoraret, Platonicæ imprimis philosophiæ admiratorem fuisse: sed et ibidem pristinam istam

[p] Biblioth. Cod. 234.

suam taxat ipse stultitiam. Verba sunt[q], Ἐν ἀμηχανίᾳ δέ μου ὄντος, ἔδοξέ μοι καὶ τοῖς Πλατωνικοῖς ἐντυχεῖν· πολὺ γὰρ καὶ τούτων ἦν κλέος. καὶ δὴ νεωστὶ ἐπιδημήσαντι τῇ ἡμετέρᾳ πόλει συνετῷ ἀνδρὶ, καὶ προὔχοντι ἐν τοῖς Πλατωνικοῖς, συνδιέτριβον ὡς τὰ μάλιστα, καὶ προέκοπτον, καὶ πλεῖστον ὅσον ἑκάστης ἡμέρας ἐπεδίδουν. καί με ἦρει σφόδρα ἡ τῶν ἀσωμάτων νόησις, καὶ ἡ θεωρία τῶν ἰδεῶν ἀνεπτέρου μοι τὴν φρόνησιν, ὀλίγου τε ἐντὸς χρόνου ᾤμην σοφὸς γεγονέναι, καὶ ὑπὸ βλακείας ἤλπιζον αὐτίκα κατόψεσθαι τὸν θεόν. i. e. " In hujusmodi vero consilii " inopia, placitum mihi erat cum Platonicis quoque " conversari; magnum enim et eorum nomen erat. " Itaque in urbe nostra cum viro prudente, atque " inter Platonicos excellente, qui non ita pridem eo " venerat, plurimum fui, et promovi, et maxime quo- " tidie crevi. Valde me delectabat incorporeorum " notio; idearum contemplatio mentem meam quasi " alis quibusdam altius evehebat, atque intra breve " tempus sapientem me esse factum rebar, illicoque " Deum perspecturum esse per stultam persuasionem " sperabam." Mox in eodem Dialogo rationes, quibus a Platonica ad Christianam philosophiam adductus fuerit, exponit, conficto (ni fallor) Dialogo, in quo vetulum quendam senem, aspectu venerandum, cum ipso, dum in solitudine ageret, colloquentem introducit. Inter alia, hæc ipsi, Platonem et Pythagoram virosque sapientes contra veritatem obtendenti, ait senex ille[r], Οὐδὲν ἐμοὶ μέλει Πλάτωνος, οὐδὲ Πυθαγόρου, οὐδὲ ἁπλῶς οὐδενὸς ὅλως τοιαῦτα δοξάζοντος· τὸ γὰρ ἀληθὲς οὕτως ἔχει. i. e. " Nihil mihi curæ est Plato, " nihil Pythagoras; neque prorsus (ut semel dicam) " eorum quisquam, qui talia opinati sunt. Veritas

[q] Pag. 219. [§. 2, p. 103.] [r] Pag. 224. [§. 6. p. 108.]

" namque sic habet." Interroganti dein Justino, *τίνι οὖν ἔτι τις χρήσαιτο διδασκάλῳ, ἢ πόθεν ὠφεληθείη τις, εἰ μηδὲ ἐν τούτοις τὸ ἀληθὲς ἔστιν* ; i. e. "Quo ergo tandem " aliquis utatur doctore, aut unde proficiet, si in his " verum non est?" respondet senex, *Ἐγένοντό τινες πρὸ πολλοῦ χρόνου πάντων τούτων τῶν νομιζομένων φιλοσόφων παλαιότεροι, μακάριοι, καὶ δίκαιοι, καὶ θεοφιλεῖς, θείῳ πνεύματι λαλήσαντες, καὶ τὰ μέλλοντα θεσπίσαντες, ἃ δὴ νῦν γίνεται· (προφήτας δὲ αὐτοὺς καλοῦσιν·) οὗτοι μόνοι τὸ ἀληθὲς καὶ εἶδον, καὶ ἐξεῖπον ἀνθρώποις, κ. λ.* i. e. " Extiterunt quidam ante multa tempora, omnibus " istis, qui pro philosophis habiti sunt, vetustiores, 26
" beati, justi, Dei amantes homines, divini Spiritus " afflatu loquentes, et futura vaticinantes, quæ nunc " ad rem conferuntur, (prophetas eos vocant.) Hi " soli quid in vero sit, et viderunt, et hominibus " renuntiarunt, &c." Multo plura lectuque dignissima addit ibidem senex venerandus; quomodo autem, finito Dialogo, affectus fuerit Justinus, ipse ostendit[s]; *Ἐμοῦ δὲ παραχρῆμα πῦρ ἐν τῇ ψυχῇ ἀνήφθη, καὶ ἔρως ἔχει με τῶν προφητῶν, καὶ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, οἵ εἰσι Χριστοῦ φίλοι. Διαλογιζόμενός τε πρὸς ἐμαυτὸν τοὺς λόγους αὐτοῦ, ταύτην μόνον εὕρισκον φιλοσοφίαν ἀσφαλῆ τε καὶ σύμφορον· οὕτως δὴ καὶ διὰ ταῦτα φιλόσοφος ἐγώ.* i. e. " Confestim vero in animo meo " ardor excitatus est, et amor me invasit propheta- " rum, et virorum illorum qui Christo chari sunt et " amici. Ac revolvens ipse mecum disputationem " illius, hanc ipsam solam comperi esse certam atque " utilem philosophiam. Atque ad hunc modum, et " per hæc ipsa, ego philosophus prodii." Amor itaque philosophiæ Platonicæ, quo prius ardebat Justinus, cognita cœlesti doctrina, extinctus in eo

[s] Pag. 225. [§. 8. p. 109.]

erat, novo ardore sacrorum Scriptorum in locum ejus succedente, atque intima viri sanctissimi præcordia penetrante.

4. Illud autem πῦρ οὐρανοπετὲς quanta postmodum cura foverit Justinus, ex scriptis ipsius clare elucet; in quibus passim S. Scripturas miris exornat elogiis, (contempta præ illis vel optimi generis philosophia,) ad easdem ubique provocat, omnem divinam veritatem illinc solummodo petendam esse strenue adfirmans. Notatu imprimis dignissima sunt verba ejus in Paræsi ad Græcos, haud longe ab initio. Ibi postquam multis ostendisset, in scriptis philosophorum (cujuscunque demum sectæ illi fuerint) nihil certi de rebus divinis sciri discive posse, tandem concludit[t], Οὐκοῦν ἐπειδήπερ οὐδὲν ἀληθὲς περὶ θεοσεβείας παρὰ τῶν ὑμετέρων διδασκάλων μανθάνειν ἐστὶ δυνατὸν, ἱκανὴν ὑμῖν ἀπόδειξιν τῆς ἑαυτῶν ἀγνοίας διὰ τῆς πρὸς ἀλλήλους στάσεως παρεσχηκότων, ἀκόλουθον ἡγοῦμαι ἀνελθεῖν ἐπὶ τοὺς ἡμετέρους προγόνους, τοὺς καὶ τοὺς χρόνους τῶν παρ' ὑμῖν διδασκάλων πολλῷ προειληφότας, καὶ μηδὲν ἀπὸ τῆς ἰδίας αὐτῶν φαντασίας διδάξαντας ἡμᾶς, μηδὲ πρὸς ἀλλήλους διενεχθέντας ἢ τὰ ἀλλήλων ἀνατρέπειν πειρωμένους, ἀλλ' ἀφιλονείκως καὶ ἀστασιάστως τὴν παρὰ Θεοῦ δεξαμένους γνῶσιν, καὶ ταύτην διδάσκοντας ἡμᾶς. οὔτε γὰρ φύσει, οὔτε ἀνθρωπίνῃ ἐννοίᾳ οὕτω μεγάλα καὶ θεῖα γινώσκειν ἀνθρώποις δυνατὸν, ἀλλὰ τῇ ἄνωθεν ἐπὶ τοὺς ἁγίους ἄνδρας τηνικαῦτα κατελθούσῃ δωρεᾷ. i. e. "Quocirca cum veri nihil de religione a doctoribus "vestris percipi posse constet, et idoneum satis "documentum vobis ignorationis ipsi suæ, per dissi-"dentes inter se factiones, exhibuerint, reliquum "esse opinor, ut ad majores nostros revertamur, qui "et magistros vestros longo tempore antevertunt, et

[t] Pag. 8, 9. [§. 8. p. 12.]

" nihil de suis ipsorum cogitationibus et placitis " docuerunt; minime ipsi inter se mutuis dissensioni- " bus conflictantes, aut alii aliorum dicta evertere in " animum inducentes; quippe qui omni contentionis " studio et factionum dissidio liberi, sicuti a Deo ac- " ceperant, ita nobis doctrinam tradiderunt. Neque " enim vel natura, vel ingenio humano res tam sub- " limes ac divinas hominibus cognitione assequi est " possibile; sed eo, quod tum cœlitus in viros sanc- " tos descendit, gratuito opus est dono." Quid clarius vel apposite magis ad rem nostram dici potuisset? censuit Justinus, veri nihil prorsus de rebus divinis ab ethnicis philosophis certo posse percipi; adeoque cum de ejusmodi rebus agitur, omnino ad viros Θεοπνεύστους recurrendum esse. Adeone igitur verisimile est, voluisse ipsum eam, quæ est de Deo, deque personis divinis, doctrinam (inter *μεγάλα καὶ θεῖα* certe longe maxime sublimem ac divinam) e scriptis vel Platonicis, vel alius cujuscunque philosophorum sectæ depromere? Sed et alibi diserte docet, in quæstionibus de religione quibuscunque solas Scripturas esse audiendas, demonstrationes illinc desumendas, ipsarum verba sæpius atque identidem inculcanda, nihil quicquam melius a quoquam posse inveniri, quam quæ in iisdem Scripturis traduntur. Verba ejus in Dialogo cum Tryph. hæc sunt[u]: *Γελοῖον μὲν γὰρ πρᾶγμά ἐστιν ὁρᾶν τὸν ἥλιον, καὶ τὴν σελήνην, καὶ τὰ ἄλλα ἄστρα τὴν αὐτὴν ὁδὸν ἀεὶ καὶ τὰς τροπὰς τῶν ὡρῶν ποιεῖσθαι, καὶ τὸν ψηφιστικὸν ἄνδρα, εἰ ἐξετάζοι τὸ, τὰ δὶς δύο πόσα ἐστὶ, διὰ τὸ πολλάκις εἰρηκέναι ὅτι τέσσαρα, παύσεσθαι τοῦ πάλιν λέγειν ὅτι τέσσαρα, καὶ τὰ ἄλλα ὁμοίως ὅσα παγίως ὁμολογεῖται, ἀεὶ ὡσαύτως λέγεσθαι καὶ ὁμολογεῖσθαι· τὸν δὲ ἀπὸ τῶν γραφῶν τῶν προφητι-*

[u] Pag. 311, 312. [§. 85. p. 182.]

κῶν ὁμιλίας ποιούμενον ἐᾷν καὶ μὴ τὰς αὐτὰς ἀεὶ λέγειν γραφὰς, ἀλλ' ἡγεῖσθαι ἑαυτὸν βέλτιον τῆς γραφῆς γεννήσαντα εἰπεῖν. i. e. "Ridiculum namque fuerit, solem " videre et lunam et cætera sidera eandem perpetuo " inire viam, et conversiones horarum easdem efficere; " atque arithmeticum, si ab eo requiratur, bis duo " quantum efficiant, propterea quod quatuor sæpius " dixerit, (non) desinere quatuor dicere; atque ita " alia, quæcunque frequenter certoque dicuntur, iden-
27 " tidem eodem modo repeti; eum vero, qui e prophe- " ticis literis, cum aliis colloquendo, verba faciat, " eas literas posthabere, et non easdem Scripturas " semper allegare, sed se ipsum melius quidquam " quam sanctas literas invenire et eloqui posse exis- " timare." Quibus etiam in verbis, summam Christiani hominis constantiam, qua firmiter adhæret solis scripturis, elegantissime describit. Citius (inquit) solem, lunam, cæteraque astra a constituto ipsis tramite dimoveas; aut mathematico persuaseris, ut sua deserat notissima principia, quam vere Christianum a sacra illa sua Scripturarum norma certissimaque regula depuleris. Ecquis jam vel suspicari possit, Justinum in fundamentali Christianismi doctrina a S. Scripturæ semita ad aliena dogmata deflectere, aut novam de Christo doctrinam, novumque adeo Christum, (ut cum Zuickero rursus loquar,) contra ipsius Scripturæ (quin et traditionis, ante ipsum ubique obtinentis, apostolicæ) veritatem in ecclesias Christianas introducere voluisse?

5. Quid, quod optimus Pater (quasi et prophetes fuisset, futuraque prævidisset) eam Zuickeri calumniam suis ipse verbis, veluti ex professo, præoccupavit? etenim non uno in loco diserte docet, Christianorum περὶ λόγου doctrinam, etsi Platonicæ similem,

neutiquam tamen fuisse a Platonicis derivatam; quin potius Platonem, quæcunque de Verbo Dei recte scripserit, ab ecclesia Dei (cui olim ea doctrina ex parte nota erat) accepisse. Ita Apol. I. postquam fassus fuisset [x], *ὅτι οὐκ ἀλλότριά ἐστι τὰ Πλάτωνος διδάγματα τοῦ Χριστοῦ*, "quod aliena non sint a "Christo Platonis dogmata," mox subjungit; *Ὅσα οὖν παρὰ πᾶσι καλῶς εἴρηται, ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν ἐστί. τὸν γὰρ ἀπὸ ἀγεννήτου καὶ ἀρρήτου Θεοῦ λόγον μετὰ τὸν Θεὸν προσκυνοῦμεν, καὶ ἀγαπῶμεν, ἐπειδὴ καὶ δι' ἡμᾶς ἄνθρωπος γέγονεν, ὅπως καὶ τῶν παθῶν τῶν ἡμετέρων συμμέτοχος γενόμενος καὶ ἴασιν ποιήσηται. οἱ γὰρ συγγραφεῖς πάντες, διὰ τῆς ἐνούσης ἐμφύτου τοῦ λόγου σπορᾶς, ἀμυδρῶς ἐδύναντο ὁρᾶν τὰ ὄντα· ἕτερον γάρ ἐστι σπέρμα τινὸς καὶ μίμημα κατὰ δύναμιν δοθὲν, καὶ ἕτερον αὐτὸ, οὗ κατὰ χάριν τὴν ἀπ' ἐκείνου ἡ μετουσία καὶ μίμησις γίνεται.* i. e. "Quæcunque apud omnes recte dicta "sunt, nostra Christianorum sunt. Ingeniti nempe "et ineffabilis Dei Rationem sive Verbum secundum "Deum et adoramus et complectimur; quoniam "nostra causa id homo factum est, ut perpessionum "nostrarum participatione medicinam nobis faceret. "Nam scriptores omnes, propter rationis semen illis "insitum, subobscure ea quæ sunt cernere potuerunt. "Aliud est enim semen alicujus, et imitatio pro virili "parte concessa; et aliud ipsum (semen primarium) "per cujus gratiam inde provenientem participatio "illa et imitatio existit." Ubi obiter et illud adnotabis, Justinum, quæ *περὶ λόγου* disseruerat, non tanquam suam ipsius propriam sententiam, sed ut communem omnium vere Christianorum doctrinam fidemque defendere. Apertius vero adhuc eadem de re loquitur in Apol. II.[y] ad Antoninum, haud procul a fine; ubi

[x] Pag. 51. [Apol. II. 13. p. 97.] [y] Pag. 92, 93. [§. 59. p. 78.]

postquam dixisset, etiam Platonem didicisse, *λόγῳ Θεοῦ γεγενῆσθαι τὸν πάντα κόσμον*, " Verbo Dei factum esse " mundum universum ;" imo et tertiam divinitatis personam, Spiritum nempe S. Platoni non fuisse prorsus ignotum, subjicit ; *Οὐ τὰ αὐτὰ οὖν ἡμεῖς ἄλλοις δοξάζομεν, ἀλλ' οἱ πάντες τὰ ἡμέτερα μιμούμενοι λέγουσι. παρ' ἡμῖν οὖν ἐστι ταῦτα ἀκοῦσαι καὶ μαθεῖν παρὰ τῶν οὐδὲ τοὺς χαρακτῆρας τῶν στοιχείων ἐπισταμένων, ἰδιωτῶν μὲν καὶ βαρβάρων τὸ φθέγμα, σοφῶν δὲ καὶ πιστῶν τὸν νοῦν ὄντων, καὶ πηρῶν καὶ χήρων τινῶν τὰς ὄψεις· ὡς συνεῖναι, οὐ σοφίᾳ ἀνθρωπείᾳ ταῦτα γεγονέναι, ἀλλὰ δυνάμει Θεοῦ λέγεσθαι.* i. e. " Non ergo nos eadem cum aliis " opinamur, sed omnes illi nostra per imitationem " proferunt. Apud nos igitur hæc audire et discere " licet, ab iis etiam, qui nec formas literarum norunt ; " rudibus quidem illis et voce barbaris, sed mente " sapientibus et fidelibus, et quibusdam debilibus " atque oculis captis ; ut intelligere liceat, non " humana sapientia hæc fieri, sed virtute Dei dici." Sane locus hic Justini vel solus sufficeret moli isti conjecturarum toti, (quanta quanta sit,) quam adversus manifestam veritatem congessit Zuickerus, funditus evertendæ. Nam aperte hic docet Justinus 1. sententiam de condita *διὰ τοῦ λόγου* universa creatura neque a se, neque ab alio quopiam Christiano, e scriptis Platonicis fuisse desumptam ; quin Platonem potius e Christianorum S. libris (Vet. puta Testamenti, ut ibidem paulo ante se explicat Justinus) sua *περὶ τοῦ λόγου* transtulisse. 2. Eandem sententiam, non ut suam ipsius singularem opinionem, sed tanquam ecclesiæ catholicæ, seu omnium vere Christianorum fidem ac doctrinam, coram imperatore, coram gentibus asserit propugnatque. Imo tam vulgaria, tam nota fuisse inter Christianos sacrosancta de Trinitate

mysteria ostendit, ut vel rudes atque idiotæ illi, qui alphabetum suum ignorarent, de iis divinius, ac luculentius, quam Plato ipse, potuerint disserere. 3. Inde jure meritissimo concludit, doctrinam istam Christianos οὐ σοφίᾳ ἀνθρωπείᾳ, "non humana sapientia," (non ex scriptis Platonicorum, nedum pessimorum hæreticorum deliriis,) fuisse edoctos, sed δυνάμει Θεοῦ, "divina virtute" (h. e. e scriptis Θεοπνεύστοις atque apostolica doctrina ubique in ecclesiis disseminata) protulisse. Ex his certe testimoniis abunde liquet, S. Justinum de ethnicorum philosophia universim idem sensisse quod Tertullianus, et, teste Tertulliano, veteres Christiani catholici omnes senserunt. Aurea equidem sunt ejus verba in lib. de Præscript. adv. Hær. cap. 7, 8. "Philosophiam contestatur" (Paulus) "caveri oportere, scribens ad Colossenses[z], *Videte ne* "*quis vos circumveniat per philosophiam et inanem* "*seductionem, secundum traditionem hominum*, &c. "Fuerat Athenis, et istam sapientiam humanam, "affectatricem et interpolatricem veritatis, de con- "gressibus noverat, ipsam quoque in suas hæreses "multipartitam varietate sectarum invicem repug- "nantium. Quid ergo Athenis et Hierosolymis? "quid academiæ et ecclesiæ? quid hæreticis et "Christianis? nostra institutio de porticu Salomonis "est, qui et ipse tradiderat, Dominum in simplicitate "cordis esse quærendum. Viderint qui Stoicum, et "Platonicum, et dialecticum Christianismum protule- "runt. Nobis curiositate opus non est post Christum "Jesum, nec inquisitione post evangelium. Cum "credimus, nihil desideramus ultra credere. Hoc "enim prius credimus, non esse quod ultra credere "debeamus." 28

[z] Col. ii. 8.

6. Post hæc haud necesse est, ut serram reciprocemus controversiæ, de qua docti quidam inter se digladiantur; An scilicet Platonis sententia *περὶ τοῦ λόγου* similis fuerit Justini aliorumque cum ipso sentientium doctrinæ? videat ea de re, qui volet, Casauboni Exercit. ad Apparat. Baron. p. 5. et Petri Lanselii Calumniarum Casauboni dispunctionem cap. 1.[a] Illud certum est, tantam esse discrepantiam inter Platonis et Justini sententiam, ut vel inde satis manifestum sit, sua Justinum ex Platone neutiquam hausisse. Hinc ipse Justinus (in loco supra laudato) diserte monuit, Platonem illud mysterium *ἀμυδρῶς*, *tenuiter*, ac subobscure tantum vidisse.

7. Itaque (ut huic capiti coronidem imponam) eadem verisimilitudine judicavit Zuickerus, Justini *περὶ τοῦ λόγου* doctrinam e Platonis schola derivatam fuisse, qua olim Amelius philosophus Platonicus, lectis Johannis evangelii primis versibus, questus est, evangelistam in suum librum transtulisse magistri sui mysteria, et quæ erant Platonis arcana, sua propriaque fecisse; "Per Jovem," inquiens, "barbarus iste "cum Platone nostro sentit, Verbum Dei in ordine "principii esse constitutum." Neque sane defuit inter nuperos in Anglia nostra Unitarios, qui ausus est non obscure docere, doctrinam Johannis apostoli in evangelii sui initio ex Platonicorum philosophorum lacunis primitus haustam fuisse. Is est author scripti, cui titulus, *Historica Vindicatio Libelli, Nudum Evangelium inscripti, Universitati Oxoniensi oblata*[b]; qui

[a] Adjecta est Dissertatio illa operibus Justini, edit. Par. 1636.

[b] [*Nudum Evangelium* Oxonii prodiit, 1690, Anglico sermone scriptum, authore (sed celato nomine) Arthuro Bury, D.D. *Historica Vindicatio* vel scripta fuit a Clerico, vel saltem ab eo translata, vid. Vita Bulli, p. 319.]

in præfatione ad lectorem acerbe invehitur in eos; " qui simplicem et primitivam evangelii castitatem " ceremoniis vanaque philosophia paganorum adulte- " rarunt; atque Platonicum enthusiasmum mundo " obtruserunt pro fide, mysterio, et revelatione, &c." Nemo tam obesæ naris est, quin sentiat, ab humuncione hic perstringi dogma de S. S. Trinitate in ecclesia catholica agnitum et receptum. In ipso vero opere ostendere aggreditur, quomodo vana illa philosophia, enthusiasmus ille Platonicus, in ecclesiam primo Judaicam, deinde Christianam irrepserit. Dicit[c] Judæos, qui per Ægyptum et Syriam dispersi fuere, Platonis philosophiam ex Græcia in regiones illas translatam primum didicisse; Platonicæ philosophiæ duo fuisse præcipua dogmata, alterum de præexistentia animarum, de Triade divina alterum; proinde hæc duo dogmata deinceps in ecclesia Judaica obtinuisse. Posthæc versa pagina, hæc ipsius expressa verba legas[d]; " Hæ fuere Judæorum opinio- " nes temporibus Servatoris nostri et apostolorum " ejus; atque hinc fortasse factum est, ut, quemad- " modum eruditi observarunt, phrases nonnullæ et " locutiones Platonicæ in N. Testamento reperiantur, " præsertim in evangelio Johannis. Notum est, " Amelium, philosophum Platonicum, lecto hujus " evangelii initio, observasse, apostolum Platoni " consimiliter locutum esse. Revera philosophus " iste dicere potuisset, congruenter principiis suis, " *In principio Ratio erat apud Deum, et Deus erat.* " Ipsa est quæ fecit omnia, quæ vita est et lux homi- " num. &c." Ex horum locorum collatione nimis manifestum est, authorem hunc revera sensisse,

[c] Pag. 12, 13. [d] Pag. 14.

doctrinam ab Johanne apost. in evangelii sui initio traditam minime Θεόπνευστον fuisse, sed ex vana paganorum philosophia depromptam, et Platonicum
29 enthusiasmum omnino sapere. Equidem merito hic B. Polycarpi verbis rursus exclamemus, "O bone "Deus, in quæ nos tempora reservasti, ut hæc "sustineremus!" Cæterum author ille inscitiam suam æque ac impietatem prodit in eo, quod dicit, veteres Judæos τοὺς ἐν τῇ διασπορᾷ de mysterio sacræ Triados a Platonicis edoctos fuisse; siquidem e contrario manifestum est ipsum Platonem, quæ de mysterio illo scribit, ex vetustiori Judæorum philosophia didicisse. Certe in V. Testamenti Scripturis, quæ Platone longe antiquiores sunt, nonnulla mysterii illius vestigia licet conspicere, quemadmodum a Justino Martyre observatum est. Si quis vero e nostratibus hac de re plura volet, adeat ille luculentum Tractatum doctissimi Alixii nostri, Anglice conscriptum, qui inscribitur, *Judicium Veteris Ecclesiæ Judaicæ contra Unitarios.*

CAP. VI.

Justinum a paganismo pluriumque Deorum cultu toto animo abhorruisse. Argumentum, quo Justinus aliique veteres Christi divinitatem adstruxerunt, a cultu vere divino ipsi in S. Scripturis concesso, esse invictissimum.

1. RELIQUÆ tres causæ, a Zuickero excogitatæ, ad duas reduci possunt, ut gentilismi, seu plurium Deorum non prorsus obliterata memoria, hominesque præstantes mox in numerum Deorum reponendi consuetudo alteram causam constituant, (certe enim et posterius illud ad gentilismi non obliteratam

memoriam pertinet;) alteram vero efficiat "Eum, "qui homo tantum sit, colendi religio et horror." Ad priorem causam quod spectat, non possum non admirari Zuickeri, qui ipsam confinxit, vel extremam impudentiam, vel certe crassissimam scriptorum Justini M. ignorantiam. Lege, obsecro, sanctissimi Patris Parænesin ad Græcos, utramque Apologiam, librum de Monarchia Dei; quot ibi, quantisque argumentis oppugnat ille ethnicorum πολυθεότητα? Præterea quis credat, egregium Christianæ fidei doctorem, elementarem, quæ est de uno Deo, evangelii doctrinam, (vel idiotæ cuivis inter catechumenos probe notam,) non fuisse plenissime edoctum; aut fortissimum Christi contra paganicas superstitiones impietatesque athletam ac martyrem adeo turpiter in ipsius paganismi luto adhuc hæsisse?

2. Quod vero ad alteram illam causam attinet, (quæ earum ultima est, quas insanum hæretici cerebellum potuit confingere,) observandum est, eam priori causæ e diametro esse contrariam. Certe enim, ut quis a consuetudine homines in deos reponendi alienus non sit, et tamen simul horreat, ac religio ei sit, eum, qui homo tantum est, colere, prorsus impossibile est, cum ista duo sint omnino ἀσύστατα. Hoc strictim notato, causam illam seorsim spectabimus. Atque hic quidem dabimus Zuickero, Justinum aliosque Patres, ut Christo divinam naturam adscriberent, eo inter alia argumento fuisse adductos, quod in S. Scripturis cultus atque adoratio divina ipsi exhibenda sæpius ac disertis verbis præscribatur. Quid vero ex hac concessione lucraturus est hæreticus? ne hilum quidem; certe enim ratio ista ejus sententiæ firmum satis fundamentum est. Nam cultum atque adorationem, quæ vere divina sit, nulli

creaturæ per se, licet excellentissimæ, sed ei soli, qui verus Deus est, tribui debere, et ratio dictat, et multis iisque disertissimis S. Scripturæ testimoniis demonstrari potest. Atque hic veniam abs te precor, lector Christiane, hanc Patrum rationem prolixius adstruendi, tum ut fidem nostram supra[e] datam liberemus, tum imprimis quod ratio ista, si probe expendatur, Socinianæ hæresis non modo jugulum, sed et corculum ipsum petat feriatque.

3. Primo igitur habemus Dei ipsius expressum præceptum Deut. vi. 13. et x. 20. a Servatore nostro repetitum Mat. iv. 10. *Dominum Deum tuum adorabis, et ipsi soli servies;* ubi particula exclusiva *soli* cultum divinum Domino ac Deo nostro proprium facit, omnemque universim creaturam ab ejusdem participatione procul amovet. Excipiunt Socinistæ[f], "Particulis istis exclusivis, qualis est *solus*, "&c. cum de Deo usurpantur, nunquam eos simpli- "citer excludi, qui a Deo, ea in re, de qua agitur, "dependent; sic dicitur solus Deus sapiens, solus "potens, solus immortalis, neque tamen simpliciter "a sapientia, potentia, immortalitate excludi debent "et alii, qui istarum rerum Dei munere participes "sunt effecti. Quare etiam, cum solus Deus adoran- "dus aut invocandus esse dicitur, excludi simpliciter "non debet is, qui hac in parte a Deo pendet, prop- "ter divinum ab ipso in cuncta acceptum imperium, "sed potius tacite simul includendus est." Sed 1. quis audaculis istis hominibus potestatem dedit exceptionem faciendi, ubi lex Dei nullam facit? lex simpliciter jubet, ut adoratio divina Deo soli deferatur.

[e] Cap. I. 4. [p. 247.]

[f] Vide Schlicting. de Trinitate, &c. adv. Meisneri Artic. de Deo, p. 206, 207.

Quod enim obtendunt, dici etiam in Scripturis Deum solum sapientem, &c. neque tamen simpliciter a sapientia, &c. excludi debere et alios, qui istarum rerum participes sunt effecti, &c. id vero sophisticum est. Etiamsi enim, cum in Scripturis dicitur Deus solus sapiens, eo tamen non excludantur alii a sapientia qualicunque, quæ eorum naturæ conveniat; illud tamen certum est, per exclusivam particulam *solus* in locis illis excludi simpliciter omnem creaturam a sapientia divina, sive ea, quæ Deo convenit. Pari ratione, cum Deus in Scripturis dicitur solus colendus, solus honorandus, eo quidem non excluduntur alii ab eo cultu atque honore, qui naturæ ac statui eorum respondeat; a cultu tamen divino, seu qui Deo convenit, alii omnes simpliciter atque absolute excluduntur. 2. Supponit hæc responsio, divinum in cuncta imperium puræ putæ creaturæ posse communicari; quod certe falsissimum est. Scilicet per *divinum in cuncta imperium* sani omnes intelligunt tum vim illam omnipotentem, qua Deus res omnes creatas, quibus esse dedit, in eodem esse conservat, regit, gubernatque; tum jus illud ac dominium Dei, inde consecutum, quo omnis creatura ipsi subjecta sit, ac rationalis obstricta teneatur pro modulo suo se cum omnibus facultatibus suis Deo subjicere atque utendam præbere ad ejus gloriam suumque majus bonum. Saltem non nisi hujuscemodi divinum imperium adæquatum esse potest cultus divini fundamentum. Tale autem divinum in cuncta imperium nulli creaturæ posse competere, per se manifestum est. Si itaque cultus divinus nemini tribuendus sit, præterquam ei, cui divinum in cuncta imperium conceditur (quod certe est verissimum) necessario sequetur, Deo soli cultum divinum deferendum esse,

quemadmodum in lege a nobis allata disertis verbis cautum est.

4. Secundo, Paulus hoc criminis loco objicit Galatis, quod aliquando, cum Deum non nossent, servierint τοῖς μὴ φύσει οὖσι Θεοῖς, *iis qui natura Dii non essent*, Gal. iv. 8. Quo ex loco manifestum est, cultum divinum nulli tribuendum esse præterquam ei, cui etiam natura divina competat. Fieri enim certe non potest, ut quod summum erat vitium Galatarum, adhuc in paganismo hærentium, nobis luce evangelica donatis liceat, nedum ut primarium Christiani hominis officium fiat. Quod enim huic loco respondet Crellius, perridiculum est: sic nimirum ille Ethic. Christ. III. 2.[g] "Apparet etiam hinc, cur "Paulus hoc criminis loco objiciat Galatis, quan- "quam jam præteriti, quod aliquando, cum Deum "non nossent, *servierint iis, qui natura Dii non* "*essent;* nempe quia antea nemo erat, nec quis- "quam Galatis illis erat cognitus, quamdiu verum "illum Deum ignorabant, qui verus esset Deus, nisi "simul etiam natura Deus esset, ac proinde quis- "quis tum temporis eum colebat, præsertim per se, "et perpetuo, qui Deus natura non esset, is falsum "Deum colebat." Quis credat, hanc cogitationem Paulo, dum ista scriberet, in mentem venisse? præterea ut quis sit verus Deus, qui non etiam natura Deus est, (quicquid contra obganniant Socinistæ,) sano cuivis ἀκατάληπτον videbitur.

5. Sed nobilis est imprimis locus ille Apoc. xix. 10. ubi angelus Johanni ad pedes ejus provoluto, ut ipsum adoraret, sic loquitur; *Vide ne feceris; conservus tuus sum et fratrum tuorum, qui habent*

[g] Pag. 229, et 230.

testimonium Jesu; Deum adora. Duobus hic argumentis repudiat angelus cultum ipsi a Johanne oblatum. 1. Quod ipsius σύνδουλος i. e. *conservus* esset; quasi dicat, Quicunque servus Dei est, ei cultus divinus non est exhibendus: sed ego ipse, juxta tecum, etsi gradu excelsiori positus, Dei tamen servus sum; nequaquam igitur tibi permissum est, ut me divino cultu afficias. Hæc certe ratio ad omnem creaturam ex æquo se extendit, cum nulla creatura sit, in quacunque demum eminentia honoris constituta, quæ non juxtim cum aliis creaturis Dei serva sit. Si itaque Christus mera esset creatura, divinam ipsi adorationem tribuere illicitum esset. Scio Grotium existimasse, cultum, quem a Johanne oblatum respuebat angelus, ejus generis fuisse quem *civilem* appellant, quemque prophetis aliquando exhibitum fuisse sine peccato legimus; ac proinde angelum non prohibuisse cultum istum, tanquam per se illi- 31
citum, sed ut apostolico, quo tum temporis fungebatur Johannes, munere indignum. Sic enim in explicatione Decal. ad Præcept. II. scribit vir longe doctissimus; "Qui munus et libamina vetat, reve-
" rentiæ signum non vetat, &c. Nam quod in Apo-
" calypsi angelus eum honorem a se amovet, non
" inde venit, quod in eo esset quid illiciti, sed apo-
" stolum sibi æquat angelus, quod ambo Christi, jam
" angelorum capitis, ministri essent, (vide loc. Col. i.
" 16. 18.) et apostolica legatio, ad hominum salutem
" comparata, nulla parte angelica esset inferior; non
" solent autem collegæ inter se ista submissionis
" signa usurpare." Sed in utroque suæ sententiæ membro hallucinatus est vir maximus. Etenim non civilem tantum fuisse, quam rejiciebat angelus, adorationem, ex angeli ipsius verbis, tum illis, τῷ Θεῷ

προσκύνητον, tum illis imprimis, *Vide ne feceris*, quæ non modo indecorum, sed illicitum quiddam omnino cavendum prohibent, satis manifestum est. Sed in eo lapsus videtur vir summus, quod non satis accurate distinxerit inter prostrationem Johannis, et cultum illum, quem apostolus prostratus delaturus erat. Verba tamen satis clara sunt; Ἔπεσον ἔμπροσθεν τῶν ποδῶν αὐτοῦ προσκυνῆσαι αὐτῷ. i. e. "Cecidi ad pedes "ejus adoraturus ipsum." Ubi manifestum est, in facto Johannis notari imprimis finem, propter quem factum ipsum fuerit culpabile; nam cadere in terram. atque ad pedes angeli, per se non erat vitiosum; cum certum sit, ejusmodi honorem etiam hominibus, regibus scil. ac prophetis, sæpius a viris sanctis, idque sine peccato, exhibitum olim fuisse. Sed ob id culpatur apostolus, quod ad pedes angeli se prostraverit eo fine, ut ipsum adoraret, h. e. cultum divinum (fortean θυσίαν αἰνέσεως ob nuntium de Agni nuptiis lætissimum ipsi offerendo) exhiberet. Ideoque angelus non tam reprehendit quod fecerat Johannes, quam prohibet, quod facturus erat, Ὅρα μὴ, *Vide ne feceris*. Neque magis verum est, angelum prohibuisse cultum illum Johanni, sub ea tantum consideratione, quod apostolico tum temporis officio condecoratus esset; cum ex loco huic gemino (Apoc. xxii. 9.) manifestum sit, angeli prohibitionem ad omnes universim Christianos extendendam esse. Sic enim ibi loquitur angelus, *Vide ne feceris; conservus enim tuus sum, et fratrum tuorum prophetarum,* καὶ τῶν τηρούντων τοὺς λόγους τοῦ βιβλίου τούτου, *et eorum, qui observant verba libri hujus: Deum adora.* Ubi non tantum prophetæ commemorantur, sed etiam cæteri pii seu Christiani homines, qui describuntur verbis illis, *et eorum qui observant verba*

libri hujus. Quæ descriptio latior est et generalior, quam vox prophetarum, ideoque prophetarum voci postponitur, tanquam aliquid vulgarius. Atque ita locum explicat ipse Crellius, Eth. Christ. III. 6.[h] Sed Grotius hoc in loco, contra fidem Græcorum codicum, quin et rationem satis manifestam, particulam *καὶ* omisit, nescio quo consilio, nisi ut hypothesi suæ inserviret. Atque hæc de prima angeli ratione. 2. Altera innuitur in verbis illis, *τῷ Θεῷ προσκύνησον, Deum adora*, quæ ex mandato divino desumi videtur, a Servatore producto Matt. iv. 10. Manifestum vero est, verba exclusive (ut loquuntur) intelligi debere, quasi ab angelo dictum esset, *Cultus iste, quo me affecturus es, Deo soli convenit; vide itaque ne mihi ipsum tribuas.* Alioquin rationi angelicæ nullam prorsus vim inesse, quis non statim videt? Hæc itaque loca (quibus plura alia poteram adjicere) invicte probant, (id quod fundamentum sententiæ de divina Filii natura posuisse Justinum voluit Zuickerus,) nulli, præterquam soli Deo, cultum vere divinum tribuendum esse.

6. Argumenta, quæ in contrarium afferunt Socinistæ, nullius sunt ponderis. Objiciunt primo, sanctos viros sub Veteri Testamento angelis, Dei nomine cum ipsis agentibus, divinos honores, idque sine peccato, detulisse. Verum in Defensione nostra Fidei Nicænæ[i] jam fuse demonstravimus, tum Patres censuisse, quoties angelus aliquis in S. libris appellatur יהוה, atque honores divinos sortitur, tunc non angelum merum, sed cui adfuerit *ὁ λόγος*, intelligi debere; tum hanc ipsorum sententiam non modo nulli Scripturæ contraire, sed et satis diserto

[h] Pag. 292. [i] I. 1.

Pauli ipsius testimonio confirmari. Addo, huic Patrum sententiæ non parum roboris accrescere ex locis illis, de quibus egimus, quæ cultum divinum vero Deo appropriate tribuunt. Facit denique imprimis pro eadem sententia, quod sub evangelio nuspiam et nunquam legimus, quempiam, qui angelus dictus sit, tali honore dignum habitum fuisse, nisi a Johanne, subito affectu abrepto, quem etiam eo nomine reprehenderit angelus ipse, quod cultum dignitate angelica majorem, ac Deo soli debitum, ipsi delaturus esset.

7. Causam hujus rei quærunt theologi quidam doctissimi, inter quos Ribera, qui in Commentariis suis in Apocalyps. ad locum cap. xix. ita scribit; " Quid est, quod ante Redemptoris adventum angeli " ab hominibus adorantur et tacent, postmodum vero " adorari refugiunt, nisi quod naturam nostram, " quam prius despexerant, postquam hanc super se " assumptam conspiciunt, substratam sibi videre per-
32 " timescunt, nec jam sub se velut infirmam contem- " nere ausi sunt, quam super se (viz. in cœli Rege) " venerantur[k]?" Atque hanc Riberæ[l] rationem amplectitur ipse Crellius Ethic. Chr. III. 6.[m] Verum ego rationem istam subtilem magis quam solidam esse judico, hoc imprimis adductus argumento, quod rationis istius in loco Apocalypseως, quem explicat Ribera, nec vola, nec vestigium reperiatur. Contra vero angelus ibi cultum, quem delaturus ipsi erat

[k] [Verba non sunt ipsius Riberæ, sed Gregorii quem nominatim citat, Hom. VIII. in evangelia; (i. e. Gregorii I. papæ, in Evang. lib. I. Hom. 8. vol. I. p. 1463. ed. 1705.)]

[l] [i. e. Gregorii. Crellius enim verum authorem hujus argumenti non ignorabat.]

[m] Pag. 292.

Johannes, a se amovet rationibus, quæ sint perpetuæ virtutis veritatisque, quæque ad tempora, tam Veteris quam Novi Testamenti, ex æquo pertineant. Urget primo angelus, se fidelium esse conservum; annon idem de angelis etiam sub Veteri Testamento dici potuisset? certe. David enim etiam tum de angelis dicit, *Qui fecit angelos suos spiritum, et ministros suos ignem ardentem.* Psal. civ. 4. confer Heb. i. 7. et ult. Erant itaque angeli etiam sub Veteri Testamento, haud minus quam homines, summi Dei ministri, etsi in excelsiori ministerii gradu positi, in quo etiam post adventum Domini persistunt; quod ex multis N. Testamenti locis apparet, quæ eminentem quendam ipsis supra mortalium quosvis honorem ac reverentiam deberi satis manifeste ostendunt; vide imprimis 1 Cor. xi. 10. 1 Tim. v. 21. Ratio vero angelica altera in verbis illis, *Deum adora*, quam manifeste ad Vetus etiam Testamentum pertingit! Imo ratio ista (uti jam dictum est) ex ipsis legis Mosaicæ verbis desumpta videtur. Paucis rem totam complectar; cum de cultu quæritur angelorum, vel civilem tantummodo cultum, vel religiosum ac prorsus divinum intelligimus. Prior iste etiam nunc sub evangelio angelis debetur ob magnam ipsorum super mortales ἐξοχὴν ac potestatis eminentiam; posteriorem vero ne sub V. quidem Testamento angelis deferre licitum erat, propter infinitam a Deo Opt. Max. distantiam. Hinc legimus etiam in Veteri Testamento, angelum, Manoæ visum, cultum divinum (sacrificium scil.) a se magna cautione amovisse. Cum enim Manoah detenturus esset angelum, ut hœdum ipsi lactentem apponeret, respondet ipsi angelus, *Si detineas me, non comedam de cibo tuo; sin autem parare vis holocaustum,*

Jehovæ offeres illud; q. d. duplex est proponendi cibi finis, ut comedatur humanitus, vel ut Deo acceptus absumatur; prima ratione mihi offerre non opus est; altera non licet; scito enim, sacrificium Deo soli offerendum esse. Judic. xiii. 16.

8. Quid igitur (inquies) ad propositam difficultatem dicendum est? haud procul abest solutio, si modo Patrum judicio stare non abnuerimus. Sic nempe illi; sub V. Testamento λόγος et Filius Dei, Angelus ille fœderis, vel per angelos, vel saltem per angelicas repræsentationes, h. e. ejusmodi, quæ ab angelis usurpari solent, sæpius cum hominibus conversabatur, adeoque a sanctis viris, quibus apparuit, divinis honoribus, idque meritissimo jure, colebatur. Hæ vero apparitiones, cum veluti anteludia fuerint, atque umbræ et figuræ futuræ Filii Dei ἐνσαρκώσεως, post adventum ipsius in vera carne humana merito cessarunt; exhibita enim veritate, quid umbris opus erat? certe hæc a Patribus assignata ratio mihi videtur omnibus Neotericorum conjecturis longe præferenda.

9. Verum ut missas tandem faciam conjecturas omnes, illud certum est, atque apud ipsos adversarios in confesso, cultum vere divinum, qualis Domino Jesu in Scripturis tribui jubetur, angelis neutiquam vel tribui debere, vel unquam a sanctis viris sub Veteri Testamento exhibitum fuisse. Ideoque hæretici ultro fatentur, adorationem istam, quæ olim angelis (dato quod angeli fuerint) deferebatur, ipsis delatam fuisse longe alia ratione, quam Jesu Christo in Scripturis Novi Testamenti conceditur. Scilicet triplicem hic differentiam agnoscunt. 1°. Adorabant patriarchæ angelum præsentem, qui se conspiciendum præberet, sese coram ipso prosternendo; at Christo

non viso, et (quod ad humanam naturam attinet) longissime dissito, atque adeo in cœlis ipsis existenti, hunc honorem deferre jubemur; quod imprimis divinum cultum ab humano distinguit, licet non solum. Hic ipsa fere Crellii[n] verba usurpamus. 2°. Qui olim angelum colebat, Dei personam sustinentem, Deum ipsum vere colebat ac per se, angelum vero tantum per accidens; neque tum revera angeli ipsius persona, qua talis, colebatur, sed Dei ipsius, quam ille sustinebat ac repræsentabat[o]. Imo angeli persona non magis colebatur quam arca fœderis, quando pii homines ipsam versus, ut præsentiæ divinæ signum, Deum ipsum adorabant. Contra Dominus Jesus etiam per se colendus in Scripturis proponitur. Quod adeo verum est, ut Socinus ipse concedat[p], Christum etiam dignum esse divino honore, neque sine gravissimis causis adorari juberi in sacris literis; quod et ipsæ Scripturæ expresse docent; Apoc. v. 12. 3°. Angelus ejusmodi pro eo tantum tempore colebatur, quo Dei nomine in terris apparebat, ejusque personam repræsentabat; qua persona deposita, non amplius ipsi cultus divinus debebatur; contra Dominus Jesus a nobis perpetuo colendus est. Perpetuitatem quidem istam restringit Crellius ad hujus 33
mundi durationem; sic enim alicubi scribit[q]; "Eo
"eminet divinum Christi imperium, quod æternum
"illud sit, ut angelus dicit apud Lucam cap. i. 33.
"et finem non habiturum; nempe QUAMDIU regnum
"super domum Jacob haberi poterit, et præsens
"hic rerum status durabit; durabit autem tamdiu,

[n] Vid. Ethicæ Christ. III. 6. p. 294.

[o] Vid. Crell. ibid. p. 277.

[p] De Adoratione Chr. disp. cum Christoph. Frank. p. 6.

[q] Ethic. Christ. III. 6. p. 275.

" quamdiu mundus, et quamdiu ultimus adhuc Christi " inimicus mors delenda supererit. Qua de causa ab " omnibus ita honorandus est Filius, ut Pater, Joh. v. " 23, &c." Respexit Crellius locum 1 Cor. xv. 28. ubi Paulus docet, Filium, post devictum ultimum inimicum, mortem scilicet, Deo Patri subjectum iri, ac regnum ipsi Patri traditurum. Sed optime meo judicio locum hunc cum iis, quæ absolutam Christi regno æternitatem tribuunt, conciliavit Petrus Martyr in Loc. Commun.[r] "*Regnare*," inquit, "inter- " dum accipitur, quasi sit excellere, eminere præ " cæteris, et summum locum tenere; ac ista sig- " nificatione Christus perpetuo regnabit. Sin vero " dicamus, regnare idem esse, quod officia regis " exercere, pugnare, tueri, vincere, atque alia hujus " generis, Christus non semper regnabit; nam cum " perfecti et absoluti fuerimus, his auxiliis Christi " non erit opus. Cum venit in mundum, prædicavit, " docuit, mortuus est pro nostra salute; nunc quo- " que pro nobis apud Patrem intercedit, nos tuetur " a malis imminentibus, nec unquam ab officiis et " actionibus Mediatoris desistit. Verum ad finem, " omnibus pacatis, ista officia Patri resignabit, cum " non amplius illis locus pateat. Veluti, si potentis- " simus rex unicum filium ad aliquam provinciam " sui regni mittat, quæ laboret seditionibus, tumulti- " bus, atque rebellione, filiusque proficiscatur cum " imperio et forti exercitu; qui cum omnia sedave- " rit, et rebelles in potestatem redegerit, ad patrem " revertitur victor, triumphat, ac tradit ei pacatam " provinciam, neque ulterius imperio militari aut " legionibus utitur, &c." Ac sane Christum post traditum Patri regnum illud mediatorium, divino suo

[r] Class. II. 17. n. 14.

honore, imperio, dignitate, cultu non iri privatum, sed una cum Deo Patre a sanctis omnibus, atque adeo ab ipsis angelis atque archangelis, in omnem æternitatem esse adorandum, multa nos docent Scripturæ testimonia. Consule imprimis Rom. ix. 5. Heb. xiii. 21. 1 Pet. iv. 11. et v. 11. cum 2 Petri iii. 18. Apoc. i. 5, 6. et v. 12, 13.

10. Itaque desinant hæretici ruituræ suæ hypothesi patrocinium quærere ab exemplo angelorum, qui sub V. Testamento, Dei personam sustinentes, divini cultus fuerunt participes, cum vel ipsis fatentibus exemplum illud ad rem suam nihil prorsus faciat. A triplici enim differentia, modo assignata, totidem argumenta possunt deduci, quæ Filii divinitatem invicte probant. A prima sic argumentamur:

Quicunque in cœlis existens ab hominibus in terris adorari potest ac debet, is Deus est. At Christus in cœlis, &c. Ergo, &c. Assumptionem largiuntur adversarii; veritas autem propositionis manifesta est. Quicunque enim isto modo colitur, vel coli se intelligit, vel non; si non intelligit, frustra colitur; si intelligit, ergo omniscius est atque omnipræsens, adeoque Deus. Dices, non sequitur; nam scire illud possit per divinam revelationem. Atqui, inquam ego, id prorsus impossibile est. Scientia enim ista modum creati intellectus plane excedit, adeoque nulla creatura illam vel a se, vel aliunde habere possit. In hujus rei illustrationem pro exemplo sumatur nobilissima cultus divini pars, invocatio nempe divina, quam Christo deberi e Scripturis clarissime liquet. Vide Act. ii. 21. vii. 59. ix. 11. 14. xxii. 16. Rom. x. 13. 1 Cor. i. 2. 1 Thess. iii. 11, 12, 13. et 2 Thess. ii. 16, 17. Fieri quidem certe non potest, ut humana anima, quocunque demum divinæ lucis gradu illustrata,

eodem tempore sciat intelligatque vota et preces, quæ a tot hominum myriadibus, tot in locis, tantoque intervallo dissitis, nomini Jesu quotidie eodem momento funduntur. Mens Christi hominis, ad dextram Patris jam evecti, miris quidem modis perfecta est; infinita tamen non est, cujus intelligentia ad omnia loca, omnesque personas, a quibus eodem momento sacrosanctum ipsius nomen in utroque hemisphærio invocatur, (perspectis simul invocantium abditissimis cordium recessibus,) queat pertingere. Unus est enim Dei oculus, cujus vis unico quasi ictu lustrat ac perspicit universum terrarum orbem. Unde Socinistæ, qui misero hoc *κρησφυγέτῳ* ad Christi *ψιλοῦ ἀνθρώπου* divinam invocationem stabiliendam utuntur, dum rident somnium illud pontificiorum, quo sanctorum invocationem solent propugnare, de speculo Trinitatis (quo fit ut beati videant in Dei essentia, tanquam in speculo, quæcunque fiunt et geruntur in terris, adeo ut illis noti sint intimi animorum nostrorum sensus) seipsos quidem prudentibus cunctis ridendos propinant. Si enim ejusmodi omniscientia animæ Christi hominis per divinam revelationem communicata sit, nulla satis idonea ratio assignari potest, cur non et eadem ratione sanctorum animæ ejusdem participes esse possint, ac suo modo revera participes fiant. Invictum itaque manet atque in æternum (frendentibus licet hæreticis) manebit Novatiani pro Deitate Filii argumentum in lib. de
34 Trin. cap. 14. " Si homo tantummodo Christus, " quomodo adest ubique invocatus; cum hæc homi- " nis natura non sit sed Dei, ut adesse omni loco " possit? &c."

11. Hoc certe argumentum pessime habuit Socinum, qui ruinam inde suæ sententiæ, de Christo

ψιλῷ ἀνθρώπῳ, veritus, eo adactus fuit, ut fidenter adseruerit, neminem ex præcepto divino teneri nomen Jesu Christi in precibus suis invocare. Sic enim in Epist. ad Radecium III.[s] "Hic primum adoratio-"nem cum invocatione confundis, quod tamen fieri "non debet, cum utriusque sit diversa quædam ra-"tio; adeo ut ego, quamvis nihil prorsus dubitem, "præceptum extare de Christo adorando, et etiamsi "non extaret, tamen eum omnino adorari a nobis "debere, non idem tamen existimem de eodem "invocando, cum videlicet invocatio pro ipsa opis "imploratione, et directione precum nostrarum acci-"pitur. Hic enim statuo, id quidem merito a nobis "fieri posse, id est, posse nos jure ad ipsum Chris-"tum preces nostras dirigere, ejusque opem nomi-"natim implorare, nihil tamen esse, quod nos id "facere cogat." Et in Responsione ad Francisc. David.[t] "Christum Dominum invocare possumus, sed "non debemus, sive non tenemur." Sed audaciorem adhuc spirat blasphemiam in Disputat. cum Frank.[u] "Quod siquis tanta est fide præditus, ut ad Deum "ipsum perpetuo recte accedere audeat, huic non "opus est ut Christum invocet." Hæc ille. Verum 1. si Radecius adorationem cum invocatione confundat, Socinus tamen certe eadem nimis subtiliter distinguit; quippe apud omnes in confesso est, invocationem illud esse, in quo cultus sive adoratio vere divina imprimis consistit, eamque ob causam in Scripturis pro toto cultu divino satis frequenter accipi. Ac sane qui invocationem detrahit, quem demum is cultum vere divinum Jesu Christo concedat, ego ne conjectura quidem assequi possum. 2. Illud,

[s] [Pag. 388. vol. I. Op. 1656.]

[t] [C. 19. partic. I. vol. II. p. 457.]

[u] Pag. 4.

" Christum Dominum invocare possumus, sed non " tenemur," mihi prorsus ἀκατάληπτον videtur. Quæro enim, extatne in Scripturis de Christo invocando præceptum, an non? si extat, ergo Christum invocare debemus, seu tenemur. Sin ejusmodi præceptum in sacris literis nullum reperiatur, certe Christum invocare sine peccato non possumus; nisi vero invocatio divina (cultus vere divini pars maxima) in nostro arbitrio sit posita, ut cui libitum nobis fuerit ipsam deferamus. Dices, Etsi in sacris literis non jubemur Christum invocare, ea tamen in Scripturis reperiuntur, quæ Christum satis idoneum esse invocationis divinæ objectum, adeoque a nobis jure invocari posse, manifeste ostendunt. Quænam vero sunt ista? inquam ego. Dices fortean, ex Scripturis liquere, Christum esse tum summe erga nos benevolum, tum omniscium, h. e. omnium necessitatum nostrarum, tam animæ quam corporis, probe conscium, imo et cordium nostrorum sensuumque, qui in animis nostris latent, intimorum oculatissimum inspectorem, ut quo quisque ipsum affectu invocet, perspectum habeat, Apoc. ii. 23. tum denique omnipotentem, qui nos ab omnibus malis ac periculis, quantacunque ea sint quæ nobis impendent, liberare, omniumque bonorum, quorum indigi sumus, possit nos compotes facere, Phil. iii. 21. Resp. Certe hæc requiruntur, ut quis idoneum sit invocationis divinæ objectum. Sed 1. hæc attributa divinam in eo naturam arguunt cui conveniunt; neque enim in ψιλὸν ἄνθρωπον, ullamve adeo creatam naturam possunt cadere. Ruit itaque Socini hypothesis, Christum nempe esse merum hominem, vel per hanc concessionem, quod idoneum is sit invocationis vere divinæ objectum. 2. Valebit adhuc argumentum nostrum.

Interrogo enim, num hæ Christi perfectiones, in S. Scripturis celebratæ, quibus idoneum efficitur invocationis divinæ objectum, ejus generis sint, ut ex iis jus ad cultum istum Christo accedat? illud si affirmes, necessario sequetur, Christum a nobis invocari non modo posse, sed etiam debere; debemus enim certe unicuique Christo imprimis jus suum tribuere; sin illud ipsum inficieris, consequens erit, Christum ne posse quidem a nobis licite invocari; neque enim cultum divinum (invocationem maxime) cuiquam sine peccato deferre possumus, cui nullo jure debeatur. Adeo ἀσύστατον omnino illud est, "Christum Dominum invocare possumus, sed non "tenemur." Vidit hoc, Socini alias admirator, ipse Niemojevius, qui in verba ejusdem Socini ex responsione ad Francisc. David. modo citata hæc annotat, observatione nostra dignissima[x]; "Legi diligenter "responsionem tuam ad argumenta Francisci Davidis, "ubi Christi Domini invocationem, honoremque "nomini ejus sacrosancto convenientem asseris, ac "contra calumnias Franc. Davidis defendis. Atta-"men videris mihi paucis verbis optimam sententiam "non tantum obscurasse, sed quasi in dubium revo-"casse, adversariosque in errore confirmasse. Quæris, "quid sit, quod tantum malum secum importare "possit? breviter respondeo; verba illa, quæ sæpius "addis, *Christum Dominum invocare possumus, sed* "*non debemus, sive non tenemur*, &c. ruinam negotio "causæque tuæ minantur. Non possum percipere "quomodo hæc conciliari possint, *non debemus, sed* "*possumus;* quasi in negotio salutis nostræ liberum

[x] Niemojev. Epist. I. ad Faustum Socinum, an. 1587. [Inter Socini opera, vol. II. p. 465.]

" sit facere vel omittere, prout nobis aliquid magis " necessarium, vel e contra visum fuerit."

35 12. Denique quid multis? e sacris literis manifestum est, teneri nos ex præcepto divino cultum divinæ invocationis Christo Domino adscribere. Illud vel hinc patet, quod in S. Scripturis præsumuntur omnes Christiani vi religionis suæ Christum Dominum invocare. Eam ob causam iidem hac periphrasi in Novo Testamento describuntur, *Qui invocant nomen Jesu*, Act. ix. 14. 1 Cor. i. 2. Præterea ex præcepto divino tenemur eundem cultum atque honorem Filio tribuere, quem Deo Patri ascribimus, Johan. v. 23. At Deo Patri cultum divinæ invocationis tribuendum esse, nemo est, qui diffiteatur. Denique invocatio Jesu Christi in evangelio nobis præscribitur, tanquam conditio salutis obtinendæ omnino necessaria, Rom. x. 13. *Quisquis invocaverit nomen Domini, salvus erit.* Ubi voce Κυρίου Christum intelligi ex contextu planum est. Nam 1. Dominus, de cujus invocatione agit Paulus, idem manifeste est, qui tanquam objectum fidei Christianæ ab ipso proponitur ver. 9—12. h. e. Dominus Jesus. 2. Eundem Dominum sub periculo salutis ab omnibus invocandum esse docet apostolus, cui multi ex Judæis fidem non habuerunt, ac de quo se non inaudiisse causari poterant, ver. 14. quod de Domino Jesu tantum intelligi posse, nemo est qui non videat. Jam hujus Domini invocationem non modo sub præcepto esse, sed etiam ut conditionem æternæ salutis obtinendæ omnino necessariam ab omnibus requiri, verba ipsa, quæ citavimus, luce meridiana clarius ostendunt. Æque fere manifestum est, " invocare nomen Do- " mini," hoc in loco, vel idem plane esse, quod opem Domini implorare, sive ad eum preces nostras dirigere,

vel saltem illud sub se comprehendere. Invocatio enim nominis divini dupliciter omnino in scripturis accipitur: 1. Generatim pro toto cultu divino, cujus significationis exempla habes Gen. xii. 8. et xiii. 4. et xxi. 33. Psal. xiv. 4. et liii. 4. Esa. xli. 25. Videtur autem inde fluxisse hæc significatio, (ut non male hic Crellius[y],) quod invocatio inter reliquas pietatis partes sit frequentior, eaque ratione præ cæteris emineat; cum ipsa necessitas nos impellere soleat, ut eum, quem pro Deo habemus ac colimus, invocemus, ac auxilium ejus imploremus; ita ut qui inter homines quempiam non invocet, is eum pro Deo suo habere censendus non sit. 2. Strictius accipitur pro oratione, seu precatione ad Deum; quæ vox etiam interdum latius, interdum strictius accipitur. Latius cum etiam gratiarum actionem complectitur, cujus rei exempla habes Luc. xviii. 10, 11. Act. iii. 1. et xvi. 13. Phil. i. 3, 4. quod propterea fit, quia cum precatione proprie dicta fere solet gratiarum actio conjungi, et contra. Strictius autem et proprie sumitur, cum pro petitione alicujus boni, seu divini auxilii imploratione accipitur. Prima hujus locutionis acceptio mihi quidem hoc in loco maxime videtur genuina. Sed utramlibet eligas, valebit argumentum nostrum a loco citato deductum. Verum O bone Jesu! in quæ nos tempora reservasti, ut tam horrendam blasphemiam adversus sacrosanctum tuum nomen patiamur? quis sine lachrymis ista audiat, præsertim ab iis, qui tuæ majestatis cultores sese venditant, neminem teneri gratiam a te tuamque divinam opem precibus suis implorare?

13. In ejusdem tamen insaniæ abyssum, eadem

[y] Eth. Chr. III. 11.

acti necessitate, post Socinum inciderunt Volkelius de Vera Relig. IV. 11. de Christi invocatione, et Schlictingius ad Meisn. p. 206. et p. 207. Imo et ipse Crellius, qui de divina Jesu Christi invocatione multum ubique garrit, alicubi tamen in Socini sententiam concedit, vel certe ab ipsa haud procul discedit. Nam in Eth. suæ Christ. III. 11. p. 398. de extremis precum agens, in eo quod parum est, eos imprimis notat, " qui ad eum preces non volunt " dirigere, adeoque etiam non dirigunt cum opus est, " ad quem eas dirigere non tantum poterant, verum " etiam interdum, saltem certas quasdam ob causas, " debebant;" pro exemplo subjungens, " ut si quis " Christum invocare nolit, cum cæteri fideles ad eum " preces suas dirigunt, aut alias ædificatio id postu- " lat, vel ipse Spiritus id alicui suggerit ac dictat." Animadverte; Fatetur hæreticus, posse quidem nos ad Christum preces dirigere, sed non absolute ad id teneri, sed tantum in certis quibusdam casibus; veluti cum alii id faciunt, ne non necessarium ab iis schisma faciamus; aut si ædificatio id postulat, h. e. cum periculum est, ne, si Christum invocare recusemus, infirmi fratres suspicarentur (neque id quidem sine causa) nos divinum cultum Christo denegare; vel denique cum Spiritus dictat, h. e. cum propriæ phantasiæ motu in id ferimur, seu quoties nobis id facere libitum fuerit. Sed cur, quæso, dictamen Spiritus a Christiano homine prius expectandum sit, quam ad Christum preces audeat dirigere? scil. periculum est ingens, ne forte cassa atque inania vota in aerem fundat; cum incertum prorsus sit, quo tempore Christus homo sit votorum nostrorum conscius, quandove per divinam revelationem certior fiat de precibus nostris ad ipsum directis; ideoque in hoc

casu maxime dubio Spiritu omnino utendum est doctore. Deum immortalem! quam profundum est 36
iniquitatis mysterium Socinismus!

14. In hoc primo discrimine explicando prolixior fui, propterea quod lectori, fraudum technarumque hæreticarum, quibuscum agimus, haud satis gnaro, non inutile illud futurum existimarem. Ad secundum illud discrimen, a Crellio observatum, jam venio, alterum inde argumentum pro Filii divinitate deducturus. Quicunque honore divino per se colendus est, adeoque dignus est qui divino cultu adoretur, is verus, h. e. natura, Deus ut sit necesse est; at Christus honore divino per se colendus est, &c. ut Scriptura diserte affirmat, et ipsi adversarii fatentur; ergo, &c. Propositio hic etiam probatu facillima est. Nemo scil. divino cultu dignus esse possit, qui non divina, h. e. infinita dignitate atque excellentia præditus sit; (divina enim ista excellentia cultus vere divini unicum fundamentum est;) atqui divina et infinita dignitas atque excellentia soli Deo competit, neque in creaturam ullam potest cadere; (cum finitum infiniti non sit capax;) ergo, &c. Quam irrefragabile sit hoc argumentum, satis liquet ex disputatione Fausti Socini cum Christiano Frankenio, de honore Christi, ubi infaustissimum hæreticum hoc ipso fere syllogismo miris angustiis pressum, atque ad incitas plane ab adversario suo redactum comperies. Christianus ille Frankenius unus erat e Socini discipulis, qui juxtim cum ipso quidem asserebat, Christum esse ψιλὸν ἄνθρωπον, sed placitum illud magistri sui ulterius, quam ille voluit, extendebat; inde (idque per necessariam consequentiam) deducens, Christo religiosum seu divinum cultum neutiquam esse exhibendum. Hac de re inter

ipsum Socinumque disputatio habita fuit 14. Martii anno 1584. in aula Christophori Paulicovii. Primarium Frankenii argumentum hujusmodi fuit[z]: "Quanta distantia inter Creatorem est et creatu- "ram, tanta esse debet differentia inter honorem "qui Creatori exhibetur, et qui creaturæ tribuitur; "atqui inter Creatorem et creaturam maxima est "distantia, sive naturam et essentiam spectes, sive "dignitatem et excellentiam; ergo et maxima esse "debet differentia inter honorem Dei et creaturæ. "At honor, qui præcipue debetur Deo, est religiosa "adoratio; ergo hæc non est tribuenda creaturæ; "ergo neque Christo, quem tu puram esse creaturam "fateris." Quid ad hoc argumentum Socinus? ita ille respondet[a]; "Etsi summa est inter Deum et crea- "turam distantia, non tamen est necesse, tantam esse "differentiam inter honorem Dei et creaturæ; nam "potest Deus, cui vult, honorem suum communicare, "Christo præsertim, qui dignus est tali honore, qui- "que non sine gravissimis causis adorari jubetur in "sacris literis." Ridicula certe responsio quæ τοῦ ἐν ἀρχῇ petitione manifeste laborat. Quæstio enim inter Socinum ejusque adversarium hæc ipsa erat; an Christo, si mera sit creatura, cultus divinus communicari possit? non posse probat Frankenius hoc argumento, quod inter Deum et creaturam, adeoque inter honorem huic illique debitum, non possit non esse infinita distantia. Præterea non potest Deus cuiquam divinum cultum communicare, cui non et naturam atque excellentiam divinam (cujus nulla creatura capax est) largiatur. Nimirum illud tum sapientiæ, tum veritati divinæ manifeste repugnaret; sapientiæ, prop-

[z] De Adorat. Christi disp. cum Franken. p. 4. [vol. II. p. 767.]
[a] Pag. 6.

terea quod Deus hac ratione titulum inanem sine re ac fundamento suo conferret; veritati autem divinæ ideo, quia tum suam Deus creaturam ad mendacium obstringeret, h. e. ipsi præciperet, divinam ei dignitatem atque excellentiam adscribere (in hoc enim adoratio vere divina proprie sita est) in quo nulla talis excellentia vel est, vel esse possit. Denique quomodo mera creatura cultu divino digna esse possit, quæve sint gravissimæ illæ causæ, ob quas Christus, qui purus putus homo sit, adorari jubeatur in sacris literis, e Socinistis nemo in æternum explicabit. Ideoque Frankenio, postquam is multis testimoniis probasset, nulli creaturæ cultum divinum communicari posse, hoc tantum habuit dicendum Socinus[b], "Ad illa omnia testimonia ego possum "respondere." Cui rursus Frankenius[c], "Et ego ad "omnes tuos locos, Christi adorationem urgentes, "probabilem potero responsionem afferre." Tandem Socinus, victus quidem argumentis, sed invictum animum volens ostendere, "De veritate meæ "sententiæ," inquit, "tam sum certus, quam certo "scio me istum pileum manibus tenere." Cui subridens iterum Frankenius[d], "Tua ista certitudo "non potest mihi et aliis esse veritatis regula; nam "reperietur alius quispiam, qui dicat, sententiam tuæ "contrariam ex sacris literis sibi esse persuasissi-"mam." Ita prorsus impossibile est, ex hypothesi Sociniana divinum Jesu Christi cultum atque honorem tueri ac defendere.

15. Tandem ad tertium atque ultimum discrimen accedo, tertium inde argumentum depromens, hunc in modum; Quicunque una cum Deo Patre *in æter-*

[b] Pag. 7. [c] Pag. 8. [d] Pag. 9.

num divino cultu honorandus est, is juxtim cum Patre natura Deus est; sed Christus una cum Deo Patre *in æternum* divino cultu honorandus est;
37 ergo, &c. Minorem hujus argumenti supra clarissimis Scripturæ testimoniis evicimus, ubi de tertio isto discrimine agebamus. Veritas autem propositionis clare elucet 1. ex iis Scripturæ locis (quæ prope infinita sunt) ubi verus Deus a creaturis distinguitur hac periphrasi, quod is sit, cui soli divinus honor et gloria debeatur in sæcula sæculorum. Vide Matt. vi. 13. Rom. i. 25. et xi. 36. et xvi. 27. Gal. i. 5. Eph. iii. 21. Phil. iv. 20. 1 Tim. i. 17. 2 Tim. iv. 18. Jud. 25. 2. ex hac invicta ratione; Æterni cultus æternum ut sit fundamentum necesse est; atqui æternum illud fundamentum aliud esse non potest quam hoc, quod is, qui eo modo colendus est, natura sit Deus; ergo, &c. Fundamentum divini cultus, qui Jesu Christo debetur, statuunt hæretici mediatorium esse ipsius officium. Quod si verum esset, plane necessario sequeretur, divinum Domini Jesu cultum finem tandem habiturum; cum Scripturæ diserte affirment, mediatorium illud regnum aliquando cessaturum, nempe post devictum ultimum inimicum, mortem scilicet, h. e. post resurrectionem atque ultimum judicium, 1 Cor. xv. 24. et seqq. Sublata autem causa tollitur effectus. Atque hæc de prima hæreticorum objectione, ex qua quid ipsorum causæ accesserit, æquus lector judex esto.

16. Sed restat aliud adversariorum argumentum, in quo maxima suæ hæreseως præsidia constituunt. Aiunt enim, quæstionem de fundamento divinæ adorationis, quæ Jesu Christo debetur, pro sua parte decisam esse per disertissimam Scripturæ ipsius sententiam, quæ docet, tum cultus divini, qui Jesu

Christo debetur, fundamentum esse regiam seu judiciariam ipsius potestatem; tum potestatem illam ipsi a Patre traditam esse quia, vel quatenus, homo est. Illud vero utrumque manifestum esse ex duobus locis inter se collatis, nempe Joan. v. 22, 23. *Neque enim Pater judicat quenquam, sed omne judicium dedit Filio, ut omnes honorent Filium, quemadmodum honorant Patrem;* et ejusdem capitis ver. 27. *Et auctoritatem ei dedit* (Pater) *judicium quoque exercendi, quia Filius hominis est.* Quibus duobus locis et tertium addunt, ad Philipp. ii. 6. et seq. ubi Christo homini, post ac propter mortem ipsius in summam sublimitatem evecto, Deum donasse nomen quod est supra omne nomen, ut ad nomen Jesu omne genu se flectat, &c. apostolus expresse docet. Verum quam pro hæreticis nihil prorsus faciant hæc Scripturæ loca (quæ in istorum scriptis utramque paginam complent, quæque ad ravim usque ingeminant) liquido apparebit, postquam veram ac genuinam eorundem locorum sententiam accurate investigaverim.

17. Ac primo quidem, quod textum attinet S. Johannis v. 27. (ex quo pendet interpretatio ver. 22, 23. ejusdem capitis,) varia sunt, fueruntque olim, de sensu istius loci doctorum virorum judicia. Primo Chrysostomus[d] lectionis distinctionem vulgo receptam non probat, nec putat omnino consistere sensum; cum Christus non ideo acceperit judicandi potestatem, quod esset homo; nam si ob id accepisset, danda erat eadem omnibus hominibus. Proinde distingui jubet ad hunc modum; " Et dedit ei " potestatem judicium quoque faciendi;" ut hic colon

[d] [Hom. XXXIX. 3. vol. VIII. p. 230.]

intercedat; deinde subjiciatur, "quia Filius hominis "est, nolite mirari hoc; quia venit hora, &c." atque talis sit sensus: "Quod dixi de potestate dandi vi- "tam æternam, quod de potestate judicandi, ne vobis "videatur incredibile, eo quod conspiciatis hominem "esse, cum idem ego etiam Filius Dei sim; quod "et ex mortuorum resurrectione, per me facienda, "vobis olim manifestum fiet." Hanc Chrysostomi distinctionem suo calculo comprobarunt inter veteres Cyrillus et Theophylactus, inter Neotericos vir longe doctissimus F. Junius. Neque sane temere rejicienda est; siquidem interpres Syrus, cujus inter doctos magna semper (neque id immerito) fuit auctoritas, plane ad eundem modum loci istius membra distinxerit, textum ita interpretatus; "Ac tribuit ei potes- "tatem exercendi quoque judicii. Quod vero Filius "hominis sit, ne hoc miremini, &c."

18. Secundo, alii, vulgarem distinctionem retinentes, Dominum nostrum his verbis ad locum Danielis respexisse arbitrantur, qui cap. vii. 13, 14. vaticinatur, *Filio hominis potestatem atque imperium ab Antiquo dierum datum iri;* quasi dictum esset, *Quia ille est Filius hominis, de quo Daniel prædixit, fore ut ei daretur dominatus et regnum in omnes gentes sine fine.* Ita locum interpretatus est Camero, quem ex parte sequi videtur Grotius. Sed huic expositioni refragatur defectus (ab Erasmo notatus) articuli in Græco, ubi scribitur, ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστὶ, non ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐστί· quod tamen omnino scribendum erat, si de Filio hominis ἐμφατικῶς sic dicto verba intelligi deberent.

19. Tertio, Theologorum pars maxima locum hunc de incarnatione atque exinanitione Filii exponunt hoc modo; Ideo Pater judiciariam potestatem Christo

concessit, quod propter hominum salutem ipse Filius hominis, hoc est homo fieri, et cum Deus esset, vitam 38
humanam induere, eamque pro hominum salute morti exponere dignatus fuerit. Quare ipse tanta sui exinanitione, qua voluit fieri homo, morique pro hominibus, meruit hanc exaltationem judiciariæ potestatis, ut omnium sit Judex, qui omnium fuerit Salvator. Juxta hanc expositionem (quæ certe valde probabilis est) describit hoc epitheto Christus suam illam *κένωσιν*, de qua agitur Phil. ii. 7 ; ubi apostolus hortatur fideles ad animi modestiam argumento ab exemplo Christi ducto, qui cum in forma Dei (h. e. Deus) esset, adeoque Deo Patri respectu naturæ suæ æqualis, eam tamen cum Deo æqualitatem sibi non assumpsit, non ut Deum sese gessit, non id palam patefecit, ab ostentatione et gloria alienus; sed sua sponte se demisit humiliavitque servi formam assumens, homoque factus, &c. ideoque datum est ei a Patre suo nomen super omne nomen, &c. omnino quemadmodum in loco Johannis dicitur, ideo judicandi potestatem Filio datam esse, quod is Filius hominis sit.

20. Denique Augustinus et Beda ita locum interpretantur, ut sensus sit; Patrem vivos et mortuos judicandi potestatem in Filium transtulisse, *quia Filius hominis est*, h. e. quia personam gerebat ad fungendum officium judicis accommodatam. Quam interpretationem veram esse fidenter pronuntiat doctissimus Maldonatus, qui etiam in ver. 22. ejusdem capitis eandem expositionem ita explicatius tradit; " Pater autem dicitur neminem judicare, " non quod revera non judicet; quicquid enim una " persona facit extra seipsam, ut theologi definiunt, " omnes simul personæ faciunt; sed, quia non

" judicat sumpta persona judicis, quæ ab hominibus,
" quos judicat, videatur, cum illis loquatur, senten-
" tiam verbis proferat, denique externo ritu forma-
" que judiciali non judicat, dicitur neminem judi-
" care. Filius autem hoc sensu solus judicat, quia
" solus homo est, qualem eum, qui homines judicet,
" esse convenit[e]. Propterea tanquam ratio, cur omne
" judicium Pater Filio dederit, redditur, quia *Filius*
" *hominis est.*" Vides, quam varie hic locus exponi possit; jam quamlibet eligas harum interpretationum, eam pro hæreticis nihil quicquam facere manifestum erit. Ut verum fatear, textus obscurior est et plus aliquantulum ambiguitatis habet, quam ut ex eo certi aliquid concludi possit.

21. Ad locum ex Epistola ad Philippenses allegatum quod attinet, falsum est (quod præsumunt hæretici) ibidem dici, Christo mero homini post mortem ipsius datum fuisse a Patre divinum in homines imperium. Contrarium docent ipsa loci verba, quæ ostendunt, eum, qui priusquam formam servi assumpsisset, hoc est, homo factus fuisset, in forma Dei, adeoque Deo æqualem extitisse; et ideo quod propter hominum salutem homo fieri, Deoque Patri ad mortem usque crucis se obedientem exhibere sustinuerit, summam in cœlis sublimitatem, adeoque nomen super omne nomen adeptum fuisse. Hujus responsionis certa veritas pendet ex interpretatione nostra verborum, ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, et μορφὴν δούλου λαβών· quam veram et genuinam esse facile perspiciet, quisquis sine partium studio atque attento

[e] " Pater Verbum suum visibile effecit omni fieri carni, incar-
" natum et ipsum, ut in omnibus manifestus fieret Rex eorum.
" Etenim ea quæ judicantur, oportebat videre judicem, et scire
" hunc a quo judicantur." *Irenæus*, III. 9.

animo sancti Pauli verba expenderit. Duo enim hoc in loco manifeste docet apostolus; 1. Servatorem nostrum in forma Dei fuisse ac substitisse, priusquam formam servi assumpserit: nihil hoc clarius. Notatur enim hic, et in exemplum proponitur ad apostolo admiranda Servatoris nostri *συγκατάβασις*, qua *ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων*, *cum in forma Dei esset*, se exinanivit, *μορφὴν δούλου*, *servi formam* assumendo. Omnis autem *συγκατάβασις* necessario supponit statum digniorem *præcedentem*, a quo quis ad inferiorem descendit. 2. Christum tunc servi formam assumpsisse, cum homo factus fuerit. Hoc perspicuum est ex apostoli verbis illis; *Ἑαυτὸν ἐκένωσε, μορφὴν δούλου λαβών, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος·* quæ vetus interpres Latinus recte sic vertit, *Seipsum exinanivit, formam servi accipiens, in similitudine hominum factus;* ubi continua est *ἐξήγησις*, qua posterius sermonis membrum priori *ἀμέσως*, nulla conjunctione copulativa interposita, subjungitur, ipsumque explicat. Si quæris, quomodo Christus seipsum exinanivit? respondet apostolus, *servi formam accipiens.* Si rursus quæris, quomodo Christus servi formam accepit? responsio continuo sequitur, *in similitudine hominum factus*, i. e. homo factus, nobis hominibus, excepto peccato, similis. Ex his vero omnino efficitur, Servatorem nostrum substitisse, idque in forma Dei, priusquam humanam naturam, eoque servi formam assumpserit. Quod ut clarius adhuc elucescat, duo apprime notanda sunt; 1. Observandum est, servi formam minime hic significare servilem hominis conditionem, quatenus ea opponitur statui et conditioni hominis liberi suique juris, quod 39
contendunt hæretici, et quidam catholici imprudenter concessere. Quippe *forma servi* hic manifeste

opponitur *formæ Dei.* Ad Deum autem comparata creatura omnis servæ formam habet, Deique ad obedientiam obstricta tenetur. Hinc apostolus, postquam dixerat, Servatorem nostrum sumpsisse formam servi, in similitudine hominum factum, mox addit, γενόμενος ὑπήκοος, *factus obediens*, nempe Deo Patri. Quod etiam alibi idem apostolus significat, nempe Gal. iv. 4. ubi postquam dixerat, Deum Patrem in plenitudine temporis emisisse Filium suum, ex muliere factum, continuo subjungit, γενόμενον ὑπὸ νόμον· *factum sub lege.* Tunc igitur Dominus noster servi formam accepit, cum creatam, h. e. humanam, naturam assumpsit, inque ea natura Deo Patri obediens factus fuit. 2°. Notanda est elegans gradatio in verbis apostoli, exinanitionem Christi describentis, quæ catholicorum interpretatione sarta tecta conservatur, hæreticorum vero commento obscuratur, imo prorsus tollitur. Christus, inquit apostolus, se ipsum exinanivit, servi formam assumens. Quod de ipso dici potuit, si angelicam naturam assumpsisset, siquidem angeli ipsi Dei servi et ministri sunt. Itaque subjungit apostolus, *in similitudine hominum factus*, adeoque angelis paulo minor, Heb. ii. 9. coll. ver. 16. Sequitur, *et habitu inventus ut homo humiliavit semet ipsum factus obediens*, &c. Non solum, cum Deus esset, naturam assumpsit humanam; verum etiam in ea se vehementer humiliavit atque dejecit, factus in omnibus Patri obediens, etiam ad mortem usque, eamque mortem crucis, mortem cruentam, infamem, et ignominiosam. Cæterum ut verba apostoli, quibus describit statum, in quo Filius Dei fuit ante exinanitionem suam, plenius intelligantur, omnino repetendum est, quod antea notavimus, nempe formam Dei, et formam servi, sive

similitudinem hominum, sibi invicem opponi. Quemadmodum igitur Christus ita in similitudine hominum factus est, ut verus ipse homo fuerit, sic etiam ita in forma Dei est, ut verus ipse Deus sit. Præterea ex hac ipsa oppositione inter formam Dei, et formam servi, firmiter colligi potest adversus Arianos, naturam, in qua substitit Filius Dei ante suam ἐνσάρκωσιν, minime creatam fuisse. Nimirum tunc demum servi formam accepit Dei Filius, cum naturam creatam assumpsit, in similitudine hominum factus; antea in forma servi neutiquam fuit, sed in forma Dei substitit. Atqui juxta Arianos, qui Filium Dei pro creatura habuere, Filius ille semper, etiam ante incarnationem, in forma servi fuit; siquidem omnis creatura, etiam excellentissima, (ut modo dixi,) ad Deum collata, servæ formam habet, Deique ad servitium et obedientiam obstricta tenetur. Hinc autem efficitur, Filium Dei secundum excellentiorem illam naturam, in qua substitit ante incarnationem, Deo Patri suo æqualem esse; quod etiam ab apostolo in verbis sequentibus manifeste docetur. Vide omnino quæ ex primævis Patribus, nempe Herma, Clemente Romano, et Justino Martyre ad loci hujus elucidationem adduximus Defens. Fid. Nic. II. 2. 2. et cap. 3. §. 4. et cap. 4. §. 7. Ex his vero tandem liquet, Socinistas frustra omnino, adeoque in causæ suæ ruinam, hunc apostoli locum appellasse.

22. Cæterum quæri hic potest, quomodo ex hypothesi nostra, qua Filius Deus ex Deo, adeoque ejusdem cum Patre Deo gloriæ particeps, ante conditum mundum statuitur, intelligi possit, divinum ipsi imperium demum post passionem ac resurrectionem ipsius traditum fuisse? Resp. Triplici id modo intelligi potest. 1°. Ad eum modum, quod Filius

Dei, peracto in terris humanæ redemptionis opere, novo ac reali titulo divinum in homines imperium, adeoque divinum sibimet ab hominibus honorem exhibendum acquisiverit; titulo nempe *Servatoris*, sive *Redemptoris*. Rem optime explicat doctissimus Jacksonius noster in Commentariis suis in Symbolum Apostolicum, his verbis[f]; "Deus Pater, etiamsi "mundum hunc visibilem nunquam creasset, man- "sisset tamen haud minus gloriosus, quam nunc est; "nimirum creatio multum quidem dedit, imo totum "quod habent, rebus creatis; Deo vero essentia infi- "nito nihil. Nihilominus si Deus nihil quicquam "creasset, attributum Creatoris reali caruisset fun- "damento, adeoque verum ac reale Dei attributum "non fuisset. Similem prorsus in modum fingas Dei "Filium nunquam eo descendisse, ut nostram sibi- "met naturam assumeret, mansisset quidem haud "minus gloriosus, quod ad naturam ac personam "ipsius attinet, quam nunc est; non tamen glorifi- "catus fuisset per vel propter hunc titulum sive "attributum *incarnationis*. Vel fingas, eundem Dei "Filium se nunquam humiliasse ad mortem usque, "assumpta sibimet servi forma," (scilicet in hoc uno hallucinatus est vir doctus, quod μορφὴν δούλου ad infimum exinanitionis Christi gradum retulerit,) "mansisset certe haud minus gloriosus, tum quod "ad naturam ac personam ipsius, tum quod ad attri- "butum incarnationis attinet, quam nunc est; ni- "hilominus magnificis illis titulis, quibus DOMINUS, "ac REDEMPTOR NOSTER, et fons nobis gratiæ ac "salutis jam audit, caruisset. Hæc omnia attributa "sunt realia, adeoque supponunt fundamentum reale,

[f] Comment. in Symb. Apostolic. XI. 3. p. 3315.

" nempe quod humiliaverit seipsum Christus usque " ad mortem, eamque mortem crucis. Neque tan- " tum realia sunt hæc attributa, sed et magis hono- " rifica (tum respectu Dei Patris, qui ex beneplacito " suo unigenitum suum Filium pro nobis dederit, " tum respectu Dei Filii, cui placuerit sua ipsius " exinanitione redemptionis nostræ pretium solvere) " quam est creationis attributum. Itaque Filius " etiam Dei, non solum DAVIDIS Filius, post mor- " tem exaltatus est, novo ac reali titulo, titulo nempe " REDEMPTIONIS ac SALUTIS."

23. Hoc dubio procul significare voluit apostolus in loco ad Phil. modo laudato, ubi docet, Christum (qui, ut Filius Dei, antequam homo factus fuit, in forma Dei erat, Deoque Patri æqualis) post mortem ita a Deo Patre exaltatum esse, ut jam omnes homines de jure teneantur confiteri, ipsum esse Dominum, ver. 11. scil. respectu novi tituli, quatenus pretioso suo sanguine humanum genus redemit, ut jam non sui juris essent, sed ipsius servi, quasi pretio empti. Confer 1 Cor. vi. ult. et vii. 22, 23. et 1 Pet. i. 19. præcipue vero Rom. xiv. 8, 9. Meritum autem hujus tituli magnificis verbis in Apocalypsi, idque non uno in loco, exprimitur. In capite v. 9. quatuor animalia et viginti quatuor seniores canticum hoc novum Agno Dei canunt; *Dignus es qui accipias librum, et aperias ejus sigilla, quoniam mactatus es, et redemisti nos Deo per sanguinem tuum ex omni tribu et lingua et populo et natione.* Dein ver. 12. canit angelorum chorus, *Dignus est Agnus ille mactatus, qui accipiat potestatem et divitias et sapientiam et vires et honorem et gloriam et benedictionem.* Hic honos divinus Filio tribuitur sub titulo redemptionis; plane quemadmodum Deo

Patri sub creationis titulo, cap. iv. ult. *Dignus es, Domine, qui accipias gloriam et honorem et virtutem: quia tu condidisti omnia, et per voluntatem tuam sunt, et creata sunt.* Propter opus creationis glorificatur Deus Pater, non quasi ob eandem causam non et Filius glorificandus esset, per quem omnia facta sint, Jo. i. 3. Col. i. 16. sed quod Pater fons Deitatis sit, a quo Filius tum naturam, tum operationes divinas acceperit. Propter opus humanæ redemptionis glorificatus est Deus Filius, non quasi ob eandem causam non et Deus Pater glorificandus esset; (quippe qui ex sua in genus humanum infinita misericordia Filium suum ob hominum salutem in mundum miserit, Jo. iii. 16.) verum quia Filius solus naturam humanam assumpsit, atque in ea natura obediens usque ad mortem factus fuit, idcirco opus humanæ redemptionis Filio in Scripturis quasi appropriate tribuitur.

24. Hinc autem, quod Filius per suam humiliationem justo titulo ac jure meritissimo divinum sibimet in homines imperium atque honorem acquisiverit, (ut obiter id notem,) firmum pro ipsius divinitate argumentum licet colligere hunc in modum:

Quisquis justo titulo divinum in homines imperium ac divinos honores acquisivit, ut is Deus sit necesse est;

Atqui Filius justo titulo ac meritissimo jure divinum sibimet in homines imperium acquisivit, &c.

Ergo, &c.

Minorem agnoscunt hæretici, neque ipsis eo nomine gratias habemus, cum illa evidentissime probetur ex modo citatis Scripturæ locis, quæ docent, non magis Patri ut Creatori, quam Filio ut Redemptori, imperium atque honorem divinum jure merito deberi.

Ad majorem autem quod attinet, de ea nemo sanus dubitare potest. Certum enim est, atque apud ipsos adversarios in confesso, nullam creaturam posse ex condigno mereri æternam illam gloriam ac felicitatem, cujus vel sancti homines in altero sæculo participes futuri sunt. Quanto magis non modo absurdum, sed dictu etiam horrendum est, ψιλὸν ἄνθρωπον divinos honores posse mereri, atque ipsum Dei thronum acquirere? Finge cum Socino, Christum purum putum fuisse hominem; quomodo in obedientia ipsius hujusmodi meritum inveneris, homo cum fuerit, ut quivis ex vulgaribus hominibus conspectus est, mortem obiit, eamque vero, Deo ita volente, mortem crucis? Quid autem præclarum fecit Christus, quod non (si fides habenda sit historiæ ecclesiasticæ) et Petrus Christi apostolus fecit? num igitur, ut homo, quibuscunque suis passionibus vel sanctorum coronam mereri potuit? nequaquam. De passionibus enim hominum universim illud apostoli verum est, Λογίζομαι ὅτι οὐκ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς. Rom. viii. 18. Quanto igitur minus, si merus homo fuisset, potuit Christus passione sua divinos sibimet honores promereri? Contra, si juxtim cum apostolo Paulo concipias Filium Dei, prius in forma Dei EXISTENTEM, adeoque ipsi Deo Patri respectu naturæ suæ æqualem, dein formam servi assumentem, 41
atque hominem factum, denique in hac natura Deo Patri obedientem usque ad mortem, eamque mortem crucis, infinita condescensio atque adeo infinitum meritum mox clarissime elucescet. Verum ista obiter. Hæc autem prima ac præcipua causa est, ob quam Filio Dei, divinæ naturæ atque honoris una cum Deo Patre ante conditum mundum participi,

post mortem ipsius novum quasi divinum imperium in Scripturis tribuatur, quod scil. post peractum redemptionis opus imperium illud sibimet novo titulo acquisiverit. Vide quæ scripsimus Def. Fidei Nic. II. 3. 15. [p. 158.]

25. 2°. Potest hoc idem intelligi de nova et illustri manifestatione gloriæ ac divinæ majestatis Filii Dei, post ejus resurrectionem atque in cœlos ascensum per totum fere terrarum orbem facta. Dum in terris ageret Filius, erat ἐν σχήματι εὑρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος, nempe merus, nihilque majus homine præ se ferebat, nisi quod in miraculis scintillulæ quædam divinæ majestatis per nubem humanæ carnis subinde emicarent. At post ascensum in cœlos miris modis illustris facta est Filii gloria, per Spiritum Sanctum ab ipso in apostolos effusum, per stupenda miracula in nomine ejus ab apostolis facta, per evangelium ipsius ubique gentium promulgatum, baptizatis etiam qui evangelio crediderunt, non modo Patris, sed et Filii et Spiritus Sancti nomine.—Eo illustrior fuit hæc Filii divinæ majestatis patefactio, quod non modo dum inter homines in humana carne versaretur, sed etiam per retro acta sæcula, divinitas ejus vel prorsus ignota fuerit, vel certe ἀμυδρῶς tantum et subobscure cognita. Qua de re præclare Tertullianus advers. Prax. prope finem ; " Sic Deus voluit novare " sacramentum, ut nove unus crederetur per Filium " et Spiritum, ut coram jam Deus in suis propriis " nominibus et personis cognosceretur, qui et retro " per Filium et Spiritum prædicatus non intellige- " batur." Merito igitur novum quasi divinum imperium Filio post resurrectionem ipsius datum esse dicitur, quod ante id temporis (etiamsi ut λόγος Dei, per quem omnia creata sunt, divinum una cum Deo

Patre imperium in homines a condito mundo exercuerit, tamen) divina ipsius majestas atque imperium hominibus vix innotuerit.

26. Hoc illud ipsum est (nisi mens tota caligat) quod voluit divinus author Epistolæ ad Hebræos i. 1, 2, 3. *Multifariam et multis modis olim Deus locutus Patribus per prophetas, ultimis hisce diebus locutus est nobis per Filium suum, quem constituit hæredem omnium, per quem etiam sæcula fecerat: Qui cum splendor esset gloriæ ejus et character essentiæ ejus, gubernaretque omnia verbo illo suo potente, purificatione peccatorum nostrorum per seipsum facta, sedit ad dextram majestatis illius in locis excelsissimis.* In quibus verbis sanctus scriptor tum novam manifestationem, tum novum titulum divini Filii imperii non obscure exprimit; novam manifestationem ver. 2. ubi ostendit Filium quidem ultimis demum temporibus se in carne manifestasse, ac post peractum in carne ista humanæ redemptionis opus hæredem ac Dominum omnium promulgato Patris decreto constitutum fuisse; non tamen ab eo tempore imperium ejus initium cepisse, cum is sit, per quem Deus mundum ipsum creaverit, quique (ut mox sequitur) una cum Deo Patre cuncta a condito mundo divina sua providentia administraverit. Sic de Filio Dei et Ignatius in Epist. ad Magnes.[f a] Ὃς πρὸ αἰώνων παρὰ Πατρὶ ἦν, καὶ ἐν τέλει ἐφάνη. i. e. "Qui ante sæcula "apud Patrem erat, et in fine apparuit." Sic post Ignatium Justinus in Epist. ad Diognetum[g]; Οὗτος ὁ ἀπ' ἀρχῆς, ὁ καινὸς φανείς· et, Οὗτος ὁ ἀεὶ, σήμερον υἱὸς λογισθείς. Idem Justin. alibi, Τότε γένεσιν αὐτοῦ λέγων γίνεσθαι τοῖς ἀνθρώποις ἐξότου ἡ γνῶσις αὐτοῦ

[f] Pag. 33. [§. 6. p. 19.] [g] [§. 11. p. 240.]

ἔμελλε γίνεσθαι, Dial. cum Tryph. p. 316.[h] Novum vero titulum declarat divinus author ver. 3. ubi docet, quod Filius Dei, cum esset splendor gloriæ et character essentiæ paternæ, et is qui cuncta administrat potentissimo suo verbo, tamen per seipsum fecerit purgationem peccatorum nostrorum, assumpta scil. carne nostra in qua pro nobis mortuus est; eaque purgatione peracta, thronum divinæ Majestatis in excelsissimis conscenderit, ut qui justissimo titulo sedem illam fuerit promeritus. Magna autem est emphasis verborum, δι' ἑαυτοῦ καθαρισμὸν ἐποίησε, &c. Iis enim significatur, Filium illum Dei, splendorem paternæ gloriæ, &c. alium hujus purgationis ministrum non constituisse, sed assumpsisse, carnem humanam in unitatem divinæ suæ personæ, eaque in carne obtulisse semetipsum sacrificium pro peccatis. Eadem emphasi Deus vel Dominus alibi dicitur acquisivisse ecclesiam διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος, Act. xx. 28. ubi vetustissimus ille codex Alexandrin. habet, διὰ τοῦ αἵματος τοῦ ἰδίου, quod est adhuc ἐμφατικώτερον. Vis autem interpretationis nostræ præcipua in verbis illis, δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησε, sita est; quæ de creatione mundi proprie sic dicta debere omnino intelligi, alibi fuse et clarissime ostendimus[i]. Quo posito, ex hoc loco manifestum
42 est, Filium quidem Dei ante omnia sæcula una cum Deo Patre, idque in paterna natura et gloria, extitisse, mundum dein hunc universum per ipsum fuisse conditum, quem et deinceps jussu atque imperio suo omnipotente rexerit gubernaveritque; nihilominus divinum illud Filii imperium usque ad novissima evangelii tempora quasi latuisse, ac tum demum

[h] [§. 88. p. 186.] i Vid. Jud. Eccl. Cath. V. 8. [p. 117.]

patefactum fuisse, cum Filius, assumpta natura humana, ad mortem usque pro hominum salute se humiliasset, itaque quasi novo justissimoque titulo divinum sibimet in homines imperium acquisivisset.

27. Ac profecto admiranda mihi videtur divinarum personarum in sacrosanctissima Triade οἰκονομία, qua unaquæque persona distincto quasi titulo humanum imprimis genus imperio suo divino obstrinxerit, titulo illi respondente etiam distincta uniuscujusque imperii patefactione. Patrem colimus sub titulo Creatoris hujus universi, qui et ab ipsa mundi creatione hominibus innotuerit; Filium adoramus sub titulo Redemptoris ac Servatoris nostri, cujus idcirco divina gloria atque imperium non nisi post peractum in terris humanæ redemptionis ac salutis negotium fuerit patefactum. Spiritum denique Sanctum veneramur sub titulo Paracleti, Illuminatoris, ac Sanctificatoris nostri, cujus adeo divina majestas demum post descensum ejus in apostolos primosque Christianos, donorum omne genus copiosissima largitione illustrissimum, clarius emicuerit. Nimirum tum demum apostoli, idque ex Christi mandato, gentes baptizabant in "plena et adunata Trini-" tate," (ut cum Cypriano loquar,[k]) h. e. in nomine Patris, Filii, et Spiritus Sancti. Hoc illud ipsum est, quod voluit Tertullianus in lib. de Baptismo cap. 11. ubi rationem reddens, cur Christus ipse non tinxerit, "In quem," inquit, " tingeret? in " pœnitentiam? quo ergo illi præcursorem? in pec-" catorum remissionem, quam verbo dabat? in se-" met ipsum, quem humilitate celabat? in Spiritum " Sanctum, qui nondum a Patre descenderat? &c."

[k] Epist. ad Jubai. de Hæretic. Bapt. [p. 135.]

Post hanc patefactionem, qua divina natura in distinctis suis personis cognoscitur, jure obligantur atque ex præcepto divino tenentur omnes, quibus ista revelatio facta est, eundem divinum cultum atque honorem, quem Patri deferunt, etiam Filio deferre; cum antea sufficeret piis in Dei populo, unum Deum omnium Parentem, sine illa personarum distincta agnitione, colere atque adorare. Hinc effata illa, sub evangelio requiri, *ut omnes honorent Filium, quemadmodum honorant Patrem*, Joh. v. 23. et, *Quisquis negat Filium, nec habet Patrem*, 1 Joh. ii. 23.

28. Restat tertius ille modus, quo Filio Dei, ante sæcula ex Deo Patre Deo, novum quasi divinum imperium in Scripturis tribuitur. Scil. Filius Dei in assumpta natura humana, qua sese exinanivit, quaque ad mortem usque crucis Patri obediens fuit, post resurrectionem vere ac proprie exaltatus est, atque ad dextram Patris evectus. Quicquid autem naturæ humanæ tam in exinanitione quam in exaltatione sua accessit, ἄκρᾳ καὶ ἀνυπερβλήτῳ κοινωνίᾳ, "prop-" ter summam atque ineffabilem ejusdem cum per-" sona divina Filii Dei communionem" (ita ὑποστατικὴν ἕνωσιν exprimit Origenes[1]) in Scripturis Filio etiam Dei merito tribuitur. Sic qui in forma Dei erat, Deoque æqualis, obediens usque ad mortem crucis factus; qui splendor paternæ gloriæ, cujusque potentissimo jussu atque imperio cuncta administrata erant, per seipsum purgationem peccatorum fecisse; qui ὁ ἀρχηγὸς τῆς ζωῆς occisus Act. iii. 15. qui κύριος τῆς δόξης crucifixus dicitur 1 Cor. ii. 8. Sic contra Deus (Filius scil.) dicitur a Paulo ἀναλαμβάνεσθαι ἐν δόξῃ, *assumptus in gloria*, 1 Tim. iii. 16. nempe in

[1] Cont. Cels. lib. VI. p. 309. [c. 48. p. 670.]

carne illa, in qua ἐφανερώθη. Atque huc referenda mihi videntur Servatoris verba in precatione, quam ad Patrem jam moriturus effudit, Joh. xvii. 4, 5. *Ego te clarificavi in terra; opus consummavi, quod dedisti mihi ut facerem: Et nunc clarifica me, Pater, apud temetipsum claritate quam habui, priusquam mundus esset, apud te.* Petit scil. Christus, ut gloria, quam divina semper natura, etiam antequam mundus fieret, apud Patrem habuisset, nunc ad humanam quoque naturam derivetur, non solum resuscitando illam a mortuis, et in cœlum evehendo, sed ad dextram etiam Patris, ubi semper divina fuerat, collocando. Frustra autem hæretici vim hujus loci elevare conantur, ipsum de prædestinatione divina interpretando, quemadmodum Patres ipsorum olim fecerunt [m]. Neque enim eam interpretationem ullo ex S. Scripturis satis apto exemplo confirmare possunt. Quod enim obtendunt, similem loquendi modum reperiri 2 Tim. i. 9. ubi apostolus de credentibus ait, *illis datam fuisse gratiam ante tempora sæcularia*, id vero falsissimum est. Proferantur ipsius loci verba integra; Τοῦ σώσαντος ἡμᾶς καὶ καλέσαντος κλήσει ἁγίᾳ· οὐ κατὰ τὰ ἔργα ἡμῶν, ἀλλὰ κατ' ἰδίαν πρόθεσιν, καὶ χάριν τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ πρὸ χρόνων αἰωνίων. *Qui servavit nos, et vocavit vocatione sancta, non secundum opera nostra, sed secundum suum propositum et gratiam, datam nobis ante tempora secularia.* Quanta inter hunc locum et eum, de quo agimus, discrepantia! nam primo non simpliciter dicit apostolus, κατὰ χάριν δοθεῖσαν, *secun-* 43
dum gratiam datam, sed κατὰ πρόθεσιν καὶ χάριν δοθεῖσαν, *secundum propositum et gratiam datam.* Quæ

[m] Vide Novat. de Trinit. [c. 17.]

verba vel figuram continent, quam ἓν διὰ δυοῖν appellare solemus, *propositum et gratiam* pro *propositum gratiosum*, (ut mox ver. 10. ζωὴν καὶ ἀφθαρσίαν, *vitam et incorruptionem* pro *vitam incorruptam*;) vel certe manifestum hunc sensum præ se ferunt; *Secundum gratiam, quam proposuit seu decrevit Deus ante tempora secularia nobis in Christo dare.* Deinde Christus non dicit, *Gloria, quam* dedisti mihi, *antequam mundus erat*, sed, *quam* habui; qui autem inter hæc duo discrimen non videat, parum quidem videt. Dari enim tum quidem gratia a Deo dici potest, respectu certitudinis illius προθέσεως, qua futuris post sæculis istam in Christo gratiam fideles habituros decrevit Deus, licet actu nec ea, nec illi tum extitere, qui tum haberent, quod dabatur iis. Est autem *habere* verbum possessivum, atque actum et fruitionem præsentem designat; ut recte hic adnotavit reverendus episcopus Eliensis, Loc. Script. assert. contra Catech. Racov. sect. XXIII. Denique in verbis Christi est, *Gloria quam habui* παρά σοι, *apud te*, nempe una tecum existens. Neque dubitandum est, hæc Christi verba, *Gloria, quam, antequam mundus esset, habui apud te*, eundem habere sensum cum dicto Johannis, initio evangelii, τὸν λόγον fuisse *in principio* πρὸς Θεὸν, *apud Deum*, nempe Patrem. Cæterum quomodo humana Christi natura, in cœlis exaltata, divinæ gloriæ atque honoris particeps sit, ostendimus Defens. Fid. Nic. II. 3. 15. [p. 158.]

29. Atque hactenus de adoratione Jesu Christi disseruimus, ac de argumento inde ab Justino aliisque Patribus ad probandam ipsius divinitatem deducto. Ex quibus omnibus jam satis liquere arbitror optimorum virorum religionem, qua ψιλὸν ἄνθρωπον divino

cultu prosequi horrebant, vanam, puerilem, superstitiosam (qualis superbo Patrum contemptori Zuickero visa est) non fuisse, sed justissimis, imo et invictissimis rationibus subnixam; quas ipsi cum sociis suis ἀνθρωπολάτραις longe facilius fuit contemnere, quam solide unquam refutare.

Deo soli, Patri, Filio et Spiritui Sancto tribuatur adoratio et benedictio in sæcula sæculorum, Amen.

BREVES ANIMADVERSIONES

IN

TRACTATUM GILBERTI CLERKE ANGLI,

CUI TITULUS

ANTENICENISMUS,

QUATENUS IN EO BREVIS RESPONSIO ORDINATUR AD D. G. BULLI DEFENSIONEM FIDEI NICÆNÆ.

BREVES ANIMADVERSIONES

IN

TRACTATUM GILBERTI CLERKE.

ANIMADVERSIONES IN PRÆFATIONEM.

IN præfatione, author summam sententiæ suæ paucis tradit, sed perspicue tamen, et methodo satis apta, quam in tractatu ipso frustra quæsiveris. Sub præfationis initium, postquam animadverteret, "quod "Trinitarii, cujuscunque ecclesiæ, quotquot sint, tam "protestantes, quam pontificii, confidenter asserunt, "et firmiter credere videri volunt Patres omnes, ab "ipsis apostolorum temporibus, et deinceps, suos "esse in articulo Trinitatis," continuo hæc subjungit, "Soli Unitarii, qui cum Socino sentiunt, se "veteres scriptores, sibi non prorsus consentientes, "(ea est illorum aperta ingenuitas,) libere profiten-"tur; ideoque ad sacrosanctas Scripturas, tanquam "ad asylum confugiunt. Nec minus tamen illi, (quod "solum jure queant,) doctores, centurias priores tres "qui non excesserint, Patrem solum, et alium nemi-"nem esse supremum illum Deum, quem super non "est Deus alius, tenuisse, sibique eatenus homodoxos "fuisse, gloriantur."

Respondeo, Primævos ecclesiæ doctores Deum Patrem, qua Pater est, et caput et fons divinitatis, passim *supremum* sive *summum* Deum, imo et *unum* Deum διακριτικῶς appellasse, in superioribus scriptis

sæpius ipsi notavimus. Sed et simul observavimus, eosdem Patres nihilominus veram ac solidam Filii Dei divinitatem constanter agnovisse. Hæc fusissime declarata sunt Def. Fid. Nic. IV. " De subordina-" tione Filii ad Patrem ut ad sui originem ac " principium," cap. i. ii. ubi multis ostendi, non modo Patres Antenicænos, verum etiam Postnicænos omnes, quin et ipsos scholasticos subordinationem istam confessos fuisse. Quid quod in ipso symbolo Nicæno, quod adversus Arianos compositum fuit, eadem subordinatio aperte satis declaratur? Sic enim incipit Confessio illa, " Credimus in unum Deum, " Patrem omnipotentem, &c." Verum et mox sequitur, " et in unum Jesum Christum, natum de Patre " unigenitum, Deum de Deo, Lumen de lumine, " Deum verum de Deo vero, &c." Itaque vel inscitiam vel impudentiam suam prodit Antenicænismi author, cum pag. 78 hæc scribit, " Vidi D. B. in sect. " IV. *de Subordinatione* quæstionis partem aliquam " magnam nobis concessisse." Nihil enim concessi in sectione illa quarta, quod non catholici omnes semper concessere; nihil quod causam vel Socinistarum, vel etiam Arianorum quicquam juvet. Sectionis illius thesis prima, ex qua pendent theses sequentes, hæc est, " Decretum illud synodi Nicænæ, " quo statuitur, Filium Dei esse Θεὸν ἐκ Θεοῦ, *Deum* " *de Deo*, suo calculo comprobarunt doctores catho-" lici, cum qui ante, tum qui post synodum illam " scripsere. Nam illi omnes uno ore docuerunt, " naturam perfectionesque divinas Patri Filioque " competere non collateraliter, aut coordinate, sed " subordinate; hoc est, Filium eandem quidem natu-" ram divinam cum Patre communem habere, sed a " Patre communicatam; ita scilicet ut Pater solus

" naturam illam divinam a se habeat, sive a nullo " alio, Filius autem a Patre; proinde Pater divini- " tatis, quæ in Filio est, fons, origo, ac principium " sit." Confiteatur D. Clerke ejusque socii, Filium eandem divinam naturam cum Patre communem habere, et de reliquo nobis catholicis nulla cum ipsis controversia erit.

2. Post hæc in præfatione hæc ἀμέσως addit: " Quinetiam ab Euseb. V. 28. aliisque didicerunt, " magnum, si non maximum, episcoporum nume- " rum in duabus centuriis primis tradidisse, Chris- " tum, quoad essentiam, fuisse hominem tantum; et " per ista secula tuto licuit simplicem veritatem " populo simplicis veritatis studioso aperire, absque " horrendis blasphemiarum impactis criminibus, quas " sequioris ævi scriptores, zelo malo (ut non dicam " dolo) evomere haud erubuerunt." Verum istam Artemonitarum insulsissimam fabulam prolixe refutavimus atque explosimus in proxime præcedenti disputatione contra Danielem Zuickerum, et ad quam lectorem remitto.

3. In eadem præfatione postea hæc ausus est scribere; " Filium aliquem Dei ante omnia secula, " nedum ab omni æternitate genitum, id uno omnes " ore reclamant; uno etiam omnes ore profitentur, " se jugiter disputare contra theologos primitivos, " etiam Antenicenos, qui non ex Scripturis, sed sui- " ipsorum cerebro, et schola Platonis, sententiam " suam de Filio Dei exprompserunt, et inauspicato " expromptam credendam obtruserunt populo; quippe " ecclesia philosophicis doctoribus decorata et in- " structa, eorum cum infelici adjutamento, a fidei " simplicitate juxta prædictiones divinas jam tum " descivit. Justin. Mart. quod Platonica philosophia

" imbutus fuerit, id laudi sibi ducit, Apol. I. et " Apol. II. contendit Platonem a Mose didicisse, " verbo Dei totius universi molem hanc factam ac " formatam. Ita isti quidem Christum induebant, " ut Platonem non exuerent." Os hominis insignemque impudentiam cognoscas, lector cordate. Non erubescit palam profiteri, se suosque disputare, idque *jugiter*, non modo contra ecclesiam catholicam hodiernam, verum etiam contra theologos primitivos. Non veretur viros sanctos, quorum etiam pars maxima fidem Christianam sanguine suo obsignarunt, fœdissimo convitio proscindere, quasi qui non ex Scripturis, sed e suo ipsorum cerebro et schola Platonis sententiam suam de Filio Dei exprompserint, et inauspicato expromptam credendam obtruserint populo. Hoc est, veneranda capita impios facit novatores, corruptoresque sacrilegos Christianæ fidei, idque in primario ejus articulo. Cæterum quod de Platonismo fabulatur, deque Justino Martyre Platonismum in ecclesiam introducente vanum esse luculenter ostendi, in Dissertatione modo citata contra Zuickerum, &c.

4. Paucis interjectis, sic pergit Antenicenismi author; "Atqui non simul et semel tam fœde de- " pravata est veritas simplex Christiana. Etenim " Unitarii ex indubitatis Patrum testimoniis liquere " notarunt, Antenicenorum doctorum sententiam " esse prorsus Arianam, vel Arianæ proximam, sane " proximiorem errori quem erravit Arius, quam " scholasticorum placitis, vel, quod perinde est, homo- " ousianorum, qui nunc sunt, articulis decretoriis." Rogo, quid sit quod Unitarii ex indubitatis Patrum testimoniis liquere notarunt? Nunquid Antenicænorum doctorum sententiam esse prorsus Arianam?

Non audet ipse huic assertioni stare, ideoque mox subjungit, "vel Arianæ proximam;" sed et adhuc incertus est, ac proinde addit, "Sane proximiorem "errori, quem erravit Arius, quam scholasticorum "placitis, &c." Ego vero ex indubitatis Antenicænorum doctorum testimoniis liquere affirmo, sententiam ipsorum neque Arianam, neque Arianæ similem, sed Arianæ sententiæ plane contrariam esse. Quippe illi omnes Filii τὸ ὁμοούσιον agnoverunt, quod Arianæ hypothesi ex diametro repugnat. Hoc evidenter ostendimus in nostra Fidei Nicænæ Defensione; hoc ipse Petavius, quo magistro hanc primævis Patribus calumniam struere didicerunt Unitarii, confessus est. Cæterum a Curcellæo edoctus est Antenicenismi author contra hæc objicere, veteres doctores, qui Filii τὸ ὁμοούσιον, hoc est, ipsum Deo Patri consubstantialem esse agnoverunt, nihil aliud voluisse, quam Patris et Filii essentiam specifice eandem esse.

Respondeo; Quid si ita se res haberet? neutiquam tamen efficeretur, Antenicænorum Patrum sententiam prorsus Arianam esse, aut Arianæ similem. Verum enim vero de personarum in SS. Trinitate unitate specifica, qualis est unio suppositorum sive personarum in rebus creatis, (e. g. trium hominum, Petri, Pauli, et Johannis, qui ab se invicem disterminantur, neque alter ab altero, quod ad essentiam suam attinet, ullatenus dependet,) primævi ecclesiæ doctores ne somniarunt quidem. Longe aliam unionem divinarum personarum agnoverunt, ejusmodi scilicet, ut ejus nullum exemplum, nulla similitudo usquequaque apta ad illam illustrandam in rebus creatis inveniri potest. Rem sic explicant: Deum Patrem, ut dixi, caput esse et fontem divinitatis, a quo Filius et

Spiritus Sanctus derivantur; sed ita tamen derivantur, ut a paterna hypostasi minime recedant, sed in ipso Patre sint, atque Pater in ipsis, per quandam, quam vocant, *περιχώρησιν*· qua de re fuse egimus, Def. Fid. Nic. IV. 4. 9. [p. 782.] Ex hac *περιχωρήσει* unitatem numericam effici posse contendit ipse Petavius, de Trinitate IV. 16. Certe manifestum est, explicationem istam cum Ariana hypothesi nullo modo consistere posse; manifestum quoque est explicatione illa Tritheismum excludi, atque divinitatis unitatem consistere, salva reali personarum distinctione. Quod observatum fuit a synodo Romana sub Dionysio Romano episcopo congregata, in causa Dionysii Alexandrini, qui a Pentapolitanis quibusdam accusatus fuit de negato Filii Dei *τῷ ὁμοουσίῳ*. Nam in eo concilio Patres, postquam eos acriter reprehendissent, qui tritheismum inducerent, secando et dividendo *τὴν ἁγίαν μονάδα* in tres hypostases peregrinas, a se invicem plane separatas, mox subjungunt[a]: *Ἡνῶσθαι γὰρ ἀνάγκη τῷ Θεῷ τῶν ὅλων τὸν θεῖον λόγον, ἐμφιλοχωρεῖν δὲ τῷ Θεῷ καὶ ἐνδιαιτᾶσθαι δεῖ τὸ ἅγιον πνεῦμα· ἤδη καὶ τὴν θείαν τριάδα εἰς ἕνα, ὥσπερ εἰς κορυφήν τινα, τὸν Θεὸν τῶν ὅλων τὸν παντοκράτορα λέγω, συγκεφαλαιοῦσθαί τε καὶ συνάγεσθαι πᾶσα ἀνάγκη.* i. e. "Etenim necesse est "uniri omnium Deo divinum Verbum, et in Deo "manere et habitare Spiritum Sanctum. Jam vero "divinam quoque Trinitatem in unum, velut in caput "quoddam et summam, omnipotentem Deum uni-"versorum dico, colligi et coalescere prorsus est ne-"cesse." Hæc explicatio pro orthodoxa semper habita fuit in ecclesia Christi usque ad Damasceni tempora, qui lib. III. de Orthodoxa Fide, cap. 5. ita de personis

[a] [Athanas. de Decret. Syn. Nic. 26. vol. I. p. 231.]

divinis disserit, "Easdem secedere a se invicem, ac "separari non posse, et unitas et in se invicem sine "ulla confusione commeantes novimus: ita ut citra "confusionem unitæ sint, (tres enim sunt, etsi uniun-"tur,) et sine separatione discretæ. Quamvis enim "per se quæque subsistat, hoc est, perfecta sit hy-"postasis, et suam proprietatem, hoc est, existendi "modum diversum habeat: tamen unitæ sunt essen-"tia et naturalibus proprietatibus, *καὶ τῷ μὴ διΐστασθαι "μηδὲ ἐκφοιτᾷν τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως, καὶ εἷς Θεὸς "εἰσί τε καὶ λέγονται*, Et eo ipso quod non separentur, "neque a paterna hypostasi recedant, unus Deus et "sunt, et esse dicuntur." Hanc *περιχώρησιν* magnum esse mysterium religiose adorandum, potius quam curiosius scrutandum, lectorem monui in ipso fine Defensionis Fidei Nicænæ. Quod monitum velim lector legat et relegat, atque imprimis aurea doctissimi Athenagoræ verba, quæ librum claudunt, in memoria usque retineat.

5. Mira vero sunt, quæ postmodum in præfatione affirmat Antenicenismi author; "Patres," inquit, "Nicæni Filium ex essentia Patris genitum, (ge-"nitum dico, non creatum,) statuunt: genitum "autem ante omnia secula, non tamen Patri coæter-"num." Atqui Patres Nicænos Filii *τὸ συναΐδιον* agnovisse manifestum est, ex anathemate symbolo suo annexo, in quo damnant eos, qui de Filio dixerunt *ἦν ποτε, ὅτε οὐκ ἦν*, "erat, quando non erat." Si enim Filius non est Patri suo coæternus, vere de eo affirmarunt Ariani, "erat quando non erat." Mox de iisdem Patribus ait, eos statuisse Filium esse "ejus-"dem cum Patre essentiæ, nequaquam vero ipsi "coæqualem." Inepte; si enim Filius sit ejusdem cum Patre essentiæ, necesse est ut sit Patri æqualis

κατὰ φύσιν, secundum naturam atque essentiam suam; quæ sola Filii æqualitas a catholicis asseritur. Vide Def. Fid. Nic. IV. 2.

ANIMADVERSIONES IN TRACTATUM IPSUM.

6. In examine præfationis nervum incidi præcipuum tractatus sequentis, occurrendo scilicet objectioni, quæ apud Antenicenismi authorem utramque fere paginam facit, quamque testimoniis Antenicænorum doctorum de Filii *τῷ ὁμοουσίῳ* ac *τῷ συναϊδίῳ* a me productis veluti Gorgonis caput ubique opponit. Objectionem apertius tradit Antenic. p. 100. his verbis: "Si concederem doctissimo viro D. B. utrumque tum *τὸ ὁμοούσιον*, tum *τὸ συναΐδιον*, quamvis id quidem satisfecerit titulo libri ejus et defensioni concilii, (forte plusquam satis quoad *συναΐδιον*,) non tamen D. B. partibus suis satisfecisse censendus esset; nam quicquid titulus libri præ se fert, manifestum est D. B. ubique tela sua dirigere adversus Unitarios, quatenus negant Christum esse summum Deum, et eandem *numero* essentiam habere cum Patre; quæ nisi crederet D. B. etiam et ipse ab Autotheis et aliis catholicis hæreticus audiret; quemadmodum a zelotis quibusdam audire possit Semiarianus, qui nempe nullam ne minimam inter personas inferioritatem vel minoritatem, ab ordine, ullo respectu inferri credunt." Quomodo veteres catholici doctores (quibuscum ego sentio) Deum Patrem summum Deum *διακριτικῶς* dixerunt, salva Filii Dei vera divinitate; quam unionem personarum in SS. Trinitate crediderunt, clare et luculenter ostendi.

Ab Autotheis, quos vocat, me nihil metuere satis manifestum est ex eo, quod γυμνῇ κεφαλῇ eos oppugnavi, Def. Fid. Nic. IV. 1. §. 7, 8. [p. 695, &c.] Neque zelotas moror, quæ de iis, quæ non intelligunt, temere pronunciare solent. Veritatem præ omnibus semper amavi, animoque sincero, ab affectibus libero, quæsivi, (atque uti spero per Dei gratiam inveni,) non in scholasticorum labyrinthis, neque in neotericorum systematibus, (quanquam neque horum, neque illorum lucubrationes unquam prorsus contempsi, sed cum fructu eas legi posse semper existimavi,) sed in sacris literis secundum ecclesiastici et catholici sensus normam, ut cum Vincentio Lirin.[a] loquar, intellectis. Sed de his κατακόρως.

7. Authoris hujus fraudes, technas, et strophas omnes detegere longum esset. Præcipuas quasdam breviter notabimus. Distinctionem excogitavit de sensu verborum *intenso* et *remisso;* eamque adhibet ad illustriora quædam veterum testimonia a me producta eludendum. Sic e. g. ad insignem Clementis Alexandrini locum Protrept. p. 68.[b] Ὁ θεῖος λόγος, ὁ φανερώτατος ὄντως Θεὸς, ὁ τῷ δεσπότῃ τῶν ὅλων ἐξισωθεὶς, ὅτι ἦν υἱὸς αὐτοῦ, καὶ ὁ λόγος ἦν ἐν τῷ Θεῷ. i. e. "Ver- " bum divinum, qui est manifestissimus verus Deus, " qui est universorum Domino exæquatus; quoniam " erat ejus Filius, et Verbum erat in Deo." "Vis," inquit, "argumenti sita est in hoc verbo, ἐξισωθεὶς " *exæquatus.*" Deinde respondet, p. 94. " Primum in " genere, nullam esse necessitatem ut intelligatur " omnibus numeris absoluta æqualitas, nempe *in* " *sensu intenso*, cujusmodi dogma Athanasianum re- " quirit." Cæterum quid vult sophista in verbis

[a] Hæres. c. 2.

[b] [c. 10. p. 86.]

illis, " omnibus numeris absoluta æqualitas?" Vultne æqualitatem etiam respectu originis! verum æqualitatem ejusmodi dogma Athanasianum non requirit. Neque enim Athanasius, neque alius quispiam veterum ἐξοχὴν Dei Patris, qua Pater est, atque origo ac fons divinitatis, unquam negavit. Inepte igitur in proxime sequenti pagina ad hoc Clementis testimonium respondet, " Clemens ῥητῶς distinguit τὸν " λόγον a Patre, quasi τῷ δεσπότῃ τῶν ὅλων· quæ verba " Patri ἐξοχὴν et prærogativam asserunt, fatente D. B. " i. e. inquam ego, Filium non esse summum Deum." Agit Clemens de æqualitate naturæ, quam absolutam esse manifeste docet. Ait enim τὸν λόγον esse " manifestissime Deum verum." Nunquid hæc quoque verba sensu remisso intelligi possunt? quibus, quæso, verbis potuit Clemens " sensum intensum" significantius exprimere? Probat vero Clemens τὸν λόγον manifestissime Deum verum esse, ex eo quod Filius Dei sit, et in Deo existat. Cujus rationis vis manifesta in eo sita est, quod omnis Filius ejusdem est naturæ atque essentiæ cum Patre suo; quodque quicquid in ipso Deo existit, ut Deus ipse sit necesse est. Quid vero sibi vult D. Clerke, cum ibidem hæc verba mox addit, p. 94? " Deinde D. B. non " accipit ab authoribus, sed vel in patrocinium causæ " suæ, vel per necessitatem adactus ad eos affert, " quod hæc æqualitas intelligenda est, respectu non " *personæ* sed *naturæ divinæ*, distinctione diu post " illos authores denatos fabrefacta." Vultne neminem ante Clementem docuisse Filium Dei ejusdem cum Deo Patre suo naturæ esse, ac proinde respectu *naturæ* Deo Patri æqualem, simulque Filium Deo Patre aliquatenus inferiorem esse, nempe quatenus secunda persona est, a Deo Patre originem suam

habens? Atqui Patres, qui ante natum Clementem et post ipsum scripserunt, omnes utrumque illud docuisse luculenter ostendi Def. Fid. Nic. IV. 2. Quæ postea in responsione ad hunc Clementis locum subjungit, p. 95. ipsum arguunt vel impudentiæ, vel certe crassissimæ in legendo libro meo negligentiæ; " Ratio," inquit, " e Clemente assignata, et a Sandio " allegata, viz. quia est Filius Dei, idem probat; est " enim omnis filius, qua *sic*, patre suo minor; nec " gentes, ad quas scribit Clemens, rationem hanc " aliter intelligerent; ad quam rationem Sandii D. B. " nihil respondet." Nihil falsius. Nam ad insulsam illam Sandii objectionem prolixe respondi Def. Fid. Nic. IV. 2. 4. [p. 710.]

8. Quando distinctionem illam, de sensu intenso et remisso, ad vim testimonii alicujus a me allegati frangendum cum aliquo colore adhibere non potest, ad desperatum effugium recurrit, textum authoris movendo, sine ullius excusi exemplaris aut manuscripti codicis authoritate. Sic, exempli gratia, ad illustrem illum Clementis locum, Pædag. III. 7. quem adduxi Def. Fid. Nic. II. 6. 4. [p. 245.] *ἀνενδεὴς γὰρ ὁ τὸν παντοκράτορα Θεὸν λόγον ἔχων, καὶ οὐδενὸς ὢν χρήζει ἀπορεῖ ποτε· κτῆσις γὰρ ὁ λόγος ἀνενδεὴς, καὶ εὐπορίας ἁπάσης αἴτιος.* i. e. " Est enim minime indi- " gens, qui VERBUM habet DEUM OMNIPOTENTEM, et " nullo eorum quibus opus habet unquam eget. VER- " BUM enim possessio est, cui nihil deest, et est causa " omnis copiæ." Ad hunc (inquam) Clementis locum sic respondet Antenicenismi author, p. 82. " Præ- " cipuus locus, a D. B. de Clemente allegatus, est " Pædag. III. 7. *ἀνενδεὴς γὰρ ὁ τὸν παντοκράτορα Θεὸν* " *λόγον ἔχων*, &c. D. B. p. 145. *Est enim minime in-* " *digens, qui* VERBUM *habet* DEUM OMNIPOTENTEM.

" Quem locum majusculis literis a D. B. descriptum " exigua mutatio justificaret, puta si scriptum esset " in *genitivo* τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ. Et certe, nisi " ejusmodi aliquis scribentis error admittatur, ausim " asserere, vocabulum illud, (viz. *Omnipotentem*,) " impudenter ab aliquo impostore intrusum." Respondeo, exiguam illam textus mutationem minime ferendam esse, non modo quod nullius manuscripti codicis authoritate nititur, verum etiam quia exigua illa mutatio sensum authoris prorsus enervaret. Sensus Clementis manifestus est, eum, qui τὸν λόγον habet, nulla re indigere posse, quia λόγος ille est Deus omnipotens, qui omnia pro suis facere potest, et ut Deus omnipotens omnis copiæ causa est.

9. Deinde rogat a me, idque conscientiam meam appellans, ubi alibi inveni, a veteri aliquo doctore Christum appellari nomine Dei omnipotentis? Resp. A Tertulliano eo nomine appellatur, idque in eo loco, quem ipse mox indigitat, sed non audet integrum proferre, Advers. Prax. c. 17. " Nomina Patris, Deus " omnipotens, Altissimus, Dominus virtutum, Rex " Israelis, Qui est, quatenus ita Scripturæ docent, " hæc dicimus et in Filium competisse, et in his " Filium venisse, et in his semper egisse, et sic " ea in se hominibus manifestasse. *Omnia*, inquit, " *Patris mea sunt.* Cur non et nomina? Cum " ergo legis Deum omnipotentem, et Altissimum, " et Deum virtutum, et Regem Israelis, et Qui " est, vide ne per hæc Filius etiam demonstretur " SUO JURE DEUS OMNIPOTENS, QUA SERMO DEI " OMNIPOTENTIS." Hæc Tertulliani verba Antenicenismi author impudenter pro more suo refert ad Christum, p. 83. qua " dextra Dei exaltatus est;" imo audet affirmare ex hoc ipso loco " evidenter

" liquere, Tertullianum, lib. adv. Prax. (quem laudat " et pro consubstantialitate urget D. B.) non credi- " disse Christum fuisse Deum omnipotentem." Certe sensus Tertulliani in loco citato manifestissimus est, CHRISTUM QUA EST DEI PATRIS FILIUS genuinus, quaque est ipsius Sermo (λόγος in ipso existens) omnia habere quæ Deus Pater habet, adeoque omnia Dei Patris attributa essentialia in ipsum competere, atque inter ea attributum Dei omnipotentis.

10. Eadem confidentia eludere conatur[a] luculentum Irenæi locum, adv. Hær. II. 43.[b] " Non enim " infectus es, O homo, neque semper coexistebas " Deo, sicut proprium ejus Verbum." Ad quem locum hæc annotat: " Non videretur absonum (si " opus esset) exponere verba subintelligendo [Deum] " cui Sermonem conjungere solet Irenæus: q.d. Non " enim infectus es, O homo, ut Deus, neque semper " coexistebas Deo, ut proximum ejus Verbum." Atqui evidentissimum est, utrumque sententiæ Irenæi membrum, nempe tum " neque infectus es." tum " neque semper coexistebas Deo," ad eundem Dei τὸν λόγον referri debere. Immo si prius sententiæ membrum, nempe " neque infectus es," deleretur, salva res esset atque Verbum Dei infectum: h. e. non factum sive creaturam non esse, satis perspicue significaretur in membro sententiæ sequenti, " neque " semper coexistebas Deo, sicut Verbum ejus." Nimirum in verbis illis coæterna τοῦ λόγου cum Deo Patre existentia declaratur, unde necessario sequitur, τὸν λόγον rebus a Deo factis sive creaturis minime annumerandum esse. Notandum præterea D. Cl. corruptam et absurdam Erasmi et Gallasii

[a] [Pag. 86.] [b] [II. 25. 3. p. 153.]

lectionem sequi, legendo scil. *proximum* pro *proprium* contra plurium manuscriptorum, eorumque optimæ notæ authoritatem. Vide doctissimi Grabii nostri notam in locum.

11. Præterea observandum D. Cl. in responsionibus suis ad veterum testimonia a me allegata fere constanter celare præcipua argumenta, quibus testimonia ista confirmo; nonnunquam etiam objectiones, quas luculenter refutavi, denuo in scenam producere, quasi ego eas intactas, idque consulto omnino præteriissem. Sic e. g. p. **101.** ad testimonia Justini de Filii *τῷ ὁμοουσίῳ* respondens, ludit in similitudinibus quibus vir optimus rem illustrare conatur, quas in omnibus quadrare nemo sanus existimaverit. Verum consulat lector æquus, quæ diximus Def. Fid. Nic. II. 4. 4.[c] et videbit non modo Justinum Filii Dei *τὸ ὁμοούσιον* revera agnovisse, verum etiam doctrinam de Filii ex ipsa Dei Patris essentia ac substantia productione dogma fuisse Justini ætate in ecclesia Cath. receptum, fixum, ratum, ac stabilitum: hæreticosque illorum temporum doctrinam istam eadem cavillatione oppugnasse, qua postea Ariani aliique hæretici usi sunt; ac denique catholicos Justini ævo eadem omnino responsione sophisma illud diluisse, quam catholici doctores, post excitatam ab Ario de *τῷ ὁμοουσίῳ* controversiam, ad Arianorum ora obstruendum adhibuerunt. Sic ad ea quæ ex Tertulliano objicit, p. **111, 112, 113.** Filium dicente "*portionem divinitatis*, Deum Patrem *in loco includi* "*non posse* atque *invisibilem esse*, Filium *in loco* "*apparuisse* et *visibilem esse*," ex ipso Tertulliano prolixe et luculenter respondi, Def. Fid. Nic. II. 7.

[c] [Pag. 183.]

§. 4, 5.[d] et IV. 3. §. 8, 9.[e] Hæc vero omnia D. Clerke silentio præterit. Cæterum conscientiam D. Cl. fidenter appellare possum, an serio credat Tertullianum revera sensisse Deum Patrem et Filium ita disparis naturæ esse, ut hic imperfectus sit Deus, ille perfectus, hic loco includi possit, ille non item, hic natura sua visibilis sit, ille invisibilis? Reclamant diserta Tertulliani testimonia a nobis allegata de Filii τῷ ὁμοουσίῳ, Def. Fid. Nic. II. 7. Semel dicam, me hoc unum a candido lectore requirere (neque iniquum est postulatum) ne D. Cl. assertionibus in responsione sua ad librum meum temere fidem habeat, priusquam loca ipsa, ad quæ se respondere profitetur, consuluerit.

12. In responsione ad librum meum D. Cl. res tractat confuse, præpostere, nulloque ordine observato. Præcipua capita quæ reliqua sunt, prout occurrunt, breviter notabo. P. 78. ubi primum contra me disputare exorditur, hæc ejus verba legas: "Impri-" mis agamus de Clemente, quem D. B. Trinita-" rium fuisse probat ex eo, quod Christus ab eo " vocatus est *Deus*, et *magnus Deus;* quasi ipsi " Unitarii non agnoscerent Christum esse *Deum* et " quidem *magnum Deum;* imo secundum Rom. ix. " 5. *Super omnes Deum benedictum in secula.*" Trinitarium fuisse Clem. Alex. non ex eo tantum probo, quod Christus ab eo vocatus est *Deus*, et *magnus Deus;* sed ex aliis multis luculentissimis testimoniis in Def. Fid. Nic. II. 6. a me allegatis. Unum illustre testimonium supra adduxi atque a D. Cl. frivolis cavillationibus vindicavi. Cæterum sine indignatione quis legere potest, quod ait D. Cl. se

[d] [Pag. 260.] [e] [Pag. 743.]

et Unitarios suos agnoscere Christum esse *Deum*, et quidem *magnum Deum*, imo secundum Rom. ix. 5. *Super omnes Deum benedictum in secula?* Scil. Unitarii Christum Deum agnoscunt, sed Deum factum, qui mera creatura sit, qui ante nativitatem suam ex virgine non extiterit. O magnum Deum!

Deinde, p. 79. et seq. prolixam habemus explicationem, seu perversionem potius, nobilis illius loci Paulini, cui ejus explicationi opponi possunt quæ scripsimus, Def. Fid. Nic. II. 5. 3.[f] ubi ostendimus Patres omnes, etiam Antenicænos, quotquot locum illum citarunt, ipsum eodem plane modo legisse atque intellexisse, quo ab hodiernis catholicis legitur atque intelligitur.

13. P. 84. urget locum Clementis, Strom. VII. p. 702.[g] a Petavio notatum atque a me examinatum, Def. Fid. Nic. II. 6. 6.[h] in quo dicitur ἡ υἱοῦ φύσις τῷ μόνῳ παντοκράτορι προσεχεστάτη, atque ad ea, quæ ad locum istum dixi, sic respondet, " D. B. quo loci " citati vim evadat, vult ut προσεχεστάτη redderetur " potius per *conjunctissima*, quam *propinquissima;* " quod si quicquam facit, pro nobis facit; nam quo " secunda persona conjunctior est primæ, eo magni- " ficentiorum titulorum capax est: sed quemad- " modum *secunda* Persona non est *prima*, utut ei " conjunctissima, ita ergo neque est λόγος *Deus* " *omnipotens*, utut ei conjunctissimus." Sed regeri potuit, ὁ παντοκράτωρ in loco citato Deum Patrem denotat, qui ut est fons divinitatis κατ' ἐξοχὴν dicitur Deus omnipotens a Clemente aliisque veteribus. Fatemur autem τὸν λόγον, ut ut proximum sive conjunctissimum Deo Patri, non esse Deum Patrem;

[f] [Pag. 214.] [g] [Pag. 831.] [h] [Pag. 247.]

imo eo ipso quod dicitur Deo Patri proximus sive conjunctissimus, (non enim multum interest, utro modo προσεχεστάτη Latine reddatur,) a Deo Patre manifeste distingui. Interim τὸν λόγον, ut est ex ipso Deo Patre omnipotente genitus (Verbum perfectum ex perfecto Patre natum, ut ipse Clemens loquitur, Pædag. I. 6. p. 92.[i]) Deum omnipotentem dici posse et esse, atque ab ipso Clemente diserte dictum esse, paulo superius luculenter ostendi. Cæterum hunc Clementis locum D. Cl. in tractatu suo sæpe repetit atque ostentat, ex eoque infert (Petavio viam ipsi monstrante) doctissimum Patrem cum Arianis, aut saltem cum Semiarianis sensisse, naturam Filii Dei esse quidem Paternæ proximam sive simillimam, sed non eandem. Verum consulat lector æquus, serioque expendat loca Clementis a me producta, Def. Fid. Nic. II. 6. (præcipue vero insignem δοξολογίαν in fine Pædag. quam cito, dicti capitis §. 4.) et credat si potest, Clementem Filii τὸ ὁμοούσιον non agnovisse. An non igitur satius fuerit, in loco Clementis de quo quæstio est, vocem φύσις personaliter accipere, quemadmodum ab aliis Patribus acceptam fuisse Photius et ipse Petavius notarunt? Vide Def. Fid. Nic. II. 9. 11.[k]

14. In eadem pagina observat D. Cl. Patres primævos, "de Filio Dei frequentissime loqui ut de "Patris ministro, eique obtemperante." Et paulo post loca aliqua adfert, præsertim ex Irenæo, eo spectantia. Sed ad loca illa a Petavio allegata fuse respondi, Def. Fid. Nic. II. 5. §. 5, 6, 7.[l] ubi et luculenter ostendi, in locis illis ea ab Irenæo dici, quæ adeo Arianismum non sapiunt, ut Arii dogma

[i] [Pag. 113.] [k] [Pag. 309.] [l] [Pag. 219.]

funditus evertant. Consulat quæ ibi diximus æquus lector, et judex esto. Unica pagina interjecta, locum adfert D. Cl. ex Origenis, lib. VI. cont. Celsum, p. 317.[m] ubi dicit Adamantius, " Proximum mundi " opificem esse Filium Dei Verbum, qui velut per " se mundum ipse fabricavit; Patrem vero eo ipso, " quod Filio suo atque Verbo jusserit mundum facere, " primarium esse opificem." Verum hunc quoque locum a Petavio itidem citatum prolixe expendi, atque evidenter monstravi, nihil in eo dici quod non alii Patres catholici, tam Antenicæni, quam Postnicæni dixerunt, nihil, quod si candide accipiatur a fidei canone, etiam quatenus a Nicænis Patribus is traditur et explicatur, absonum sit. Vide Def. Fid. Nic. II. 9. 10. [p. 305.]

15. In eadem pagina sic pergit D. Cl. " Gratias " ago D. B. ipsi, qui mihi duo testimonia suppedita- " vit irrefragabilia: primum ex c. 11. Eusebii de " laudibus Constantini: Ἐπεὶ γὰρ——*Nam quoniam* " *fieri non poterat, ut fluxa corporum substantia, et* " *rationalium jam editorum animalium* natura *ad* " *summum omnium rectorem Deum accederet, eo quod* " *infinitis spatiis ab illo separatur,——longissimo* " *intervallo dissita ac separata ab* ingenita *illa* na- " tura; *non sine causa Deus optimus, maximus,* (Θεὸς " τῶν ὅλων μέσην τινὰ,) *mediam interjicit divinam ac* " *præpotentem* (παναλκῆ δύναμιν) *unigeniti Sermonis* " *sui virtutem, quæ quidem cum perfectissime et* " *proxime cum Patre conversaretur,——nihilominus* " *tamen benigne condescendit, seque ipsum quodam-* " *modo attemperat coaptatque iis, qui a summo vertice* " *longius absunt.* Nimirum abest et sermo a vertice

[m] [c. 60. p. 678.]

"sed non tam longe. Sed quid ad hæc D. B.? "Respondet p. 392. *Mediam autem inter Deum et "creaturas manifeste dicit Eusebius Verbi virtutem, "non in se spectatam, sed propter illam qua de "loquitur condescensionem.*" Verum responsionem meam mancam et mutilam protulit sophista. Nam Def. Fid. Nic. III. 9. 11. [p. 628.] ad locum illum Eusebii hæc primum adnotavi; "Mediam autem inter "Deum et creaturas manifeste dicit Eusebius Verbi "virtutem, non in se spectatam; sed propter illam, "qua de loquitur, condescensionem. Imo diserte hic "docet, Verbi virtutem, etiam dum ita se demittit, "perfectissime et proxime cum Deo Patre conversari, "intraque ipsum manentem ineffabilibus ejus arcanis "perfrui: plane quemadmodum Athanasius dicit, "ipsum *τὸν λόγον* non ita condescendere, quin sem-"per maneat indilutus ac patrius splendor." Deinde paucis interjectis addo, "Sed illud extra omnem "controversiæ aleam ponunt verba Eusebii in hac "ipsa Oratione de Laudibus Constantini, cap. 6. "ubi de numero ternario subtilius philosophatus, "ait, eo significari sacrosanctam Trinitatem, Patrem "nempe, Filium et Spiritum Sanctum, quorum "natura æqualis sit, et pariter increata, ortusque "omnis expers. Verba sunt, *Πρώτη δὲ τριὰς δικαιο-"σύνην ἀνέδειξεν, ἰσότητος καθηγησαμένη· ὡς ἂν ἀρχὴν καὶ "μεσότητα καὶ τελευτὴν ἴσην ἀπολαβοῦσα· εἰκὼν δὲ ταῦτα "μυστικῆς καὶ παναγίας καὶ βασιλικῆς τριάδος· ἥ τῆς "ἀνάρχου καὶ ἀγενήτου φύσεως ἠρτημένη, τῆς τῶν γενητῶν "ἁπάντων οὐσίας τὰ σπέρματα καὶ τοὺς λόγους καὶ τὰς "αἰτίας ἀπείληφε.* i. e. *Numerus autem ternarius justi-"tiam primus hominibus ostendit, æqualitatem docens; "quippe qui principium, medium, et finem habeat*

" *æqualia. Atque hæc mysticæ, sacrosanctæ, ac regiæ*
" *Trinitatis imaginem referunt; quæ cum in natura*
" *ortus ac principii experte consistat, omnium quæ*
" *ortum habent substantiarum semina, rationes, cau-*
" *sasque in se continet.* Quid, quæso, contra Arium
" cæterosque Antitrinitarios his efficacius aut diser-
" tius ab ullo catholicorum unquam dictum fuit?"

16. P. 88. hæc habet Antenicenismi author; "D. B.
" citat verba ipsius Alexandri, cujus presbyter Arius
" erat, (a Schlictingio etiam citata *de Trin. adversus*
" *Meisnerum*, p. 144.) Theod. I. 4. *Non intelligunt*
" *rudes atque ignari multum interesse inter Patrem*
" *ingenitum, et res ab illo creatas ex nihilo, tam ra-*
" *tionales, quam rationis expertes; inter quæ duo,*
" *media interveniens* (ὧν μεσιτεύουσα φύσις μονογενὴς)
" *unigenita natura Dei Verbi, per quam Pater*
" *universa condidit ex nihilo, ex ipso vero Patre*
" *progenita est.* Hæc verba (ut D. B. ait) commen-
" tatore non indigent." Falso et impudenter pro more suo! non dixi locum hunc Alexandri nullo indigere commentatore; imo contra commentatorem adhibui[n] qui optime mentem Alexandri novit; ipsum nempe Alexandrum, qui ibidem paucis interjectis sic scribit; *Nemo novit Patrem nisi Filius, et nemo novit quis sit Filius nisi Pater. Hunc conversionis ac mutationis expertem, perinde ac Patrem, nullius egentem, et perfectum Filium Patrisque similem esse didicimus, hoc solo inferiorem Patre, quod ingenitus non est. Est enim imago Patris exactissima, et in nullo discrepans.* "Hæc," dixi, " tam clara sunt et expressa, ut nullo commen-
" tatore indigeant." Addo; " Qui hæc scripsit, non

[n] Def. Fid. Nic. III. 9. 11. [p. 631.]

" potuit ea mente, qua Arius, dicere, Filium Dei " inter Deum et creaturas μεσιτεύειν."

Deinde ait D. Cl. mihi (ut aliquid dicere videar) visum esse *naturam* hic sumere pro *persona*. In margine quidem libri mei ad locum illum Alexandri, ubi dicitur, *Unigenita natura Dei Verbi media interveniens*, hæc scripsi, " Naturam sumit pro Per- " sona; intelligit enim φύσιν ἐν ὑποστάσει, ut paulo " ante locutus est. *Valesius in loc.*" Vides, notam non meam esse, sed doctissimi Valesii, qui et notam suam confirmavit ex verbis ipsius Alexandri, non longe a loco citato. Verum hæc omnia homo sublestæ fidei lectorem suum celavit.

17. P. 90. appellat D. Cl. locum a me citatum[o] ex Euseb. Hist. Eccl. I. 2. ubi Eusebius, loquens de Angelo qui ab Abrahamo adorabatur ut Deus et Judex, ita scribit, Εἰ γὰρ, &c. i. e. " Nam cum ab " omni ratione alienum sit, tum ut ingenita et " immutabilis Dei omnipotentis natura in speciem " hominis convertatur, et creaturæ alicujus phantas- " mate oculos intuentium fallat, tum ut Scriptura " quidquam hujusmodi falso confingat, Deus ille et " Dominus, qui judicat omnem terram, et facit judi- " cium sub hominis specie apparens, quisnam alius " appellari possit (quandoquidem de primo omnium " auctore hæc accipere nefas est) præter ipsum quod " ante omnia substitit Dei Verbum?" Sed hic rursus pro solita sua ingenuitate alterum Eusebii locum ibidem a me citatum, quo mentem Eusebii ex ipso Eusebio expono, prorsus silentio præterit. Locus ille alter ostendet Eusebium neutiquam sensisse Filium Dei, qui visibili specie olim apparuit

[o] Def. Fid. Nic. IV. 3. 12. [p. 754.]

Patribus, revera alienæ esse a Patre naturæ, hoc est, finitæ atque mutabilis; nedum per apparitiones illas actu mutatum fuisse. Multis in locis blasphemiam istam cum detestatione rejicit. Imo Verbum Dei etiam post assumptum in unitatem personæ suæ verum hominem, eundem immutabilem, immensum atque ubique præsentem Deum mansisse diserte docet in Oratione de Laudibus Constantini, quæ ad calcem Historiæ Eccles. addita est c. 14. ubi sic scribit; " Atque in his ille paternis consiliis ministravit, ma- " nens interim materiæ expers, qualis antea apud " Patrem erat: non immutata substantia, nec amissa " natura; nec carnis vinculis constrictus; nec in eo " quidem loco, in quo humanum ipsius vasculum ver- " sabatur consistens, alibi vero adesse nequaquam " valens. Sed eo ipso tempore, quo inter homines " versabatur, præsentia sua universa complebat; " eratque cum Patre et in Patre inerat; et omnium " simul tam quæ in cœlo, quam quæ in terra sunt, " curam gerebat. Nec quidquam illi perinde ac no- " bis obstabat, quo minus præsens ubique adesset."

18. Nonnulla quidem adfert D. Cl. ex Eusebii scriptis, quæ vix, ac ne vix quidem, defendi possunt. Sed ea ex libris ejus desumpta sunt, quæ edidit ante concilium Nicænum. Recte autem et prudenter observavit Valesius[p] de Eusebii accusatoribus, " Pro- " ferunt quidem loca quædam ex Eusebio, quibus " approbent illum Ariano dogmati adhæsisse. Sed " nullum discrimen adhibent inter libros ante con- " cilium Nicænum, et eos qui post illud conci- " lium ab Eusebio sunt elaborati: quod tamen fieri " omnino debuerat, ut de Eusebii fide certum ac

[p] Vales. de Vit. et Scrip. Euseb.

" legitimum judicium promeretur. Quæcumque enim " ante Nicænam synodum scripta sunt, Eusebio " objici et imputari non debent."

19. Posthæc D. Cl. per aliquot paginas de Clemente Alexandrino iterum agit, ejusque scripta vexat et torquet, ut aliquid inde eliciat quod pro causa sua faciat: sed frustra. Consulat lector candidus quæ ex Clemente adduximus, Def. Fid. Nic. II. 6. et mirabitur hominis confidentiam, qui doctissimum Patrem ut Ariani sive Semiariani dogmatis patronum appellare ausus fuerit. Vox una προσεχεστάτη vani hominis cerebrum ita totum occupavit et implevit, ut deinceps nihil sani vel in Clemente vel in aliis Patribus videre possit. Verum enimvero si legisset serioque expendisset, quæ post προσεχεστάτη apud Clementem ἀμέσως sequuntur, intellexisset optimum Patrem ea voce minime significare voluisse divinitatem Filii paternæ ullatenus inferiorem esse. "Hæc" (inquit Clemens) "est maxima excellentia, quæ omnia ordi- " nat ex voluntate Patris, et optime gubernat uni- " versum, indefessa et inexhausta potestate cuncta " operans, propterea quod agit arcanas et abditas " respiciens notiones. Nunquam enim a sua excedit " specula Dei Filius, ut qui non dividatur, non dis- " secetur, non transeat a loco ad locum, sit autem " semper ubique et contineatur nusquam; tota mens, " tota lux paterna, totus oculus, qui omnia videt, " omnia audit, scit omnia, potestate scrutatur po- " testates." In his verbis primaria, essentialia, et creaturis incommunicabilia Dei attributa Filio addidit, videl. immutabilitatem, immensitatem, omnipræsentiam, omniscientiam. Nunquid vero hic nobis obtrudat sophista tritam suam distinctionem de sensu *intenso* ac *remisso?* at vero quis concipere potest

omniscientiam *remissam*, omnipræsentiam *remissam?* Clemens hic absolute et simpliciter affirmat Filium Dei ubique præsentem esse, nuspiam contineri, videre omnia, audire omnia, scire omnia. Quis hic sensui remisso sine contradictione locus esse potest? perinde enim esset ac si diceres, Filius Dei est immensus et nuspiam continetur, attamen loco aliquo circumscribitur; Filius Dei est omnipræsens, sed alicubi abest; videt omnia, audit omnia, scit omnia, atqui nonnulla sunt, quæ non videt, non audit nescit. Præterea notandum imprimis est, quod Filius hic a Clemente dicitur ὅλος νοῦς, ὅλος φῶς πατρῶον, "totus mens, totus lux paterna:" quæ sane verba paternam divinitatem in Filio esse, et proinde eandem esse Patris et Filii divinitatem, perspicue declarant.

20. P. 102. D. Cl. de loco agit a me citato ex Epistola ad Diognetum, Justino tributa; (quæ si Justini non est, scriptoris certe est catholici Justino saltem coævi;) "D. B." inquit, "allegat ex Epistola "Justini ad Diognetum multa magnifica de Christo "dicta, vid. *quod illi astra obtemperant*, &c. quibus "omnibus Clementis προσεχεστάτη abunde satisfacit." Papæ! quid est quod potentissima illa vox προσεχεστάτη præstare non potest? si proferamus centena loca ex Patre aliquo primævo, veram Filii divinitatem verbis significantissimis declarantia, nihil apud D. Cl. proficiemus. Illis omnibus una illa vox Clementis satisfaciet, idque abunde. At vero si daremus D. Cl. vocem istam Clementis id revera significare, quod ipse vult, quid hoc ad authorem Epistolæ ad Diognetum? nunquid Patres omnes primævi ex una illa Clementis voce exponendi sunt? Cæterum consulat lector locum ex Epistola ad Diognetum a me

citatum Def. Fid. Nic. II. 4. 7. [p. 191.] et videbit ibi veram Filii divinitatem verbis expressissimis ab authore declarari; "Τὸν λόγον, sive Filium Dei, ὑπηρέτην, " ministrum sive creaturam esse, (nam ἰσοδύναμα esse " hæc duo sæpius notavi, et satis per se manifestum " est,) expresse negat, eum incomprehensibilem, et " ipsum Opificem Creatoremque omnium appellans, " a cujus nutu pendeat, et virtute sustineatur tota " mundi tam cœlestis quam terrestris compages; " cuique creaturæ omnes cujuscunque ordinis tan- " quam authori, Deo, ac Domino suo subjectæ sint " atque obtemperent. Ait ipsum in hunc orbem " missum fuisse ut Regem a Rege, ut Deum a Deo, " scilicet Filium Regem a Patre Rege, Filium Deum " a Patre Deo." Ad id vero quod urgeo, authorem scilicet expresse dicere, Deum Patrem Filium suum misisse οὐχ ὡς ὑπηρέτην, *non tanquam ministrum*, D. Cl. ait, responsionem esse facillimam. Audiamus igitur responsionem ejus; "Vult author ejusmodi " ministrum, cujusmodi sunt angeli et homines qui " terrena gubernant, &c. ut seipsum exponit; non " servum serviliter servientem; est enim satis lon- " gum intervallum inter angelum et Filium genitum " ex essentia Patris." Certe; inter angelum et Filium genitum ex essentia Patris satis longum est intervallum, intervallum quidem tantum, quantum est inter Deum et creaturas, h. e. infinitum. Quicquid enim ex ipsa Dei essentia genitum est, ut Deus sit necesse est. Hinc author Epistolæ, postquam dixerat Deum Patrem misisse Filium suum *non ut ministrum*, addit, Deum Patrem misisse Filium suum ut ipsum Opificem et Creatorem omnium, ut Regem a Rege, ac denique ut *Deum*.

21. P. 104, 105. illustrem Justini locum de cultu

et adoratione SS. Trinitatis, Dei Patris, Filii et Spiritus Sancti, adduximus Def. Fid. Nic. II. 4. 8.[r] Locus sic habet, "Fatemur quidem nos talium qui " habentur deorum esse expertes atque atheos; sed " non verissimi illius Dei, Patris videlicet justitiæ " et castitatis et virtutum aliarum, et ab omni vitii " mixtione et labe alieni, expertes. Verum hunc " ipsum, et qui ab eo venit (atque nos ista et alio- " rum famulantium assimilatorumque bonorum an- " gelorum exercitum docuit) Filium, et Spiritum " Sanctum colimus et adoramus, cum ratione et " veritate venerantes[s]." Ad hunc vero locum D. Cl. hæc annotat, "Justinus videtur angelos cum Spiritu " Sancto tertio loco conjungere, indecore admodum, " si sensisset Spiritum Sanctum fuisse summum " Deum." Videtur fortasse D. Clerke, ut et visus est Bellarmino aliisque pontificiis, (quorum hic causam ipse agit,) sed id revera minime facit, ut luculenter ostendi in Def. Fid. Nic. ubi locum hunc Justini citavimus ac fuse exposuimus, ac mox ulterius probabimus. Pergit sophista, " Distinguit Justinus " Patrem sub nomine *verissimi Dei* a reliquis per- " sonis, quod D. B. prætervidit quasi nihili facien- " dum." Resp. Justinus quidem Deum Patrem sub titulo *verissimi Dei* primo in loco ponit, quod caput is sit et principium Deitatis; verum id non ita facit, ut Filium et Spiritum SS. a veritate divinitatis excludat; imo vero includit, conjungendo ipsos cum Deo Patre, ut una cum ipso divino cultu adorandos. Nam verba *σεβόμεθα καὶ προσκυνοῦμεν*, *colimus et adoramus*, ad omnes tres personas manifeste referuntur. Ut sensus hujus loci manifestior fiat, apprime no-

[r] [Pag. 194.]

[s] [Apol. I. 6. p. 47.]

tanda est perspicua quæ in eo est oppositio inter τοὺς νομιζομένους θεοὺς, eos qui a gentibus falso habebantur et colebantur pro diis, et verum Deum quem solum Christiani adorabant. Fatetur Justinus Christianos expertes fuisse falsorum deorum quos gentes venerati sunt, atque hoc sensu atheos dici potuisse; sed revera atheos minime fuisse, imo contra, veri Dei religiosissimos cultores. Quomodo hoc probat? Colimus, inquit, et adoramus cum ratione et veritate (h. e. cum rationali et vero cultu sine carnalibus sacrificiis) Deum Patrem ejusque Filium et Spiritum Sanctum. Jam si vel Filius, vel Spiritus Sanctus non esset verus Deus, certe elumbis fuisset hæc Christianorum defensio, siquidem Christiani ipsi de eodem crimine tenerentur, cujus gentes arguerent, id scil. ut Deum colendo, quod revera Deus non esset. Mira vero sunt quæ apud D. Cl. sequuntur; "Satis," inquit, "habet D. B. excusare Justinum ab "angelorum invocatione, dum ipse invocat Spiritum "Sanctum in publicis precibus, sine ullo exemplo "vel præcepto in Scripturis, vel veteris ecclesiæ "praxi, saltem in solennibus conventibus." Quid hic sibi vult nugator, haud facile est divinare. Vultne invocationem angelorum a nemine jure improbari posse, qui ipse Spiritum Sanctum invocat? Imo hoc ipsum voluisse inde liquet, quod paulo post misellus homo diserte affirmat, Spiritum Sanctum nihil aliud esse quam *primarium angelum*. Nos vero sanctæ matris ecclesiæ Anglicanæ filii, qui Spiritus S. divinitatem agnoscimus merito ipsum invocamus, non quidem prorsus separatim a reliquis personis, sed cum relatione ad Patrem et Filium, quorum est Spiritus. Sic enim in Litania nostra oramus, "Spiritus "sancte Deus, qui a Patre et Filio procedis, mise-

" rere nobis miseris peccatoribus." Neque deest hujus invocationis exemplum aliquod in sacris Scripturis. Sic enim S. Paulus concludit secundam suam ad Corinthios Epistolam, *Gratia Domini Jesu Christi, et charitas Dei, et communio Sp. Sancti, sit vobiscum omnibus, Amen.* Hæc enim certe non est tantum *generalis optio* (ut loquitur D. Cl.) sine ullo mentis intuitu, aut pia cordis elevatione ad personas divinas; (absit ut de sancto et tam eximiæ pietatis apostolo id vel cogitemus;) sed est dubio procul seria apostoli precatio ad Deum Patrem, Filium, et Sp. Sanctum, ut bona, quæ optat Corinthiis suis, ipsis impertiant; ideoque clauditur solenni precum sigillo, *Amen.* Hæc autem precationis formula in ecclesiarum omnium Liturgiis etiam antiquissimis reperitur. Præterea trina illa divinitatis invocatio, *Kyrie eleison*, quæ ab omnibus rerum liturgicarum scriptoribus ad SS. Trinitatem refertur, pervetusta est, et in ecclesiis, præsertim Græcis, ab ultima antiquitate usurpata. Vide Card. Bon. Rer. Liturg. II. 4. Sed quid multis opus est? Justinus, in hoc ipso loco quem præ manibus habemus, diserte testatur, Christianos catholicos sua ætate communiter coluisse et adorasse cum Deo Patre et Filio etiam Sp. Sanctum. Idem testantur δοξολογίαι in ecclesiis τῆς πρώτης διαδοχῆς (quarum etiam Justinus meminit) usurpatæ, in quibus Spiritus Sanctus Deo Patri et Filio conjungebatur. Vide Def. Fid. Nic. II. 3. 6, 9, 12. Concinit hymnus seraphicus qui *Trisagion* dicitur, in ecclesiis omnibus quaqua patet Christianismus in celebratione tremendi mysterii cantari solitus. De quo vide Card. Bon. Rer. Liturg. II. 10. Jam vero, quem cum Deo Patre et Filio hunc in modum adoramus et glorificamus, illumne nefas esse potest

invocare, ejusque misericordiam atque opem in precibus nostris implorare?

22. Post hæc D. Cl. me acriter reprehendit, quod ordinem verborum in hoc Justini loco absurde perturbaverim, conjungendo scil. angelos non cum σεβόμεθα, sed διδάξαντα. Resp. Verba σεβόμεθα et προσκυνοῦμεν ad sanctorum angelorum exercitum neutiquam referenda esse, hoc irrefragabili argumento evincitur: Si ad angelos verba illa referantur, sequetur, non modo Justinum religiosum angelorum cultum comprobasse, (quod tamen nemo sanus credat, qui ejus Dialogum cum Tryphone unquam cum cura legerit,) verum etiam ecclesiam Christi catholicam Justini ætate angelos coluisse, idque cultu, quem vocant λατρείας. Namque evidentissimum est, Justinum hic agere communem Christianorum causam, eorumque religionem contra gentes defendere. Æque certum est de cultu hic agi non aliquali, sed de cultu, ut dixi, λατρείας, qualem Deo Patri et Filio et Spiritui Sancto catholica ecclesia tribuit. Jam vero planissime constat, religiosum angelorum cultum in ecclesia Christi catholica per tria prima sæcula et amplius prorsus ignotum fuisse. Legas scripta primævorum doctorum quæ supersunt; legas antiquissimas Liturgias; de religioso angelorum cultu ne γρὺ quidem in iis reperies. Primævæ ecclesiæ catholicæ vox consona est, solum Deum, Patrem, Filium et Spiritum Sanctum, religiose colendum atque adorandum esse.

23. Restat igitur ut σεβόμεθα cum διδάξαντα conjungatur, atque ut mentio bonorum angelorum hoc in loco respiciat id quod paulo ante præcesserat de malis angelis. Quod ut luculentius appareat, observandum est, non simpliciter hic dici τὸν τῶν ἀγγέλων στρατὸν, "angelorum exercitum," sed τὸν τῶν ἄλλων

ἀγγέλων στρατὸν, "*aliorum* angelorum exercitum." Certe vox ἄλλων manifeste respicit alios angelos, de quibus Justinus prius locutus fuerat. Dixerat autem paulo ante, Christianos a Christo magistro edoctos fuisse de malis angelis sive dæmonibus, quos ethnici pro diis habuerunt, fugiendis. Hic addit ab eodem Christo nos edoctos esse de aliis angelis; quid autem de aliis istis angelis Magister nos docuit? nempe eos esse bonos, et sanctitate quidem sanctissimo Creatori suo assimilatos, sed tamen ἑπομένους, *Spiritus sequentes*, (metaphoram notavi ductam esse a pedissequis, qui dominos suos a tergo sequi solent,) ac proinde neque ipsos religiose colendos atque adorandos esse. Quis vero pius sine horrore legat verba D. Cl. quæ mox sequuntur? "Justinus," inquit, "Spiritum "Sanctum cum angelis conjungit, quasi unus eorum "esset et præcipuus, (ἡγεμονικὸς,) ut revera est, quic- "quid Justinus senserit." Hic secutus est Johannem Bidellum Anglum, quem in Antenicenismo suo defendit contra D. Estwickium. Cæterum insulsum atque impium hoc commentum non est hujus loci, neque opus est, operose refellere. Certo certius est, neque Justinum, neque catholicos Christianos Justini ætate, Spiritum Sanctum pro angelo habuisse.

24. P. 110. ad objectionem venit, ab immensitate et invisibilitate Dei, quam doctores primævi visi sunt Deo quidem Patri concedere, Filio vero Dei prorsus detrahere. "Audiamus," inquit D. Cl. "hujus nodi "Gordiani solutionem, quæ paucis verbis compre- "hendi potest: viz. expedit hunc nodum *per assump-* "*tas species, per symbolicam et œconomicam præ-* "*sentiam. Origo Trinitatis et œconomia* sunt apud "Trinitarios nostros duæ omnipotentes distinctiones. "Sed hic D. B. non potuit recurrere ad *originem*, vel

" principium petere; fugit igitur ad *œconomiam*." Resp. Homo impudentissimus! distinctio illa de *οἰκονομίᾳ* non est *κρησφύγετον* a me, vel aliquo alio Trinitario temere inventum, neque ad eam ego coactus fugio, sed alta voce et clara vocatus ab illis ipsis Patribus, qui Filii Dei immensitatem atque invisibilitatem negasse visi sunt. Caput integrum et bene longum insumpsi in responsione ad objectionem propositam, nempe Def. Fid. Nic. IV. 3. 12. [p. 753.] Summa responsionis meæ hæc est; " Ecclesiæ docto-
" res, qui ante exortam Arii hæresin scripserunt, quo-
" ties ita ratiocinantur, Deum non Patrem sed Filium
" fuisse, qui sub Veteri Testamento apparuit, et in
" plenitudine temporis incarnatus fuit, quod Pater
" immensus sit, neque loco includatur, et invisibilis,
" qui a nemine conspici possit, neutiquam negare
" voluisse, Filium Dei pariter ac Patrem natura sua
" immensum atque invisibilem esse; sed id tantum
" significasse, tum apparitiones illas Dei omnes, tum
" ipsam *ἐνσάρκωσιν* ad *οἰκονομίαν* spectasse, quam sus-
" cepit Dei Filius; quæ œconomia Patri, quippe qui
" a nullo ortus sit principio, nullique auctoritatem
" suam acceptam referat, nequaquam conveniat." Hanc fuisse ipsissimam veterum illorum mentem ac sententiam ex his duobus evici, quod omnes alibi multis in locis fateantur, Filium Dei perinde ac Deum Patrem natura quidem sua immensum, ubique præsentem, atque invisibilem esse; deinde quod eorum nonnulli dicta illa sua de œconomia diserte ipsi interpretentur. Quid ad hæc D. Cl.? " Patres," inquit, " præ
" primis solliciti erant, ut Patri, tanquam summo
" Deo, prærogativam assererent, tum quoad *natu-*
" *ram*, tum quoad *attributa* et *operationes*, (nam in
" his omnibus apud Patres erat etiam *sensus*, tum

" *intensus*, tum *remissus*,) adeoque ut senserint im-
" mensitatem Dei omnipotentis Filii et Spiritus S.
" immensitati præstare et transcendere; (quanquam
" forte non longe;) at vero in tantum transcendere,
" ut Deus omnipotens neque ascenderit, neque descen-
" derit, sic neque apparuerit, neque apparere potu-
" erit in loco, ad eum modum quo Filius apparuit,
" ne vel ænigmatice." Hæc est mera petitio princi-
pii. Multis iisque luculentissimis testimoniis ostendi,
veteres illos doctores sensisse, Dei Patris et Filii
eandem prorsus esse naturam atque essentiam, eadem
attributa essentialia, et proinde eandem esse utrius-
que immensitatem, omnipræsentiam, atque invisi-
bilitatem. Cur ad testimonia illa nihil respondet?
certe quia nihil solidi respondere potuit. Longum
esset testimonia illa omnia hic repetere. Ea videat
lector capite illo tertio sectionis quartæ de subordi-
natione Filii ad Patrem, &c. Duo tantum hic reci-
tabo. Alterum Clementis Alexandrini est, Strom.
VII. p. 702.[t] supra ex parte citatum: " *Nunquam*
" *ex sua excedit specula Dei Filius; ut qui non divi-*
" *datur, non dissecetur, non transeat a loco ad locum;*
" *sit autem semper ubique, et contineatur nuspiam,*
" *tota mens, tota lux paterna, totus oculus, qui omnia*
" *videt, omnia audit, potestate scrutatur potestates.*
" *Ei subjecta est universa militia angelorum et deo-*
" *rum; Verbo, inquam, paterno, quod sanctam suscepit*
" *dispensationem propter eum, qui subjecit.* En!
" Verbum, sive Filium Dei, non dividi, non dissecari,
" non transire a loco ad locum, semper ubique esse,
" nuspiam contineri clare docet. Nihilominus conce-
" dit suscepisse ipsum Dei Filium dispensationem

[t] [Pag. 831.]

" sanctam, a Patre sibi impositam; nempe tum sub " V. Testam. quando prophetis virisque sanctis, simu- " lata specie vel humana, vel corporea aliqua alia, appa- " rebat; tum imprimis sub Novo, cum, assumpto in " unitatem personæ vero homine, in terris cum homi- " nibus conversatus est." Alterum testimonium est Tertulliani advers. Prax. cap. 23. ubi ad locum Matthæi, xvii. ita scribit, " Habes Filium in terris, habes " Patrem in cœlis. Non est separatio ista, sed dis- " positio divina. Cæterum scimus Deum etiam intra " abyssos esse, et ubique consistere, sed vi et potes- " tate; Filium quoque ut individuum cum ipso ubi- " que. Tamen in ipsa *οἰκονομίᾳ* Pater voluit Filium " in terris haberi, se vero in cœlis." Ubi clare docet Filium Dei et Deum Patrem pariter ubique præsentem esse, quod et probat hac solida ratione, quod Filius sit cum Patre suo individuus, neque ab ipso separari possit. Quam rationem Patres catholici omnes, tam Antenicæni quam Postnicæni, agnoverunt. Illi omnes uno ore profitentur, Filium ex Patris essentia generari, absque sectione et divisione ulla; et ex Patre ita prolatum esse, ut a Patre nunquam separetur. Jam vero si omnipræsentia Dei Patris extenderetur ultra limites omnipræsentiæ Filii Dei, (ab adversario absurdo cogor ipse absurde loqui,) tum Deus Pater esset, ubi Filius non est, et proinde Pater et Filius ab invicem separarentur.

25. Ad id quod deinde dicit D. Cl. veteres doctores sensisse Deum Patrem non fuisse, qui olim patriarchis aliisque viris sanctis apparuit, " quod " judicarent id consistere non potuisse cum summa " et profusa ejus attributorum *ὑπεροχῇ*, idque non " propter indecentiam aliquam, ut D. B. ait, neque " quia Pater est *fons Trinitatis;* quid enim fons

" spectat ad motum localem, nisi lavandi aut potandi " causa?" rejecto cum abominatione omni profano scommate, respondeo, longe aliter sensisse sanctos illos Patres; " Quippe ex ipsorum sententia, Deus " Pater a nemine unquam ne per assumptas quidem " species visus est, aut videri potest. A nullo ille " ortus principio, nulli subjectus est; neque magis " ab alio missus, quam ab alio natus dici potest. " Contra Filius Dei, qua ex Deo Patre natus, eo " certe nomine Patri suam omnem auctoritatem " acceptam refert; neque minus ipsi honorificum a " Patre mitti, quam ex Patre nasci. Ex Patre est " ipse, per ipsum Pater, in mundo quæ sunt universa, " condidit; quin et per ipsum se deinceps mundo " patefecit. In sacrosancta Triade, cum nulla sit " inter Patrem et Filium naturæ disparitas, ordo " tamen certe quidam est, juxta quem Pater princi- " pium et caput est Filii. Qui ordo inverteretur, si " a Filio per Patrem rerum administratio fieret."

26. P. 114. de Athenagora agit D. Cl. et de eis quæ ad Athenagoram ipse notavi, sed tam confuse, pro more suo, ibi disserit, ut fatear, me nescire quid et ad quod quoque respondere debeam. Scilicet sophista in confusione quærit effugia et latebras, ubi ab adversarii ictibus se abscondat. Obtestor lectorem æquum ut consulat quæ ex Athenagora protuli, Def. Fid. Nic. II. 4. 9.[x] ubi doctissimum Patrem Filii Dei, ut et Spiritus Sancti, τὸ ὁμοούσιον omnino agnovisse clare ostendi. Ad quæ ne γρὺ quidem respondet D. Cl. Consulat quoque quæ ex Athenagora testimonia produxi pro æternitate Filii Def. Fid. Nic. III. 5. 2.[y]; quid ad ista respondeat, videamus. " D. B.

[x] [Pag. 199.] [y] [Pag. 553.]

inquit, " citat p. 10.[z] *πρῶτον γέννημα εἶναι τῷ Πατρὶ,* " *οὐχ ὡς γενόμενον· πρῶτον γέννημα, primam proge-* " *niem ;* quæ verba *τῷ συναϊδίῳ* dupliciter adversantur, " tum ut *primus*, tum ut *genitus Filius*." Quis autem patienter ferat sophistam, qui ausus est contra Filii æternitatem Athenagoræ verba urgere, quæ ipse Athenagoras *τῷ συναϊδίῳ* ejus minime repugnare expresse notat ? Dicimus, inquit Athenagoras, *τὸν λόγον*, sive Filium Dei, primam Patris progeniem *οὐχ ὡς γενόμενον*. Quid ad hoc D. Cl. ? " Quorsum igitur," inquit, " D. B. " allegat hunc locum ? nempe propter verba sequentia " *οὐχ ὡς γενόμενον, non quasi factum quiddam*, in qua " clausula fere tota ejus argumentatio consistit ; " reliqua sunt tantum expositoria, et ad evitandum " tela adversariorum composita. Utut autem ille " sæpe gloriatur de vi hujus vocis, vis tamen ejus " omnis levi spiritu difflabitur. Agnosco *γενόμενον* " hoc loco significare *factum*, quod de Filio negat " Athenagoras ; ita quidem : sed mox ipse Athena- " goras seipsum exponit, viz. Se loqui de tali " effectione, qualis est *τῶν ὑλικῶν συμπάντων* et an- " gelorum quos (ut D. B. notat) dicit *γενομένους*, " p. 27.[a] Vult igitur Athenagoras Sermonem non " esse *factum*, i. e. ut reliquæ creaturæ, quarum nullæ " ex essentia Dei productæ sunt." Quis vero sanus credat, doctissimum scriptorem (qualem fuisse Athenagoram constat) ita prorsus desipuisse, ut putaret quicquam, quod ex ipsa Dei essentia genitum est, ullo modo factum aut creaturam esse potuisse ? Certum est axioma, quicquid ex Deo, h. e. ex ipsa Dei essentia genitum est, Deus ut sit necesse est. Sensus autem Athenagoræ in verbis illis *οὐχ ὡς*

[z] [c. 10. p. 287.] [a] [c. 24. p. 303.]

γενόμενον manifestissimus est, nempe τὸν λόγον, sive Filium Dei, quando ex Deo processit virtute sua ad condenda universa, non tum factum fuisse, aut initium existentiæ suæ habuisse. Quomodo id probat? "A "principio enim," inquit, "Deus, qui est æterna "mens, habuit ipse in seipso τὸν λόγον, cum æternum "sit λογικός." Ubi æternam τοῦ λόγου existentiam ex æterna et necessaria ejus causa, nempe ratione et intellectu Dei, colligit. Nam sensus ille, quem verbis illis affingit D. Cl. (nempe Sermo potentialiter erat in Deo respectu essentialis Dei rationis et sapientiæ, tanquam attributi, non distinctæ personæ,) quam absurdus sit, prolixe ostendi, Def. Fid. Nic. cap. supra citato §. 5.[b] quo lectorem remitto.

27. P. 117. D. Cl. occasione loci illius Athenagoræ meæque ejusdem explicationis ita me aggreditur. "D. B. plane coactus est, coactus est, inquam, "duplicem ante mundum conditum Filii *generationem* "(rem inauditam et ὁμοδόξοις suis hospitem) statuere; "nimirum unam proprie dictam ab æterno, ut hodi- "ernorum theologorum sententiam defendat; alteram "*metaphoricam* in *prolatione* paulo ante mundi con- "stitutionem, ne Patres primævos deserat, et ad unum "omnes offendat; quarum duarum *generationum* D. B. "merito inventor habendus sit." Respond. Si verum esset me primum distinctionem illam invenisse, non est quod ejus me vel pudeat, vel pœniteat; magno enim usui est ad aperiundum sensum veterum nonnullorum Patrum, qui hactenus Ariano dogmati favisse, etiam viris doctis, visi sunt. Præterea hæc distinctio, de duplici generatione τοῦ λόγου seu Filii Dei ante conditum mundum, (quod notatu sane dignum est,) lucem adfert locis illis veterum doctorum

[b] [Pag. 559.]

in quibus dicunt, Filium ex Deo genitum fuisse secundum voluntatem Patris, θελήσει et βουλῇ, *volitione et consilio ejus*, quæ eorum dicta frustra sudant theologi ut concilient cum æterna Filii generatione. Intelligendæ sunt proculdubio locutiones illæ de generatione secunda, minus proprie sic dicta, qua nempe ὁ λόγος, quando Deus Pater voluit, ex ipso quasi editus est, et exivit ad condendum universa. Interea certum est Patres illos omnes, qui ita locuti sunt, alteram Filii generationem, sive productionem, proprie sic dictam, agnovisse, quæ et æterna et necessaria fuit. Equidem impossibile est (ut alibi ex Athanasio observavi) ut Deus recte concipiatur ita unus, ut sit, aut fuerit unquam μονοπρόσωπος, cum necesse sit ut Deus, qui est æterna mens, in et apud se habeat λόγον Verbum suum, idque non quale humanum est, sed vivens ac subsistens; quod eo ipso quod Verbum sit vivens ac subsistens, persona sit; et quod Verbum ex Deo Patre sit, divina persona sit a Patre distincta. Hujus æternæ generationis sive productionis respectu τὸν λόγον dici posse Dei Filium, veteres nonnulli recte observarunt. Sic Tertullianus; "Omnis origo parens est, "omne quod ex origine profectum progenies est." Tertulliano consentit Athanasius in Oratione V. contra Arianos[c]; "Si enim ex Deo non est Verbum, "merito negarint ipsum esse Filium; sin vero ex "Deo est, cur non vident ὅτι τὸ ἔκ τινος ὑπάρχον "υἱός ἐστιν ἐκείνου, ἐξ οὗ καὶ ἐστίν; quicquid ex aliquo "est, ejus filium esse, unde est?" At vero distinctionis illius authores mihi fuere viri magni, Zeno Veronensis, Constantinus imperator, magnus Athanasius,

[c] [Orat. IV. 15. vol. I. p. 628.]

Rupertus Tuitiensis, imo ipsi Patres Nicæni, ut pluribus et luculenter ostendi Def. Fid. Nic. III. 9. Quæ deinceps ex Theophilo Antiocheno, Novatiano, &c. eadem cum Athenagora de generatione Filii Dei disserentibus profert, claram lucem accipiunt ex iis quæ de Athenagora diximus.

28. P. 130. venit D. Cl. ad locum Irenæi, II. 49.[e] ubi Christo tribuit ignorantiam diei et horæ extremi judicii, ad quem locum fuse respondi Def. Fid. Nic. II. 5. 8.[f] ubi confessus sum quidem Irenæi verba primo intuitu videri Filio Dei, etiam qua maxime proprie Filius Dei est, ignorantiam adscribere. Addo hic, sanctum Patrem, ἐξ ἀμετρίας ἀνθολκῆς et vehementi zelo ac studio impios gnosticos oppugnandi abreptum, quod viris optimis aliquando accidit, incautius locutum fuisse. Cæterum Irenæum revera credidisse, Christum, qua Deus est, quidquam ignorasse, nemini in mentem veniet qui Irenæum noverit, ejusque scripta attente legerit. Nemo scil. clarius, quam Irenæus, absolutissimam Filii divinitatem paternæ æqualem asseruit. Quin etiam observavi, in illo ipso capite, ubi Christo ignorantiam istam tribuit, expresse ab eo dici, " Spiritum Salvato-
" ris, qui in eo est, scrutari omnia et altitudines
" Dei." Ubi per Spiritum, qui in Salvatore est, denotari divinam ejus naturam ex geminis Irenæi locis probavi. Frustra autem hic respondet D. Cl. " Verba a D. B. citata videntur manifeste, per loca
" a Gallasio in margine citata, (viz. 1 Cor. ii. 10. et
" xii. 4.) ad Spiritum S. referenda." Loca enim illa de Spiritu S. quidem, tertia divinitatis Persona, omnia itidem scrutante loquuntur. Sed quid hoc

[e] [C. 28. 8. p. 158.] [f] [Pag. 227.]

ad rem? quæritur quid hic per *Spiritum Salvatoris, qui in eo est*, Irenæus voluerit. Contendimus voluisse ipsum τὴν θείαν in Christo φύσιν, secundam divinitatis hypostasin, juxta usum scil. non modo suum, sed et aliorum veterum doctorum, ipsiusque adeo Scripturæ multis in locis, ut alibi ostendi[g]. Plura vero ad hunc Irenæi locum a me adnotata videat lector capite supra citato.

29. P. 133. mire se effert et gloriatur homo vanissimus de alio Irenæi loco, a me intacto. "Ad "giganticum meum argumentum," inquit, "ex Ire- "næo, viz. a *dominio* Filii in Spiritum Sanctum, D. B. "nihil respondet; forte locum illum prætervidit, quod "miror." Sed gigas hic facile debellatur. Locum Irenæi, quem nugator respicit, reperire est lib. III. 6.[h] et sic habet juxta Feuardentii editionem; "Et "ego igitur invoco te, Domine Deus Abraham, et "Deus Isaac, et Deus Jacob, (qui est et Israel,) Pater "Domini nostri Jesu Christi, Deus qui per multitu- "dinem misericordiæ tuæ bene sensisti in nobis ut te "cognoscamus, qui fecisti cœlum et terram, qui do- "minaris omnium, qui es solus et verus Deus, super "quem alius Deus non est, per Dominum nostrum "Jesum Christum, dominatione quoque dominaris "Spiritus S." Ad quæ verba hæc adnotat Feuardentius: "Vetus codex *dominationem quoque donas* "*Spiritus S.* Fortasse dicendum esset, *donationem.* "Cæterum sive hoc sive illud legas, confirmatam "semper habes Spiritus S. æternam ac consubstan- "tialem Patri et Filio divinitatem, majestatem et "dominationem, contra veteres et novos Arianos." Papæ! æternam Spiritus S. divinitatem confirmat

[g] Vid. Def. Fid. Nic. I. 2. 5. [p. 52.] [h] [Pag. 181.]

ab hoc ipso loco Feuardentius, ex quo D. Cl. probare voluit, Spiritum S. esse, juxta Irenæum, meram creaturam, dominio Filii Dei subjectam. Cæterum vera lectio est *Donationem quoque donas Spiritus S.*[h] ut ex parte agnovit Feuardentius, ex collatione vero manuscriptorum evidenter demonstravit vir doctissimus mihique amicissimus J. Ernestus Grabe, in consummatissima sua operum Irenæi editione, cujus adnotationem in locum omnino videas. Equidem minime ferenda est hæc D. Cl. in sanctum martyrem iniquissima calumnia; Irenæum enim absolutissimam Spiritus S. divinitatem omnino agnovisse, luculentissimis ex ipso adductis testimoniis demonstravi Def. Fid. Nic. II. 5. 9.[i]

30. P. 135. tandem venit D. Cl. ad operis sui conclusionem, dignum sane patella operculum: "Re- "trospiciamus," inquit, "jam ad ea quæ dicta sunt; "quid magni in causæ suæ patrocinium attulit D. B. "allegando circiter 30 Patres, quorum vix pars dimi- "dia scripta ulla indubitatæ fidei nobis reliquerunt, "puta autem 30. ex totidem episcoporum millibus, "ad ostendendum catholicismum, i. e. plurimorum "Christianorum sententiam ab apostolorum tem- "poribus et deinceps? Audiamus Eusebium de "episcopis dicentem, Eccl. Hist. V. 22. Eleutherio "(Romæ) successit Victor; Juliano apud Alex- "andriam Demetrius; apud Antiochiam octavus "Serapion, Cæsareæ Theophilus, et Narcissus in "Hierosolymis; apud Corinthum Bacchylus; apud "Ephesum Polycrates, nobiles in episcopis habeban- "tur. Sed et multi in aliis locis referuntur per idem "tempus egregii sacerdotes." Respondeo, me nulla

[h] [Ed. Benedict. legit *dominationem quoque dona Sp. Sancti.*]

[i] [Pag. 229.]

veterum scripta pro catholica fide citasse, quæ, si in dubium vocarentur, non prius vere esse authorum, quorum nomina præ se ferunt, solidis argumentis probaverim. Plurimos fuisse celebres in ecclesia doctores et episcopos, præter eos quos citavi, si Eusebius sileret, quis dubitat? Verum quid hoc pro D. Cl. suisque facit? scil. voluit ut lector suspicaretur illos omnes, vel saltem eorum plurimos, cum Unitariis in quæstione de persona Christi omnino sensisse, quo nihil falsius est. Probavi in disputatione contra Zuickerum, catholicam de Christo sententiam in ecclesia Hierosolymitana, omnium aliarum matre, ab ipsis apostolis usque ad Adriani tempora, a quo dispersa fuit, viguisse. Probavi per testes exceptione majores, Hegesippum nempe et Irenæum, eandem doctrinam in aliis omnibus ecclesiis, ab initio usque ad sua tempora, continua traditione descendisse. Pergit vero D. Cl. " Atque idem," inquit, " Eusebius " mentionem facit multorum Unitariorum, qui pro- " piores erant apostolis, et gloriabantur de apostolis " et apostolorum successoribus, tanquam suis (maxi- " mam partem) ante Victorem.——Et quod magni " habebantur philosophi et mathematici, quorum " nomina ab eo memorata sunt, Aquila, Symma- " chus, Theodotion, Artemon, Paulus Samosatenus, " Natalis, Beryllus, Theodotus, Asclepiodotus, Her- " mophilus, Apollonides, &c."

31. Certe nisi omnem pudorem excussisset D. Cl. nunquam infamia hæc nomina sanctis ecclesiæ catholicæ doctoribus et martyribus, quorum scripta ego citavi, opponere ausus fuerit. Nonnulli eorum a Christiana fide ad Judaismum desciverunt. Reliqui perditissimi hæretici fuere, exceptis Natali et Beryllo, qui licet ipsi quidem per aliquod tempus ἀρνησίθεον

hæresim amplexi sint, tamen ambo ad ecclesiæ catholicæ communionem rediere, in eaque mortui sunt. Reliqui, inquam, omnes, ut hæretici, ab ecclesia universa damnati fuere. Supra dixerat D. Cl. se optare ut anima sua sit cum melioribus theologis, quam sunt Trinitarii. Hine vero sunt meliores illi theologi? Deus misereatur hominis.

32. Sic demum tractatum suum finit D. Cl. "Jam " tandem, ut concludam, si concederemus D. B. ejus " testimonia validissima esse, nobis, qui novimus " mysterium grandis apostasiæ, non esset satisfac- " tum; quin a Patribus Antenicenis ad apostolos " provocaremus." Quomodo D. Cl. ejusque in Anglia socii apostolos et N. T. Scripturas appellaverint, nobis nimis notum est. Sacræ Scripturæ loca omni luce clariora, a nobis pro catholica fide allata, vel intolerandum in modum torquent, vel eorum authoritatem in dubium vocant, aut etiam prorsus rejiciunt. Poteram quod dico confirmare exemplis quæ piis omnibus horrorem incutiant. Sed claudam has Animadversiones meas seria admonitione ad lectores, inprimis vero ad SS. theologiæ candidatos, verbis S. apostoli Petri concepta, 2 Epist. cap. ultimo in ipso fine; *Vos igitur, dilecti, præmoniti cavete, ne et vos etiam, impiorum errore seducti, a firmitate vestra excidatis. Crescite vero in gratia, et in cognitione Domini nostri et Salvatoris Jesu Christi. Ipsi sit gloria nunc et in secula seculorum.* Amen.

FINIS.

INDEX PATRUM

ALIORUMQUE SCRIPTORUM,

QUORUM OPERA IN VOL. V. ET VI. HUJUS EDITIONIS CITANTUR.

AMBROSIUS Mediolanensis, A. D. 374. Ed. Benedict. Paris. 1686–90. 2 vol. fol. V. 21. 97. 215. 693. 792. VI. 161.

Anastasius Bibliothecarius, A. D. 754. Fabroti, Paris. 1649. fol. V. 422. 428. 596.

——— Sinaita, A. D. 561. Gretseri, Ingolstadii, 1606. 4to. V. 238. 318.

Arnobius Afer, A. D. 303. Lug. Bat. 1651. 4to. V. 461–3. 546. 721. VI. 247.

Athanasius Alexandrinus, A. D. 326. Ed. Benedict. Paris. 1698. 2 vol. fol. V. 14. 21. 25. 45. 73. 80. 85. 87. 96. 97. 98. 116. 151. 154. 160. 161. 165. 180. 214. 223. 304. 311. 316. 319. 320. 329. 361. 376. 378. 380. 390. 395. 397. 398. 401. 403. 415. 442. 509. 525. 526. 536. 539. 540. 562. 565. 566. 585. 590. 592. 612. 613. 614. 622. 624. 629. 688. 694. 702. 723. 774. 787. 801. 809. VI. 24. 29. 76. 77. 155. 156. 164. 165. 166. 169. 372. 403.

Athenagoras Atheniensis, A. D. 177. ad calcem Just. Mart. V. 59. 157. 198. 199. 200. 552. 553. 555. 557. 558. 646. 783. 796. VI. 145. 400. 401.

Augustinus Hipponensis, A. D. 396. Ed. Benedict. Paris. 1679—1700. 11 vol. fol. V. 21. 25. 166. 215. 364. 380. 485. 572. 692. 693. 726. 760. 762. VI. 56. 71. 77. 153. 161. 187. 252. 253.

Barnabas, A. D. 72. Inter Patres Apostol. Cotelerii, Amstel. 1724. vol. I. p. 15. V. 42. 43. 54. 61. 62. 64. 65. 66. 103. 109. 112. 124. 125—129. 159.

Basilius, A. D. 370. Ed. Benedict. Paris. 1721–30. 3 vol. fol. V. 76. 77. 84. 86. 90. 140. 143. 176. 222. 240. 312. 314. 392. 395. 405. 419. 420. 427. 429. 431. 432. 690. 693. 723. 724. 756. 757. 776. 789.

Caius Romanus, A. D. 210. Apud Routh. Reliq. Sacr. vol. II. p. 2. et in Bibliothecis Patrum. V. 269. 280. 487. 512. 518. VI. 70. 71. 73. 83.

Cassianus Scytha, A. D. 436. Gazæi, Atrebati, 1628. fol. V. 215. 287. 764.

Chrysostomus Constantinopolitanus, A. D. 398. Ed. Benedict. Paris. 1718–38. 13 vol. fol. V. 21. 724. VI. 114. 345.

Clemens Alexandrinus, A. D. 192. Potteri. Oxon. 1715. fol. V. 19.

20. 24. 27. 30. 44. 144. 241. 242—247. 249. 250. 251. 253. 254. 255. 517. 519. 520. 571. 705. 710. 711. 742. 766. VI. 106. 274. 301. 375. 377. 382. 389. 398.
Clemens Romanus, A. D. 96. Inter Patres Apostol. Cotelerii. vol. I. p. 145. V. 135. 136. 137. 139. 168—172. 176. VI. 89.
Concilium Antiochenum, A. D. 269. Apud Routh. Rel. Sacr. vol. II. p. 463. V. 313. 411. 434. 543. 544. 721. 746. VI. 75. 77. 83. 108.
Cyprianus Carthaginiensis, A. D. 248. Ed. Benedict. Paris. 1726. fol. V. 21. 146. 214. 364—367. 369. 381. 386. 535. VI. 33. 85. 129. 138. 139. 181. 359.
Cyrillus Alexandrinus, A. D. 412. Auberti, Paris. 1638. 6 vol. fol. V. 215. 223. 474. 539. 563. 690. 725. 789. 795.
——— Hierosolymitanus, A. D. 350. Touttei, Paris. 1720. V. 756. VI. 86. 134. 157.
Damascenus, A. D. 730. Lequien. Paris. 1712. 2 vol. fol. V. 691. 696. 725. 777. 790. 794. VI. 372.
Dionysius Alexandrinus, A. D. 247. Simonis de Magistris, Romæ, 1796. fol. V. 80. 311. 312. 396. 397. 398. 409. 410. 414. 415. 487. 540. 541. 542. 719. 720. 785. 786. VI. 43. 156.
——— Romanus, A. D. 259. Apud Routh. Rel. Sacr. vol. III. p. 176. V. 80. 311. 312. 390. 536. 785. VI. 24. 25.
Epiphanius Palæstinus, A. D. 368. Petavii, Coloniæ. 1682. 2 vol. fol. V. 315. 337. 484. 702. VI. 45. 65—68. 71. 161. 201. 206. 232. 275.
Evagrius Antiochenus, A. D. 594. Inter Scriptores Eccles. Reading. Cantab. fol. 1720. vol. III. p. 245. V. 431.
Eusebius Cæsareensis, A. D. 315. Inter Scriptores Eccles. Reading. Cantab. 1720. fol. vol. I. V. 1. 7. 8. 9. 14. 44. 45. 78. 92. 120. 146. 149. 156. 167. 237. 271. 289. 318. 359. 389. 392. 405. 406. 411. 416. 433. 439. 449. 487. 503. 505. 518. 550. 608. 611. 627. 629. 630. 690. 700. 701. 754. 755. VI. 18. 38. 43. 53. 68. 70. 73. 75—78. 83. 150. 156. 221. 233. 247. 249. 250. 251. 263. 270. 272. 274. 278. 281. 287. 302. 384. 385. 387. 388. 406.
Euthymius Zigabenus Constantinopolitanus, A. D. 1116. In Biblioth. Patrum. V. 789.
Facundus Hermianensis, A. D. 540. Sirmondi, Paris. 1679. fol. V. 382.
Fulgentius Afer, A. D. 507. Desprez, Paris. 1684. 4to. V. 25. 382. 777. 793.
Gelasius Cyzicenus, A. D. 476. Balforei, Paris. 1599. 4to. et inter Concilia. V. 318. 611. 619. 621.
Gennadius Massiliensis, A. D. 495. Elmenhorstii, Hamburgi. 1614. 4to. et inter Hieronymi opera, vol. II. p. 949. V. 238. 364.
Gregorius M. Papa, A. D. 590. Ed. Benedict. Paris. 1705. 4 vol. fol. V. 25. 215. VI. 328.
——— Nazianzenus, A. D. 370. Ed. Benedict. Paris. 1778. vol. I^um. fol. V. 154. 455. 491. 492. 494. 512. 572. 632. 689. 691. 724. 776. 794. 811. VI. 68. 143. 300.
——— Nyssenus, A. D. 370. Paris. 1638. 3 vol. fol. V. 215. 248. 416. 418. 688.
——— Neocæsareensis, A. D. 254. Paris. 1622. et apud Greg. Nyss. vol. III. p. 546. et ad calcem Op. Origenis, vol. IV. p. 59. V. 218. 416. 423. 542. 720.
Hermas, A. D. 100. Inter Patres Apostol. Cotelerii, vol. I. p. 75. V. 43. 46. 47. 49. 50. 51. 55. 56. 67. 104. 106. 110. 111. 129. 130. 159.
Hieronymus Stridonensis, A. D. 378. Vallarsii, Veronæ. 1734–42. 11 vol. fol. V. 25. 45. 237. 287. 288. 289. 308. 336. 337. 340. 341. 342.

347. 350. 352. 356. 364. 372. 406. 412. 436. 438. 439. 440. 450. 460. 572. 596. 598. 638. 793. VI. 38. 57. 59. 60. 67. 75. 137. 187. 247. 254. 273. 280.

Hilarius Pictaviensis, A. D. 354. Ed. Benedict. Paris. 1693. fol. V. 21. 75. 82. 84. 215. 306. 446. 613. 637. 692. 693. 694. 725. 726. 727. 757—760. 765. 777. 792. 805. VI. 142.

Hippolytus Portuensis, A. D. 220. Fabricii. Hamb. 1716–18. 2 vol. fol. V. 270. 272. 276. 277. 278. 280—284. 311. 593. 596. 599. 771.

Idacius Clarus, A. D. 385. In Bibliothecis Patrum. V. 215.

Ignatius Antiochenus, A. D. 101. Inter Patres Apostol. Cotelerii. vol. II. p. 11. V. 54. 112. 113. 114. 122. 127. 132. 149. 167. 259. 475. 476. 477. 486. 586. 741. VI. 14. 15. 16. 47. 48. 49. 97. 107. 116. 125. 144. 151. 196. 207. 274. 357.

Irenæus Lugdunensis, A. D. 167. Ed. Benedict. Paris. 1710. fol. V. 19. 44. 60. 70. 71. 100. 102. 174. 202. 203. 212—216. 218. 222. 224—237. 482. 483. 488. 496. 497. 499. 501. 502. 507. 508. 516. 517. 523. 524. 525. 584. 598. 666. 667. 706. 708. 709. 710. 717. 739. 740. 741. 766. 799. VI. 18. 19. 35. 38. 40. 45. 88. 90. 91. 92. 101. 103. 107. 126. 127. 132. 143. 145. 148. 149. 151. 152. 153. 159. 174. 178. 184. 197. 204. 207. 270. 274. 282. 283. 290. 379. 405.

Isidorus Hispalensis, A. D. 595. Du Breul, Col. Agrip. 1617. fol. V. 215. 764.

——— Pelusiota, A. D. 412. Schotti, &c. Paris. 1638. fol. V. 414.

Justinus Martyr Samaritanus, A. D. 140. Ed. Benedict. Hagæ Com. 1742. fol. V. 18. 24. 29. 58. 94. 112. 138. 178. 180. 181. 182. 185. 188. 190. 191. 194. 197. 208—211. 326. 511—515. 521. 522. 686. 704. 705. 706. 717. 731. 736—739. 765. 766. VI. 26. 60. 62. 63. 102. 107. 114. 121. 126. 146. 156. 179. 188. 191—195. 198. 199. 200. 205. 206. 210. 211. 213. 214. 216. 219. 223—229. 231. 233. 234. 259. 266. 267. 276. 292. 294. 295. 305. 306. 310—313. 315. 316. 357. 391. 392.

Lactantius Firmianus, A. D. 303. Paris. 1748. 2 vol. 4to. V. 466. 468. 673. 674. 675. 677—680. VI. 299. 301. 302. 303.

Leo I. papa, A. D. 440. Quesnel, Lugduni, 1700. fol. V. 21.

Leontius Byzantinus, A. D. 590. Canisii, Ingolstadii, 1603. 4to. et in Bibliothecis Patrum. V. 471. VI. 195.

Lucianus Antiochenus, A. D. 294. Apud Socratem. II. 10. V. 442. 721.

Marius Victor, sive Victorinus, Massiliensis, A. D. 434. In Bibliothecis Patrum. V. 215. 223. 692. 725. 791.

Melito Sardensis, A. D. 170. Apud Routh. Rel. Sacr. vol. I. p. 185. V. 237. 238. 239.

Methodius Tyrius, A. D. 290. Paris. 1657. fol. et in Bibl. Gr. Patr. Combefisii, Paris. 1672. V. 452. 453. 454. 457. 459. 460. 545. 571. VI. 114. 144.

Nicephorus Callistus, Constantinopolitanus, A. D. 1333. Ducæi, Paris. 1630. 2 vol. fol. VI. 54.

Novatianus Romanus, A. D. 251. Ad calcem Tertulliani. V. 21. 164. 214. 373. 374. 388. 389. 600. 601. 603. 605. 638. 655. 686. 715. 732. 744. 746. 770. 771. VI. 20. 21. 27. 41. 162. 334.

Origenes Alexandrinus, A. D. 230. Ed. Benedict. Paris. 1733–59. 4 vol. fol. V. 21. 27. 45. 80. 112. 121. 187. 203. 214. 238. 291—305. 308. 322. 324. 325. 327. 328. 329. 331. 332. 333. 335. 337. 338. 342—346. 359. 379. 525. 528. 530. 531. 533. 534. 535. 571. 700. 701. 716. 717. 718. 747. 749. 750. 751. 771. 774. 784. 785. 798. VI. 22. 26. 27. 69. 70. 104. 198. 273. 295. 360. 384.

Pamphilus Cæsareensis, A. D. 294. Ad calcem Op. Origenis, vol. IV. p. 17. Append. V. 80. 343—346. 352. 359. 546. VI. 22. 23.
Paschasius Diaconus, A. D. 501. In Bibliothecis Patrum. V. 379.
Petrus Alexandrinus, A. D. 301. Apud Routh. Rel. Sacr. vol. III. p. 319. V. 470. 471.
Philastrius Brixiensis, A. D. 380. In Bibliothecis Patrum. V. 21. 485. VI. 56. 67.
Philo Judæus, A. D. 40. Mangey, Londini, 1742. 2 vol. fol. V. 33. 34. 35. VI. 102. 121.
Philostorgius Cappadox, A. D. 425. Inter Scriptores Eccles. Reading. Cantab. 1720. fol. vol. III. p. 476. V. 144. 445. 611.
Photius Constantinopolitanus, A. D. 858. Hœschelii, Rothomagi, 1653. fol. V. 72. 133. 169. 251. 252. 269. 280. 286. 309. 341. 347. 348. 377. 378. 436. 439. 454. 457. 512. 546. 550. 596. 597. VI. 281. 309.
Pierius Alexandrinus, A. D. 283. Apud Routh. Rel. Sacr. vol. III. p. 211. V. 309. 436.
Polycarpus Smyrnensis, A. D. 108. Inter Patres Apostol. Cotelerii, vol. II. p. 186. V. 147. 148. 152. 167. VI. 46.
Prosper Aquitanus, A. D. 444. Olivarii, Col. Agrip. 1609. 12mo. V. 223.
Prudentius, Hispanus, A. D. 405. Heinsii, Amstelodami, 1667. 12mo. V. 763.
Rufinus Aquileiensis, A. D. 390. De Adult. Lib. Orig. Ad calcem Op. Orig. vol. IV. p. 48. Append. V. 79. 241. 253. 288. 349. 351. 370.
——— Expositio Symboli Apost. Ad calcem Op. Cypriani, p. cxcvii. Append. V. 45. 694. 765. VI. 67. 97. 124. 133. 159. 162. 187.
——— Historia Ecclesiastica. In Eusebii editionibus vetustioribus. V. 418. 433.
——— Invectiv. adv. Hieron. Inter Op. Hieron. V. 338. 353.
Rupertus Tuitiensis, A. D. 1111. Mylii, Col. Agrip. 1602. 2 vol. fol. V. 633.
Socrates Constantinopolitanus, A. D. 439. Inter Scriptores Eccles. Reading. vol. II. p. 1. V. 3. 4. 8. 50. 78. 83. 85. 100. 189. 318. 356. 357. 422. 442. 528. 538. 610. 681. 778. 781. 802. 807. 808. VI. 132. 140. 141.
Sozomenus Palæstinus, A. D. 440. Inter Scriptores Eccles. Reading. vol. II. V. 83. 100. 441. 442. 444. 450. 683. 728. 803.
Sulpitius Severus Aquitanus, A. D. 401. Hornii, Lugd. Bat. 1654. 8vo. V. 357. 598. VI. 55. 251. 287.
Synesius Cyrenæus, A. D. 410. Petavii, Paris. 1631. fol. (una cum Cyrilli Hierosol. operibus.) V. 157. 791.
Tatianus Syrus, A. D. 172. Ad calcem Justini M. V. 59. 184. 201. 211. 523. 562. 567. 569. 570. 572. 573. 578. 579. VI. 304.
Tertullianus Afer, A. D. 192. Priorii, Paris. 1675. fol. V. 20. 28. 30. 44. 45. 79. 100. 101. 110. 164. 165. 168. 214. 256. 257. 258. 260—268. 274. 310. 353. 367. 386. 528. 559. 561. 565. 636. 637. 640. 642. 643. 645. 649—652. 654. 655. 656. 658—664. 669. 670. 672. 678. 687. 713. 714. 717. 732. 743. 744. 746. 747. 768. 783. 784. 795. VI. 20. 27. 34. 37. 40. 41. 43. 51. 67. 71. 84. 93. 94. 98. 102. 119. 128. 138. 139. 143. 153. 174. 177. 178. 184. 185. 290. 317. 356. 359. 378. 380. 399. 403.

Theodotus, incertæ ætatis, excerptorum auctor quæ ad calcem Clem. Alex. edita sunt, p. 966. V. 71.
Theodoretus, sive Theodoritus, A.D. 423. Sirmondi, Paris. 1642. 4 vol. fol. quintum additum fuit a Garnier, an. 1685. et inter Scriptores Eccles. Reading. vol. III. p. 1. V. 21. 72. 93. 97. 115. 238. 313. 318. 319. 320. 448. 452. 608. 614. 631. 715. 717. 722. 727. 757. 786. 803. 806. 808. 811. VI. 19. 65. 134. 137. 386.
Theognostus Alexandrinus, A.D. 283. Apud Athanas. l. c. et apud Routh. Rel. Sacr. vol. III. p. 219. V. 376. 544.
Theophilus Antiochenus, A.D. 168. Ad calcem Justini M. V. 19. 202. 522. 571. 581. 582. 732.
Vigilius, Afer, A.D. 484. In Bibliothecis Patrum. VI. 131.
Zeno Veronensis, A.D. 360. In Bibliothecis Patrum. V. 615. 618. 619. 627. 728.
Zonaras, Constantinopolitanus, A.D. 1118. Beveridgii, Oxonii, 1672. fol. V. 695.

INDEX

LOCORUM S. SCRIPTURÆ

QUI IN VOL. V. ET VI. HUJUS EDITIONIS EXPLICANTUR VEL ILLUSTRANTUR.

Gen. i. 1. V. 457, 643.
—— i. 3. V. 652.
—— i. 26. V. 42. 61. 226. 292. 523. VI. 227.
—— iii. 8. V. 38.
—— xviii. 1, 2. V. 22.
—— xix. 24. V. 706.
—— xx. 3. V. 39.
—— xxi. 20. V. 38.
Exod. iii. 4. V. 22. 24.
—— iii. 14. V. 513. 736.
—— xix. 20. V. 22.
—— xx. 1. V. 22.
—— xxiii. 20. V. 26. 30.
Deut. vi. 13. VI. 322.
—— vi. 16. V. 31.
—— x. 20. VI. 322.
—— xxxiii. 2. V. 23.
Jud. xiii. 16. VI. 329.
1 Sam. xxv. 25. VI. 67.
Psalm. ii. 7. V. 515. 528. 545. VI. 113.
—— xlv. 1. V. 605.
—— xlv. 6. V. 185, 212.
—— xlv. 7. V. 693.
—— xlvi. 10. V. 364.
—— lxviii. 17. V. 23.
—— lxxxii. 6. VI. 110.
—— cii. 25. VI. 118.
—— cx. 1. V. 39.
—— cxlviii. 5. V. 221. 292.
Prov. viii. 22–30. V. 368, 457, 650, 756.
Esai. ix. 6. V. 235. 243. 745. 746. 756.
—— xi. 1. V. 188.
—— xi. 6, 7. VI. 302.
—— xxxv. 4. V. 364.
—— xlii. 8. V. 364.
—— xlv. 14. V. 364.
Esai. lxv. 25. VI. 302.
Daniel vii. 13, 14. VI. 346.
Ose. i. 7. V. 39.
Sap. xviii. 15. V. 37.
Ecclus. xxiv. 3. V. 626.
Mat. iv. 10. VI. 322. 327.
—— vi. 9. V. 744.
—— xii. 32. V. 323.
—— xxii. 42—46. VI. 31.
—— xxvi. 64—66. VI. 177.
Marc. xiii. 2. V. 386.
Luc. i. 35. VI. 101.
—— xii. 50. VI. 148.
—— xv. 7. VI. 150.
—— xx. 36. VI. 113.
Joan. i. 1. V. 488. VI. 39.
—— i. 3. VI. 39.
—— i. 4. VI. 106.
—— i. 10, 11. VI. 39.
—— i. 14. VI. 41. 98.
—— i. 17. VI. 42.
—— i. 18. V. 250. 622. 758. 759. 760.
—— iii. 6. V. 386.
—— iii. 16. VI. 99. 113.
—— v. 19. V. 455.
—— v. 22. VI. 347.
—— v. 23. VI. 332. 338. 345. 360.
—— v. 27. VI. 345.
—— v. 37. V. 383.
—— vi. 56. V. 387.
—— vi. 61, 62. VI. 177.
—— viii. 14. VI. 27.
—— viii. 18. V. 383.
—— viii. 58, 59. VI. 113.
—— x. 30. V. 383. 389. 392. 402. 665. 716. 728. 786.
—— x. 35. VI. 108.
—— x. 35—39. VI. 108. 110. 112.
—— xiv. 9. V. 402.

Joan. xiv. 11. V. 392. 536. 665.
—— xiv. 28. V. 227. 709. 716. 722. 723. 725.
—— xv. 26. V. 383.
—— xvi. 15. V. 728.
—— xvi. 28. V. 605. VI. 111.
—— xvii. 3. V. 687. 694.
—— xvii. 4, 5. VI. 361.
—— xx. 28. VI. 49.
Act. ii. 21. VI. 333.
—— iii. 15. VI. 106. 360.
—— vii. 30. V. 22. 24.
—— vii. 53. V. 22.
—— vii. 59. VI. 333.
—— viii. 37. VI. 175.
—— ix. 11. VI. 333.
—— ix. 14. VI. 338.
—— ix. 17. VI. 175.
—— xiii. 32, 33. VI. 113.
—— xiv. 15. VI. 172. 173.
—— xvii. 23. VI. 172.
—— xix. 2. VI. 180.
—— xx. 28. V. 169. VI. 358.
—— xxi. 30. VI. 112.
—— xxii. 14. VI. 175.
—— xxii. 16. VI. 333.
—— xxvi. 22, 23. VI. 176.
Rom. i. 3, 4. VI. 114.
—— i. 32. V. 168.
—— viii. 18. VI. 355.
—— ix. 5. V. 168. 214. 257. 364. 389. 687. 771. VI. 381.
—— x. 8—10. VI. 171.
—— x. 13. VI. 333. 338.
—— xi. 34. V. 129.
1 Cor. i. 2. VI. 333. 338.
—— i. 23, 24. VI. 176.
—— ii. 8. VI. 360.
—— ii. 10. VI. 404.
—— viii. 4. V. 687.
—— viii. 5, 6. VI. 172.
—— viii. 6. V. 307.
—— x. 9. V. 30. VI. 120.
—— xi. 10. VI. 329.
—— xii. 4. VI. 404.
—— xv. 3, 4. VI. 176.
—— xv. 24. VI. 344.
—— xv. 28. VI. 332.
—— xv. 45. VI. 105.
—— xv. 47. VI. 104.
2 Cor. xii. 2. VI. 118.
—— xii. 13. VI. 394.
Gal. ii. 11. VI. 58.
—— iii. 19. V. 22.
Gal. iv. 4. VI. 125. 350.
—— iv. 8. VI. 172. 324.
Eph. i. 10. VI. 125.
—— iii. 18, 19. VI. 100.
—— iv. 6. V. 687. 739.
—— v. 19. VI. 263.
—— vi. 18. V. 155.
Phil. ii. 6, 7. V. 105. 137. 159. 193. 369. 721. VI. 347. 348.
—— ii. 11. V. 334.
—— iii. 21. VI. 336.
Col. i. 15. V. 578. 622. VI. 122.
—— i. 16. V. 33. 67. VI. 122.
—— i. 18. VI. 113. 122.
1 Thess. iii. 11, 13. VI. 333.
2 Thess. ii. 16, 17. VI. 333.
1 Tim. iii. 16. V. 108. 129. 515. VI. 116. 360.
—— v. 21. VI. 329.
2 Tim. i. 9. VI. 361.
Tit. ii. 11—13. V. 241.
—— iii. 10. VI. 23.
Heb. i. 1, 2. V. 28. 159. VI. 116. 117. 121. 357.
—— i. 3. V. 135. 159. 330.
—— i. 4. VI. 121.
—— i. 8. V. 185.
—— i. 10—12. VI. 118.
—— ii. 2. V. 22.
—— ii. 9. VI. 350.
—— ix. 14. V. 54.
—— xi. 3. VI. 117.
—— xi. 23, 24. V. 387.
—— xiii. 2. V. 22. 23.
1 Pet. i. 2. V. 379.
—— iii. 18—20. VI. 116.
1 Joan. i. 1—3. VI. 42.
—— ii. 22, 23. VI. 44. 230. 360.
—— iv. 1, 2. VI. 46.
—— iv. 9. VI. 99. 113.
—— iv. 15. VI. 49.
—— v. 7. V. 367. 381.
Apoc. i. 8. V. 364. 532.
—— ii. 9. V. 486.
—— ii. 23. VI. 336.
—— iii. 9. V. 486.
—— iv. 11. VI. 354.
—— v. 9. VI. 353.
—— v. 12. VI. 331. 353.
—— xiv. 6, 7. VI. 173.
—— xix. 10. VI. 324. 328.
—— xxi. 6. V. 364. 535.
—— xxii. 9. VI. 326.

INDEX

RERUM PRÆCIPUARUM

QUÆ IN VOL. V. ET VI. HUJUS EDITIONIS CONTINENTUR.

ADAMI nobilitas ex genitura. VI. 102.
Africana ecclesia cum Romana consentiebat. VI. 93.
Ἀγέννητος, *non factus*. V. 114, 259, 273.
Αἰῶνες. VI. 117.
Ἀναμάρτησις in solam Dei naturam cadit. V. 344.
Angeli famulantes sunt spiritus et creati. V. 196, 201. VI. 329, 396.
—— non sunt adorandi. V. 196. VI. 328.
Angelorum cultus non fuit a Justino Martyre prædicatus. V. 195, 198. VI. 395.
Angelus, qui patriarchis appareret, ecquis fuerit? V. 21, 23, 25, 26, 33, 40, 185, 737, 745, 756–57, 759–60. VI. 327.
Anima humana non potest esse omniscia. VI. 334.
—— primi hominis, unde? V. 352.
Antichristo, conjecturæ inanes de. V. 597.
Antitrinitarii Filii divinitatem oppugnandam sibi in primis selegerunt. VI. 161.
———— Joannem Platonismi incusant. VI. 318.
———— Petavium suæ causæ patronum vindicant. V. 9.
———— Scripturas eludunt sive depravant. V. 118. VI. 241.
Apelles, hæreticus. VI. 153, 177.
Apollinaris, hæreticus. V. 715.
Apologia Pamphili genuina. V. 349.
Apologiæ veterum Christianorum. VI. 247.
Apostolorum prima successio. V. 57.
Ariani, a Gnosticis derivati. V. 100, 506, 527. VI. 80.
—— a seipsis condemnati. VI. 165.
—— duplicem λόγον statuebant. V. 538.
—— nunquam negabant Christi præexistentiam. V. 18, 608. VI. 79.
—— quales doxologias adhiberent. V. 142.
—— quare ita prævalerent. V. 804.
—— Spiritus S. divinitatem negabant. VI. 161.
—— Valentini imitatores. V. 509.

Ariani voc. ὁμοούσιος solam non poterant cum sua hæresi conciliare. V. 96, 782.
Arianorum Confessiones. V. 316. VI. 141, 155, 163.
——— simulatio et dissimulatio. V. 96, 782, 804, 805, 809, 812.
——— varia dogmata. V. 538, 668.
Aristidis Apologia. VI. 247, 249.
Arius, qua arte Constantinum fefellerit. V. 808.
Arnobii historia. V. 460.
Arnobius Arianismi falso accusatus. V. 464.
Artemonis hæresis. V. 237, 315. VI. 73, 83.
Articuli Symboli Apostolici defensi. VI. 172.
Ἀρχὴ Pater Filii, quo sensu? V. 687.
Athenagoras, de scriptis ejus. V. 59.
——— falso Arianismi accusatus. V. 552, 556. VI. 400.
——— Sabellianismi accusatus. V. 557.
Αὐτόθεος, an sit Filius? V. 695, 700.
Baptismi, quæ fuerit apud veteres forma? VI. 84, 86, 133, 135, 138, 140, 158, 170, 171, 180.
Baptismum quales hæretici rejicerent? VI. 148.
Baptizantes εἰς τρεῖς ἀνάρχους damnantur. V. 695.
Barnabæ Epistola, et ejus auctor. V. 41. VI. 246.
Basilidiani, hæretici. VI. 49, 153, 211.
Bellarminus Justini M. loco abutitur ad stabiliendum angelorum cultum. V. 195.
Beryllus Bostrenus, hæreticus. V. 765, 773. VI. 75, 407.
Bibliotheca Hierosolymitana. VI. 250.
——— Pamphili. VI. 251.
Brochmandus. V. 412.
Canones apostolici. V. 695.
Cantica sacra in primæva ecclesia usurpata. V. 518. VI. 263.
Carmina Orphica Simoniani non confinxerunt. VI. 304.
——— Sibyllina a patribus primævis non conficta. VI. 294.
——— a posterioribus interpolata. VI. 302.
——— Virgiliana illustrata. VI. 296.
Carpocratiani hæretici. VI. 153, 154, 203, 204, 275.
Catholicæ cognomen ecclesiæ tributum in primis sæculis. VI. 150.
Cerdon hæreticus. V. 502. VI. 154.
Cerinthiani hæretici. V. 139, 293, 481, 483–86, 488, 490, 497. VI. 17, 18, 33, 42, 43, 46, 50, 56, 57, 64, 121, 142, 154, 156, 203, 205, 253, 258, 269, 275.
——— quomodo ab Ebionæis dissentiebant. VI. 35, 275.
——— a Carpocratianis dissentiebant. VI. 275.
Christi descensus ad inferos. VI. 157, 163, 184.
——— filiationis quinque modi. VI. 11.
——— regni æternitas. VI. 155, 160.
——— regnum super terram 1000 annis. V. 487. VI. 156.
Christus adorandus ut Deus. V. 158, 186, 210, 233, 239, 242, 300, 334, 462, 774. VI. 213, 248, 321, 338, 341, 344, 392.
——— aliam naturam præter humanam habuit. V. 135, 168, 230, 234–36, 238, 242, 254, 258, 270, 274, 281–84, 291, 292, 364, 374, 459, 461, 516. VI. 15, 116, 127, 196.
——— in natura humana glorificatus fuit. V. 159, 160, 295. VI. 356.
——— mundum creavit. V. 43, 65, 136, 187, 199, 220, 224–26, 241, 244, 277, 293, 409, 553, 579, 599, 619, 622, 798. VI. 39, 94, 107, 117, 154, 226, 261, 282.

Christus naturam divinam habuit ante nativitatem ex Virgine. V. 136, 524, 579. VI. 39, 43, 89, 91, 94, 107, 210, 234, 249, 288, 350.
——— non est purus putus homo. V. 137, 373, 605. VI. 25, 32, 228, 234, 336, 355.
——— omnipotens, V. 245, 261, 532, 615, 618. VI. 377, 383.
——— omnipræsens. V. 247, 293, 282, 301, 738, 744, 747, 748, 755, 795. VI. 334, 389, 398.
——— omnisciens. V. 229. VI. 336, 389.
——— superior angelis. V. 135, 152, 196, 220, 225, 231. 678. VI. 121.
——— vere natus et passus. V. 483.
——— verus Deus. V. 179, 189, 212, 236, 375, 446, 452, 461–63, 547.
——— vide *Filius*.
Circumincessio, vide *περιχώρησις*.
Clemens Alexandrinus, quo tempore vixit. V. 521.
——————— libri ejus interpolati. V. 252.
——— Romanus a Photio suspectus. V. 133.
——————— Christum Deum diserte appellat. V. 169.
——————— non scripsit Constitutiones Apostolicas. V. 141. VI. 141, 261.
——————— Epistola ejus 1ª. similis Epistolæ ad Hebræos. V. 135.
——————————— 2ª. ut genuina vindicatur. V. 138.
Clerke, Gilbertus. VI. 285, 367.
Concilio vere universali semper adest Spiritus S. V. 5.
Concilium Antiochenum A. D. 269. VI. 78.
——————————————— non repudiavit voc. *ὁμοούσιον*. V. 82, 91.
——————————————— et Nicænum non inter se opposita. V. 81, 95.
——————————— sub Constantio. V. 441, 446.
——————————— Joviano. V. 77.
——————— Carthaginense. V. 381.
——————— Constantinopolitanum. VI. 168.
——————— Nicænum. V. 1, 92, 98, 697.
——————————— non solum Arianos perstringebat. V. 314.
——————————— quare voc. *ὁμοούσιος* adhibuit. V. 96. VI. 167.
——————— Tridentinum quodvis potius quam concilium generale. V. 13.
Confessio Gregorii Thaumaturgi multos ab Arianismo conservavit. V. 418.
Confessiones Arianæ. V. 316. VI. 141, 155, 163.
Constantius imp. revera catholicus fuit. V. 811.
Constitutionum Apostolicarum author et ætas. V. 141. VI. 141, 261.
Controversia inter catholicos et Gnosticos in ipsa apostolica ætate habita fuit. V. 509.
Controversiæ *τὸ κρινόμενον* inter orthodoxos et Arianos. V. 588.
Creationis opus Dei solius proprium est. V. 231, 797. VI. 166.
Creatura in doxologiis cum Deo non conjungenda. V. 155.
——— omnis servi relationem habet ad Deum. V. 105.
——— potentiam alia ex nihilo producendi nullam habet. V. 797.
Creaturæ nulli cultus divinus tribuitur. V. 162.
Creaturam inter et Deum nihil medium. V. 578.
Credere in baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum. VI. 138, 142, 147, 161, 163, 180.
——————— carnis resurrectionem. VI. 140, 142, 153, 182.
——————— catholicam ecclesiam. VI. 138, 142, 150, 159, 161, 183.

Credere in communionem sanctorum. VI. 163.
——— Filium Dei. VI. 84, 90.
——— Spiritum Sanctum. VI. 84, 139, 140, 143, 145, 160, 162, 180.
——— vitam æternam. VI. 138, 140, 142, 153, 159.
Cultus divinus Deo soli tribuitur. VI. 330, 333, 341.
Curcellæus de concilio Nicæno absurde pronuntiavit. V. 98.
Cyprianus non fuit Arianus. V. 367.
Cyrillus Hierosolymitanus Catechesium auctor. VI. 137.
Dei unitas. V. 110. VI. 30, 172.
Deus est, qui ex Deo genitus est. V. 102, 179, 182, 202, 256, 375. VI. 391, 401.
Diaboli astutia. VI. 304.
Dictum illud, *Erat quando non erat*, diu ante Arium vulgatum. V. 537.
Didymus Alexandrinus Origenis defensor. V. 287.
Dionysius Alexandrinus, Apologia ejus non spuria. V. 404.
——— Epistola ejus contra Paul. Samos. non spuria. V. 411.
——— falso accusatus. V. 240, 393, 408, 540.
——— historia scriptorum ejus contra Sabellium. V. 394. VI. 80.
Dionysius Areopagita. V. 789.
——— Romanus orthodoxus. V. 389, 392.
Divinitas Christi post resurrectionem magis manifestata est. VI. 353.
——— spectatur vel absolute, vel relate seu personaliter. V. 248.
Docetæ hæretici. VI. 17, 41, 42, 46, 47, 48, 154.
Doctrina de Filii τῷ συναϊδίῳ sequitur necessario ex doctrina de τῷ ὁμοουσίῳ. V. 473.
Doctrina de Filio Patri coæterno in ecclesia primitiva et apostolica recepta fuit. V. 549.
Doxologiæ veteres Trinitatem prædicabant. V. 142, 144, 150, 154, 156, 163, 166, 245, 427. VI. 213, 394.
Ebion revera nomen hominis. VI. 67.
—— *pauper* significat. VI. 67, 68.
Ebionæi. V. 147, 315, 482. 773. VI. 17, 19, 42, 46, 50, 56, 57, 64, 154, 200, 204, 206, 232, 253, 256, 258.
——— et Nazaræi non consentiebant. VI. 52, 54, 65, 253.
——— pro hæreticis habebantur. VI. 203, 209.
——— quomodo a Cerinthianis discrepabant. VI. 35.
——— scripturas mutilabant. VI. 207, 209.
Ebionæorum duo genera. VI. 37, 53, 66, 69.
Ecclesia Africana cum Romana consentiebat. VI. 93.
——— antiqua, quid creditu necessarium habuit? VI. 12, 33.
——— *catholica* appellata in temporibus apostolorum. VI. 150.
——— Hierosolymitana antiquissima. VI. 133, 262.
——— orthodoxa. VI. 249, 251, 262.
——— symbolum ejus. VI. 134, 135, 157.
——— Neocæsareensis ab Arianismo pura eo tempore, cum mundus fere totus Arianus fuit. V. 418.
——— Romana ab hæresibus parum turbata. VI. 96, 97, 131, 160, 161, 163.
——— orthodoxa temporibus Dionysii. VI. 25.
——— symbolum ejus. VI. 93, 157, 160.
Ecclesiæ orientales ab hæresibus multum vexatæ. VI. 131, 158.

Ecclesiæ Romanæ artes. V. 13.
Elias Cretensis. V. 493, 495, 504.
Episcopius de fide sancita in concilio Nicæno indigna scripsit. V 6.
——— Filii generatione falsa scripsit. VI. 3, 12, 33, 81, 101, 108, 113, 116, 122, 187, 215, 226, 232.
——— in Patrum scriptis parum versatus. VI. 6.
Epistola ad Hebræos diu non recepta in ecclesia Romana. V. 51.
——— similis Clementis Epistolæ. V. 135.
Erasmus falsa scripsit de divinitate Spiritus Sancti. V. 265.
——— pronus ad loca Scripturæ convellenda, quæ Filii divinitatem prædicant. V. 186, 214.
Essentia divina non in duas partes dividitur. V. 184.
Εὐλογητός. quomodo epitheton a veteribus Judæis usurparetur. V. 152.
Eusebius Cæsareensis de Gregorio Thaumaturgo multa omisit. V. 422, 433.
——— initium Filio non tribuebat. V. 610.
——— in temporis supputatione lapsus. V. 406.
——— non fuit Arianus. V. 348, 610, 630, 701, 810.
——— plurima ex Hegesippo transcripsit. VI. 277.
——— quæ ante et quæ post concil. Nicænum scripsit. VI. 388.
——— Sabellianorum hostis acerrimus. V. 610.
——— scriptor integerrimus, neque Arianis iniquus. V. 8.
——— Symbolum suum. VI. 136.
——— Nicomediensis. V. 807.
Eustathius, an Sabellianus fuerit? V. 84.
Eutychianismus. V. 272, 273.
Evangelium Hebræorum. VI. 273.
Filius ab æterno existens. V. 276, 453, 475, 514, 520, 526, 535, 536, 541. 555, 596, 601, 618, 621, 630, 640, 654, 660, 669. VI. 373, 402.
——— generatus. V. 560, 565, 602.
—— æqualis Patri. V. 215, 218, 229, 243, 260, 261, 369. 436, 541, 693, 707, 709. 711, 713. 717, 719, 721, 725. VI. 373, 375.
—— alius a Patre persona, sed non natura. V. 181, 184, 203, 230, 278, 310, 323, 401, 465, 556, 574, 584, 663, 785. VI. 227, 229, 231.
—— an αὐτόθεος sit. V. 695, 700.
—— Dei divinam Christi naturam significat. V. 162.
——— quo sensu Spiritus Sanctus appellatur. V. 52, 53, 107, 130, 139, 203.
—— dictus ab hæreticis ipse esse Pater. V. 207, 323, 326.
—— ejusdem cum Patre naturæ. V. 6, 158. 181, 226, 474.
—— et Pater unum sunt. V. 199, 244, 245, 257, 373, 424, 465, 466, 532, 553, 716.
—— ex Dei Patris essentia et substantia generatus. V. 185, 434, 474, 708. VI. 167, 399.
—— generatus ceu lumen de lumine. V. 94, 103, 152, 181, 182, 184, 200, 257, 277. 330. 332. 376, 415, 467, 542, 544, 594, 671, 707, 774. VI. 231.
—— generatus secundo ad condenda universa. V. 277, 522, 548, 551, 554, 564, 566, 573, 578, 579, 583, 590, 592, 595, 602, 607, 608, 616, 617, 619, 625, 630, 634, 639, 641, 643, 647, 652, 654, 658, 660, 682. VI. 402.
—— in Patre, et Pater in Filio. V. 243, 244, 397, 424, 553, 733, 740, 564, 783, 792.

Filius invisibilis et immensus æque ac Pater. V. 215, 305, 730, 742, 744, 746, 751, 753.
—— λόγος cur dictus. V. 560.
—— minister Patris, quo sensu? V. 705. VI. 383, 391.
—— non est creatura. V. 104, 139, 141, 148, 152, 189, 193, 200, 219, 220, 251, 278, 293, 299, 302, 373, 377, 391, 395, 409, 415, 431, 452, 467, 536, 547, 555, 577, 578, 621–22. VI. 86, 91, 228, 231, 262, 350, 379, 391, 401.
—— non separatus a Patre. V. 262, 396, 466, 786–87, 795.
—— non tantum δυνάμει in Patre. V. 543, 556, 569, 575, 584, 609, 611, 640. VI. 231.
—— ὁμοούσιος cum Patre. V. 40, 72, 102, 143, 155, 182, 185, 201, 248, 256, 362, 375, 399, 403. 474, 800. VI. 228.
—— quo sensu ἄναρχος. V. 688.
———— Angelus vocatus est. V. 25, 185, 737, 745, 756–57, 759, 760.
———— unigenitus, quo primogenitus dictus. V. 621. VI. 98, 101, 113, 122, 127–28.
—— quomodo ἀρχὴ dicitur. V. 570, 578–79.
—— sanctis viris sub V. Testamento apparuit. V. 18, 27, 33, 40, 185, 208, 209, 211, 213, 263, 730, 741, 743, 750. VI. 212, 330, 387, 397, 400.
—— Sapientia vocatur. V. 203, 208, 229, 249, 250, 255, 294, 299, 306, 329, 343, 345, 365, 368, 396, 424, 434, 456, 525, 532, 536, 603, 626, 637, 640, 651, 653, 680, 692, 714.
—— semper coexistebat Patri. V. 219, 229, 231, 506, 512, 514, 516, 526, 529, 537, 541, 543, 555, 573–74, 584, 586, 594, 599, 600, 601, 608, 616, 619, 643, 647, 681, 714.
—— sine initio, quo sensu? V. 688.
—— subordinatus Patri. V. 134, 141, 143, 222, 248, 279, 305, 326, 435, 686, 693, 715, 717, 745. VI. 368.
—— tribus modis natus seu prolatus. V. 276, 514, 515, 632.
—— veram subsistentiam (ὑπόστασιν) habuit. V. 313.
Filii Dei συγκατάβασις. V. 617, 622, 624, 626, 628, 632.
Formula antiqua in Baptismo adhibita. VI. 84, 86, 133, 135, 138, 140, 158, 170–71, 180.
Generatio et processio non semper distinguuntur. V. 53, 602.
———— Filii ad condenda universa. v. *Filius.*
Generationis Filii Dei modus. V. 181.
Γενητὸς, quid significat? V. 303.
Γενητὸς et γεννητὸς confunduntur. V. 115.
Γεννητὸς *factus.* V. 114.
Georgius Laodicææ Episcopus. V. 809.
Gnostici angelos Filio Dei exæquabant. V. 186.
———— Arianæ hæresis parentes erant. V. 100, 506, 527.
———— carnis resurrectionem negabant. VI. 153.
———— eorum dogmata. V. 228, 481–86, 491, 498, 503, 506, 517, 664. VI. 99, 142, 258.
———— superbia. VI. 151.
———— mundum factum esse ab inferioribus potestatibus docebant. V. 224, 798–99. VI. 154, 159.
———— Prophetarum inspirationem negabant. VI. 144.
———— Spiritum S. et Paracletum duos æonas esse docebant. VI. 143.
———— Verbi τὸ ὁμοούσιον et τὸ συναΐδιον negabant. V. 100.

Gnostici voc. ὁμοούσιος de suis æonibus usurpabant. V. 99.
Gregorius Thaumaturgus, Confessio ejus genuina. V. 418.
——————————— falso accusatus. V. 240, 428.
——————————— fama ejus post mortem. V. 420, 427.
Grotius pronus ad loca Scripturæ convellenda, quæ Filii divinitatem prædicant. V. 186.
Hæretici complures Christi divinitatem negantes. V. 773.
——— quales fuerint in ævo apostolico. VI. 14, 17, 41, 45, 47, 49, 50, 158.
——————————— tempore Irenæi. VI. 18.
——————————————— Justini Martyris. VI. 212.
——————————————— Novatiani. VI. 20.
——— trium primorum sæculorum. VI. 79.
Hegesippus ab Eusebio laudatus. VI. 278.
——————— ætas ejus. VI. 270.
——————— Cerinthum et Ebionem pro hæreticis habuit. VI. 275.
——————— eandem doctrinam ab apostolis ad suam ætatem mansisse testatur. VI. 281.
Hegesippus, Historia ejus Ecclesiastica. VI. 277, 285, 289.
——————— non fuit Ebionita. VI. 271.
Hermas a nemine hæresis insimulatus. V. 113.
——— lapsis pœnitentiam concessit. V. 49.
——— liberum arbitrium cum gratia et sub gratia agens asseruit. V. 49.
——— libri ejus *Pastoris* auctoritas. V. 43, 46. VI. 246.
——— non de purgatorio scripsit. V. 46.
Hermogenis doctrina de corpore Christi. VI. 178.
——————————— materia. V. 639.
Hieronymus Origenis operum censor iniquus. V. 336—343.
——————— Ruffino minus æquus. V. 438.
Hierosolymitana ecclesia. vid. Ecclesia.
Hippolytus discipulus Clementis Alexandrini. V. 271, 598.
——————— non fuit Eutychianus. V. 272.
——————— opus ejus *de Antichristo*, an genuinum sit? V. 596.
Humiliationis Christi descriptio. VI. 350.
Hymnos Christum Deum confitentes rejecit Paulus Samosatenus. VI. 221.
Hypostasis. V. 309—320, 438.
Ignatius, Epistola ejus ad Polycarpum genuina. V. 476.
——— Epistolæ ejus a Tertulliano citatæ. V. 260.
——————————— genuinæ et spuriæ. V. 56, 113, 119, 120. VI. 246.
——— non potuit decipi in primaria Christianismi doctrina. V. 119, 520.
——— quales hæreticos redarguerit? VI. 14, 17.
Imperium divinum Christo post resurrectionem traditum triplici modo. VI. 351.
——————————— creaturæ non competit. VI. 323.
——————————— unicuique Trinitatis personæ convenit. VI. 359.
Invocare nomen Domini, quid significat? VI. 338.
Irenæus Asianus fuit. VI. 132.
——— non tribuit ignorantiam Christo. V. 227. VI. 404.
——— Polycarpi auditor. V. 60, 166, 521. VI. 18, 290.
——— quales hæreticos redarguerit. VI. 18.
——— Spiritus Sancti divinitatem agnovit. V. 230.

Irenicum Irenicorum a Zuickero scriptum. V. 9. VI. 242.
Joannes Apostolus accusatus Platonismi. VI. 318.
——— Epistolam 1am contra Cerinthum et Ebionem scripsit. VI. 42.
——— Evangelium contra eosdem scripsit. VI. 38.
——— Evangelii et Epistolæ 1æ consensio. VI. 43.
Judæi Christum purum putum hominem esse existimabant. VI. 25, 121.
——— nonnulli Christum Deum et hominem venturum esse expectabant. VI. 30.
Judicium cur Filio datum. VI. 345.
Justinus Martyr communionem non coluit cum iis, qui Christi divinitatem negarent. VI. 187, 209, 216, 229, 258.
——————— Epistola ejus ad Diognetum genuina est. V. 190. VI. 390.
——————— non docuit Christum initium habuisse. V. 515.
——————— fuit primus auctor sententiæ de Christi divina natura. V. 117. VI. 244.
——————— Simonianorum fraudibus circumventus. VI. 264, 266.
——————— Platonicam philosophiam non imitabatur. VI. 309.
——————— quo tempore vixit. V. 57. 521.
——————— Scripturas semper appellabat. VI. 312.
——————— sententiam de generatione Verbi non de Orphicis carminibus desumpsit. VI. 305.
Κτίζειν, quid significat? V. 251.
Lactantii historia. V. 465, 673.
——— auctoritas ejus in ecclesia levis. V. 636.
Larroquanus auctor Observationum in Pearsoni Vindicias Ignatianas. V. 57.
Λόγος et λόγου δύναμις idem significant apud Tatianum. V. 570.
——— Judæis notus fuit. VI. 293.
——— Processio sive condescensio τοῦ λόγου ad condendum universa. V. 626.
——— qui cum Patre ab æterno fuit, et λόγος, quem Pater mundum conditurus protulit, idem est. V. 585.
Λόγος, quo sensu a Philone Judæo acceptus. V. 36.
Lucianus ethnicus Trinitatem innuit. V. 204. VI. 86.
——— Martyr falso Arianismi accusatus. V. 449. VI. 79.
——————— Historia ejus. V. 440.
——————— Symbolum ejus genuinum est. V. 444.
Macedonius hæreticus. VI. 147, 161.
Malchion presbyter. VI. 78.
Manes Manichæorum dux. VI. 68.
Manichæi. V. 101, 675, 678.
Marcellus Sabellianus fuit. V. 84.
Marcionis hæresis. V. 238, 326, 494, 495, 497, 499, 501. VI. 129, 153, 154, 177, 211.
——————— Docetarum hæresi similis. VI. 40, 47.
Martyres non adorabantur in primis sæculis. V. 162.
Mediator, ut Deus et homo sit, necesse est. VI. 196.
Meletius catholicus fuit. V. 77.
Mellieri objectionibus respondetur. V. 61.
Menandriani hæretici. VI. 17, 47, 49, 142.
Messias qualis a Judæis expectaretur. VI. 30, 121, 193, 205.
Methodii historia. V. 451.
——— *Symposion* liber corruptus. V. 457.
Methodius Origenis primo adversarius, deinde laudator. V. 287.

Millennium. V. 487. VI. 156.
Μονογενὴς, quid significat? VI. 98, 101, 113, 122, 127, 128.
Montani hæresis. V. 493.
Montanus non fuit hæreticus de Trinitate. V. 100, 266.
Mundi opifex primarius Pater. V. 305.
Mundum creavit Pater per Filium. V. 27, 307, 654.
Mundus triplex. VI. 118.
Mysteriis religionis Christianæ quæ reverentia debetur. V. 632.
Natalis hæreticus. VI. 71, 407.
Nativitates varie Filio Dei tributæ. V. 514.
Nazaræi et Ebionæi non consentiebant. VI. 52, 54, 65, 253.
Nazaræorum doctrina. VI. 56, 58, 65, 203, 252, 254, 257, 260, 287.
Nicetas. V. 495.
Nicolaitæ. V. 488.
Noetiani hæretici. V. 321, 323, 326, 342, 527, 716, 773.
Novatianorum hæresis. V. 50, 493. VI. 138, 140, 181.
Novatianus non fuit Arianus. V. 372.
——— quales hæreticos redarguerit. VI. 20.
Novatus et Novatianus diversi erant. VI. 139.
Ὁμοιούσιος. V. 812.
Ὁμοούσιος. V. 40, 70, 73, 399, 413, 810. VI. 167, 228.
——— divinæ essentiæ partitionem quibusdam videbatur inducere. V. 92.
——— non ab hæreticis fabricatum. V. 99.
——— inventum a Patribus Nicænis. V. 78, 80, 321, 403, 404, 413.
——— repudiatum est a concilio Antiocheno. V. 82.
Oratio sumitur vel cum gratiarum actione conjuncta, vel pro divini auxilii imploratione. VI. 339.
Origenes ab Arianismi accusatione defensus. V. 305, 358.
——— accusatus et defensus a veteribus. V. 286, 290, 356.
——— character ejus. V. 355.
——— Commentarii in Jobum spurii sunt. V. 413.
——— diversa opera diversis modis scripsit. V. 289.
——— hæreticorum malleus. V. 359.
——— latitudinarius. VI. 21.
——— libri ejus corrupti. V. 287, 338.
——— quid de hæreticis senserit. VI. 23.
——— quomodo utebatur verbo ὑπόστασις. V. 321.
——— voc. ὁμοούσιος adhibebat. V. 321.
Orphica carmina. VI. 291.
Οὐσία, *persona*. V. 248, 309—320, 322, 436, 455.
Pamphili Apologia pro Origene non fuit Ariana. V. 347, 440.
Pamphilus Apologiæ verus author. V. 438.
——— quo anno martyrium passus est. V. 81.
Pantænus. V. 239, 521.
Papias. VI. 274.
Paracletus. VI. 143.
Pater causa Filii, quo sensu? V. 690, 707, 723, 724.
—— et Filius confusi ab hæreticis. V. 207.
——— unum sunt essentia et natura. V. 199, 244, 245, 257, 373, 466, 553.
—— ἐξοχὴν quandam habet. V. 134, 141, 143, 248, 279, 335, 463, 709, 711, 713, 722, 767. VI. 368, 376.
—— fons divinitatis. V. 141, 151, 200, 207, 278, 307, 335, 456, 467, 686, 694, 707, 768. VI. 227, 354, 367, 371, 376.

Pater in Filio et Filius in Patre. 243, 244, 397, 424, 553, 564, 783, 792.
—— major Filio, quo sensu? V. 704, 708, 718, 723, 727.
—— per Filium mundum creavit et se mundo patefecit, V. 27, 307, 654.
—— solus verus Deus, quo sensu? V. 5, 110, 134, 151, 687. VI. 30.
Patris nomina in Filium competunt. V. 261. VI. 378.
Paulus apostolus, an Petrum reprehenderit serio an ficte? VI. 58.
Paulus Samosatenus. V. 315, 434. VI. 76, 83, 221, 263.
———————— voc. ὁμοούσιος malo sensu adhibuit. V. 82, 86, 91, 95.
Pearsoni Vindiciæ Ignatianæ. V. 57.
Περιχώρησις Patris et Filii. V. 199, 312, 363, 782, 785, 789, 792, 794. VI. 372.
Persona. V. 311, 321, 661.
Petavius asseruit Patres Antenicænos cum Ario sensisse. V. 9.
——— de Arianismo suspectus fuit. V. 12.
——— Origenem falso incusavit. V. 290, 305, 529.
——— quare in Patres Antenicænos injuriosus fuit. V. 12.
Philo Judæus, an Platonem sequeretur? V. 37.
Photius Origeni infensus. V. 377.
Φύσις, persona, V. 248. VI. 383, 387.
Pierii historia. V. 436, 546.
Plato περὶ τοῦ λόγου scripsit. VI. 315.
Platonica philosophia. VI. 309.
Plinii testimonium de Christianis. V. 518.
Pneumatomachi. V. 155, 163, 371.
Pœmandris auctor, quo tempore vixit. V. 71, 81.
Polycarpus, quo tempore martyrium passus est. V. 57, 150. VI. 246.
———— plurimas Epistolas scripsit. V. 146.
Principium, significatio ejus quotuplex? V. 687.
Processio et generatio non semper distinguuntur. V. 53, 602.
Psalmi veterum Christianorum. V. 518, VI. 263.
Psathyriani hæretici. V. 318.
Purgatorium tribus primis sæculis ignotum. V. 47.
Quadrati Apologia. VI. 247.
Recognitiones Clementi falso attributæ. V. 145.
Redemptionis humanæ mysterium. V. 192.
Remissio peccatorum probat Christum esse Deum. V. 235.
Romana. vid. Ecclesia.
Ruffini laudes. V. 287, 349.
Rupertus Tuitiensis. V. 633.
Sabelliana hæresis. V. 94, 313, 374, 390, 402, 421, 445, 696, 765, 777.
———————— tempore Justini Martyris existebat. V. 183, 765. VI. 230.
Sabelliani voc. ὁμοούσιος non amplectebantur. V. 86, 93, 409.
Sabinus de concilio Nicæno temerarie et inverecunde judicabat. V. 3.
Sandius codices corruptos esse sine ulla authoritate pronuntiavit. V. 711.
——— Dionysii Apologiam spuriam esse censuit. V. 404.
——— fabulas et mendacia undique conquirit et congerit. V. 372.
——— finxit Filium aliquando solum in potentia fuisse. V. 543.
——— Hippolyti opera spuria censuit. V. 271.
——— Nucleum Historiæ Ecclesiasticæ scripsit. V. 9.
——— Tertullianum Arianismi accusavit. V. 265.
Sapientia, titulus Filio et Spiritui S. tributus. V. 203, 595. VI. 214.

Sapientia Solomonis, non a Philone scripta. V. 37.
Saturniniani hæretici. VI. 17, 41, 47, 49.
Semiariani. V. 77, 315, 629, 779. VI. 169.
Sermo Dei et sermo hominis collatus. V. 649.
Sibyllina oracula. VI. 294, 298.
Simon Magus hæreticorum dux. V. 505.
———— doctrinam apostolicam ad impia sua dogmata deflexit. VI. 269.
Simoniani hæretici. VI. 17, 41, 142, 153, 266, 304.
Sisinnii historia. V. 802.
Socinistæ Patres sibi contrarios esse fatentur. VI. 367.
Socinistarum discordia de adoratione Christi. VI. 341.
Socinus Christum invocare nos teneri negat. VI. 337.
——— fatetur Christum pro Deo habitum esse. V. 6.
———————— dignum esse divino honore. VI. 331.
——— quid de doctrina ecclesiæ ante concilium Nicænum senserit. V. 5.
Spiritus Sanctus adorandus est. VI. 146, 392.
———————— æqualis Patri et Filio. V. 693. VI. 405.
———————— a Filio missus. V. 163.
———————— divinitas ejus. V. 230, 231, 265, 366, 375, 405, 410. VI. 146, 393.
———————— non est creatura. V. 142, 162, 232, 233, 375.
———————— nunquam ab Herma Filius Dei nuncupatur. V. 52.
———————— ὁμοούσιος Patri. V. 155, 158, 201.
———————— persona distincta a Patre. V. 156, 163, 203, 230, 231, 323.
———————— pro divina natura sumptus. V. 52, 107, 112, 139, 228, 651. VI. 48, 105. 115, 405.
———————— quo sensu singulis personis Trinitatis tribuitur titulus. V. 52, 203, 366.
———————————— Filio minor. V. 164, 368, 437. VI. 405.
———————— Sapientia vocatur. V. 203, 225, 523, 595, 751.
———————— semper coexistebat Patri. V. 231, 523, 594.
———————— superior angelis. V. 225, 226, 231.
———————— vinculum Trinitatis. V. 157.
Subordinatio Filii ad Patrem. V. 134, 141, 143, 222, 248, 279, 305, 326, 435, 686, 693, 715, 717, 745. VI. 368.
Substantia. V. 235, 256, 257–58, 262, 264, 298, 310, 376, 434, 466, 544, 600, 726. VI. 166.
———————— divina non in duas partes dividitur. V. 184.
Symbola erant singulis ecclesiis ante concilium Nicænum. VI. 131, 138.
——— quibus gradibus aucta sunt. VI. 158.
Symbolum apostolicum dictum. VI. 95, 170, 186.
———————— Hierosolymitanum. VI. 134–35, 153, 157.
———————— Irenæi. V. 233. VI. 88, 91, 92.
———————— Nicænum. V. 14.
———————— non fuit in baptismo recitatum. VI. 133.
———————————————— temere et inconsulto promulgatum. V. 7—9.
———————— Romanum. VI. 93, 157, 160.
———————— Tertulliani. VI. 93, 94.
Synodus Lateranensis. V. 698.
Tertullianus, an scripsit carmina adversus Marcionem? V. 671.
———————— dubiæ ejus locutiones explicatæ. V. 261, 635, 643.

Tertullianus Epistolas Ignatii respexit. V. 260.
———— Eutychetis hæresin refellit. V. 273.
———— Græcos scriptores imitatus est. V. 79, 259, 310.
———— —— non credidit Deum corporeum esse. V. 641.
———— —— orthodoxus de Trinitate. V. 371, 635.
Testamenta 12 patriarcharum. V. 176.
Theodotus Byzantinus hæreticus. V. 101, 147, 449, 773. VI. 70, 71.
Theognostus. V. 376–77.
Theophilus ab Arianismo defensus. V. 580.
Θεὸς et ὁ Θεός. V. 255.
Tridentina conventio non generale concilium. V. 13.
Trinitas divinarum personarum. V. 194, 200, 202, 204, 230, 243, 245, 264–65, 279, 311, 312, 318–19, 322, 366, 375, 381, 390, 392, 397, 410, 414, 416, 421, 445, 459, 541, 543, 548, 557, 572, 600, 629, 691, 693, 695, 714, 720, 776–77, 784, 786, 789, 790. VI. 27, 85, 146, 359, 371, 385, 392.
Ubique esse in solam divinitatem competit. V. 295.
Unigenitus, vid. *μονογενής*.
Unio Deitatis et humanitatis in Christo. V. 234, 293–94.
—— in divinis personis absque sectione, aut separatione. V. 362, 783.
Ὑπόστασις. V. 309—320, 438.
———— et *οὐσία* confusæ. V. 309—320, 322.
Valentinianorum hæresis. V. 216, 219, 322, 338, 368, 488–89, 525, 660, 664, 666, 709. VI. 148, 153, 211.
———— —— duæ sectæ. VI. 148.
Verbum Dei pro *Deo* a Paraphrast. Chald. positum. V. 38.
Virgilii Ecloga 4ª. VI. 296.
Xystus, papa, quot annos sederet? V. 407.
Zenobia, an Judæa fuerit? VI. 77.
Zuickerus auctor *Irenici Irenicorum*. V. 9. VI. 242.
———— asseruit Nicænos Patres novæ fidei fuisse conditores. V. 9.
———— de Hegesippo falsa scripsit. VI. 271.
———— de Justino falsa scripsit. VI. 244, 264, 307, 321.
———— de Orphicis carminibus erravit. VI. 291.
———— veterum testimonia ex aliis cumulavit. V. 154.
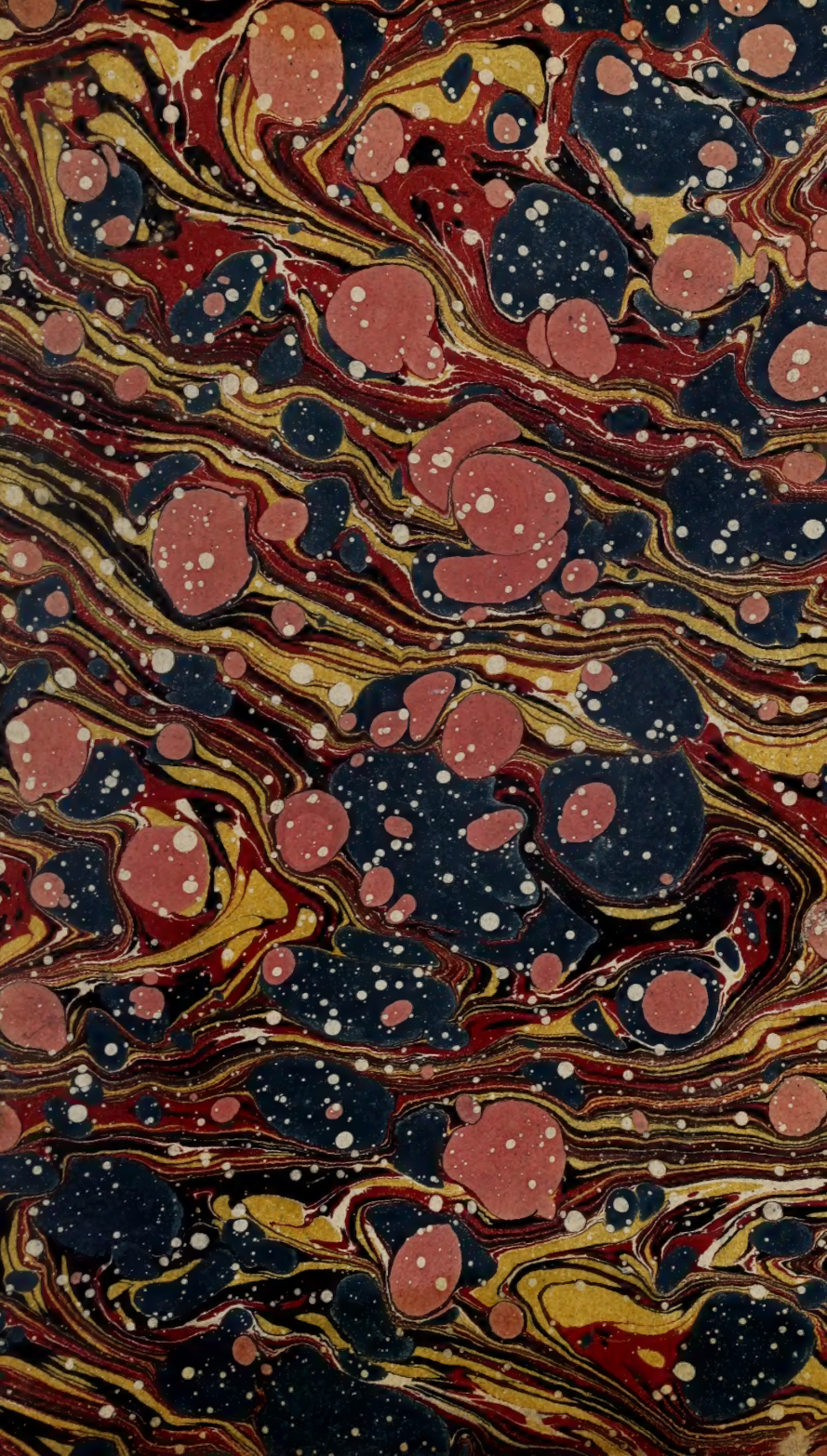
Princeton Theological Seminary-Speer Library
1 1012 01147 5177